İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK

NEVEVÎ'NİN HADİS USÛLÜ

EBÛ ZEKERİYYÂ EN-NEVEVÎ

İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK

Nevevî'nin Hadis Usûlü

EBÛ ZEKERİYYA EN-NEVEVÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 193

Dinî İlimler Serisi	:	32
Kitabın Adı	:	İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK Nevevî'nin Hadis Usûlü
Müellifi	:	Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277)
Özgün Dili	:	Arapça
Çeviri	:	Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arş. Gör. Ömer Faruk Maden Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Editör	:	Arafat Aydın, Yazma Eser Uzmanı
Son Okuma	:	Ahmet Özer, Yazma Eser Uzmanı
Arşiv Kayıt	:	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 220
Kitap Tasarım	:	AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Baskı	:	Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
Baskı Yeri ve Yılı	:	İstanbul 2021
Baskı Miktarı	:	1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî

Nevevî'nin Hadis Usûlü, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*

1. Hadis, 2. Hadis Usûlü, 3. Hadis İlimleri, 4. Nevevî, 5. İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik

ISBN: 978-975-17-5045-7

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK

NEVEVÎ'NİN HADİS USÛLÜ

(İNCELEME - ÇEVİRİ - METİN)

EBÛ ZEKERİYYÂ EN-NEVEVÎ
(ö. 1277)

Çeviri
Muhammed Enes Topgül
Ömer Faruk Maden

Editör
Arafat Aydın

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kâhire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Nevevî'nin (ö. 676/1277) popüler halk dindarlığı üzerindeki etkinliği, akademik uğraşı dinî ilimler olan kimselerin yanı sıra yaygın kitleler tarafından da tespit ve takdir edilmektedir. Ancak onun gerek Şâfiî mezhebi üzerindeki etkisini gerekse hadis usûlü sahasındaki katkısını ve klasik literatürdeki alımlanma biçimlerini konu edinen akademik yayınlar dikkat çekici ölçüde azdır. Bu durum Türkçe dışındaki dillerde de böyledir. Hâlbuki Nevevî, özellikle Şâfiî mezhebinin gelişim seyrinde İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ile başlayan kırılmayı onun izinden giderek tamamlamış, İbnü's-Salâh'ı sadece fıkıh sahasında değil hadis ilminin farklı alanlarında da takip etmiştir. Bir yandan daha önceleri onun deruhte ettiği müderrislik görevi döneminde fıkıh ve usûle dair klasik metinleri daha okunur hâle getirmeyi hedefleyen çalışmalar yapmış, diğer yandan aynı takiple şerh metinleri kaleme alıp halk dindarlığını tashih etmeyi öneren hadis derlemeleri hazırlamıştır. Kısacık ömrüne oldukça bereketli onlarca eser sığdırdığı gibi arkasında tamamlanamamış birçok eser bırakarak ahirete göç etmiştir.

Nevevî isminin ardı sıra hem erbab-ı ilmin hem de avam-ı nasın aklına *Riyâzu's-sâlihîn*, *el-Erbe'ûn*, *el-Ezkâr* gibi hadislerin derlenmesiyle oluşturulan eserlerin gelmesi gayet tabiidir. Türkçe'de her birinin onlarca, belki yüze yakın çeviri ve uyarlaması bulunan bu eserler gerek ülkemizde gerekse Arap ülkelerinde ticari birer meta olmanın yanı sıra modern dönemde hadis ağırlıklı dinî yaşantıyı öneren gruplar için de hayli işlevsel metinlerdir. Rivayet derlemelerine yönelik bu ilgiye mukabil Nevevî'nin hadis usûlü sahasındaki eserleri ise ne Türkçe'ye tercüme edilmiş ne de herhangi bir akademik araştırmaya konu olmuştur. Aslında bu durum ülkemizde klasik hadis usûlü eserlerinin tercümesinde gözlemlenen durumla uyumludur. Mezkûr eksikliğin klasik usûl literatürünün imkân ve zayıflıklarından söz etmeyi zorlaştırdığı ve Türkçe'de hadis usûlü sahasındaki ilmî dilin yerleşmesini geciktirdiği açıktır. Bu noktaların yanı sıra talebeye yönelik olarak kaleme alınan Türkçe hadis usûl eserleri ile klasik metinler arasındaki iliş-

kinin tayini için de klasik usûl kitaplarının çevrilmesi elzemdir. Söz konusu hususlar dikkate alınarak İbnü's-Salâh'ın bütün bir hadis usûl tarihini etkileyen *Ulûmü'l-hadîs*'i üzerine, hem de ilk defa Nevevî tarafından yapılmış bir çalışma olan *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*'in çevirisi Türk okuyucusunun istifadesine sunulmuştur. Muhtasar ve sıkı bir metin olan *İrşâd*'ın bazı meseleleri inceleme düzeyinin hadis usûlünü Türkçe literatürden takip eden ilim taliplerine ve okuyuculara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Tercümenin başlangıcı ile nihai hâlini alması arasında -her iki mütercimden ve ikisinin dışındaki şahıs ve olaylardan kaynaklanan aksamalar dikkate alındığında- yaklaşık sekiz senelik bir sürenin geçtiğini görmek mütercimler açısından hayret-i mucip bir durumdur. İki mütercim de metni birlikte okuyup müzakere etmenin dışında kitabı muhtelif zamanlarda farklı şahıs ve gruplarla da okudu, tartıştı. Ancak çeşitli çalışmalar ve türlü sebeplerle tercümenin neşri bu zamana kaldı. Ne diyelim, olanda hayır vardır.

Her cümlesinde iki mütercimin de katkısı bulunan bu tercümeyi Arapça nüsha ile baştan sona kontrollü olarak mukabele eden kıymetli hocamız Ali Albayrak'a, metnin tamamını dikkatli bir editöryal okumaya tabi tutan Adem Sari'ye, esere ilgi gösterip yayınlanmasını teşvik eden hocamız Ferruh Özpilavcı'ya, giriş metninde emeği olan meslektaşlarımıza, eserin editörlüğünü üstlenen değerli refikimiz Arafat Aydın'a ve yayına hazırlık aşamasında emeğini esirgemeyen kurum uzmanlarının şahıslarında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na (YEK) teşekkürlerimizi sunarız. Bütün bu özen ve hassasiyete rağmen metindeki olası hataların veya daha iyi ifade tekliflerinin bildirilmesi mütercimler için büyük bir sevinç vesilesi olacaktır. Son olarak bu tercümenin Allah'ın rızasını kazanmaya ve ilim taliplerinin hayır dualarını almaya vesile olması en büyük niyazımızdır. Çalışmak bizden muvaffakiyeti lütfetmek ise Allah'tandır.

15.02.2021
Muhammed Enes Topgül
Ömer Faruk Maden

GİRİŞ

NEVEVÎ VE *İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK* ADLI ESERİ

I. Nevevî'nin Hayatı ve Eserleri

631/1234 yılında Suriye'nin Nevâ köyünde dünyaya gelen Yahya b. Şeref b. Mirâ 18 yaşına kadar kaldığı bu köye nispetle "Nevâvî/Nevevî" diye anıldı. Evlenip çocuk sahibi olmasa da devrin geleneğine uygun olarak isminden dolayı Ebû Zekeriyya künyesini aldı. Kendisinin rızası olmamakla birlikte henüz hayatında Muhyiddin unvanıyla anıldı. Babasının hicri 649 senesinde Dımaşk'a getirdiği Nevevî, burada hocası Tâceddin el-Fezârî'nin (ö. 690/1291) aracılığıyla öğrencilere barınma ve burs imkânı sağlayan Ravâhiyye Medresesi'ne yerleşti. Sonraki yıllarda başka resmî görevler alsa da Ravâhiyye'deki odasında ikamet etmeye devam etti. Talebesi, İbnü'l-Attâr olarak bilinen Alâüddin Ali b. İbrahim'in (ö. 724/1324) kaydettiği bilgilere göre hayatının erken yıllarında pek çok klasik metni ezberledi, yoğun bir talebelik hayatı yaşadı.[1] Hicri 651'de babasıyla hacca giden Nevevî, döndükten sonraki ilmî faaliyetlerini yine Dımaşk'ta sürdürdü.

Fıkıh sahasında Kemaleddin Ebû İbrahim İshak b. Ahmed el-Mağribî (ö. 650/1253), Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nuh el-Makdisî (ö. 654/1256), Kemaleddin Sellâr b. el-Hasan el-Erbilî (ö. 670/1272) ve Ebû Hafs Ömer b. Es'ad er-Rebe'î'den (ö. 675/1277) istifade etti. Aynı zamanda İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) öğrencileri olan bu kişilerden Şâfiî fıkıh geleneğini öğrendi. Bizzat kendisi de Şâfiî fıkhının Irak ve Horasan kollarını bu isimlerin içinde bulunduğu silsileler vasıtasıyla öğrendiğini belirtmiştir.[2] Hadis sahasında Ebü'l-Bekâ Hâlid b. Yusuf ed-Dımaşkî (ö. 663/1265), Ebû İshak İbrahim b. Ebî Hafs el-Vâsıtî (ö. 664/1266) ve yanında on sene kaldığı Ebû İshak İbrahim b. İsa el-Murâdî'den (ö. 668/1269) ilim tahsil etti. Diğer alanlardaki hocaları arasında ise Ebü'l-Abbas Ahmed b. Sâlim el-Mısrî (ö. 672/1274) ve dilci İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) zikredilebilir.

---

1 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 50.

2 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, s. 23-4; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 55-9.

Eşrefiyye Dârülhadisi müderrisi Ebû Şâme el-Makdisî'nin 665/1267'deki vefatının ardından Nevevî, "yaşı küçük ve hocaları hayatta olduğu için isnâdı nâzil"[1] olmasına rağmen ondan boşalan müderrislik pozisyonuna getirildi. Bu görevi 11 yıl boyunca (665-676/1267-1277) yürüten Nevevî, tarihçi İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) çeşitli medreselerdeki naibliğini de yaptı. Klasik kaynaklara etraflı bir öğrenci listesi yansımamışsa da Nevevî'nin resmî müderrislik görevlerinde doğal olarak pek çok öğrenci yetiştirdiği düşünülebilir. Onun hadis sahasında eser veren, ancak kendisinden belirgin bir şekilde etkilendikleri söylenemeyecek talebelerine örnek olarak Bedreddin İbn Cemâ'a (ö. 733/1333) ve Mizzî'yi (ö. 742/1341) anmak mümkündür. Ömrünün son altı yılında Nevevî'ye hizmet edip hayatı hakkında bir eser de kaleme alan İbnü'l-Attâr, İbnü'n-Nakîb Şemsüddin Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 745/1345) ve Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ferh el-İşbîlî (ö. 699/1300) gibi kimseler de ondan ilim tahsil etmişlerdir. Hiç evlenmeyip zahidane bir yaşantı süren Nevevî vefatından önce, doğduğu köy olan Nevâ'ya dönmüş ve 676/1277'de orada vefat etmiştir.

Kısa ömrüne çok sayıda bereketli eser sığdıran Nevevî'nin özellikle Şâfiî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Mecmû'* (*Şerhu'l-Mühezzeb*), *Ravzatü't-tâlibîn* ve *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserleri mezhep açısından çok önemlidir. Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*'ı ise döneminde rağbet gören altı Şâfiî fıkıh kitabında geçen belirli kelime ve şahıs isimlerinin açıklamasını içermektedir. Hadis usûlüne dair İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'inin ihtisarı olan *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* ve onun da ihtisarı olan *et-Takrîb ve't-teysîr*'i ile klasik hadis kaynaklarındaki hadislerin farklı tertipleriyle ortaya çıkan *Riyâzu's-sâlihîn*, *el-Ezkâr* ve *el-Erba'ûn* onun konulu rivayet derlemeleridir. Nevevî'nin tamamladığı *Minhâcü'l-muhaddisîn* adlı Müslim şerhi ile Buhârî'nin *Sahîh*'i ve Ebû Davud'un *Sünen*'ine dair bitiremediği şerh çalışmaları hadis şerh literatürüne katkıları bağlamında zikredilebilir.[2]

---

1 Zehebî'nin ilgili ifadesi için bk. Sehâvî, *el-Menhel*, s. 36.

2 Nevevî'nin hayatı ve eserlerine dair burada sunulan bilgiler büyük oranda Mustafa Macit Karagözoğlu'nun yazdığı kısa biyografiye dayanmaktadır ("Müslim'in *el-Müsnedü's-sahîh*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 349-51). Nevevî'nin hayatı hakkında etraflı bilgi için bk. İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 324-32; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 395-400; Sehâvî, *el-Menhelü'l-azbü'r-revî*; Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 11 vd.; Kandemir, "Nevevî", s. 45-9.

II. *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*[1]

Nevevî'nin 34 yaşındaki Eşrefiyye Dârülhadisi müderrisliği atamasının öncesinde hadis usûlüne dair eserleri okuyup okumadığı ya da bu sahada çalışıp çalışmadığı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Nitekim İbnü'l-Attâr'ın kaydettiği bilgilere bakılırsa Nevevî erken yaşlarından itibaren hadis metinleriyle sıkı bir irtibat kurmuştur. Onun, hocalarından okuduğu belirtilen kitaplar arasında yoğun usûl bilgisi ihtiva eden tek metin ise Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdabi's-sâmi*'idir.[2] Nevevî'nin yolu öğrencilik yıllarında Râmehürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı, Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i ve Hatîb'in *el-Kifâye*'si gibi usûl eserleriyle ya da Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) usûlün bazı konularına daha yoğun olarak eğilen *el-İlmâ'*ı ile kuvvetle muhtemel kesişmişse de bu durum biyografisine dair anlatılara yansımamıştır.[3] Bununla birlikte kendisinden sonra usûl literatürünü şekillendiren İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ini "bir grup hocası"ndan okumuştur ki,[4] bu zaten beklenen bir durumdur.

Ayrıca Nevevî'nin İbnü's-Salâh metnini okuttuğu biliniyorsa da[5] bunun süresi ya da *İrşâd*'ı ve *et-Takrîb*'i hazırladıktan sonra okutmaya devam edip etmediği net değildir. Ancak Nevevî'nin kademeli olarak iki muhtasar eser kaleme aldıktan sonra aslen ders notlarının düzenlemiş hâli olan *Ulûmü'l-hadîs* yerine kendi metinlerini okutmayı tercih ettiğini düşünmek daha makul olacaktır. Nevevî'nin hadis usûlüne dair görüşlerinin doğrudan ve rahatlıkla takip edilebileceği üç temel kaynaktan bah-

---

1 Burada *İrşâd* hakkında yazılanlar -sınırlı değişiklikler dışında- Nail Okuyucu'nun editörlüğünde İSAM Yayınları'ndan neşredilecek olan *İslam İlim Geleneğinde Nevevî* adlı kitap için tarafımızca kaleme alınan "Nevevî'nin Hadis Usulü Alanındaki Eserleri ve Literatüre Katkısı" başlıklı çalışmanın ilgili kısmıdır. Yazının ilgili kısmını burada kullanma imkânını sağladığı için Okuyucu'ya müteşekkirim.

2 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 61; Sehâvî, *el-Menhel*, s. 18.

3 Nevevî'nin mezkûr kitapları okuduğuna dair kayıtların olmaması tabii ki onun bunları kesinlikle okumadığı anlamına gelmez. Zira onun eserlerinde *el-Kifâye*'ye atıflar bulunur. Dolayısıyla ya onun okuma serüveninin tüm ayrıntılarıyla kayıt altına alınmadığı ya da icâzetini almadığı metinleri de kendi kitaplarında kullandığı söylenebilir. Öte yandan Nevevî'nin Ziyâ İbn Temmâm'a hadis semâ'ı ve "ilm-i hadîs" ile ilgili diğer bazı hususlar için mülâzemette bulunduğu, onun ilmî birikimini elde edip ondan istifade ettiği kaydedilir [*aleyhi taharrace ve bihî intefe'a*] (Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, IV, 412). Ancak burada bahsi geçen "ilm-i hadîs" çerçevesinde hangi metinlerin okunduğu belirtilmez.

4 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 60.

5 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 52.

sedilebilir. Bunlardan ilk ikisi onun *Ulûmü'l-hadîs*'i ihtisar ettiği *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* ve bu kitabın muhtasarı olan *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* adlı eserleri iken üçüncüsü Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) *Sahîh*'i üzerine kaleme aldığı *Minhâc* adlı şerhin başında bazı usûl konularına tahsis ettiği kısımdır. Onun hadis usûlü düşüncesini fıkha dair eserleri üzerinden de takip etmek mümkündür. Ancak böyle bir faaliyet her hâlükârda Nevevî'nin beyanlarından ziyade araştırmacının kabullerini barındırma riski taşır. Çünkü teknik usûl bahislerine dair bu kitaplardaki anlatılar oldukça kısıtlı düzeydedir. Bu boşluk ise Nevevî'nin usûle dair görüşlerinin istinbât edilmesiyle kapatılmaya çalışılacaktır. Burada ise böyle bir faaliyetten kaçınılarak *Takrîb* ile *Minhâc* mukaddimesindeki bilgiler bir başka metne havale edilerek *İrşâd* üzerinde durulacaktır.

A. Telif Zamanı ve Amacı

Nevevî'nin Eşrefiyye Dârulhadîsi'nin müderrisliğine gelişinin ardından diğer bazı derslerin yanı sıra hadis usûlü okutmaya başladığı varsayılabilir. Söz konusu derste okutulmak üzere bir metin seçmesi gerektiğinde ise Nevevî'nin önünde oldukça prestijli bir âlim olarak Dârulhadîs'in önceki şeyhlerinden İbnü's-Salâh ve onun *Ulûmü'l-hadîs*'i durmaktaydı.[1] Bundan dolayı onun mezkûr atamanın ardından bu metni okuttuğu düşünülebilir.[2] Bununla birlikte Nevevî, *Ulûmü'l-hadîs*'i *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* adıyla[3] kuvvetle muhtemel 665/1267 senesindeki atamanın ardından, yani 35 yaşlarında iken muhtemelen okutma gayesiyle özetlemiştir. Bu yargıyı destekleyen en açık veri, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Mağribî adlı zatın bazı ta'lîkler düştüğü bir *İrşâd* nüshasının istinsahının, hicri 668 senesinde Eşrefiyye Dârulhadîsi'nde bittiğinin belirtilmesidir.[4] Yani eser bu tarihten önce kaleme alınmıştır.

1 İlgili eser ve yazıldığı ortam için bk. Özşenel, "Bir Hadis Usûlü Klasiği Olarak *Ulûmü'l-Hadis* ve Etkileri", s. 29-38.

2 İbnü'l-Attâr'ın "Ona *Ulûmü'l-hadîs*'i (…) [çeşitli] düzeltmeler yaparak [*tashîhan*], iyice belleyerek/ezberleyerek [*hıfzan*], açıklayarak [*şerhan*], araştırma yaparak [*bahsen*], açıklama notları düşerek [*ta'lîkan*], özel olarak ve topluluk içinde [*hâssan ve âmmen*] okudum" ifadesi için bk. *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 52.

3 Kitabın adı etrafındaki farklı kayıtlar için bk. Nevevî, *İrşâd* (Selefî), s. 72-3 (muhakkikin girişi).

4 Nevevî, *İrşâd* (Selefî), s. 84 (muhakkikin girişi).

Nevevî, *Ulûmü'l-hadîs* etrafında şekillenen literatürün ilk ürünü olan *İrşâd*'ın mukaddimesinde hadis ilminin ve bu alanla meşgul olan kimselerin önemini belirtip kendi devrinde söz konusu ilmî hareketliliğin kalmadığından yakındıktan sonra şöyle der:

> Kerîm, Raûf ve Rahîm olan Allah izin verirse bu kitapta, üstat, imam, hâfız, zâbıt, bâri', mütkin, muhakkik, sâlih ve âriflerin bakiyyesi, övülmüş ve faydalı eserlerin müellifi olan ve "İbnü's-Salâh" diye tanınan Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şâfiî'nin -Allah ondan razı olsun ve kendisinden razı kılsın. Mekânını, toprağını bereketli etsin. Ahirette cömertliğiyle bizi seçtiği kullarıyla bir araya getirsin- *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserini ihtisar edeceğim. Kitap gayet muhtasar olsa da dönemimizdeki ilim taliplerinin gayretleri onu ezberleyebilecek seviyede değildir. Onlar daha ziyade tembellik ve bezginliğe düçar olmuşlardır. Bundan dolayı kitap âtıl hâle gelmiştir. İşin aslı bu eserin faydası çok, getirisi fazladır. Musannif eserinin farklı yerlerinde ve başka kitaplarında eserin önemine, güzel ve açık olduğuna dikkat çekmiştir. Kitabı biraz incelemek bu iddianın doğruluğu için açık bir delil ve güçlü bir kanıttır. Üstat, eserinin 28. bölümünün [*nev'*] sonunda muhaddislerin yolunu tutmak isteyen kimseleri, hadis ilmini etraflıca açıklamasından ve tariflerinin güzelliğinden dolayı bu kitaba yönlendirmiştir ki o sana yol gösterici ve hayra davet eden bir yardımcı olarak yeter. Bu ve daha başka sebeplerden dolayı, kitabı ihtisar etmeye niyetlendim. Bu muhtasarın *Ulûmü'l-hadîs*'in anısını canlı tutmasını, ezberlenmesine imkân sağlamasını, ondan elde edilecek istifadeyi arttırmasını ve kitabı yaygınlaştırmasını umuyorum.[1]

Açıkça görüleceği üzere Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs*'i ihtisar etmesi öncelikle pedagojik hedeflere matuftur, yani o, metni talebe için daha kolay ve işlevsel hâle getirmeyi hedeflemektedir. İbnü's-Salâh'ın öğrencilerinden ilim alan ve onun vefatından 20-25 sene sonra eserini telif eden Nevevî'nin devrindeki ilmî himmetsizliğe vurgusunun bir durum tespiti mi yoksa eserinin telifini meşru kılmak için dile getirilmiş standart bir gerekçe mi olduğu belirsizdir. Ancak her hâlükârda metnin tarihî bağlamı ve telif hedefi dikkate alındığında *İrşâd*'ın talebeler tarafından ezberlenmek ve dolayısıyla okutulmak üzere hazırlandığı açıktır. Onun eseri hakkındaki bu çıkarımın hem hadis hem de diğer İslâmî ilimlerdeki muhtasar yazım tarzı ve hedefleri ile ana hatlarıyla örtüştüğü de belirtilmelidir.[2] Nevevî'nin *İrşâd*'ı okutma eyleminin mahiyeti öngörülebiliyorsa da muhatapları ve kitabın ne süreyle, kaç defa

---

1 Nevevî, *İrşâd*, s. 54-5. Yazı boyunca muhakkik ismini verilmeyen *İrşâd* atıflar Nureddin Itr neşrinedir.

2 Giriş mahiyetinde bilgi için bk. "Muhtasar", *DİA*, XXXI, 57-64.

ve kaç oturumda okutulduğu bilinmemektedir. Kitabın bizzat Nevevî'ye arz edildiğini gösteren ender bir ifade, talebesi İbnü'l-Attâr'a aittir. O şöyle der:

> Ona *Ulûmü'l-hadîs*'i, onun muhtasarını ve daha başka eserleri [çeşitli] düzeltmeler yaparak [*tashîhan*], iyice belleyerek/ezberleyerek [*hıfzan*], açıklayarak [*şerhan*], araştırma yaparak [*bahsen*], açıklama notları düşerek [*ta'lîkan*], özel olarak ve topluluk içinde [*hâssan ve âmmen*] okudum…[1]

İbnü'l-Attâr'ın ifadeleri okuma eyleminin derinlikli bir mahiyet arz ettiğini, yani talebe ve hocanın okuma sürecinde metne çeşitli katkılar yaptıklarını gösterdiği gibi özellikle "hâssan ve âmmen" ifadesi, özel ve genel oturumlarda kitabın birden fazla kere müzakere edildiğine de işaret etmektedir. Ayrıca İbnü'l-Attâr'ın hocasıyla olan bu ders ilişkisinin Nevevî'nin hayatının son altı senesine tekabül ettiği, *İrşâd* ve *et-Takrîb*'in bu tarihten önce kaleme alındığı da hatırda tutulmalıdır. Metnin daha başka kimseler tarafından Nevevî'ye arz edilip edilmediğine dair somut veriler ise yeterli oranda değildir.

B. Yöntemi ve Muhtevası

Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs* üzerinde ne gibi bir çalışma yaptığına dair en nitelikli ifadeler bizzat kendisinin şu sözleridir:

> Allah'ın izniyle en kolay ifadelerle konuları apaçık kılacağım. Önemli olsun olmasın eserin herhangi bir amacını zayi etmeyeceğim. Çoğu zaman üstadın lafızlarını aynen koruyacağım, gerekli olduğu durumlar dışında onun ifadelerini değiştirmeyeceğim. Çeşitli deliller ve kısa örnekler zikredeceğim. Kimi yerlere bazı lafızlar, alt başlıklar ve ilave bilgiler ekleyeceğim.[2]

Nevevî'nin, muhtasar bir metin olarak gördüğü *Ulûmü'l-hadîs*'e dair çalışmasını, eserin 7./13. asırdaki öğrencilerin himmetsizliği yüzünden ezberlenememesi ve işlevsiz kalmasına bağlaması dikkat çekicidir. Nevevî ayrıca eserin muhtevasının kıymetini tespit etmekte ve eser üzerinde ne tür çalışmalar yapacağını açıkça belirtmektedir. Nevevî'nin çalışma planı, eser üzerinde köklü bir faaliyete girişilmeyeceğini, genellikle diğer bazı ihtisar türü eserlerde görüldüğü gibi "metne hizmet" çerçevesinde birtakım tasarruflarda bulunulacağını ortaya koymaktadır. Zira metne bazı ara başlıkları

---

1 İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-tâlibîn*, s. 52.
2 Nevevî, *İrşâd*, s. 55.

eklemek, ele alınan konuya dair daha fazla örnek vermek veya metnin daha okunaklı hâle gelmesi için dilsel bazı düzeltmelerde bulunmak, *Ulûmü'l-hadîs*'in ilim tâlipleri tarafından daha rahat ve iyi anlaşılmasına imkân verecek faaliyetlerdir. Ancak bunlar özü itibarıyla usûl meselelerinin ele alınma tarzını ve usûl problemlerini, *Ulûmü'l-hadîs*'teki usûl anlatısı ile erken dönem metinleri arasındaki gerilimleri ve İbnü's-Salâh'ın ele aldığı ya da almadığı meselelerin mahiyetini tartışmak ile ilgili değildir. Bu anlamda bir müteahhirrûn dönemi âlimi olarak Nevevî'nin "daha etraflı ve derinlikli bir usûl anlatısı sunmak"tan ziyade mevcut metni -birtakım katkılarda da bulunarak- daha okunaklı hâle getirmeyi hedeflediği açıktır. Nitekim *Ulûmü'l-hadîs* ile *İrşâd* karşılaştırıldığında Nevevî'nin ana metindeki pek çok ibareyi daha muhtasar hâle getirdiği, daha dakik bir ifadeyle yeniden kaleme aldığı ya da eserdeki bilgileri daha farklı ve tutarlı bir şekilde sunduğu görülür.[1] Ancak Nevevî'nin bu eyleminin müstakil/sıfırdan bir hadis usûlü kaleme alan ve özellikle hadis terimleri bağlamında daha keskin sınırlar belirleyip ıstılahları hiyerarşik bir yapıyla birbiriyle ilişkilendiren İbn Hacer'inki (ö. 852/1449) gibi bir mahiyet arz etmediğinin altı çizilmelidir. Zira ona nispetle Nevevî'nin genellikle mantık terimlerini kullanmayan ve kelâmî konulara girmeyen bir müellif olduğu ortadadır[2] ki onun bu tavrı döneminde hadis ağırlıklı çalışma yapan müelliflerin tavırlarıyla da örtüşmektedir.

Nevevî'nin metin üzerindeki tasarruflarına yoğunlaşmadan önce *Ulûmü'l-hadîs* ve *İrşâd*'ın ana kurguları açısından incelenmesi önem arz etmektedir. O *Ulûmü'l-hadîs* üzerine çalışırken daha geç tarihli usûl eserlerinde bir araştırma konusu olarak gündeme gelecek olan "yeni ana bölümler ekleme" gibi bir faaliyete girişmemiştir, yani onun kitabı İbnü's-Salâh'ınki gibi 65 bölüm içerir. Bu durum eserin bir ihtisar çalışması olmasının tabii bir sonucudur. Bölüm başlıkları birkaç istisna dışında[3] İbnü's-Salâh'ın kay-

---

1 Sırasıyla bk. Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 530-1 ve 531-3.

2 Nevevî'nin mantık hakkındaki kanaatleri ayrıca araştırılmaya muhtaç görünüyorsa da talebesi İbnü'l-Attâr'ın *Tuhfetü't-tâlibîn*'de kendisinden naklettiği tıbba dair görüşleri (s. 50-1) çağdaş Arap dünyasında Nevevî'nin mantığı haram kabul ettiğine delil olarak gösterilmektedir.

3 Örneğin 35. bölüm başlığı İbnü's-Salâh tarafından "İsnâd ve Metinleri Musahhaf Olan Hadislerin Bilgisi" şeklinde belirlenmişken (*Ulûmü'l-hadîs*, s. 279), Nevevî "Musahhaf Bilgisi" demekle yetinmiştir (*İrşâd*, s. 187). Diğer bazı başlık ihtisarları için bk. *Ulûmü'l-hadîs*, s. 317, 319, 338, 373 – *İrşâd*, s. 207, 216, 234.

dettiği gibi muhafaza edilmiştir. Nevevî'nin alt başlıklarda da -bazı ilaveler dışında- genel olarak *Ulûmü'l-hadîs*'i takip ettiği söylenebilir. Bununla birlikte alt başlıklarda bazı küçük tasarruflara da rastlanabilmektedir. Örneğin İbnü's-Salâh'ın "Bu Konudaki Faydalı Noktaların Açıklanması" şeklindeki alt başlığı Nevevî'de "Alt Konular (*Fürû'*)"[1] ya da *Ulûmü'l-hadîs*'teki "Tefrî'ât" alt başlığı Nevevî'de "Fürû'" şeklinde kaydedilebilmektedir.[2] Bu gibi küçük tasarrufların yanı sıra Nevevî *Ulûmü'l-hadîs*'te herhangi bir alt başlık olmaksızın rakamlarla verilen hususları "Fürû'" alt başlığı altında sunmuş,[3] alt alta dizilen anlatıları numaralandırmış,[4] bazen konuyu daha düzenli hâle getirmek adına *Ulûmü'l-hadîs*'teki anlatıyı "Fasl" ifadesiyle alt başlıklara ayırmış[5] veya İbnü's-Salâh'ın koyduğu "Fasl" başlığını atıp akışı bölmeden konuya devam etmiştir.[6] Nevevî metninde alt başlıkların sayıca arttığı yerler de bulunmaktadır. Bu artış temelde Nevevî'nin bizzat yeni bir alt başlık eklemesi ve bunu söylemesi,[7] bazen de İbnü's-Salâh tarafından müstakil bir alt başlıkla sunulmayan bir hususun Nevevî tarafından alt başlık olarak kaydedilmesi suretiyle olabilmektedir.[8] Son olarak Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs*'teki metin içi alt başlıkları takdim-tehire tabi tuttuğu yerler de vardır.[9] Bu gibi tasarruflarıyla Nevevî'nin ihtisar türü çalışmaların temel özelliklerini ortaya koyduğu söylenebilir.

Nevevî'nin ele aldığı herhangi bir bölümü iç kurgu açısından nasıl revize ettiği meselesi, eserdeki pek çok bölüm içerisinden seçilen "Sahih" konusu bağlamında incelenebilir. Zira onun bu bölümdeki tasarrufları diğer bölümlerle kıyas edilmeyecek oranda yoğundur.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 184 – Nevevî, *İrşâd*, s. 143.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 210 – Nevevî, *İrşâd*, s. 154.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 293-301 – Nevevî, *İrşâd*, s. 194-8.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 307-8 – Nevevî, *İrşâd*, s. 202.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 245-252 ve 240 vd. – Nevevî, *İrşâd*, s. 170-4 ve 167 vd.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 263 – Nevevî, *İrşâd*, s. 177.
7 Nevevî, *İrşâd*, s. 199 [*et-tâsi' elhaktühû ene*].
8 *Ulûmü'l-hadîs*'te ilk alt başlığın altında yer alan bir konu (s. 294), *İrşâd*'da ikinci alt başlık olarak görülür (s. 195).
9 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 315-7 – Nevevî, *İrşâd*, s. 205-6. Nitekim Süyûtî onun takdim tehirlerinden birini şöyle değerlendirir: "Musannif [Nevevî] iyi bir ilişki kurarak bu devirde hadislere sıhhat hükmü vermenin imkânı meselesini öne alan İbnü's-Salâh'ın aksine hangi kitabın daha sahih olduğu meselesini öne almış, diğerini ise geriye bırakmıştır. Çünkü konu sahih meselesi olduğundan 'en sahih' konusunu ele almak uygun düşmüş, en sahih isnâd meselesi ile başlamış ve sonra ondan daha özel bir konu olan en sahih kitap meselesine geçmiştir" (*Tedrîb*, II, 318).

Tablo 1: Sahih Bölümü Özelinde *Ulûmü'l-hadîs* – *İrşâd* Karşılaştırılması

***Ulûmü'l-hadîs*'te Sahih Bölümü**	***İrşâd*'da Sahih Bölümü**
1- Tanım	Meseleler
2- Tanımın Dışarıda Bıraktığı Hususlar	1- Tanım a. "Bu hadis sahihtir/sahih değildir" sözünün anlamı b. Sahih hadislerdeki derece farklılıkları
3- Sıhhat hükümlerindeki ihtilafın nedeni	2- Esahhu'l-esânîdler
4- "Bu hadis sahihtir/sahih değildir" sözünün anlamı	3- Sahih hadisleri ilk kez derleyen kişi a. İhtilafa işaret, Müslim Buhârî'den daha sahih diyenler – Şahsi kanaat b. Tüm sahih rivayetleri içerme meselesi – Şahsi kanaat
5- Önemli Faydalar	4- *Sahîhayn*'daki Rivayet sayıları a. *Sahîhayn* haricindeki sahih hadisler b. Müstedrek, itiraz c. İbn Hibbân'a atıf
1. Sahihin dereceleri a. Esah hükmünü vermenin zorluğu b. Esahhu'l-esânîdler	5- Müstahrec a. Uyarı b. Üç fayda
2. Müteahhir dönemde sıhhat hükmü vermenin mümkün olmayışı	6- *Sahîhayn*'daki sadece muttasıl hadisleri sahih olması a. Muallak b. Sigalar
3. Sahih hadisleri ilk kez derleyen kişi	7- Sahih hadisin kısımları (7 madde) a. Müttefak aleyh b. Kesin sahihlik meselesi c. İbnü's-Salâh'a itiraz
4. Tüm sahih rivayetleri içerme meselesi a. *Sahîhayn*'daki rivayet sayıları b. Müstedrek, itiraz c. *Sahîhayn* haricindeki sahih hadislerin bulunabileceği yerler d. Hâkim ve İbn Hibbân eleştirisi	8- Müteahhir dönemde sıhhat hükmü vermenin imkânı a. İbnü's-Salâh'a itiraz
5. Müstahrec a. Uyarı b. İki Faydası	9- Mukabele edilmiş nüsha kullanma gerekliliği
6. *Sahîhayn*'daki sadece muttasıl hadisleri sahih olması a. Muallak b. Sigalar	
7. Sahihin kısımları (7 madde) a. Müttefak aleyh b. Kesin sahihlik meselesi	
8. Mukabele edilmiş nüsha kullanma gerekliliği	

Görüldüğü üzere *Ulûmü'l-hadîs*'te "Sahih" bölümü alt konularla birlikte 25 temel öğe içerir, *İrşâd*'da ise 26 temel öğe vardır. İbnü's-Salâh ilk başta bir taksim zikretmek yerine konuya dair giriş bilgileri vermiş, ardından önemli gördüğü sekiz meseleyi zikretmiştir. Nevevî ise konuya doğrudan meseleler başlığıyla giriş yaparak dokuz alt başlıkta *Ulûmü'l-hadîs*'teki konuları zikretmiştir. *İrşâd*'daki bazı alt başlıkların *Ulûmü'l-hadîs*'te konuya giriş sadedinde verilen bilgiler olduğu da kaydedilmelidir. Ancak İbnü's-Salâh'ın sunumunda alt konu olarak bulunan bazı konular *İrşâd*'da müstakil konu olarak vazedilmiş, bazı konuların yeri değiştirilmiş, özellikle kritik bazı meselelerde Nevevî kendi kanaatini serdetmiş, metne ilavede bulunmuş ya da İbnü's-Salâh'a itirazlar yöneltmiştir. Nevevî, "*Sahîhayn*'daki rivayetlerin kesin bilgi ifade etmesi" meselesini işlerken görüşünü benimsemediği İbnü's-Salâh'ın tertibini izlemiş, "Müteahhir dönemde sıhhat hükmü vermenin imkânı" meselesini ise müstakil bir konu olarak ele almıştır. Bu tertibiyle Nevevî aslında *Ulûmü'l-hadîs*'te bulunmayan herhangi bir konuya yer vermemiş veya İbnü's-Salâh'ın değindiği bir konuyu atlamamıştır. *İrşâd*'daki hafifleme ise büyük oranda örneklerin veya aynı çerçevedeki görüşlerin azaltılmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte takdim-tehirler ve alt konuların üst konular altındaki dağılımı *Ulûmü'l-hadîs*'ten daha düzenlidir. Nevevî'nin tasarruflarının metnin hacmine etkisi bağlamında ise *Ulûmü'l-hadîs*'te "Sahih" konusunda 2517 kelime varken *İrşâd*'da 1211 kelime olması zikredilebilir. Ufak-tefek hata payı olan bu veriler ileride *İrşâd*'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i ne oranda ihtisar ettiğine dair serdedilecek görüşlerle de uyumludur.

Bölümlerin iç kurgusuyla ilgili düzenlemelerinin ötesinde Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs* üzerindeki tasarrufları temelde "ihtisar etme" ve "bilgi/yorum girişleri" şeklinde ikiye ayrılabilir. *İrşâd*'ın hacim olarak *Ulûmü'l-hadîs*'in yarısı kadar olması ilk kısımla, metne farklı bilgi ve yorum girdilerinin yapılması ve İbnü's-Salâh'a bazı itirazlar yöneltilmesi ise ikinci kısımla ilişkilendirilebilir. Nevevî'nin eser üzerindeki ihtisar hedefli tasarrufları kitaptan herhangi bir kıstas gözetilmeden seçilen iki örnek bölüm özelinde incelenebilir. İlk olarak hadis yazımına tahsis edilmiş 25.

bölümün iki eser çerçevesinde nicelik ve nitelik açısından karşılaştırılması Nevevî'nin tasarrufları hakkında bir fikir verecektir. *Ulûmü'l-hadîs*'te bu bölümün başlangıcı ve ilk 10 alt başlığı toplam 2024 kelime içerir. *İrşâd*'da ise aynı kısım 896 kelimeyle anlatılmıştır. İncelenen kısımda Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs*'teki ibareleri daha muhtasar hâle getirdiği, konu çerçevesinde zikredilen örnekleri ise büyük oranda metinden çıkardığı görülür. Dikkat çekici bir şekilde onun hazfettiği bazı ibare ve örnekler rüya kabilinden olan delillendirmelere dairdir.[1] Büyük oranda ihtisarı hedefleyen bu eylemlerin yanı sıra Nevevî bir yerde metne ilavede bulunmuş ve bunu "kultü/derim ki" ifadesiyle ana metinden ayrıştırmıştır.[2] İlgili kısımda İbnü's-Salâh tarafından zikredilen ve Nevevî tarafından alıntılanan bir ifadede ise ihtisara gidilirken ana metindeki hangi unsurların devre dışı bırakıldığı ve ibarenin nasıl yeniden kurgulandığı rahatlıkla görülmektedir. Semâ' esnasında metne bakma meselesi işlenirken İbnü's-Salâh şöyle der:

> Rivayet edildiğine göre Yahya b. Maîn'e "muhaddis metni okurken kitaba bakmayan kimsenin, bu hadis/ler/i hocadan nakledip nakledemeyeceği" sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Bana göre câiz değildir. Ne var ki muhaddislerin genelinin semâ'ı böyledir."[3]

Nevevî metninde ise ilgili ifade şöyle yer alır:

> Yahya b. Maîn şöyle demiştir: Râvinin, kıraat esnasında metni takip etmedikçe hocanın nüshası dışında bir nüshadan rivayette bulunması câiz değildir.[4]

Ana metindeki soru-cevap kalıbının kaldırıldığı ve İbn Maîn'in sözünün son kısmının hazfedildiği bu ifade Nevevî'nin verdiği şekliyle ondan önceki herhangi bir kaynakta tespit edilememiştir. Nevevî'den sonraki bazı hadis usûlü müellifleri ise Yahya b. Maîn'e nispet edilen bu ifadeyi, kaynağını belirtmeksizin Nevevî'den almış olmalıdırlar.[5]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 181-193 – Nevevî, *İrşâd*, s. 142-6. Hazfedilen rüya temalı ifade ve örnekler için bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 188 ve 189.

2 Allah Teâlâ anıldığında ta'zim, Hz. Peygamber anıldığında ise salât ve selâm getirilmesi bahsinin akabinde Nevevî, sahâbe ve diğer ulemanın adı geçince de tarziye ve terahhüm ifadelerinin kullanılması gerektiğini söyler (*İrşâd*, s. 145).

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 191. Kaynağını belirtmemişse de İbnü's-Salâh bu ifadeyi Hatîb el-Bağdâdî'den almış olmalıdır (bk. *el-Kifâye*, II, 106).

4 Nevevî, *İrşâd*, s. 145.

5 Örnek olmak üzere bk. İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni'*, s. 355.

İkinci olarak *Ulûmü'l-hadîs* ve *İrşâd* "Mevkûf" ve "Maktû'" bölümleri çerçevesinde karşılaştırıldığında da Nevevî'nin metne yönelik tasarrufları, özellikle de ihtisar hedefli olanları rahatlıkla gözlemlenebilir. İki bölüm özelinde İbnü's-Salâh metni 881, Nevevî metni ise 450 kelime içerir. Ancak mevkûf kısmı İbnü's-Salâh'ta 150, Nevevî'de 420; maktû' kısmı ise İbnü's-Salâh'ta 731, Nevevî'de 30 kelimedir. Bu farklılık İbnü's-Salâh metninde maktû' konusunun ardından verilen ancak tamamen mevkûf bahsiyle ilgili olan alt konuların Nevevî tarafından -yerinde bir tasarrufla- mevkûf kısmına taşınmasından kaynaklanır. İlgili bölümlerin kurgusuna ve nicelik olarak ihtisarına yönelik bu katkılarının yanı sıra Nevevî mevkûfun tanımını İbnü's-Salâh gibi verir, *Ulûmü'l-hadîs*'teki mevkûfun kısımlarına dair tasvirî nitelikteki anlatıyı "[mevkûf], merfû' gibi muttasıl ve munkatı' olmak üzere iki kısma ayrılır" şeklinde düzenler.[1] Aynı konunun sonunda Horasanlı fakihlerin "eser" kelimesini mevkûf, "haber" kelimesini ise merfû' anlamında kullandıklarına dair ifadeyi alıntılayıp Ehl-i hadîs'in "eser" kelimesini hem merfû' hem de mevkûf için kullandıklarını belirtir.[2]

Daha etraflı bilgi verebileceği konularda mevcut anlatı ile yetinmesini İbnü's-Salâh'ın bilgi vermemesi ve eserinin uzaması endişesi ile gerekçelendiren Nevevî'nin[3] eserdeki bazı ihtisarları ya da tasarrufları, *Ulûmü'l-hadîs*'te yer alan bazı faydalı bilgi ve düzenlemelerin yitirilmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim "Müfredât" ve "Elkâb" konularıyla ilgili İbnü's-Salâh'ın verdiği bibliyografik bilgilerin Nevevî tarafından hazfedilmesi sorunlu ihtisarlara örnek olarak zikredilebilir.[4] *Ulûmü'l-hadîs*'te tasnifli olan bir anlatının *İrşâd*'da alt alta örnekler üzerinden işlenmesi ise ikinci durum bağlamında zikredilebilir.[5]

Ne var ki yukarıda işaret edildiği üzere Nevevî'nin *Ulûmü'l-hadîs* üzerindeki tasarrufları bunlarla sınırlı değildir ve "[metinde] kimi yerlere bazı lafızlar, alt başlıklar ve ilave bilgiler ekleyeceğim" şeklindeki ifadelerinde

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 46 – Nevevî, *İrşâd*, s. 75.

2 Nevevî, *İrşâd*, s. 76. Nevevî bazı bölümlere neredeyse hiçbir müdahalede bulunmaz, *Ulûmü'l-hadîs*'teki ifadeleri aynen aktarır (örnek olmak üzere bk. "Tevârîhu'r-Ruvât" bölümünün alt başlıkları: İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 382-7 ve Nevevî, *İrşâd*, s. 238-242).

3 Nevevî, *İrşâd*, s. 212.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 325, 338 – Nevevî, *İrşâd*, s. 210, 216.

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 365-8 – Nevevî, *İrşâd*, s. 230-1.

görüldüğü üzere türlü ilaveleri de kapsamaktadır. Kitabın ezberlenmek kastıyla ihtisar edilmesi ile ona bazı ilavelerde bulunulması arasında bir uyumsuzluk varmış gibi gözükse de metnin talebe açısından daha işlevsel hâle getirilmesi yönündeki ana hedefin yanı sıra eserdeki eksikliklerinin giderilmesinin de amaçlanmış olduğu akılda tutulmalıdır. Bu açıdan bakıldığında onun *Ulûmü'l-hadîs*'e biri yaklaşık iki sayfa süren, bazıları iki-üç cümle, bazıları ise haylice kısa olan ilavelerini 30 kadar yerde "kultü/derim ki", 4 yerde de "elhaktü/ekledim" ifadesiyle yaptığı görülür.[1] Onun ilaveleri bazen bir meselede kendi kanaatini belirtmek, bazen literatür eklemesinde bulunmak[2] şeklinde olabilmektedir.[3] İlavelerine örnek olarak mürsel hakkındaki hayli uzun ziyadesi incelenebilir:

"Mürsel" bölümü *Ulûmü'l-hadîs*'te 558 kelimeden müteşekkil iken *İrşâd*'da 794 kelimedir. İbnü's-Salâh "hakkında ihtilaf olmayan" ve "hakkında ihtilaf olan" şeklinde ikiye ayırdığı mürsel türlerini işlerken ikinci kısımla ilgili üç alt başlık açar, Nevevî ise bu tarz bir ayrıma gitmez ve ilk önce metni alt başlıkları hazfederek özetler.[4] İbnü's-Salâh mürselin sahih olması için "aslının [*mahrec*] bir diğer tarîkten gelmesi" gerektiğini söylerken Nevevî "Ancak diğer bir tarîkten müsned olarak veya ilk mürsel rivayetin ricâli dışında birisinin nakliyle mürsel olarak rivayet edilirse sahih olur. Aslının bu şekilde sahih olduğu tespit edilirse hadis sahih kabul edilir ve delil olarak kullanılır" diyerek meseleyi detaylandırır.[5] İbnü's-Salâh'ın da burada müsned bir tarîki kastettiği konuya dair verdiği Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) örneğinden anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh, "Bu durumda esas kabul edilen mürsel değil, müsned olur. Dolayısıyla bu tarz bir izaha gerek yoktur" şeklindeki bir itirazı, "içerisinde irsâl bulunan isnâdın sıhha-

---

1 Yaptığım sayıma göre Nevevî 29 yerde açıkça "kultü/derim ki" ifadesiyle metne ilave yapar. Selefî'nin dipnotlarda işaret ettiği üzere "derim ki" ifadesi eserin bazı yazmalarında "kâle'l-musannif/musannif dedi ki" şeklinde kayıtlıdır. Söz konusu ilavelerin bazıları için bk. Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 534 vd. Nevevî'nin İbnü's-Salâh'a itirazla yaptığı bazı ilave izahlar ise ileride inceleneceği için buraya dâhil edilmemiştir. Ayrıca Nevevî'nin herhangi bir kayıt düşmeden metne ilave yaptığı yerler de bulunmaktadır ve bunların sayısı 20'den fazladır.

2 Bazı literatür ilaveleri için bk. Nevevî, *İrşâd*, s. 189 (muhtelifü'l-hadîs), 193 (sahâbe literatürü).

3 Süyûtî yer yer bu gibi ilavelere dikkat çekmiştir (*Tedrîb*, II, 278, 349, 371, 563; III, 93, 98, 175, 421; V, 396). Süyûtî *Takrîb*'i şerh etmişse de Nevevî ilavelerinin neredeyse tamamı aslında *İrşâd*'da yer alır, *Takrîb*'de ise daha muhtasar ifadelerle tekrar edilir.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 51-3 – Nevevî, *İrşâd*, s. 79-80.

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 52 – Nevevî, *İrşâd*, s. 80.

tinin müsned sayesinde ortaya çıkacağı ve onun mürsel olmasına rağmen hükme mesnet teşkil eden diğer isnâdlar gibi sahih bir isnâd olduğuna hükmedileceği" şeklinde cevaplar. Nevevî ise "derim ki" ifadesiyle metne girerek bunun bir başka faydasına dikkat çeker:

> Bu durumda elimizde biri müsned diğeri mürsel iki sahih rivayet bulunmuş olur. Tek bir tarîkle gelen sahih bir hadis bu ikisiyle çelişir ve aralarını bulmak da mümkün olmazsa o zaman bu iki rivayeti esas alır, tek rivayet yerine bu ikisiyle amel ederiz.[1]

İbnü's-Salâh mürselin delil olmayacağına dair Müslim'in *Sahîh*'inin mukaddimesinden bir ifade aktarırken Nevevî İbnü's-Salâh'ın bu ifadeyi "Müslim'e aitmiş gibi" naklettiğini, hâlbuki sözün ona ait olmadığını, bununla birlikte Müslim'in de bu görüşü benimsediğini belirtir.[2] Her iki isim de sahâbe mürseli konusuna kısaca değinirler.

İbnü's-Salâh'ın "Mürsel" bölümü bu noktada biterken Nevevî "ihtiyaca binaen eklediğim bir alt başlık" diyerek 300 kelimelik uzunca bir metin ilave eder. Burada öncelikle Şâfiî'nin İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri hakkındaki kanaatini Şâfiî âlimlerin konu etrafındaki alıntı ve ifadeleri üzerinden netleştirmeye çalışır ve Beyhakî (ö. 458/1066) ile Hatîb tarafından dile getirilen ve "Şâfiî zikredilen birtakım şartları sağladığı takdirde mürsel hadisi delil olarak kullanmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerini de ancak o şartları taşıması durumunda delil olarak kabul etmiştir" şeklinde özetlenebilecek görüşü[3] benimser. Ardından "Bu konudaki görüşlere, hadis ilminin en önemli konularından biri olmasına rağmen ana metinde [*Ulûmü'l-hadîs*] detaylıca ele alınmadığı için uzunca yer verdik. Zira diğer rivayetlerin aksine mürsel hadisler bizatihi hükme medar olmuş ve çokça kullanılmıştır" diyerek konuyu noktalar.[4] Anlaşılacağı üzere Nevevî bu uzunca izahı füru-ı fıkıh kitaplarındaki durum ile hadis usûlü arasındaki mesafeyi kapatmak adına yapmıştır.[5]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 54 – Nevevî, *İrşâd*, s. 81.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 55 – Nevevî, *İrşâd*, s. 81. Nevevî, şerhinde de Müslim'in bu ifadeyi muhalifinden aktardığını belirtir (*Minhâc*, I, 90).
3 Süyûtî, *Tedrîb*, III, 153-4.
4 Nevevî, *İrşâd*, s. 82-4.
5 Nevevî'nin diğer bazı uzun ilaveleri için bk. *İrşâd*, s. 188-9 (muhtelifü'l-hadîs ile ilgili 36. konunun baş tarafı), s. 194-5 ve 199 (sahâbe konusu ile ilgili), s. 250-5.

Nevevî'nin İbnü's-Salâh metnine yaptığı ilavelerin geneli hayli kısa olup incelenen konuyu daha üst bir düzleme çekmemektedir ki, bu durum *İrşâd*'ın ihtisar oluşunun tabii bir sonucudur. Bununla birlikte onun daha derinlemesine çalıştığı konulardaki kısa veya uzun izahlarının önemi açıktır ki, bir Şâfiî fakihi olarak mürsel meselesinde sergilediği tavır bunun bir örneğidir. Bu duruma verilebilecek bir diğer örnek, Buhârî'nin (ö. 256/870) eserinin mi yoksa Müslim'inkinin mi daha sahih olduğu ile ilgili tartışmada görülür. İbnü's-Salâh, Ebû Ali en-Neysâbûrî (ö. 349/960) ile bazı Mağribli âlimlerin Müslim'in kitabını Buhârî'ninkinden üstün gördüklerini belirtip meseleyi birkaç açıdan tartıştıktan sonra bu görüşü kabul etmez. Onunla aynı kanaati benimseyen Nevevî ise -Müslim şârihi olmasının da avantajıyla- Batı İslâm dünyasındaki bu kabulün muhtemel gerekçelerinden birini göstererek Müslim'in "hadisin farklı tarîklerini tek bir yerde toplama açısından" özel bir konuma sahip olduğu ilavesini yapar.[1]

Nevevî'nin anlamlı ilavelerine diğer bazı örnekler ise "el-Mü'telif ve'l-Muhtelif" başlıklı 53. bölümde yer alır. *Tehzîbü'l-esmâ* müellifi olarak Nevevî, isimlerin doğru okunması hususunda hayli dikkatli bir âlimdir ve söz konusu dikkati ve birikimi eserinin bu bölümünde gözlemlenir. Nevevî bu kısımda İbnü's-Salâh metnine irili ufaklı yedi ilave yapmıştır. Ancak bu ilavelerin sadece birinde "derim ki" ifadesini kullanmış, birinde de İbnü's-Salâh'a bir başka müellif üzerinden itiraz etmiştir. Onun ilavelerinden biri lakap olan Cemmâl ve Hammâl'a dairdir. O, İbnü's-Salâh'ın bu konudaki tasrihinin ardından Hammâl ifadesinin isim olarak da kullanıldığını belirtip örnek olarak Ebyaz b. Hammâl ve Hammâl b. Mâlik el-Esedî'yi zikretmiştir. Eserinin iki yerinde zikrettiği bir ilavesinde Hemdânî nisbesinin erken dönemlerde, Hemezânî nisbesinin ise geç dönemlerde yaygın olduğunu söylemiştir. Bir diğer ilavesinde ise Ubâde okunuşunun tek istisnasının Buhârî'nin hocası Muhammed b. Abâde (ö. 251-260/865-874 arası) olduğunu belirtmiştir.[2]

Telif tarzı, yani ihtisar oluşu dikkate alınarak okunduğunda *İrşâd*'ın kaynak çeşitliliği açısından İbnü's-Salâh metninin etkisinde kalması bek-

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 18-9 – Nevevî, *İrşâd*, s. 59.
2 Nevevî, *İrşâd*, s. 219-226.

lenen bir durumdur. Yani Nevevî *Ulûmü'l-hadîs*'teki herhangi bir meseleyi özellikle üslubu açısından yeniden kurgularken yeni bir kaynağa gitme ihtiyacı duymamıştır. Hatta onun İbnü's-Salâh'ın kullanmadığı herhangi bir esere atıf yaptığını söylemek de mümkün değildir. Bu durumun ihtisar hedefli eserlerin genel bir niteliği olup olmadığı ise ayrıca incelenmelidir.

Son olarak *İrşâd*'ın diğer *Ulûmü'l-hadîs* ihtisarları içerisindeki konumuna işaret edilebilir. *İrşâd*'daki ihtisar mantığını özetle sunan Haddâd, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, Tîbî'nin (ö. 743/1343) *el-Hulâsa* ve İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401) *el-Mukni'* adlı eserlerini "Sahih" bölümü özelinde inceleyip bu kitaplarda ihtisar olgusunu zedeleyen tasarruflar bulunduğunu tespit etmiş ve *İrşâd*'ın *Ulûmü'l-hadîs*'teki ifadeleri muhafazada mezkûr eserlere üstünlüğünü vurgulamıştır.[1]

C. *İrşâd* Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Neşirleri

Bir kitabın etki alanını gösteren izleklerin en önemlilerinden biri, o eser üzerine yapılan çalışmalardır. Bu ikincil çalışmalar, katkıları ya da eleştirileri ile üzerinde çalışılan eserin daha muhkem bir hâl almasına imkân verebilmekte veya özetleyerek ya da nazma çekerek o metni pedagojik hedeflerle daha kullanışlı hâle getirebilmektedir. Nevevî'nin *İrşâd*'ı da klasik dönemde üzerine çeşitli çalışmalar yapılan bir kitaptır.[2] Bu çalışmaların bir kısmı metni ihtisar, bazıları ise şerh etmektedir. *İrşâd*'ın tespit edilen ilk muhtasarı, bizzat Nevevî tarafından yapılan ve ileride incelenecek olan *Takrîb* adlı metindir. Tîbî'nin *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs* adlı ihtisarı, kendisinin ifadesine göre İbnü's-Salâh, Nevevî ve Bedreddin İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) çalışmalarından özetlenmiştir.[3] Tîbî'nin, Nevevî'nin "muhtasar" diye andığı eserini, kendi çalışmasında gündeme alması, *İrşâd* veya *Takrîb*'in[4] hayli erken bir dönemde ilgiye mazhar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Eserin bir diğer ihtisarının ise Muhammed Abdür-

---

1 Haddâd, *el-İmâmü'n-Nevevî*, s. 538-542.

2 Aşağıda söz konusu edilecek ve birtakım düzeltmelerle incelenecek eserler için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 70; *el-Fihrisü'ş-şâmil*, I, 169; Habeşî, *Câmi'u'ş-şurûh ve'l-havâşî*, I, 141-2.

3 Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 25. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demirci, "Usûl Kitaplarının Tehzîbine Mütevâzı Bir Katkı", s. 67-84.

4 Bu kaydın düşülmesinin nedeni *el-Hulâsa*'da *İrşâd*'ın yanı sıra Nevevî'nin *Takrîb* ve *Şerh*'ine de atıf yapılmasıdır.

raûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) tarafından yapıldığı ve eserin yazma nüshasının Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi nr. 157'de kayıtlı olduğu belirtilir.[1] Ancak bir mecmua içerisinde yer alan (vr. 77[a]-113[a]) *Muhtasaru'l-İrşâd* Münâvî'ye ait olmayıp bizzat Nevevî'nin kendi ihtisarı olan *Takrîb*'dir.

Eser üzerine yapılan bir manzum çalışma, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Berşensî'ye (ö. 808/1405) aittir. O, eseri *el-Mevridü'l-asfâ fî ulûmi hadîsi'l-Mustafâ* adıyla nazmetmiştir. Bu zatın hadis ilimlerine dair bir manzumesini ve bu eser üzerine bir şerhini gördüğünden bahseden İbn Hacer,[2] "manzume" ifadesiyle *el-Mevrid*'i kastetmiş olmalıdır. Eserin Berlin Devlet Kütüphanesi Sprenger Koleksiyonu nr. 475'te yer alan yazması[3] 9 varaktan oluşur ve her varağında 13 satır vardır. "Maklûb" kısmı ile sona eren yazmanın başında yazar, metninde İbnü's-Salâh ve Nevevî'ye dayandığını belirtmektedir (vr. 1[b]).

İrşâd farklı zamanlarda farklı kimseler tarafından şerh edilmiştir. Örneğin Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekir İbn Ebî Şerîf el-Makdisî'nin (ö. 906/1500) eseri *Şerhu'l-İrşâd li'n-Nevevî fî usûli'l-hadîs* adıyla şerh ettiği belirtilir.[4] Aynı zatın İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin (ö. 837/1433) Şâfiî fıkhına dair *İrşâd*'ı üzerine *el-İs'âd fî şerhi'l-İrşâd* adlı bir kitabının olması[5] ve en yakın talebesi olan Uleymî'nin (ö. 928/1522), onun hadis usûlüne dair herhangi bir eserinden bahsetmeyişi bibliyografik literatürdeki kayıtlarda bir karışıklık olabileceğini düşündürür. Ancak İbn Ebî Şerîf'in *el-İs'âd*'ını ve *Savbü'l-gamâme*'sini neşreden Ahmed Ferîd el-Mezîdî'nin ikinci esere yazdığı girişte *Şerhu'l-İrşâd li'n-Nevevî fî'l-usûl* adlı kitabın da kendi tahkikiyle neşredildiğini/neşredileceğini belirtmesi[6] bu şüpheyi ortadan kaldırır. Ne var ki bu eserin yayımlanıp yayımlanmadığı ya da yazmasının nerede olduğu tespit edilememiştir.

---

1 Mü'mine el-Bâşâ, *el-İmâmü'l-Münâvî*, s. 65.
2 Sehâvî, *ed-Dav'*, VII, 291.
3 Eserin ilgili kütüphanedeki yazma nüshası için bk. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN1019305878&PHYSID=PHYS_0021&DMDID= (erişim tarihi: 09.02.2021).
4 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 1; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 222.
5 Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, II, 507.
6 İbn Ebî Şerîf, *Savbü'l-gamâme*, s. 61. *el-İs'âd*, I, 113'te ise aynı muhakkik eserin yazma olduğunu söyleyip Kâtib Çelebi'ye atıf yapar.

Burada son olarak klasik ve çağdaş literatürde *İrşâd* üzerine yapılan çalışmalar bağlamında gündeme gelen bazı hatalı kayıtlara temas edilmelidir. *el-Fihrisü'ş-şâmil*'e göre Kabâkıbî adlı bir âlim Nevevî'nin eserini *Tehzîbü'l-inşâd fî takrîbi'l-İrşâd* adıyla şerh etmiştir.[1] Ancak *Keşfü'z-zunûn* ve zeyillerine gidildiğinde bu zatın Şerefüddin İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *İrşâd* adlı eserini nazma çektiği görülür. Ancak ismin hicri 850'lerde vefat ettiği söylenen Bürhânüddîn İbrahim b. Muhammed el-Halebî mi yoksa hicri 900 gibi bir tarihte vefat ettiği belirtilen İbrahim b. Muhammed b. Halîl b. Ebî Bekir el-Kabâkıbî mi olduğu ihtilaflıdır.[2] İkinci olarak Hizânetü't-Türâs'ta Ayasofya Koleksiyonu nr. 439'da Ömer b. Ahmed ed-Dûmânî adlı birinin *Şerhu İrşâdi'l-hadîs li'n-Nevevî* adlı bir şerhi olduğu söylense de[3] Evhadüddîn Ömer b. Ahmed ed-Dûnî'nin *Şerhu'l-İrşâd*'ı Nevevî metni üzerine değil, Rükneddin el-Âmidî'nin (ö. 615/1218) *el-İrşâd*'ı üzerine yapılan bir çalışmadır. Üçüncü olarak Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1617) Burhân el-Cevcerî adlı birine nispet ettiği şerhe dair bir kayıt incelenebilir.[4] "Bürhân" şeklinde bir lakabı tespit edilememişse de Muhammed b. Abdülmün'im el-Cevcerî'nin (ö. 889/1484) İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *İrşâd*'ı üzerine yazdığı *Şerhu'l-İrşâd* adlı bir çalışması vardır. Sehâvî (ö. 902/1497) de onun kendi *el-İrşâd* şerhini övdüğü birtakım beyitleri kaydetmiştir.[5] Muhtemelen şerhe konu olan eserin Nevevî'nin *İrşâd*'ı olduğu düşünülmüştür. Son olarak Kâtib Çelebi'ye göre *İrşâd*'ı şerh eden âlimlerden bir diğeri Ebü'l-Kâsım el-Ensârî'dir.[6] Kâtib Çelebi'nin eserinde bulunan ve *Şerhu'l-İrşâd* adıyla Ayasofya nr. 1205'te kayıtlı olan metin aslında *Şerhu İrşâdi'l-Cüveynî*'dir ve konumuzla ilgili değildir.

---

1 *el-Fihrisü'ş-şâmil*, I, 169, 436; Mar'aşlî bu ismi "İbrahim b. Muhammed el-Kabâkıbî el-Halebî" şeklinde kaydeder (*Ulûmü'l-hadîsi'ş-şerîf*, s. 37).

2 İlk kayıt için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 69; ikinci kayıt için bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 23-4. Yemenî metni üzerinde çalışma yapan ismin "Sıbt İbnü'l-Acemî" olarak tanınan Bürhânüddîn İbrahim b. Muhammed b. Halîl el-Halebî (ö. 841/1438) olduğu kayıtlıdır (Köse, "İbnü'l-Mukrî el-Yemenî", *DİA*, XXI, 138), ancak bu bilgi de Yemenî ile İbnü'l-Acemî'nin tarihî yakınlıkları ve isim karışıklığı ihtimalinden dolayı kontrol edilmelidir.

3 https://al-maktaba.org/book/5678/71634#p1 (erişim tarihi: 09.02.2021). Aynı hatanın kaynak gösterilmeksizin tekrarlandığı bir çalışma için bk. Mar'aşlî, *Ulûmü'l-hadîsi'ş-şerîf*, s. 37.

4 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 70.

5 Sehâvî, *ed-Dav'*, VIII, 126.

6 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 70.

İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilk olarak Abdülbârî Fethullah es-Selefî tarafından yüksek lisans tezi olarak yayına hazırlanıp neşredilmiştir (Medine: Mektebetü'l-Eymân, 1408/1987). Yazar dirâse kısmında (s. 7-101) müellif, eser, eserin yazma nüshaları gibi hususlar hakkında bilgiler verir ve özet bir şekilde kitabı *Takrîb* (s. 66-71) ve İbnü's-Salâh'ın diğer muhtasarları ile karşılaştırır (s. 76-81). Ancak ilgili kısımlar hem kitabı literatür içerisinde konumlandırmak gibi bir hususu mesele edinmez hem de tahlil ve hatta tasvir açısından yetersizdir. Eser ikinci olarak Nureddin Itr'ın tahkiki ile yayınlanmıştır (Dımaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988; 3. Baskı 1412/1992). Eserin başında Itr, Nevevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verip *İrşâd*'a ve Nevevî'nin kitapta izlediği yöntem ile eserin nüshalarına değinir (s. 7-50). Burada Nevevî'nin eserine, hayli genel değerlendirmeler içeren sadece üç sayfa ayrılmıştır. Haddâd'ın *el-İmâmü'n-Nevevî ve eseruhû fi'l-hadîs ve ulûmih* adlı eserinin 524-542. sayfaları arası da *İrşâd*'a tahsis edilmiş ve bu kısımda yazar, hakkında özet mahiyette bilgiler sunduğu kitabı *Ulûmü'l-hadîs* ile karşılaştırmıştır.

D. *İrşâd* Çevirisi Üzerine Notlar

Tercümede izlenen yönteme dair bazı noktalara temas edilmesi okuyuculara kolaylık sağlayacaktır:

1- Tercümede genellikle harfi tercüme yapılmadığı gibi metni bozacak şekilde serbest bir üslup da benimsenmemiştir.

2- Genel Türkçe imlada TDK, büyük oranda İslâmî ilimlerle ilgili olan kitap, müellif, râvi isimlerinin tespitinde ise genelde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) yazım kriterleri benimsenmiştir (*Kitâbü'l-İlm*, *Ma'rifetü'r-ricâl*, Câbir b. Abdullah gibi). Sadece künyeye nispet edilen isimlerin yazımında ise *DİA*'dan farklı olarak Arapça kullanım esas alınmıştır (İbn Ebî Şeybe gibi).

3- Müellif ya da râvi isimlerinin ilk geçtiği yerde vefat tarihleri hicri ve miladi olarak verilmiş, bunların tekrarına ihtiyaç duyulmamıştır.

4- Metinde kapalı olması durumunda isimler bazı ilavelerle tasrih edilmiştir (Ebû Hâmid et-Tûsî [el-Gazzâlî], Ebü'l-Alâ [el-Attâr]).

5- Metnin tercümesinde Nureddin Itr tarafından yayına hazırlanan neşir kullanılmıştır. Muhakkik tarafından dipnotlarda verilen tahkik bilgilerine ve nüsha farklılıklarına anlam değişikliğine sebebiyet vermediği sürece değinilmemiştir. Anlama müteallik farklılıklara dair dipnotlar tercüme edilmiş veya metne yansıtılmıştır. Nadiren eserin Selefî tarafından yapılan neşrine gidilmiştir.

6- Dikkat çeken ifadeler, kavramlar, kullanımlar karşı sayfada Arapça metin bulunmasına rağmen tercümenin yanında köşeli parantezle verilmiştir ("harfleri değiştirecek şekilde süratli [*meşk*] ve ayrı olması gereken harfleri bitiştirecek şekilde [*ta'lîk*]").

7- Eserdeki "şeyh/üstat" tabiri genellikle İbnü's-Salâh için kullanılmıştır. Dolayısıyla mutlak olarak bu şekilde bırakıldığında ilgili sıfat İbnü's-Salâh'a işaret etmektedir ki, tercümede ilk geçtiği yerde bu hususa işaret edilecektir.

8- Rivayetler verilirken tahdîs ve ihbâr lafızları tercüme edilmemiş, bunun yerine ilgili sîgayı ifade etmek üzere "→"simgesi kullanılmıştır ("Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" gibi).

9- Dipnotlara herhangi bir ilave yapıldığında, neşirlerde farklılaşan ifadelere dikkat çekmek gerektiğinde ya da konu hakkında müellif veya muhakkikten ayrı düşülen noktalarda söz konusu hususlar "[çevirenin notu]" şeklinde gösterilmiştir.

10- Hadislerin tahricinde muhakkikin dipnotlarıyla yetinilmemiş, her rivayet bizzat kaynağından kontrol edilerek Türk okuyucusunun anlayabileceği tarzda *Concordance* usulüne göre yeniden tahric edilmiştir.

11- Muhakkik Itr bazı dipnotlarda ve kaynakçada bazı eserlerin yazma nüshalarına başvurmuştur. Bu eserlerin yanı sıra tahkikin kaynakçasında net bir şekilde basım yerini ve tarihini belirtmediği eserler de bulunmaktadır. Bundan dolayı tercümede ilgili kitapların matbu ve ulaşılabilir baskıları kullanılmış, kaynakçaya da dipnotlarda kullanılan baskıların tam künyeleri eklenmiş, mütercimler tarafından kullanılan diğer kaynaklar da kaynakçaya dâhil edilmiştir.

12- Eserin başlıklandırma tarzı muhtevadaki bilgiye ulaşmaya imkân vermediği için eserin sonuna etraflı bir indeks eklenmiştir.

13- Tercümenin tamamı iki mütercimin elinden çıkmışsa da gerek şekil özellikleri gerekse üslup birliği açısından metin baştan sona birden fazla kere gözden geçirilmiş ve mümkün mertebe standart bir üslup ve yazım tarzının temin edilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada önzözde isimleri zikredilen araştırmacıların da ciddi katkıları olmuştur.

Muhammed Enes Topgül

KAYNAKLAR

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî (İstanbul 1951 baskısından ofset).

el-Bâşâ, Mü'mine, *el-İmâmü'l-Münâvî ve kitâbühû Feydu'l-Kadîr* (doktora tezi, 1427/2006), Dımaşk Üniversitesi.

el-Berşensî, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mevridü'l-asfâ fî ulûmi hadîsi'l-Mustafâ*, Berlin Devlet Kütüphanesi Sprenger nr. 475.

Demirci, Selim, "Usûl Kitaplarının Tehzîbine Mütevâzı Bir Katkı: *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l(usûli'l)-hadîs*", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2017, XV, sy. 2, s. 67-84.

ed-Dûnî, Evhadüddîn Ömer b. Ahmed, *Şerhu'l-İrşâd*, Ayasofya Koleksiyonu nr. 439.

el-Fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-hadîsü'n-nebeviyyü'ş-şerîf ve ulûmühû ve ricâlühû, Amman: Müessessetü Âli'l-Beyt, 1991.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u'ş-şurûh ve'l-havâşî*, I-III, Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2004.

el-Haddâd, Ahmed Abdülazîz Kâsım, *el-İmâmü'n-Nevevî ve eseruhû fi'l-hadîs ve ulûmih* (yüksek lisans tezi, 1409), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye* (nşr. İbrahim b. Mustafa ed-Dimyâtî), I-II, Semennûd: Mektebetü İbn Abbâs, 2002.

İbn Ebî Şerîf, Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed el-Makdisî, *Savbü'l-gamâme fî irsâli tarafi'l-imâme* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 2018.

----------, *el-İs'âd bi-şerhi'l-İrşâd li'bni'l-Mukrî* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.

İbnü'l-Attâr, Alâüddîn Ali b. İbrahim, *Tuhfetü't-tâlibîn* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân), Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1428/2007.

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs* (nşr. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'), Ahsâ: Dâru Fevvâz li'n-Neşr, 1413/1992.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Fikr ve Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1427/2006.

Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, 45-9.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (haz. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge), I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, "Müslim'in *el-Müsnedü's-sahîh*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü I* (ed. Mustafa Macit Karagözoğlu), İstanbul: İFAV, 2020, s. 315-409.

Köse, Saffet, "İbnü'l-Mukrî el-Yemenî", *DİA*, XXI, 138-140.

el-Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Hanefî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-V, Cize: Hecer li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1413/1993.

el-Mar'aşlî, Yusuf, *Ulûmü'l-hadîsi'ş-şerîf ve beyânü mesâdirih*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2017.

Kolektif, "Muhtasar", *DİA*, XXXI, 57-64.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mirâ, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988; 3. Baskı 1412/1992.

----------, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* (nşr. Abdülbârî Fethullah es-Selefî), Medine: Mektebetü'l-Eymân, 1408/1987.

----------, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* (müst. Muhammed b. Gâzî b. Abdürrahîm el-Hımsî), Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nr. 220.

----------, *Muhtasaru'l-İrşâd*, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi nr. 157, vr. 77[a]-113[a].

----------, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), I-XVIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009.

----------, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (nşr. Âdil Mürşid – Âmir Gadbân), Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.

Özşenel, Mehmet, "Bir Hadis Usûlü Klasiği Olarak *Ulûmü'l-Hadis* ve Etkileri", *İslam ve Klasik*, İstanbul: Klasik, 2008, s. 29-38.

es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.

----------, *el-Menhelü'l-azbü'r-revî fî tercemeti kutbi'l-evliyâ en-Nevevî* (nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

es-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye-ti'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1384/1965.

es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Medine: Dâru'l-Yüsr – Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

et-Tîbî, Şerefüddîn Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed, *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs* (nşr. Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî), Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1430/2009.

el-Uleymî, Mücîruddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* (nşr. Mahmud Avde), I-II, Halîl: Mektebetü Dendîs, 1420/1999.

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve ve-feyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVII, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

https://al-maktaba.org/book/5678/71634#p1 (erişim tarihi: 09.02.2021).

https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN1019305878&PHYSID=PHYS_0021&DMDID= (erişim tarihi: 09.02.2021).

İRŞÂDÜ TULLÂBİ'L-HAKÂİK

EBÛ ZEKERİYYÂ EN-NEVEVÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

إرشاد طلاب الحقائق

أبو زكريا يحيى بن شرف النووي
رحمة الله عليه

[MUKADDİME]

Rahmân, Rahîm Allah'ın adıyla...

Şeyh, imam, âlim, önder, müttakî ve zâhid Muhyiddîn -Allah onu muhafaza etsin ve ona inayetiyle muamele buyursun- şöyle dedi: Nimet ve
5 hikmetlere sahip olan, Muhammed (sav) ümmetini diğer ümmetlere üstün kılan, hiçbir kulun sahip olmadığı isnâd bilgisini kulu, resûlü, sevdiği, dostu ve mahlûkatın efendisi Muhammed'i şereflendirmek için bu ümmete has kılan Allah'a hamd olsun. En faziletli salavât, berekât ve selâmı ona, ailesine, eşlerine, soyuna, seçkin ashâbına ve onların örnek takipçilerine
10 kesintisiz artacak şekilde versin.

Allah isnâd ilmini bu ümmete -Allah şereflerini artırsın- has kılınca korumaları için hâfız ve münekkit âlimler var etmiş, onları her zaman ve mekânda Peygamber'inin sünnetini savunan, herhangi bir eksik ve fazlalık olması endişesiyle sahih olan tarîklerini sakîm olanından ayırmak, hevâ ve inat ehlinin uy-
15 durduklarından sakındırmak ve kıyamet gününe kadar ümmeti [bunlardan] korumak için bütün çabalarını harcayan kimseler kılmış, onlar da ciddiyet ve azimle bu görevi yerine getirmiştir. Allah'ın lütfu ile kullarından havâs tabakasında bulunan bir grup kimse sayıları az olup neredeyse tükenmiş olsalar da dünyanın sonuna ve âhiret gününe kadar bu görevi sürdürecektir.

20 Hadis, ilimlerin en faziletlilerinden biridir. Özen gösterilmeye ve önde gelen muhakkik âlimlerin gayretine en layık olanıdır. Zira içinde pek çok ilmi, özellikle de ilimlerin göz bebeği olan fıkhı barındırmaktadır. Bundan dolayı hadis ilminden yüz çeviren eser sahibi fakihler pek çok hataya düşmüş, bunu ihmal eden âlimlerin sözlerinde hatalar ortaya çıkmıştır.

25 Hadis ilmi eskiden çok değerli ve konumu çok yüce bir ilimdi. Talibi çok, hâfız ve râvilerinin değeri hayli yüksekti. Zamanımızda bu kişilerin çoğu yok oldu. O zamandan geriye sadece birtakım izler kaldı. Allah yardımcımız olsun. Tevekkül ancak O'nadır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال الشيخ الإمام العالم العامل الصدر الكامل التقي الزاهد محي الدين - أبقاه الله محفوظًا وبعين عنايته ملحوظًا - : الحمد لله ذي الآلاء والحكم، المفضِّل أمة محمد صلى الله عليه وسلم على سائر الأمم المخصِّصِها بعلم الإسناد، الذي لم يشركها فيه أحد من العباد، تشريفًا لعبده ورسوله وحبيبه وخليله محمد سيد الأنام، عليه منه أفضل الصلوات والبركات والسلام، دائمًا متزائدًا بلا انفصام وعلى آله وأزواجه وذريته وأصحابه البررة الكرام والتابعين لهم بإحسان من الأماثل والأعلام.

أما بعد:فإن الله سبحانه لما خص هذه الأمة - زادها الله شرفًا - بعلم الإسناد نصب للقيام بحفظه خواص من الحفاظ النقاد، وجعلهم ذابّين عن سنّة نبيه صلى الله عليه وسلم في جميع الأوقات والبلاد، باذلين وسعهم في تبيين الصحة من طرقها والفساد، خوفًا من الانتقاص منها والازدياد، ودحضًا لما اخترعه أهل الأهواء والعناد، وحفظًا على الأمة إلى يوم التناد، فبالغوا في ذلك بالجد والاجتهاد، ولا تزال على القيام بذلك بحمد الله ولطفه طوائف من خواص العباد، إلى انقضاء الدنيا، وإقبال المعاد، وإن قلّوا وقربوا من النفاد.

واعلم أن علم الحديث من أفضل العلوم وأولاها بالاعتناء وأحق ما شمّر فيه المبرّزون ومحقّقوا العلماء إذ هو أكثر العلوم تولجًا في فنونها، لا سيما الفقه الذي هو إنسان عيونها، ولذلك كثر غلط العاطلين منه من مصنفي الفقهاء وظهر الخلل في كلام المخلين به من العلماء.

ولقد كان شأن الحديث فيما مضى عظيمًا وأمره مفخمًا جسيمًا عظيمة جموع طلبته، رفيعة مقادير حفاظه وحملته، فذهب في هذه الأزمان المعظم من ذلك، ولم يبق إلا آثار مما كان هنالك، والله المستعان وعليه التكلان.

Kerîm, Raûf ve Rahîm olan Allah izin verirse bu kitapta, üstat, imam, hâfız, zâbıt, bâri', mütkın, muhakkik, sâlih ve âriflerin bakiyyesi, övülmüş ve faydalı eserlerin müellifi olan ve "İbnü's-Salâh" diye tanınan Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şâfiî'nin [ö. 643/1245] -Allah ondan razı olsun ve kendisinden razı kılsın, ikramını ve mekânını iyi yapsın, ounla bizi lütuf diyarında seçkin kullarıyla beraber bir araya getirsin- *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserini ihtisar edeceğim. Kitap gayet muhtasar olsa da dönemimizdeki ilim tâliplerinin gayreti onu ezberleyebilecek seviyede değildir. Onların ilgisi daha ziyâde tembellik ve bezginliğedir. Bundan dolayı kitap neredeyse âtıl hâle geldi.

Bu faydası çok, getirisi fazla bir kitaptır. Musannif, eserinin farklı yerlerinde ve başka kitaplarında eserin önemine, ziyadesiyle güzel ve açık olduğuna dikkat çekmiştir. Kitabı biraz incelemek bu iddianın doğruluğu için açık bir delil ve güçlü bir kanıttır.

İbnü's-Salâh, eserinin 28. konusunun sonunda muhaddislerin yolunu tutmak isteyen kimseleri, hadis ilmini etraflıca açıklamasından ve tariflerinin güzelliğinden dolayı bu kitaba yönlendirmiştir. Üstat [İbnü's-Salâh][1] yol gösterici ve hayra davet eden bir yardımcı olarak sana yeter.

Bu ve daha başka sebeplerden dolayı kitabı ihtisar etmeye niyetlendim. Bu muhtasarın *Ulûmü'l-hadîs*'in anısını canlı tutmasını, ezberlenmesine imkân sağlamasını, ondan istifadeyi arttırmasını ve yaygınlaştırılmasını umuyorum. Allah'ın izniyle konuları en kolay ifadelerle açıklamaya gayret edeceğim. Önemli olsun olmasın, eserin herhangi bir amacını zayi etmeyeceğim. Çoğu zaman üstadın lafızlarını aynen koruyacağım, daha iyisini amaçladığım durumlar dışında onun ifadelerini terk etmeyeceğim. Çeşitli delil, örnek ve özet bilgiler zikredeceğim. Kimi yerlere bazı lafızlar, alt başlıklar ve ek bilgiler ekleyeceğim. Bunda ve yaptığım diğer işlerde yerlerin ve göklerin Rabbinin yardımını istiyorum. O duaları işitir, isteyene bol bol verir.

---

1 Ana metinde İbnü's-Salâh'a atıf yapmak için kullanılan "şeyh" ifadesi bundan sonra "üstat" tabiriyle karşılanacak ve İbnü's-Salâh'ın adı Nevevî'nin açık kayıtları dışında hep böyle anılacaktır [çevirenin notu].

وهذا كتاب اختَصِرُ فيه إن شاء الله الكريم الرؤوف الرحيم «معرفة علوم الحديث» للشيخ الإِمام الحافظ الضابط البارع المتقن المحقق بقية العلماء المحققين والصلحاء العارفين ذي التصانيف الحميدة والمؤلفات المفيدة أبي عمرو عثمان بن عبد الرحمان الشافعي المعروف بابن الصلاح رضي الله عنه وأرضاه وأكرم نُزله ومثواه، وجمع بيننا وبينه في دار كرامته مع من اصطفاه، فإن كتابه رحمه الله وإن كان بليغًا في الاختصار فقد ضعفت عن حفظه همم أهل هذه الأعصار والهمم مترقية في الكسل والفتور فصار كتابه لهذا قريبًا من المهجور.

وهو كتاب كثير الفوائد عظيم العوائد قد نبه المصنف رحمه الله في مواضع من الكتاب وغيره على عظم شأنه وزيادة حسنه وبيانه، وكفى بالمشاهدة دليلا قاطعًا وبرهانًا صادعًا.

وقد أرشد الشيخ رحمه الله في آخر النوع الثامن والعشرين من أراد سلوك طريق المحدثين إلى تقديم العناية بهذا التصنيف لكونه الموضح هذا الفن والنهاية في التعريف وحسبك بالشيخ مشيرًا مرشدًا، ودالًا على الخير مسعدًا.

ولهذا وغيره من الأسباب قصدت اختصار هذا الكتاب ورجوت أن يكون هذا المختصر إحياء لذكره وطريقًا إلى حفظه وزيادة الانتفاع به ونشره وأبالغ إن شاء الله تعالى في إيضاحه بأسهل العبارات ولا أخل بشيء من مقاصده المهمات وغير المهمات، وأحرص على الإِتيان بعبارة صاحب الكتاب في معظم الحالات ولا أعدل عنها إلا لمقاصد صالحات، وأذكر فيه جملًا من الأدلة والأمثلة المختصرات، وأضم إليه في بعض المواطن لفيظات وفريعات وتتمات، واستمداد المعونة في ذلك وغيره من رب الأرضين والسموات أنه سميع الدعوات جزيل الأعطيات.

Allah'tan beni doğru yola iletmesini, sapmış ve inat eden kimselerin hâllerinden sakındırmasını ve bunda ve diğer hayırlarda devamlı bir artış içerisinde olmayı nasip etmesini talep ediyorum.

Allah'a söz ve fiillerimizde doğruluğu ve basiret sahibi kimselerin yolundan gitmeyi nasip etmesi için yalvarıyorum. O cömerttir ve çokça verendir. Başarım ancak Allah'tandır. Ona tevekkül ettim, yöneliş O'nadır. Allah bize yeter, o ne güzel vekildir. Güç ve kudret, sadece yüce ve azim olan Allah'ın yardımı iledir.

Rahmân, Rahîm Allah'ın adıyla...

Muhaddisler hadisin sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrıldığını söylemişlerdir:

نسأله سلوك سبيل الرشاد، والعصمة من أحوال أهل الزيغ والعناد والدوام على ذلك وغيره من الخير في ازدياد.

ونبتهل إليه سبحانه أن يرزقنا التوفيق في الأقوال والأفعال للصواب، والجري على آثار ذوي البصائر والألباب، إنه الكريم الواسع الوهاب، وما توفيقي إلا بالله عليه توكّلت وإليه متاب. حسبنا الله ونعم الوكيل ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم. ٥

بسم الله الرحمن الرحيم

قال العلماء: الحديث ثلاثة أقسام، صحيح، وحسن، وضعيف.

1. SAHİH

Bu konuda birçok bahis bulunmaktadır:

Birincisi: Tanımı hakkındadır. Sahih hadis âdil ve zabt sahibi râvilerin yine kendileri gibi âdil ve zabt sahibi râvilerden muttasıl olarak rivayet ettikleri, şâz ve muallel olmayan hadistir.

Bir hadis hakkında "sahihtir" denildiğinde kastedilen şey zikrettiğimiz şartları taşıyor olmasıdır. Bu ifade hadisin aslı itibarıyla kesin sahih olduğu anlamına gelmez. Yine bir hadis hakkında "sahih değildir" denildiğinde kastedilen husus isnâdının mezkûr şartlara göre sahih olmadığıdır. Bu, onun aslı itibarıyla yalan olduğu anlamına gelmez.

Sahih hadisin mertebeleri, şartlarının kuvvetine göre farklılık arz eder.

İkincisi: Tercih edilen görüşe göre tespitinin zorluğundan dolayı herhangi bir isnâd hakkında mutlak olarak "en sahih isnâd [*esahhu'l-esânîd*]" denilemez.

Ahmed b. Hanbel [ö. 241/855] ve İshak b. Râhûye'ye [ö. 238/853] göre esahhu'l-esânîd "Zührî [ö. 124/742] → Sâlim [ö. 106/725] → Abdullah b. Ömer [ö. 73/692]",

Ali b. el-Medînî [ö. 234/849], Amr b. Ali el-Fellâs [ö. 249/864] ve başkalarına göre "Muhammed b. Sîrîn [ö. 110/729] → Abîde [ö. 72/691] → Hz. Ali [ö. 40/661]",

Yahya b. Maîn'e [ö. 233/848] göre "A'meş [ö. 148/765] → İbrahim en-Nehaî [ö. 96/714] → Alkame [ö. 62/682] → Abdullah b. Mes'ûd [ö. 32/652-3]",

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'ye [ö. 235/849] göre "Zührî → Ali b. el-Hüseyin [ö. 61/680] → babası [Hz. Hüseyin] [ö. 61/680] → Hz. Ali",

Buhârî'ye [ö. 256/870] göre "Mâlik [ö. 179/795] → Nâfi' [ö. 117/735] → İbn Ömer" isnâdıdır.[1]

---

1 "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdı *silsiletü'z-zeheb* olarak da bilinmektedir.

النوع الأول: الصحيح

وفيه مسائل:

الأولى في حده: وهو ما اتصل سنده بنقل العدل الضابط عن مثله ولم يكن شاذًا ولا معللًا.

٥ وإذا قيل في حديث: إنه صحيح فمعناه ما ذكرنا، ولا يلزم أن يكون مقطوعًا به في نفس الأمر وكذلك إذا قيل: أنه غير صحيح. فمعناه لم يصح إسناده على هذا الوجه المعتبر، لا أنه كذب في نفس الأمر.

وتتفاوت درجات الصحيح بحسب قوة شروطه.

المسألة الثانية: المختار أنه لا يجزم في إسناد بأنه أصح الأسانيد على الإِطلاق ١٠ لعسر ذلك.

وقال أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهوية: أصحها الزهري عن سالم عن أبيه.

وقال علي بن المديني وعمرو بن علي الفلاس وغيرهما: أصحها محمد بن سيرين عن عبيدة عن علي رضي الله عنه.

وقال يحيى بن معين: أصحها الأعمش عن إبراهيم النخعي عن علقمة عن ١٥ عبد الله بن مسعود.

وقال أبو بكر بن أبي شيبة: أصحها الزهري عن علي بن الحسين عن أبيه عن علي.

وقال أبو عبد الله البخاري: أصحها مالك عن نافع عن ابن عمر.

İmam Ebû Mansûr Abdülkâhir [el-Bağdâdî] et-Temîmî [ö. 429/1037-8] şöyle demiştir: Buna göre esahhu'l-esânîd "Şâfiî [ö. 204/820] → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıdır. Zira Ehl-i hadîs'e göre Mâlik'in en önde gelen talebesi Şâfiî'dir.

Üçüncüsü: Eserinde sadece sahih hadisleri toplayan ilk kişi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî'dir. Onu Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî [ö. 261/875] takip etmiştir. Âlimlerin ittifakına göre bu ikisinin kitapları Kur'ân'dan sonra en sahih kitaplardır.

İmamımız Ebû Abdullah eş-Şâfiî, "Hadis konusunda yeryüzünde Mâlik'in kitabından daha doğru bir kitap bilmiyorum" sözünü bu iki kitaptan önce söylemiştir.[1]

Buhârî'nin eseri, bu iki kitabın en sahih ve en faydalı olanıdır.

Hâfız Ebû Ali en-Neysâbûrî [ö. 349/960] ve Mağrib âlimlerinden biri [olan İbn Hazm {ö. 456/1064}] Müslim'in eserinin daha sahih olduğunu söylemiştir. Fakat doğru olan birinci görüştür.

Derim ki: Müslim bir hadisin farklı tarîklerini bir arada vermesi yönüyle öne çıkmıştır.

Bu ikisinin eseri bütün sahih hadisleri kapsamadığı gibi müelliflerin böyle bir amacı da bulunmamaktadır. Bilakis kendileri eserlerinin bütün sahih hadisleri kaydetmediklerini ifade etmiştir. Ebû Abdullah b. el-Ehram [ö. 344/955] "Onların gözünden çok az sahih hadis kaçmıştır" demiştir. Ancak doğru olan bir başkasının "Buhârî ve Müslim'in gözünden çok sayıda sahih hadis kaçmıştır" şeklindeki görüşüdür ve incelemeler de bunu gösterir.

Derim ki: Doğru olan şu görüştür: "İslâm'ın temel kaynakları olan *Kütüb-i hamse*'nin dışında çok az sahih hadis vardır. Bu eserler *Sahîhayn*, Ebû Davud [ö. 275/889], Tirmizî [ö. 279/892] ve Nesâî'nin [ö. 303/915] *Sünen*'leridir."[2] En doğrusunu Allah bilir.

---

1 *Muvatta* sahih hadisleri ihtiva eden bir kitaptır. Fakat Mâlik, kitabına sadece merfû hadisleri değil, sahâbe kavli ve tâbiûn fetvalarını da eklemiştir. Nevevî'nin "Sadece sahih hadisleri toplayan ilk kişi" sözünde "sahâbe ve tâbiûn sözlerinin bulunmadığı" anlamına gelecek bir nüans vardır. Bu sebeple ona *Muvatta*'ın *Sahîh-i Buhârî*'den önce mevcut olduğu şeklinde bir itiraz gelemez (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 17-8; Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 250-1).

2 Bu kitaplar ilk asırların asıllarıdır. İbnü's-Salâh ve Nevevî de buna göre beş eseri saymıştır. Fakat bir grup âlim kitapların sayısını altıya çıkarmıştır. İbnü'l-Esîr [ö. 606/1210] *Câmi'u'l-usûl* (I, 48)

قال الإمام أبو منصور عبد القاهر التميمي: فعلى هذا أصحها الشافعي عن مالك بن نافع عن ابن عمر، لإجماع أهل الحديث على أن الشافعي أجل أصحاب مالك رضي الله عنهم أجمعين.

الثالثة: أول من صنف الصحيح المجرد أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري، ثم أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري، وكتاباهما أصح الكتب بعد القرآن العزيز باتفاق العلماء.

وأما قول إمامنا أبي عبد الله الشافعي: ما أعلم في الأرض كتابًا في العلم أكثر صوابًا من كتاب مالك، فقاله قبل وجود الكتابين.

ثم إن كتاب البخاري أصح الكتابين صحيحًا وأكثرهما فوائد.

وقال أبو علي الحافظ النيسابوري وبعض شيوخ المغرب: مسلم أصح. والصواب الأول.

قلت: واختص مسلم بفائدة وهو أنه يجمع طرق الحديث في مكان واحد.

ثم إنهما لم يستوعبا الصحيح ولا التزما ذلك. بل صح عنهما تصريحهما بأنهما لم يستوعباه.

قال الحافظ أبو عبد الله ابن الأخرم: لا يفوتهما من الصحيح إلا قليل والصحيح قول غيره: إنه فاتهما كثير، وتدل عليه المشاهدة.

قلت: والصواب قول من قال: لا يخرج عن الكتب الخمسة التي هي أصول الإسلام من الصحيح إلا اليسير، وهي الصحيحان وسنن أبي داود والترمذي والنسائي، والله أعلم.

Dördüncüsü: Buhârî'nin *Sahîh*'inde tekrarlarıyla birlikte 7275, tekrarlar düşürüldüğünde 4000 hadis yer alır.

Müslim'in *Sahîh*'inde de tekrarsız yaklaşık olarak 4000 hadis yer alır. En doğrusunu Allah bilir.

5 *Sahîhayn*'ın dışındaki sahih hadisler Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri ile Ebû Bekir İbn Huzeyme [ö. 311/924], Dârekutnî [ö. 385/995], Ebû Abdullah el-Hâkim [en-Neysâbûrî] [ö. 405/1014], Ebû Hâtim İbn Hibbân [ö. 354/965] ve Ebû Bekir el-Beyhakî'nin [ö. 458/1066] eserlerinde sahih oldukları belirtilmiş olarak bulunmaktadır. 10 Hadisin sıhhatine hükmetmek için sadece bu eserlerde bulunması yeterli değildir. Ancak İbn Huzeyme gibi sadece sahih hadisleri toplamayı şart koşan müelliflerin eserleri ve Ebû Bekir el-İsmâîlî [ö. 371/982], Ebû Bekir el-Berkânî [ö. 425/1034] ve Ebû Avâne el-İsferâyînî [ö. 316/929] gibi *Sahîhayn* üzerine yapılan müstahrec türü çalışmalar bunların dışındadır.

15 Hâfız Ebû Abdullah el-Hâkim *Sahîhayn*'da bulunmayan sahih hadislerin tespitiyle uğraşmış ve bunları *el-Müstedrek* isimli eserinde derlemiştir. Buhârî ve Müslim'in veya sadece birisinin şartına uyduğu hâlde eserlerinde bulunmayan hadisleri ve kendi içtihadına göre sahih olan hadisleri toplamıştır.

Şartlarına uyma ile Buhârî ve Müslim'in, eserlerinde o hadisin râvileri- 20 nin diğer hadislerine yer vermeleri kastedilmektedir.[1]

Hâkim hadisleri sahih kabul etmede mütesâhildir ve bu durum ilim ehlince bilinmektedir. Bunu anlamak için kitaba göz atmak yeterlidir. Her hâlükârda şöyle denilmelidir: Hâkim'in sahih kabul ettiği, ancak onun dışında güvenilir muhaddislerin tashih veya tad'îf hükmünü bulamadığımız 25 bir hadisin, kendisini zayıf kılacak bir illet ortaya çıkıncaya kadar delil olarak kullanılabilecek hasen bir hadis olduğuna hükmederiz[2]

Ebû Hâtim İbn Hibbân'ın eseri de hüküm olarak Hâkim'in eserine yakındır. En doğrusunu Allah bilir.

---

adlı eserinde bu eserin Mâlik'in *Muvatta*'ı olduğunu, daha başka kimseler ise bu eserin Dârimî'nin [ö. 255/869] *Sünen*'i olduğunu söylemiştir. Sonradan onlarda olmayan birçok hadis içerdiği için altıncı kitabın İbn Mâce'nin [ö. 273/887] *Sünen*'i olduğu görüşü kabul görmüştür.

1 Yani mezkûr hadisin râvilerine ait senedi muttasıl bir rivayetin *Sahîhayn*'da bulunmasıdır. Buna "Buhârî ve Müslim'in şartlarına göredir" denir. Muallak olarak, yani senedin başının düşürüldüğü hadisler bunun içinde değerlendirilmez.

2 Zehebî [ö. 748/1348] *el-Müstedrek*'i özetlemiştir. Araştırmalarının kendisini götürdüğü sonuçlara göre her hadisi layık olduğu şekilde değerlendirmiştir. Bu özet *el-Müstedrek*'in eki olarak basılmıştır.

الرابعة: جملة ما في صحيح البخاري سبعة آلاف حديث ومائتان وخمسة وسبعون حديثًا بالأحاديث المكررة. وبإسقاط المكرر أربعة آلاف.

وصحيح مسلم أيضًا نحو أربعة آلاف بإسقاط المكرر. والله أعلم.

ثم إنّ الزيادة في الصحيح على ما فيهما يُعرف من كتب السنن المعتمدة كسنن أبي داود، والترمذي، والنسائي وأبي بكر بن خزيمة، والدارقطني، والحاكم أبي عبد الله، وأبي حاتم بن حبان، وأبي بكر البيهقي وغيرهم، منصوصا على صحته فيها. ولا يكفي في صحته كونُه موجودًا في شيء منها، إلا في كتاب مَن شرط أنه لا يأتي إلا بالصحيح ككتاب ابن خزيمة والكتب المخرجة على الصحيحين ككتابي أبوي بكر الإسماعيلي والبرقاني وكتاب أبي عوانة الاسفرائيني وغيرها.

واعتنى الحاكم أبو عبد الله الحافظ بضبط الزائد من الصحيح على ما في الصحيحين فجمعه في كتابه المستدرك، ذكر ما ليس في واحد من الصحيحين مما رآه على شرطهما أو شرط أحدهما، أو أدّى اجتهاده إلى صحته.

ومعنى كونه على شرطهما: أنهما أخرجا لرواته في صحيحيهما.

والحاكم متساهل في التصحيح، معروف عند أهل العلم بذلك، والمشاهدة تدل عليه، فينبغي أن يقال: ما صححه ولم نجد لغيره من المعتمدين فيه تصحيحًا ولا تضعيفًا حكمنا بأنه حسن يحتج به إلا أن تظهر علة تضعفه.

ويقاربه في حكمه صحيح أبي حاتم ابن حبان. والله أعلم.

Beşincisi: *Sahîhayn* üzerine yapılan müstahrec türü çalışmalarda lafızların ana metindekilerle aynı olması prensip olarak gözetilmemiştir. Bundan dolayı lafız ve manalarda farklılıklar meydana gelmiştir.[1] Beyhakî'nin *es-Sünen*'inde, Begavî'nin [ö. 516/1122] *Şerhu's-Sünne*'sinde ve daha başka âlimlerin eserlerinde rivayet ettikleri hadisler de böyledir. Nitekim bu müellifler eserlerinde yer verdikleri hadis hakkında "Bu hadisi Buhârî ve Müslim yahut ikisinden biri rivayet etmiştir" derler. Ne var ki bazı hadislerin lafız ve manalarında farklılıklar bulunmaktadır. Onların bu ifadeyle kastettikleri, Buhârî ve Müslim'in hadisin aslına kitaplarında yer vermiş olmalarıdır. Herhangi birinin, *Sahîhayn*'la karşılaştırmadan veya müellifin "Hadisi bu lafızla rivayet ettiler" ifadesi olmadan, bu eserlerdeki bir hadisi naklederken "*Sahîhayn*'da böyledir" deme hakkı yoktur.

Sahîhayn üzerine yapılan muhtasar çalışmalarda ise durum böyle değildir. Zira bu eserlerin müellifleri kitaplarında hadisleri *Sahîhayn*'da yer alan lafızlarla nakletmişlerdir.

Humeydî'nin [ö. 488/1095] *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eseri, bazı hadislerle ilgili tamamlayıcı mahiyette birtakım ziyâdeler içerir ki bunlar da sahihtir. Bunun farkına varamayan bazı kimseler bu iki eserde bulunmayan bu ziyâdeleri nakledip *Sahîhayn*'a nispet ettikleri için hataya düşebilirler.

Sahîhayn üzerine yapılan müstahrec türü çalışmaların iki faydası vardır: (1.) Âlî isnâd, (2.) sahih hadislerin miktarındaki artış. Çünkü bu ziyâdeler, *Sahîh*'in isnâdıyla rivayet edildiği için sahihtir. En doğrusunu Allah bilir.

Derim ki: Üçüncü bir faydası da hadisin tarîklerinin çoğalmasıyla kuvvetinin de artmasıdır.[2] En doğrusunu Allah bilir.

Altıncısı: Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da muttasıl isnâdla naklettikleri hadisler kesin olarak sahih kabul edilir. Buhârî'nin "*Kitâbül-Câmi*'e sadece sahih hadisleri aldım." sözünde ve âlimlerin "*Sahîhayn*'da yer alan hadislerin hepsi sahihtir." ifadelerinde kastedilen de budur.

---

1 Zira müstahrec müellifi hadisi râvilerden kendisine ulaştığı şekilde kitabına alır. Bundan dolayı Buhârî ve Müslim'in yahut ikisinden birinin rivayetine göre farklılıklar meydana gelir. Fakat bunlar çoğu zaman önemsiz farklılıklardır.

2 Süyûtî [ö. 911/1505] *Tedrîb*'de (II, 421 vd.) müstahrec türü eserlerin yedi faydasını zikretmiştir. İbn Hacer [ö. 852/1449] ise 10 faydadan bahseder (bk. San'ânî, *Tavdîh*, I, 72-3). Bunlardan "*Sahîh*'in isnâdına yöneltilecek eleştirilere engel olunması" oldukça değerlidir. İbn Hacer şöyle demiştir: "*Sahîhayn*'da illetli olarak gelen bütün hadisler müstahrec türü eserlerde doğru şekilde rivayet edilmiştir."

الخامسة: الكتب المخرجة على الصحيحين لم يلتزم فيها موافقتهما في الألفاظ، فحصل فيها تفاوت في اللفظ والمعنى. وكذا ما رواه البيهقي في السنن والبغوي في شرح السنة وغيرهما، وقالوا فيه: رواه البخاري ومسلم أو أحدهما. وقع فيه أيضًا تفاوت في اللفظ وفي بعضه في المعنى، فمرادهم أن ٥ البخاري ومسلمًا أخرجا أصله. فليس لأحد أن ينقل منها حديثًا ويقول: هو هكذا في الصحيحين إلا أن يقابله بالصحيحين أو يكون صاحب الكتاب قال: أخرجاه بلفظه.

وهذا بخلاف الكتب المختصرة من الصحيحين، فإن مصنفيها نقلوا فيها ألفاظ الصحيحين.

١٠ لكن الجمع بين الصحيحين للحميدي يشتمل على زيادة تتمات لبعض الأحاديث وهي صحيحة، فربما غفل مَن لا يُميّز فنَقل بعض تلك الزيادة عن الصحيحين فيغلط في إضافته إليهما.

وللكتب المخرجة على الصحيحين فائدتان: علوّ الإِسناد، والزيادة في قدر الصحيح، فإنّ تلك الزيادات صحيحة لإِخراجها بإسناد الصحيح (والله أعلم).

١٥ قلت: وفائدة ثالثة: وهي زيادة قوة الحديث بكثرة الطرق. والله أعلم.

السادسة: ما رواه في الصحيحين بالإِسناد المتصل فهو المحكوم بصحته بلا شك، وهو مراد البخاري بقوله: ما أدخلت في كتاب الجامع إلا ما صح. ومراد العلماء بقولهم: جميع ما فيهما صحيح.

İsnâdının başından bir veya daha fazla râvi hazfedilen rivayetlere gelince bu tarz rivayetler Buhârî'nin bâb başlıklarında çokça yer almaktadır. Müslim'in eserinde ise bu tarz hadisler çok azdır. Müslim'in "Teyemmüm" konusundaki "Leys b. Sa'd [ö. 175/791] şöyle dedi" ifadesi[1] buna örnek verilebilir.

Üstat şöyle demiştir: Şöyle denilmesi gerekir: Cezm sîgası içeren bu tarz rivayetlerin nispet edildiği kişiye kadarki kısmının Buhârî tarafından sahih kabul edildiği anlaşılır. "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu", "İbn Abbâs [ö. 68/687-8] şöyle dedi", "Mücâhid [ö. 103/721] şöyle dedi", "Affân [ö. 220/835] şöyle dedi" veya "Filan şöyle dedi/yaptı" gibi ifadeler böyledir. Zira bu tarz ibarelerin sahih rivayetler dışında kullanılması doğru değildir.

"Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edildi [*ruviye*], nakledildi [*zükira*], naklediliyor [*yüzkeru*]", "denildiğine göre", "Ebû Hüreyre'den [ö. 58/678], Saîd b. el-Müseyyeb'den [ö. 94/712-3] ya da İbnü'l-Mübârek'den [ö. 181/797] rivayet ediliyor", "ondan naklediliyor [*yüzkeru anh*] veya ondan aktarılıyor [*yuhkâ anh*]" gibi kesinlik ifade etmeyen lafızlarla gelen[2] nispet edildiği kişiye kadarki kısmının da sahih olduğuna dair bir hüküm içermez. Bununla birlikte bu tarz rivayetlerin *Sahîh*'in içerisinde nakledilmesi, güvenilecek bir hissiyatla bunların aslının sahih olduğu izlenimini vermektedir. En doğrusunu Allah bilir.[3]

Yedincisi: Sahihin türleri:

1. Hem Buhârî hem Müslim'in rivayet ettiği hadisler ki sahihin en üst derecesi budur,

2. Sadece Buhârî'nin rivayet ettiği hadisler,

3. Sadece Müslim'in rivayet ettiği hadisler,

4. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu hâlde eserlerine almadıkları hadisler,

5. Buhârî'nin şartlarına göre sahih olan hadisler,

---

1 Müslim, Hayz 114.

2 Bunlar "temrîz sîgası" olarak isimlendirilir. Bu sîgayla nakledilen her rivayet söylenen söylenmeyen tüm kısımlarıyla araştırılmalıdır. Müellifin "Rivayetin izafe edildiği kişiden naklinin sahih olmadığı anlaşılır" sözünde de anlaşıldığı gibi muallak rivayetler arasında sahih olanlar da olmayanlar da bulunmaktadır.

3 Bu ayrıntılar, Buhârî'nin ["*Sahîh*'indeki] muallaklar çok fazla olduğu için önemlidir. Müslim'in muallaklarının sayısı sadece 12'dir. Bunlar da araştırılmış, hepsinin sahih olduğu ortaya çıkmıştır. İbnü's-Salâh, Müslim'in *Sahîh*'ine yazdığı şerhte bunu ele almış, Nevevî de Müslim şerhinde (I, 16-8) ondan nakletmiştir.

وأما ما حُذف مِن مبتدأ إسناده واحد فأكثر، هذا وقع كثير منه في تراجم أبواب البخاري، ووقع في مسلم منه قليل جدًا، منه قوله في التيمم : وروى الليث بن سعد.

قال الشيخ: ينبغي أن نقول: ما كان من هذا بصيغة الجزم، فهو حكم منه ٥ بصحته عن المضاف إليه. مثاله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، قال ابن عباس كذا، قال مجاهد كذا، قال عفان كذا، أو روى فلان كذا، أو فعل كذا، وما أشبهه. فلن يستجيز إطلاق هذه العبارة إلا في صحيح.

وأما ما لا جزم فيه، كَرُوي عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا، أو ذُكر عنه، أو يُذكر، أو يُقال، أو يُروى عن أبي هريرة، أو عن سعيد بن المسيب، أو ابن ١٠ المبارك، أو يُذكر عنه، أو يُحكى عنه، وما أشبهه. فهذا كله ليس فيه حكم بصحته عن المضاف إليه، ومع هذا فإيرادُه في أثناء الصحيح يُشعِر بصحة أصله إيناسًا يُركن إليه، والله أعلم.

السابعة: الصحيح أقسام:

أعلاها ما رواه البخاري ومسلم.

١٥ الثاني ما انفرد به البخاري عن مسلم.

الثالث: عكسه.

الرابع: صحيح على شرطهما لم يخرجاه.

الخامس: صحيح على شرط البخاري.

6. Müslim'in şartlarına göre sahih olan hadisler,

7. Buhârî veya Müslim'in şartına uymadığı hâlde diğer müelliflere göre sahih olan hadisler.[1]

Âlimler bir hadis hakkında "Bu, müttefekun aleyh sahih bir hadistir" veya "sıhhatinde ittifak edilmiş bir hadistir" dediklerinde, ümmetin ittifakını değil, Buhârî ve Müslim'in bu hadisi ittifakla rivayet ettiklerini kastederler.

Üstat şöyle demiştir: Ne var ki, o ikisinin ittifakı ümmetin de ittifakı anlamına gelir. Zira ümmet, Dârekutnî gibi bazı hadis hâfızlarının eleştirdiği az sayıda maruf rivayet dışında, o ikisinin veya herhangi birinin rivayet ettiği hadisleri ittifakla kabul etmiştir [*telakkî bi'l-kabûl*].[2]

Derim ki: Bu eleştirilere başkaları cevap vermiştir.

Üstat şöyle demiştir: İkisinin ittifak ettiği veya sadece birinin rivayet ettiği hadislerin sıhhatine hükmedilir, o rivayet sayesinde kesin bilgiye ulaşılır. Çünkü ümmet bu hususta icma etmiştir ve bu ümmet icmaında hatadan korunmuştur. "Sahih ancak zan ifade eder" diyenler bu görüşte değildir. Onlara göre ümmetin kabulü, zanla amel etmenin gerekliliği sebebiyledir.

Üstadın bu konudaki görüşleri muhakkik âlimler ile pek çok kimsenin görüşüne aykırıdır. En doğrusunu Allah bilir.[3]

Sekizincisi: Üstat şöyle demiştir: Hadis cüzlerinde veya daha başka eserlerde rivayet edilen hadisler içerisinde sahih isnâdlı bir hadis bulur da güvenilir hadis imamlarından herhangi birinin onun sıhhatine dair bir ifadesini tespit edemezsek o hadisin sıhhatine hükmedemeyiz. Zamanımızda sadece isnâdına bakarak hadisin sahihliğine hükmetmek mümkün değildir. O hâlde sahih ve haseni bilme konusunda hadis imamlarının, şöhretlerinden dolayı muhtevalarında değişiklik olmadığından emin olunan muteber eserlerindeki hadisin sıhhatine dair ifadelerine başvurulmalıdır.[4]

---

1 Bu sıralama Buhârî'de bulunan hadislerin geneli, Müslim'de bulunan hadislerin genelinden üstündür anlamındadır. Fakat [tekil olarak] bir alt basamakta bulunan hadis bir üsttekine göre daha üstün olabilir. Müslim'in *Sahîh*'i ve diğer kaynaklarda önde gelen hadis imamlarından nakledilen rivayetler Buhârî'nin *Sahîh*'inde sıradan râvilerden naklettiği rivayetlerden daha üstün olabilir.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 28-9. Nevevî bilgiyi özetleyerek almıştır.

3 Nevevî, Müslim şerhinde (I, 20) şöyle demiştir: "Bunlar âhâd hadislerdir. Bilindiği üzere âhâd hadisler zan ifade eder. Buhârî, Müslim veya daha başka biri olması bir şey değiştirmez. *Sahîhayn*, ihtiva ettiği hadisler sahih olduğu ve araştırmayı gerektirmediği için diğer kitaplardan ayrılmaktadır. *Sahîhayn* dışındaki kitaplarda bulunan hadisler ise incelenir ve sahih özelliklerini taşıyanlarla amel edilir."

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 16-7.

السادس: صحيح على شرط مسلم.

السابع: صحيح عند غيرهما ليس على شرط واحد منهما.

وإذا قالوا في حديث: هذا صحيح متفق عليه أو على صحته. فمرادهم اتفق البخاري ومسلم على روايته، لا يعنون اتفاق الأمة.

٥ قال الشيخ رحمه الله: لكن اتفاق الأمة حاصل من ذلك، لأنها اتفقت على تلقي ما روياه أو أحدهما بالقبول، سوى أحرف يسيرة تكلم عليها بعض الحفاظ كالدارقطني وغيره، وهي معروفة.

قلت: وقد أجاب عن تلك الأحرف آخرون.

قال الشيخ: فما اتفقا عليه أو انفرد به أحدهما فجميعه مقطوع بصحته والعلم ١٠ اليقيني حاصل به، لأن الأمة أجمعت عليه وهي معصومة في إجماعها من الخطأ، خلافًا لمن قال: لا يفيد إلا الظن، وإنما تلقته الأمة بالقبول لأنه يجب عليها العمل بالظن.

وهذا الذي اختاره الشيخ خلاف الذي اختاره المحققون والأكثرون والله أعلم.

الثامنة: قال الشيخ رحمه الله: إذا وجدنا فيما يُروى من الأجزاء وغيرها حديثًا ١٥ صحيح الإِسناد، ولم نجد لأحد من الأئمة المعتمدين نصًا على صحته فلا نحكم بصحته، فقد تعذر في هذه الأعصار الاستقلال بإدراك الصحيح بمجرد اعتبار الإِسناد، فآل الأمر في معرفة الصحيح والحسن إلى ما نص على صحته أئمة الحديث في تصانيفهم المشهورة التي يُؤمن فيها لشهرتها التغيير.

Üstadın bu görüşü tartışmaya açıktır. Bu konuda yeterli bilgisi olan kimsenin hadisin sahihliğine dair hükmü geçerli olmalıdır. Bu bilgiye ulaşılması açısından dönemler arasında bir fark yoktur. Hatta içinde bulunduğumuz dönem, hadislerin tarîklerine ulaşmanın kolaylığından dolayı bu tarz bir hüküm vermek için daha elverişlidir.[1]

Dokuzuncusu: Bir kitapta bulunan bir hadisle amel etmek veya o hadisi delil olarak kullanmak isteyen kimse şöyle hareket etmelidir: Hadisi, kendisinin veya güvenilir birinin farklı nakillerle rivayet edilmiş çok sayıda sahih nüsha ile mukabele ettiği itimat edilen bir nüshadan alması gerekir. Her ne kadar bu kitaplar meşhursa da onlara güven duyulabilmesi ancak nüshaların ittifakı sayesinde gerçekleşir. Üstadın kanaati bu şekildedir. Ancak bu ifadeler "böylesi daha iyi olur" şeklinde anlaşılmalıdır. Zira nüshaların sayıca çokluğu ve rivayetlerin çeşitliliği şart değildir. Çünkü tek bir muteber nüsha bile güven oluşturur.

Bu konu uzun bir şekilde 24. konuda ele alınacaktır. En doğrusunu Allah bilir.

1 En ihtiyatlı tavır "İsnâdı sahihtir" demektir. Hadiste gizli bir illet bulunması ihtimaline karşı mutlak olarak sahih veya hasen dememelidir. Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 48; Süyûtî, *Tedrîb*, II, 493 vd.

وهذا الذي قاله الشيخ رحمه الله فيه احتمال ظاهر، وينبغي أن يجوز التصحيح لمن تمكن في معرفة ذلك، ولا فرق في إدراك ذلك بين أهل الأعصار، بل معرفته في هذه الأعصار أمكن لتيسر طرقه، والله أعلم.

التاسعة: من أراد العمل أو الاحتجاج بحديث من كتاب فطريقه أن ٥ يأخذه من نسخة معتمدة قد قابلها هو أو ثقة بأصول صحيحة متعددة مروية بروايات متنوعة؛ ليحصل له -مع اشتهار هذه الكتب- الثقة بصحة ما اتفقت عليه تلك الأصول. كذا قال الشيخ رحمه الله هنا، وهذا محمول على الاستحباب، ولا يشترط تعداد النسخ وتنوع الروايات، فإن الأصل الصحيح تحصله به الثقة.

١٠ وسيأتي هذا مبسوطًا في آخر النوع الرابع والعشرين إن شاء تعالى. والله أعلم.

2. HASEN

Bu konuda birçok bahis bulunmaktadır:

Birincisi: Tanımı. Ebû Süleyman el-Hattâbî [ö. 388/998][1] şöyle demiştir: "Hadis, konunun uzmanlarınca sahih, hasen ve zayıf şeklinde üç kısma ayrılır. Hasen, kaynağı bilinen[2] ve râvileri meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğu böyledir. Haseni birçok âlim kabul etmiş, fakihlerin geneli de delil olarak kullanmıştır." Hattabî'nin ifadesi bu şekildedir.

Ebû İsa et-Tirmizî hasen ifadesiyle şunu kastettiğini söyler: "İsnâdında müttehem birinin bulunmadığı, şâz olmayan ve bir başka tarîkten benzeri rivayet edilen hadistir."[3]

Müteahhirûn dönemi âlimlerinden biri [olan İbnü'l-Cevzî {ö. 597/1201}] ise "Kendisinde görmezden gelinebilecek hafif bir zayıflık bulunan, amel edilebilir hadise hasen hadis denir" demiştir.

Üstat şöyle demiştir: "Yapılan bütün bu tanımlar anlaşılmayacak derecede kapalıdır. Hadis âlimlerinin sözlerinden anladığım kadarıyla hasen iki kısımdır:

1. İsnâdında, ehliyeti tespit edilemeyip mestûr biri olan ancak rivayetlerinde hatası çok, muğaffel olmayan veya hadis konusunda bilerek yalan söylediği ya da kendisini fâsık durumuna getiren başka herhangi bir durumu bilinmeyen bir râvinin bulunduğu, metninin aynısı ya da benzeri bir diğer tarîkten rivayet edilmiş olan hadistir.[4]

2. Hafıza ve itkân yönüyle sahih hadis râvilerinin seviyesine yükselememiş olsalar da râvileri doğru sözlülük ve güvenilirlikle tanınan hadise denir. Her hâlükârda bu, teferrüd ettiği hadis münker kabul edilen râvinin hâlinden daha üst derecededir.[5]

---

1 Hattâbî, *Meʻâlimü's-Sünen*, I, 6.

2 Eserin iki nüshasının haşiyesinde şu not yer alır: Bu ifadeyle mürsel ve munkatıʻ dışarıda bırakılmak istenmiştir.

3 Tirmizî, "İlel", VI, 251. Konu hakkında bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 383-8; Itr, *el-İmam et-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne Câmiihî ve beyne's-Sahîhayn*, s. 161 vd.

4 Başlangıçta zayıf olup başka bir tarîkle hasen seviyesine yükseldiği için buna "hasen li-gayrihî" denilmiştir. Tirmizî'nin herhangi bir sıfatla nitelemeyip "Bu, hasen bir hadistir" sözündeki kastı da budur.

5 Bu tarz bir hadise de herhangi bir takviyeye ihtiyaç duymaksızın hasen derecesine yükseldiği için "hasen li-zâtihî" denir. Hasen li-zâtihî sahih hadis gibidir. Sadece râvilerinin zabtı daha aşağı bir konumdadır. Yani makbul olan zabt derecesinin en aşağısında bulunmaktadır.

النوع الثاني: الحسن

وفيه مسائل:

الأولى في حده: قال أبو سليمان الخطابي رحمه الله: الحديث عند أهله ثلاثة أقسام: صحيح وحسن وضعيف، فالحسن ما عُرف مخرجه واشتهر رجاله، وعليه مدار أكثر الحديث وهو الذي يقبله أكثر العلماء وتستعمله عامة الفقهاء. هذا كلام الخطابي.

وقال أبو عيسى الترمذي: إنه يريد بالحسن أن لا يكون في إسناده من يُتّهم، ولا يكون حديثًا شاذًا ويُروى من غير وجه نحوُه.

وقال بعض المتأخرين: الحديث الذي فيه ضعف قريب مُحتمل هو الحسن، ويصلح للعمل به.[1]

قال الشيخ رحمه الله: وكل هذا مستبهم. وقد اتضح لي من كلام الأئمة أن الحسن قسمان.

أحدهما: أنه الذي لا يخلو رجال إسناده من مستور لم تتحقق أهليته، وليس مغفّلًا كثير الخطأ فيما يرويه، ولا ظهر منه تعمد الكذب في الحديث، ولا سبب آخر مُفسِّق، ويكون متن الحديث قد عُرف بأن رُوي مثله أو نحوه من وجه آخر.

القسم الثاني: أن يكون راويه من المشهورين بالصدق والأمانة، ولم يبلغ درجة رجال الصحيح لكونه يقصر عنهم في الحفظ والإِتقان، إلا أنه يرتفع عن حال من يُعدّ ما ينفرد به منكرًا.

Tirmizî'nin tanımı bu tanımın ilk kısmına, Hattâbî'ninki ise ikinci kısmına denk düşer. Her biri, kendince problemli gördüğü hususa dikkat çekmekle yetinmiştir.

Her iki kısımda da hadis şâz ve illetli olmamalıdır. En doğrusunu Allah bilir.

İkincisi: Daha önce verilen tanımlarında geçtiği üzere hasen, sahih derecesinde olmasa da delil olarak kabul edilme bakımından onun gibidir. Bundan dolayı bir grup hadis âlimi haseni ayrı bir tür olarak ele almamış, sahih türü içerisinde değerlendirmiştir. Ebû Abdullah el-Hâkim'in çeşitli konulardaki ifadelerinden ve Tirmizî'nin kitabını *el-Câmi'u's-sahîh* olarak isimlendirmesinden anlaşılan da budur. Öte yandan Ebû Bekir Hatîb el-Bağdâdî [ö. 463/1071] Tirmizî ve Nesâî'nin kitapları için "Sahîh" başlığını kullanmıştır. Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî [ö. 576/1180] *Sahîhayn*, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinden müteşekkil *Kütüb-i Hamse*'yi sayıp şöyle demiştir: "Bu kitapların sıhhati konusunda doğu ve batı âlimleri görüş birliği içerisindedir."

Bu mütesâhil bir tutumdur. Zira bu kitaplarda müelliflerinin zayıf, münker vb. olduğunu söyledikleri hadisler bulunmaktadır. Tirmizî kitabındaki hadislerin sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç kısma ayrıldığını açıklamış, Ebû Davud da -ileride ele alınacağı üzere- kitabındaki hadislerin bu tarz bir taksime sahip olduğunu ifade etmiştir.

Derim ki: Silefî'nin buradaki kastı, *Sahîhayn* dışındaki üç kitabın [içerisindeki rivayetlerin] çoğunluğunun delil kabul edilebileceğidir.

Üçüncüsü: Âlimlerin "Bu *hasenü'l-isnâd* veya *sahîhu'l-isnâd* bir hadistir" şeklindeki ifadeleri "Bu hasen bir hadistir ya da sahih bir hadistir" sözünden daha alt derecededir. Zira hadisin isnâdı sahih ya da hasen olabildiği hâlde, şâz veya muallel oluşundan ötürü metni sahih veya hasen olmayabilir. Ancak kendisine itimat edilen bir musannif "*sahîhu'l-isnâd*" ya da "*hasenü'l-isnâd*" ifadesiyle yetinmiş ve hadisin sıhhatini zedeleyecek bir değerlendirme yapmamışsa onun bu ifadesinden anlaşılan hadise sahihlik ve hasenlik hükmünü verdiğidir. Çünkü aslolan sıhhati zedeleyecek hususların olmayışıdır.

وعلى القسم الأول ينزل كلام الترمذي، وعلى الثاني كلام الخطابي. فذكر كل واحد ما رآه مشكلًا فحسب.

ولا بد في القسمين من سلامته من الشذوذ والتعليل. والله أعلم.

الثانية: الحسن وإن كان دون الصحيح على ما تقدم من حدّيْهما. فهو كالصحيح في أنه يُحتجّ به. ولهذا لم تُفرِده طائفة من أهل الحديث، بل جعلوه مندرجًا في نوع الصحيح، وهو الظاهر من كلام الحاكم أبي عبد الله في تصرفاته، وفي تسميته كتاب الترمذي الجامع الصحيح. وأطلق الخطيب أبو بكر الحافظ البغدادي اسم الصحيح على كتاب الترمذي والنسائي. وذكر الحافظ أبو الطاهر السِّلفي الكتب الخمسة وهي: الصحيحان وسنن أبي داود والترمذي والنسائي، وقال: اتفق على صحتها علماء الشرق والغرب.

وهذا تساهل، لأن فيها ما صرحوا بأنه ضعيف أو منكر أو شبهه، والترمذي مُصرِّح في كتابه بانقسامه إلى صحيح وحسن وضعيف، وكذلك صرح أبو داود بانقسام كتابه إلى هذه الأقسام كما سيأتي إن شاء الله تعالى.

قلت: ومراد السِّلفي أن معظم الكتب الثلاثة سوى الصحيحين يُحتجّ به.

الثالثة: قولهم: هذا حديث حسن الإِسناد أو صحيح الإِسناد. دون قولهم: حديث حسن أو حديث صحيح. لأنه قد يصح أو يحسن إسناده ولا يصح ولا يحسن لكونه شاذًا أو معللًا، إلا أن المصنف المعتمد عليه إذا اقتصر على قوله: صحيح الإِسناد أو حسنه، ولم يقدح فيه فالظاهر من حاله حكمه بصحته وحسنه، لأن الأصل والظاهر السلامة من القدح.

Dördüncüsü: Tirmizî ve daha başka muhaddislerin kullandığı "Bu hasen-sahih bir hadistir" ifadesi, sahih ve hasenin farklı tanımlara sahip olmasından dolayı problemlidir. Nasıl olur da bu ikisi bir arada zikredilebilir?

Soru şöyle cevaplanabilir: Bu durum hadisin biri sahih, diğeri hasen iki farklı isnâdla rivayet edildiği şeklinde yorumlanır. Üstat ise şöyle demiştir: "İfadedeki hasenle kastedilen, kişinin hoşuna giden ve beğendiği şey anlamındaki sözlük manası olabilir."

Beşincisi: Ebû Muhammed el-Begavî *Mesâbîh* isimli eserinde hadisleri "sahihler [*sıhâh*]" ve "hasenler [*hisân*]" olmak üzere ikiye ayırmış, "sıhâh" ile *Sahîhayn* veya o ikisinden birinde; "hisân" ile de Ebû Davud ve Tirmizî gibi müelliflerin *Sünen*'lerinde bulunan hadisleri kastetmiştir.

Bu bilinen bir terim olmadığı gibi doğru da değildir. Daha önce bu kitaplarda sahih, hasen, zayıf ve münker hadislerin olduğuna temas edilmişti; nasıl olur da bunların hepsi hasen olarak kabul edilebilir!

Altıncısı: Râvi doğru sözlülüğü ve dindarlığı ile tanınan ancak zabt sahibi hâfız râvilerin derecesine erişemeyen birisiyse ve onun hadisi birden fazla tarîkten rivayet ediliyorsa, bu durumda râvi iki açıdan birden kuvvetlenmiş olur ve hadisi hasen seviyesinden sahih seviyesine yükselir. "Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Allah Resûlü'nün "Ümmetime ağır geleceğini bilmesem, her namazda misvak kullanmalarını emrederdim" buyurduğu hadis buna örnektir.

Muhammed b. Amr itkân sahibi râvilerden olmasa da doğru sözlülüğü ve dindarlığıyla tanınan biridir. Bundan dolayı hadisi, mütâbii olmadığı takdirde hasendir. Hadisi farklı tarîklerle rivayet edildiğinde ondaki zabt eksikliği giderilir ve hadisi sahih hâle gelir.[1]

1 Tirmizî bu hadisi "Tahâret" bölümünün "Misvak Hakkındaki Rivayetler" konusunda rivayet etmiştir. Ayrıca hadis "Ebü'z-Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre" isnâdıyla "Cuma Günü Misvak Kullanmak" konusunda Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir. İsnâddaki râviler üst düzeyde güvenilirdir.

الرابعة: قول الترمذي وغيره: هذا حديث حسن صحيح. فيه إشكال، لاختلاف حدّيْهما، فكيف يجتمعان؟

وجوابه: أنه محمول على أنه رُوي بإسنادين أحدهما صحيح والآخر حسن.

قال الشيخ رحمه الله: ويحتمل أن يكون المراد بالحسن معناه اللغوي، وهوما ٥ تميل إليه النفس وتستحسنه.

الخامسة: قسم أبو محمد البغوي أحاديث كتابه المصابيح إلى صحاح وحسان، مريدًا بالصحاح ما في الصحيحين أو أحدهما، وبالحسان ما في سنن أبي داود والترمذي أو شبههما.

وهذا اصطلاح لا يُعرف ولا هو صحيح، فقد تقدم أن هذه الكتب فيها ١٠ الصحيح والحسن والضعيف والمنكر فكيف يجعل كلها حسانًا؟

السادسة: إذا كان راوي الحديث متأخرًا عن درجة الحافظ الضابط، وهو مشهور بالصدق والستر، فرُوي حديثه من غير وجه، فقد اجتمعت له القوة من الجهتين، فيرتفع حديثه من درجة الحسن إلى درجة الصحيح، كحديث محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه ١٥ وسلم قال: لولا أن أشقّ على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلوة.

فمحمد بن عمرو مشهور بالصدق والصيانة، وليس من أهل الإتقان، فحديثه إذا لم يتابع حسن. فلما رُوي حديثه هذا من أوجه أُخر انجبر عدم اتقانه، فصار صحيحًا.

Yedincisi: "Birçok tarîkten rivayet edilmesine rağmen hakkında zayıf hükmü verilen 'Kulaklar baştandır'[1] ve 'Güneşte ısıtılmış suyun kerâhiyeti'[2] gibi hadisler görüyoruz. O hâlde neden tanımında geçtiği üzere bunlar diğerleriyle desteklenip de hasen hâline gelmiyor?" sorusu şöyle cevaplanabilir:

Hadisteki zayıflıkların tamamı, onun daha başka tarîklerden gelmesiyle ortadan kalkmaz. Ancak zayıflık, doğru sözlü güvenilir râvinin hafızasından kaynaklanırsa bu durumda hadisin diğer bir tarîkten rivayetiyle bu sorun ortadan kalkar. Zira bu ikinci tarîk râvinin [bu rivayette] zabt eksikliğinin olmadığına delâlet eder. Aynı şekilde zayıflık hadisin mürsel oluşundan kaynaklanıyorsa hadisin müsned veya mürsel diğer bir tarîkten rivayetiyle ortadan kalkar. Nitekim bunun [yani kusurun ortadan kalkmasının şekli] de ileride anlatacağımız gibidir. Fakat zayıflık, râvinin yalancılıkla müttehem ya da fâsık olmasından kaynaklanıyorsa problem hadisin başka bir tarîkten gelmesiyle ortadan kalkmaz.

Sekizincisi: Hasen bilgisi hususunda Tirmizî'nin eseri başucu kitabı niteliğindedir. Hasen hadis kavramını meşhur eden ve kitabı *el-Câmi*'de hasen tabirini sıkça kullanan da odur. Onun hocaları ve onların tabakasında bulunan Ahmed b. Hanbel, Buhârî gibi âlimlerin ifadelerinde de hasen tabiri geçmektedir. Dârekutnî de *Sünen*'indeki pek çok hadis için bu kavramı kullanmıştır. Tirmizî'nin kitabının nüshaları "hasen" ya da "hasen-sahih" gibi ifadeler açısından farklılık arz eder. Dolayısıyla nüshanı, bir grup temel nüshayı dikkate alarak düzeltmen ve üzerinde ittifak edilen ifadelere itimat etmen gerekir.

Ebû Davud'un *Sünen*'i de hasen hadisin yer aldığı kaynaklardandır. Bize ulaştığına göre o şöyle demiştir: "Kitabımda sahih, sahih benzeri ya da ona yakın dereceli olanlara yer verdim." Diğer bir rivayete göre o, her bir konuda [*bâb*] bildiği en sahih hadisi naklettiği anlamında bir şey söyler. O "Kitabımda şiddetli zayıflık içeren hadislerin durumunu açıkladım. Hakkında herhangi bir şey demediğim hadisler sâlihtir ve bunların bir kısmı da diğerinden sahihtir" demiştir.

---

1 İbn Mâce, Tahâret 53; Ebû Davud, Tahâret 50; Tirmizî, Tahâret 29.

2 Dârekutnî, *Sünen*, I, 38-9.

السابعة: قد يقال: نجد أحاديث محكومًا بضعفها مع أنها مروية من وجوه كثيرة كحديث الأُذُنان من الرأس. وكراهة الماء المشمس. فهلا انجبر بعضها ببعض فصارت حسانًا، كما تقدم في حده.

والجواب: أنه ليس كل ضعف يزول بمجيء الحديث من وجوه، بل ما كان ضعفه لضعف حفظ راويه الصدوق الأمين، زال بمجيئه من وجه آخر، لدلالة ذلك على عدم اختلال ضبطه، وكذا إذا كان الضعف لكونه مرسلًا زال بمجيئه من وجه آخر، إما مسندًا أو مرسلًا كما سيأتي في بابه إن شاء الله تعالى ووجهه ما ذكرناه.

وأما إذا كان الضعف لكون الراوي متهمًا بالكذب أو فاسقًا فلا ينجبر ذلك بمجيئه من وجه آخر.

الثامنة: كتاب الترمذي أصل في معرفة الحسن وهو الذي شهره وأكثر من ذكره في جامعه. ويوجد في كلام بعض مشايخه وطبقتهم كأحمد بن حنبل والبخاري وغيرهما، ونص الدارقطني في سننه على كثير من ذلك. وتختلف النسخ من كتاب الترمذي في قوله حسن أو حسن صحيح ونحو ذلك. فينبغي أن تصحح أصلك به بجماعة أصول وتعتمد ما اتفقت عليه.

ومن مظان الحسن سنن أبي داود. ورُوينا عنه أنه قال: ذكرت فيه الصحيح وما يشبهه ويقاربه. وفي رواية ما معناه: أنه يذكر في كل باب أصح ما عرفه فيه. قال: وما كان في كتابي فيه وهن شديد فقد بينتُه، وما لم أذكر فيه شيئًا فهو صالح، وبعضها أصح من بعض.

Üstat şöyle demiştir: "Buna göre kitabında değerlendirme yapmadığı, bununla birlikte hasen ile sahihi ayırabilen herhangi bir âlimin de sıhhatine dair bir yargı bildirmediğini tespit ettiğimiz hadislerin Ebû Davud'a göre hasen hadislerden olduğuna hükmederiz. Bu hadisler içerisinde daha başka âlimlere göre hasen olmayanlar da hasen tanımının kapsamına girmeyenler de bulunabilir."[1]

Dokuzuncusu: Ebû Davud et-Tayâlisî [ö. 204/819], Ubeydullah b. Musa [ö. 213/828], Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Abd b. Humeyd [ö. 249/863-4],[2] Ebû Ya'lâ el-Mevsılî [ö. 307/919], Hasan b. Süfyân [ö. 303/916], Ebû Bekir el-Bezzâr [ö. 292/905] gibi müelliflerin müsnedleri *Sahîhayn*, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinden müteşekkil *Kütüb-i Hamse* ile delil olarak kullanım ve içerisindekilere güven açısından aynı konumda olan diğer kitaplar gibi değillerdir. Zira bu müelliflerin eserlerinde takip ettikleri metot, her bir sahâbîye tahsis ettikleri müsnedlerde, ister sahih isterse zayıf olsun onların rivayet ettiği tüm hadislere yer vermektir. Onlar, kitaplarını konulara göre tertip eden müelliflerin aksine eserlerinde sadece sahih hadislere yer vermeyi hedeflemezler.

---

1 Ebû Davud sâlih kavramını sahihi, haseni ve az bir zayıflığı içine alan bir kavram anlamında kullanmıştır. Ebû Davud, Ahmed b. Hanbel, Nesâî gibi âlimlerin çoğu tarafından kendisiyle amel edilmeye uygun görülmesinden bu anlam çıkarılmıştır. *Menhecü'n-nakd*'in 277. sayfasında belirttiğimiz gibi yukarıdaki âlimlerin nazarında bu tarz bir hadis, kişilerin re'yinden daha kuvvetli bir delildir (ayrıca bk. Ebû Davud, *Risâle*, s. 28; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 36-7).

2 Tercümeye esas alınan metinde bu isim "Abdullah b. Humeyd" şeklinde ise de yaygın ismi metne yansıtıldığı gibidir [çevirenin notu].

قال الشيخ: فعلى هذا ما وجدناه في كتابه مطلقًا ولم ينص على صحته أحد ممن يميز بين الحسن والصحيح حكمنا بأنه من الحسن عند أبي داود، وقد يكون في بعضه ما ليس حسنًا عند غيره ولا داخلًا في حد الحسن.

التاسعة: كتب المسانيد كمسند أبي داود الطيالسي، وعبيد الله بن موسى، وأحمد بن حنبل، وأسحق بن راهويه، وعبد بن حميد، وأبي يعلى الموصلي، والحسن بن سفيان، وأبي بكر البزار وأشباهها. لا تلتحق بالكتب الخمسة، وهي: الصحيحان، وسنن أبي داود، والترمذي، والنسائي، وما جرى مجراها في الاحتجاج بها والركون إلى ما فيها، لأن عادتهم في هذه المسانيد أن يخرجوا في مسند كل صحابي جميع ما رواه من حديثه صحيحًا كان أو ضعيفًا، ولا يعتنون فيها بالصحيح، بخلاف أصحاب الكتب المصنفة على الأبواب، والله أعلم.

3. ZAYIF

Zayıf hadis, daha önce zikrettiğimiz sahih şartlarını da hasen şartlarını da ihtiva etmeyen hadistir. İbn Hibbân, taksimini fazlaca ayrıntılandırarak hadisin kısımlarını 49'a çıkarmıştır. Zikrettiğimiz taksimat ise ayırt edici ve kapsayıcıdır. Bu taksimatın ardından daha fazla alt başlık oluşturmaya gerek yoktur.

Sahih hadisin farklı dereceleri olduğu gibi zayıf hadis de sıhhat şartlarını taşımaması ölçüsünde farklı derecelere ayrılır. Mevzû', maklûb, şâz, muallel, muztarib, mürsel, munkatı', mu'dal gibi bazı zayıf hadis türlerinin kendine has isimleri vardır. Bunların her biri için eserimizde ayrı bir başlık açacağız.

النوع الثالث: الضعيف

وهو ما لم يجتمع فيه شروط الصحيح ولا شروط الحسن المتقدمة.

وأطنب أبو حاتم بن حبان في تقسيمه فبلغ به خمسين قسمًا إلا واحدًا، وما ذكرناه ضابط جامع، فلا حاجة بعده إلى تنويعه.

٥ وتتفاوت درجاته في الضعف بحسب بُعده من شروط الصحيح كما اختلفت درجات الصحيح، ثم منه ما له لقب خاص، كالموضوع والمقلوب والشاذ والمعلل والمضطرب والمرسل والمنقطع والمعضل وغيرها. وسنعقد في كل واحد منها نوعًا والله أعلم.

4. MÜSNED

Hatîb şöyle demiştir: "Ehl-i hadîs nezdinde müsned, ilk râvisinden son râvisine kadar isnâdı muttasıl olan hadislerdir. O, çoğunlukla sahâbe ve daha başka kimselerden değil, Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivayetler için kullanılır."[1]

Ebû Ömer İbn Abdülber [ö. 463/1071] "Bunlar, sadece Allah Resûlü'ne (sav) dayandırılan [*rufi'a ilâ*] rivayetlerdir" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir: "Bu 'Mâlik → Nâfi' → İbn Abbâs → Hz. Peygamber' isnâdında olduğu gibi muttasıl ya da 'Mâlik → Zührî → İbn Abbâs → Hz. Peygamber' isnâdında olduğu gibi munkatı' olabilir. Zira Zührî, İbn Abbâs'tan işitmemiştir."[2]

Ebû Ömer [İbn Abdülber]'in naklettiğine göre bir grup âlim, müsnedin sadece Hz. Peygamber'e (sav) muttasıl olarak ulaşan rivayetler için kullanıldığı kanaatindedir. Ebû Abdullah el-Hâkim de *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'te[3] aynı görüşü benimsemiştir.

Bunlar müsned için yapılan üç farklı tanımdır. En doğrusunu Allah bilir.[4]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.
2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 21-5.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 17.
4 Cumhurun görüşü Hâkim'in görüşü gibidir. Müsned hadise, İbn Abdülber'in tanımından yola çıkarak merfû' da denebilir. Hatîb'in müsned tarifi ise sahâbenin ve diğer nesillerin müsned tanımı içine girer ki bu da Ehl-i hadîs'e göre kabul edilemeyecek genişlikte bir tanımlamadır. Bu husus için bk. Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 70. Müsned hadis sahih, hasen veya zayıf olabilir.

النوع الرابع: معرفة المسند

قال الخطيب: المسند عند أهل الحديث: ما اتصل إسناده من راويه إلى منتهاه. وأكثر ما يُستعمل فيما جاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم دون ما جاء عن الصحابة وغيرهم.

٥ وذكر أبو عمر ابن عبد البر: أنه ما رُفع إلى النبي صلى الله عليه وسلم خاصة. قال: ويكون متصلًا كمالك عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم، ويكون منقطعًا كمالك عن الزهري عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم، لأن الزهري لم يسمع ابن عباس.

وحكى أبو عمر عن قوم: أن المسند لا يقع إلا على ما اتصل مرفوعًا إلى ١٠ النبي صلى الله عليه وسلم. وبهذا قطع الحاكم أبو عبد الله في معرفة علوم الحديث.

فهذه ثلاثة أقوال في حده، والله أعلم.

5. MUTTASIL

Mevsûl olarak da isimlendirilir.

Râvilerinden her birinin bir üst nesildeki hocasından dinlediği isnâdı muttasıl her türlü hadistir. Rivayetin Hz. Peygamber'e (sav) veya daha baş-
5 ka birine ulaşması arasında fark yoktur.[1]

1 Mevsûl sahih, hasen veya zayıf olabilir.

النوع الخامس: معرفة المتصل

ويسمى أيضًا الموصول

وهو كل ما اتصل إسناده فكان كل واحد من رواته قد سمعه ممن فوقه، سواء كان مرفوعًا إلى النبي صلى الله عليه وسلم أو موقوفًا على غيره. والله أعلم.

6. MERFÛ‘

Merfû‘, Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilen rivayetlere denir ve yalın hâliyle ondan başkası için kullanılmaz. Muttasıl isnâd da munkatı‘ isnâd da onun kapsamına girer. Meşhur olan tanım budur. Hâfız Hatîb "Merfû‘, Allah Resûlü'nün (sav) söz ve fillerine dair sahâbenin verdiği haberlere denir." demiştir. Böylece Hatîb, merfû‘ hadisi sahâbeyle sınırlamış [ve böylece mürselleri tanım dışı bırakmış]tır.[1]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21. Amel daha çok birinci tanıma göre olmuştur. Merfû‘ hadis de sahih, hasen veya zayıf olabilir.

النوع السادس: المرفوع

وهو ما أضيف إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا يقع مطلقه على غيره، ويدخل فيه متصل الإسناد ومنقطعه. هذا هو المشهور. وقال الخطيب الحافظ: المرفوع ما أخبر به الصحابي عن قول رسول الله صلى الله عليه وسلم، أو فعله، ٥ فخصه بالصحابي.

7. MEVKÛF

Sahâbenin söz ve fiil gibi hâllerine dair yapılan nakillerdir.

Mevkûf, merfû'da olduğu gibi muttasıl ve munkatı' gibi kısımlara ayrılır.

Sahâbe dışındakiler için ise kayıtlı olarak şöyle kullanılabilmektedir: "Şu hadisi filanca Atâ [ö. 114/732] veya Tâvûs'a [ö. 106/725] nispet etti [*vakafehû*]."

Horasan fakihleri nezdinde mevkûfun *eser*, Allah Resûlü'ne (sav) izafe edilen rivayetin ise *haber* olarak isimlendirildiği bir kullanım da vardır.

Derim ki: Ehl-i hadîs eseri hem merfû' hem mevkûf için kullanır. En doğrusunu Allah bilir.

Alt Başlıklar

1. Bir sahâbînin "Şöyle yapardık veya şöyle derdik" demesi.

Hz. Peygamber (sav) zamanına nispet etmediği takdirde bir sahâbînin bu tarz bir ifadesi mevkûftur.

Hz. Peygamber (sav) zamanına nispet ettiği takdirde ise hem itimat edilen hem de amel edilen görüşe göre merfû'dur. Ebû Abdullah el-Hâkim ve cumhur da bu kanaattedir. Ebû Bekir el-İsmâîlî ise "Bu tarz ifadeler mevkûftur" demiştir. Doğru olan ise birinci görüştür. Çünkü bu tarz bir ifadeden anlaşılan Hz. Peygamber'in (sav) o eylemden haberdar olduğu ve eylemi ortaya koyan kimseleri onayladığıdır ve onun onayı söz ve fiili mesabesindedir. Zira Hz. Peygamber (sav) muttali olduğu olumsuz bir duruma karşı sessiz kalmaz.

Bir sahâbînin "Allah Resûlü (sav) bizimleyken şunda bir sakınca görmezdik" veya "O hayattayken şöyle denirdi, şöyle yapılırdı, şöyle derlerdi ya da şöyle yaparlardı" gibi ifadelerinin tamamı da merfû'dur.

Hâkim ve Hatîb, Mugîre'nin [ö. 50/670] "Ashâb, Allah Resûlü'nün (sav) kapısını tırnaklarıyla çalardı" şeklindeki ifadesi hakkında şöyle demiştir: "Bunun merfû' olduğu zannedilse de aslında merfû' değil mevkûftur."

النوع السابع: الموقوف

وهو ما روي عن الصحابة رضي الله عنهم من أقوالهم وأفعالهم أو نحوها.

وينقسم إلى متصل ومنقطع كالمرفوع، وقد يُستعمل مقيدًا في غير الصحابة، فيقال: حديث كذا وقفه فلان على عطاء أو طاؤس، ونحو هذا.

٥ وموجود في اصطلاح الفقهاء الخراسانيين تسمية الموقوف بالأثر، والمضاف إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بالخبر.

قلت: وأهل الحديث يطلقون الأثر على المرفوع والموقوف. والله أعلم.

فروع

أحدها: قول الصحابي: كنا نفعل كذا أو نقول كذا. إن لم يضفه إلى زمن

١٠ رسول الله صلى الله عليه وسلم فهو موقوف.

وإن أضافه فالصحيح الذي عليه الاعتماد والعمل أنه مرفوع. وبهذا قطع الحاكم أبو عبد الله والجماهير. وقال الإمام أبو بكر الإسماعيلي: هو موقوف. والصواب الأول، لأن ظاهره أنه صلى الله عليه وسلم اطلع عليه وقررهم، وتقريره كقوله وفعله، فإنه صلى الله عليه وسلم لا يسكت عن منكر يطلع عليه.

١٥ وكذا قول الصحابي: كنا لا نرى بأسًا بكذا ورسول الله صلى الله عليه وسلم فينا أو بين أظهرنا، أو كان يقال أو يفعل أو يقولون أو يفعلون كذا في حياته صلى الله عليه وسلم، فكله مرفوع.

وقال الحاكم والخطيب في قول المغيرة: كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرعون بابه بالأظافير إن هذا يُتوهم أنه مرفوع وليس هو مرفوعًا بل

٢٠ موقوف.

Üstat şöyle der: "Rivayet Hâkim ve Hatîb'in dediğinin aksine merfû'dur. Hz. Peygamber'in (sav) bu fiile muttali olma ihtimali yüksek olduğunda merfû' olması daha uygundur." O, sözlerine şöyle devam eder: "Hâkim'in kastı şudur: Rivayet anlam bakımından merfû' olsa da lafız yönünden mevkûftur."

2. Bir sahâbînin "Şöyle yapmamız emredildi veya şöyle yapmamız yasaklandı" gibi sözleri de Ehl-i hadîs ile ilim ehlinin çoğunluğuna göre merfû' kabul edilir. Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin de aralarında olduğu bir grup ise bu rivayetlerin merfû' olmadığı kanaatindedir. Doğru olan birinci görüştür. Yine sahâbînin "Şu sünnettendir" sözü de bu kabildendir. Doğrusu bunun da merfû' olduğudur. Enes b. Mâlik'in [ö. 93/711-2] "Bilal ezan [lafızların]ı ikişer, kameti ise birer defa okumakla emrolundu" şeklindeki sözü ve bunun benzerlerinin tamamı merfû' olarak kabul edilir. Sahâbînin bu sözleri Hz. Peygamber (sav) hayattayken veya vefat ettikten sonra söylemesi arasında fark yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

3. Sahâbî râvisinin anıldığı yerde *yerfe'u'l-hadîs*, *yebluğu bihî*, *yenmîhi*, *rivâyeten* gibi ifadelerin kullanıldığı hadisler merfûdur. A'rec'in [ö. 117/735] Ebû Hüreyre'den *rivâyeten* diyerek naklettiği "Küçük gözlü bir kavimle savaşacaksınız" hadisi ile *yebluğu bihî* diyerek naklettiği "İnsanlar Kureyş'e tâbidir" rivayeti buna örnektir. Bu gibi ifadelerin tamamı hadisin Allah Resûlü'ne (sav) nispet edilmesinden kinayedir. İlim ehline göre bunların hükmü de sarih-merfû' gibidir.

Yerfe'uhû ifadesi tâbiî hakkında kullanıldığında bu da merfû' kabul edilir. Ancak merfû'-mürseldir.

4. "Sahâbe tefsiri merfû' hadistir" görüşü, sahâbenin bir âyetin sebeb-i nüzûlüne dair yorumu anlamındadır. Câbir'in [ö. 78/697] "Yahudiler 'Hanımına arka tarafından önüne doğru yaklaşan kimsenin çocuğu şaşı olur' derdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ '*Hanımlarınız ekin yerinizdir; ekin yerinize istediğiniz yerden girin*'[1] âyetini indirdi" ifadesi gibi. Sahâbenin bu tarzın dışındaki tefsirleri ise mevkûftur.

1 2/el-Bakara: 223.

قال الشيخ: ليس كما قالا بل هو مرفوع، وهو بالرفع أولى، لكونه أحرى باطلاعه صلى الله عليه وسلم. قال: ومراد الحاكم أنه ليس بمرفوع لفظًا، وإن كان مرفوعًا من حيث المعنى.

الفرع الثاني: قول الصحابي: أُمرنا بكذا أو نُهينا عن كذا، مرفوع عند أهل الحديث وأكثر أهل العلم. وقال فريق منهم أبو بكر الإِسماعيلي: ليس هو بمرفوع، والصحيح الأول. وكذا قول الصحابي: من السنة كذا. فالصحيح أنه مرفوع. كذا قول أنس: أُمر بلال أن يشفع الأذان ويوتر الإِقامة، وما أشبه ذلك فكله مرفوع، ولا فرق بين قول الصحابي ذلك في حياته صلى الله عليه وسلم وبعده. والله أعلم.

الثالث: من المرفوع، الأحاديث التي يقال فيها عند ذكر الصحابي: يرفع الحديث أو يبلغ به أو ينميه أو رواية. كحديث الأعرج عن أبي هريرة رواية: تقاتلون قومًا صغار الأعين. وحديث الأعرج أيضًا عن أبي هريرة يبلغ به: الناس تبع لقريش. فكل هذا وشبهه كناية عن رفع الحديث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، وحكمه عند أهل العلم حكم المرفوع صريحًا.

وإذا قيل عن التابعي: يرفعه، فهو أيضًا مرفوع، لكنه مرفوع مرسل.

الرابع: قول من قال: تفسير الصحابة حديث مرفوع. هو في تفسير يتعلق بسبب نزول آية أو نحوه، كقول جابر رضي الله عنه: كانت اليهود تقول: من أتى امرأته من دبرها في قبلها، جاء الولد أحول. فأنزل الله تعالى: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ}. الآية. فأما غيره من تفاسيرهم فموقوف، والله أعلم.

8. MAKTÛ‘

Maktû‘ kelimesinin çoğulu “makâti‘” ve “makâtî‘” şeklindedir. Tâbiûn-dan kendi söz veya fiillerine dair gelen rivayetlerdir. Bunu İmam Şâfiî ve Ebü’l-Kâsım et-Taberânî [ö. 360/971] “isnâdında kopukluk olan hadis” 5 anlamındaki munkatı‘ için kullanmıştır. En doğrusunu Allah bilir.[1]

1 Birinci tanım cumhurun kullandığı ıstılahtır. Tâbiîne nispeti açısından maktû‘ metnin bir vasfıdır. Sahih, hasen veya zayıf olabilir. İkinci tanım ise daha özel bir kullanımdır ve buna göre rivayet zayıftır. Munkatı‘ bahsinde bu konuya yeniden değinilecektir.

النوع الثامن: المقطوع

وجمعه المقاطع والمقاطيع. وهو ما جاء عن التابعين موقوفًا عليهم من أقوالهم أو أفعالهم. واستعمله الإمام الشافعي ثم أبو القاسم الطبراني في المنقطع وهو الذي في إسناده انقطاع. والله أعلم.

9. MÜRSEL

Ehl-i ilim olan muhaddisler ve daha başkaları sahâbeden birçok kimseyle karşılaşmış büyük tâbiînin "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" veya "şöyle yaptı" şeklindeki sözlerinin mürsel olarak isimlendirileceğinde ittifak etmişlerdir.

5 İsnâddaki inkıtâʿ tâbiîden önceyse -ki bu, râviler içerisinde üst nesildeki râviden işitmeyen birinin bulunmasıyla olur- bunun mürsel olarak isimlendirilip isimlendirilemeyeceğinde görüş ayrılığı vardır. Hâkim[1] ve daha başka Ehl-i hadîs ise "Bu mürsel olarak isimlendirilemez" deyip sözlerine şöyle devam ederler: "Mürsel sadece tâbiînin Hz. Peygamber'den (sav) nak-
10 lettiği rivayettir. İsnâddan bir kişi düşmüşse bu munkatıʿ, iki ve daha fazla kişi düşmüşse muʿdaldir; bunun için munkatıʿ tabiri de kullanılabilir."

Fıkıh ve fıkıh usûlünde yaygın olan tavır, bunların tamamının mürsel olarak isimlendirilmesidir. Hatîb de bu kanaate sahip olmakla birlikte "Ancak kullanım açısından mürsel olarak nitelendirilen hadislerin çoğu,
15 tâbiînin Hz. Peygamber'den (sav) rivayetidir" demiştir.[2]

Derim ki: Bu lafzi ve ıstılahi bir görüş farklılığıdır.

Zührî, Ebû Hâzim [ö. 140/757], Yahya b. Saîd el-Ensârî [ö. 143/760] gibi küçük tâbiîlerin "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" demesi, mürseli tâbiîye has kılanlar nezdindeki meşhur görüşe göre -büyük tâbiîlerin ifade-
20 lerinde olduğu gibi- mürseldir.

İbn Abdülber[3] bir grup âlimin, küçük tâbiîler genellikle büyük tâbiîlerden rivayette bulundukları için bunu mürsel değil, munkatıʿ olarak isimlendirdiğini nakleder.[4]

İsnâdda "Fülân → adamın biri → Fülân" gibi ifadeler varsa Hâkim'e
25 göre isnâd mürsel değil, munkatıʿdır.[5] Görüşüne itibar edilen bir fıkıh usûlü âlimi ise "Mürsel olarak isimlendirilir" der. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Hâkim, *Maʿrife*, s. 27.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 21.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 20-1.
4 Özetle mürsel, büyük olsun küçük olsun tâbiînin bir vasıta olmaksızın Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Özellikle fakih ve usûlcülere göre munkatıʿ anlamında da kullanılmıştır.
5 Hâkim, *Maʿrife*, s. 28. Munkatıʿ bahsinde bu konu ele alınacaktır.

النوع التاسع: المرسل

اتفق أهل العلم من المحدثين وغيرهم، أن قول التابعي الكبير الذي لقي كثيرين من الصحابة: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا أو فعل كذا، يسمى مرسلًا.

٥ أما إذا انقطع الإسناد قبل التابعي، فكان في الرواة من لم يسمعه ممن فوقه، فاختلفوا في تسميته مرسلًا. فقال الحاكم وغيره من أهل الحديث: لا يسمى مرسلًا. قالوا: والمرسل مختص بالتابعي عن النبي صلى الله عليه وسلم، فإن كان الساقط واحدًا، سمي منقطعًا، وإن كان إثنين فأكثر، سمي معضلًاومنقطعًا أيضًا.

١٠ والمعروف في الفقه وأصوله: أن كل ذلك يسمى مرسلًا، وبه قطع الخطيب، وقال: إلا أن أكثر ما يوصف بالإرسال من حيث الاستعمال رواية التابعي عن النبي صلى الله عليه وسلم.

قلت: وهذا الاختلاف إنما هو في العبارة والاصطلاح.

وأما إذا قال الزهري وأبو حازم ويحيى بن سعيد الأنصاري وأشباههم من ١٥ أصاغر التابعين: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فالمشهور عند من خص المرسل بالتابعين أنه مرسل، كما إذا قاله التابعي الكبير.

وحكى ابن عبد البر: أن قومًا لا يسمونه مرسلًا، بل يسمونه منقطعًا، لكون أكثر روايتهم عن التابعين.

وأما إذا قيل في الإسناد: فلان عن رجل عن فلان، أو نحوه، فقال الحاكم: ٢٠ لا يسمى مرسلًا، بل منقطعًا. وقال بعض المعتبرين من أصحاب أصول الفقه: يسمى مرسلًا. والله أعلم.

Mürsel, zayıf hadis hükmündedir.[1] Ancak diğer bir tarîkten müsned olarak veya ilk mürsel rivayetin ricâli dışında birisinin nakliyle mürsel olarak nakledilmesi suretiyle kaynağı sahih olduğunda durum değişir. Kaynağının bu şekilde sahih olduğu tespit edilirse hadis sahih kabul edilir ve delil olarak kullanılır. Bundan dolayı Şâfiî, Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerini delil olarak kullanmıştır. Zira onun mürselleri daha başka tarîklerle müsned olarak tespit edilmiştir. Ona göre bu, İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerine has bir durum da değildir.

"Mürsel hadisin benzeri müsned olarak da nakledildiğinde müsnede göre amel edilir. Dolayısıyla mürselin zikredilmesinin bir anlamı yoktur" denirse buna şöyle cevap verilir: Müsned sayesinde mürselin sahih olduğu ve delil olarak kullanılabilecek hadisler kapsamına girdiği anlaşılır.

Derim ki: Bu durumda bir meseleyle ilgili iki sahih hadis var demektir. Hatta tek bir tarîkten gelen başka bir sahih hadis bu iki rivayete araları cemedilmeyecek şekilde muaraza ederse, bu iki rivayeti diğerine tercih eder ve tek kalanla değil, onlarla amel ederiz.

Mürsel hadisin delil teşkil etmediğine ve zayıf olduğuna dair zikrettiklerimiz, muhaddislerin genelinin yerleşik görüşüdür ve kitaplarında da bunu uygulayagelmişlerdir. İbn Abdülber ise bunu ashâb-ı hadîsten nakletmiştir.

Müslim *Sahîh*'inin mukaddimesinde bir âlimin, kendi görüşünün aleyhindeki ifadelerini aktarır. Buna göre o kişi "Mürsel bize göre de Ehl-i hadîs'e [*ehlü'l-ilm bi'l-ahbâr*] göre de delil değildir." demiştir. Müslim bu görüşü eleştirmemiş, aksine ona cevap vermiş ve bu ifadede karşısındakine muvafakat etmiştir. Üstadın kitabındaki ifade bu sözün Müslim'e aidiyetini çağrıştırıyorsa da durum böyle değil, bizim söylediğimiz gibidir.[2]

---

1 Zayıflığının delili, isnâdda düşen kimsenin mechûlü'l-ayn olmasıdır. Düşen kişinin sahâbî olmama ihtimali bulunmaktadır. Râviler güvenilir olan ve olmayan kimselerden nakilde bulunabilir. Bir kişi bir hadisi mürsel olarak naklettiğinde güvenilir olmayan birinden almış olabilir.

2 "Müslim'in kitabının başında şu ifade vardır: Mürsel hakkındaki görüşümüz…" (İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 55).

ثم إن حكم المرسل حكم الحديث الضعيف، إلا أن يصح مخرجه بمجيئه من وجه آخر، مسندًا أو مرسلًا، أرسله من أخذ عن غير رجال الأول، فإنْ صحّ مخرجه كان صحيحًا واحتُجّ به، ولهذا احتجّ الشافعي بمراسيل سعيد بن المسيب، فإنها وُجدت مسانيد من وجوه أخر، ولا يختص ذلك عنده بمرسل ابن المسيب.

فإن قيل: إذا رُوي مثله مسندًا كان العمل بالمسند، فلا فائدة في المرسل بكل حال.

فالجواب: إن بالمسند يتبين صحة المرسل، وأنه مما يحتج به.

قلت: فيكون في المسألة حديثان صحيحان، حتى لو عارضهما حديث صحيح جاء من طريق واحد وتعذر الجمع رجحناهما عليه وعملنا بهما دونه.

وهذا الذي ذكرناه من سقوط الاحتجاج بالمرسل والحكم بضعفه هو الذي استقر عليه مذهب جماهير المحدثين وتداولوه في تصانيفهم، وحكاه ابن عبد البر عن جماعة أصحاب الحديث.

وأورد مسلم في مقدمة صحيحه عن بعض العلماء على نفسه إيرادًا قال فيه: المرسل في أصل قولنا وقول أهل العلم بالأخبار ليس بحجة. ولم ينكره مسلم عليه بل أجاب عنه، فقد وافقه عليه، وكلام الشيخ في كتابه يوهم أن هذا الكلام لمسلم، وليس هو كذلك بل هو على ما ذكرته.

Mâlik, Ebû Hanîfe [ö. 150/767], talebeleri ve bir grup âlime göre mürsel hadis delil olarak kullanılır. En doğrusunu Allah bilir.[1]

Bu tartışmaların hepsi sahâbe mürselinin dışındakiler için geçerlidir. Sahâbe mürseli İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr [ö. 73/692] gibi genç sahâbenin bizzat işitmedikleri rivayetleri Allah Resûlü'nden (sav) nakletmeleridir. Bu, muttasıl gibi değerlendirilir. Zira esas olan bu genç sahâbîlerin rivayetlerinin diğer sahâbeden olmasıdır ki, ashâbın tamamı âdildir.

Derim ki: Hatîb ve daha başkaları bir âlimin şöyle dediğini nakleder: Diğer mürseller gibi sahâbe mürseli de ilgili sahâbînin "Sadece Allah Resûlü'nden (sav) ya da bir sahâbîden işittiğim şeyleri rivayet ederim" demesi hariç delil olarak kullanılamaz. Çünkü o, sahâbî dışında birinden de nakletmiş olabilir. Bu, Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî eş-Şâfiî'nin [ö. 418/1027] görüşüdür. Doğru olan meşhur görüş sahâbe mürselinin delil olarak kullanılmasıdır. Zira onların sahâbe dışındakilerden rivayetleri nadirdir, nakletliklerinde de bunu açıklamışlardır. En doğrusunu Allah bilir.

İhtiyaca binaen eklediğim bir diğer alt başlık

Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerinin Şâfiî nazarında delil teşkil ettiği ashâbımızın fakihleri arasında meşhurdur. Öyle ki onların çoğu sadece bunu bilmektedir. Hâlbuki durum böyle değildir. Müzenî'nin [ö. 264/878] *Muhtasar*'ında nakledildiğine göre Şâfiî "Bize göre Saîd b. el-Müseyyeb'in mürseli iyidir [*hasen*]" demiştir. *el-Mühezzeb* sahibi [Ebû İshak eş-Şîrâzî {ö. 476/1083}] ve ashâbımızdan fıkıh usûlü sahasında çalışan âlimler, Şâfiî ashâbının, onun sözünün anlamına dair iki görüşe sahip olduklarını söyler. Bazıları "Onun mürselleri delildir, çünkü onlar araştırılmış ve tamamı müsned olarak tespit edilmiştir", bazıları ise -ileride zikredeceğimiz üzere- "Bunlar Şâfiî'ye göre delil değildir, diğer mürseller gibidir" der. Şâfiî, sadece onun mürsellerini, tercihte kullanmıştır ve mürselle tercih yapmak doğrudur. Ebû Bekir el-Hatîb, Şâfiî ashâbının bu iki görüşünü nakledip şöyle demiştir:

1 Mütekaddim âlimlerin görüşü mürsel hadisle amel edileceği yönündedir. Delilleri şunlardır: 1. Güvenilir râviler hadisi güvenilir kimselerden işitmediyse onu Hz. Peygamber'den kesinlikle nakletmezler. Özellikle tâbiûn için öne çıkan durum onların hadisleri sahâbeden almış olmalarıdır ki, onların tamamı âdildir. 2. İlk dönemde yaşamış kimselerin kahir ekseriyeti Hz. Peygamber'in şehadetiyle doğru sözlü ve âdil kimselerdi. Râviyi cerh edecek bir sebebimiz yoksa bu onun âdil ve makbul birisi olduğunun göstergesidir. Daha geniş bilgi için bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 273-320.

وقال مالك وأبو حنيفة وأصحابهما وطائفة من العلماء: يحتج به. والله أعلم.

هذا كله في غير مرسل الصحابة.

أما مرسلهم: وهو ما رواه ابن عباس، وابن الزبير وشبههما من أحداث الصحابة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مما لم يسمعوه منه، فحكمه حكم المتصل، لأن الظاهر روايتهم عن الصحابة، والصحابة كلهم عدول.

قلت: وحكى الخطيب وغيره عن بعض العلماء: أنه لا يحتج به كمرسل غيرهم إلا أن يقول: لا أروي إلا ما سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم أو عن صحابي. لأنه قد يروي عن غير صحابي، وهذا مذهب الأستاذ أبي إسحاق الاسفرائيني الشافعي. والصواب المشهور أنه يحتج به مطلقًا، لأن روايتهم عن غير الصحابة نادرة، وإذا رووها يبينوها، والله أعلم.

فرع ألحقتُه يحتاج إليه

اشتهر عند فقهاء أصحابنا أن مرسل سعيد بن المسيب حجة عند الشافعي حتى أن كثيرًا منهم لا يعرفون غير ذلك، وليس الأمر على ذلك. وإنما قال الشافعي رحمه الله في مختصر المزني: وإرسال سعيد بن المسيب عندنا حسن. فذكر صاحب المهذب وغيره من أصحابنا في أصول الفقه في معنى كلامه وجهين لأصحابه: منهم من قال: مراسيله حجة لأنها فُتّشت فوُجدت مسانيد. ومنهم من قال: ليست بحجة عنده بل هي كغيرها، على ما نذكره. وإنما رجح الشافعي به، والترجيح بالمرسل صحيح. وحكى الخطيب أبو بكر هذين الوجهين لأصحاب الشافعي ثم قال:

"Bize göre doğru olan ikinci görüştür. Zira Saîd'in mürselleri arasında herhangi bir şekilde sahih bir tarîkten müsned olarak tespit edilemeyen rivayetler de bulunmaktadır." Şâfiî, Saîd'in mürsellerini [diğer büyük tâbiîlere nispetle] hoş gördüğü gibi büyük tâbiîlerin mürsellerini de diğer tâbiîlere üstün tutmuştur.

5 Beyhakî *Menâkıb* adlı eserinde Şâfiî'ye kadar uzanan bir isnâdla uzun bir rivayet nakletmiştir. Özetle Şâfiî, tâbiînin mürselini, o tâbiî dışında hâfız biri müsned olarak veya ilk mürselin râvileri dışındaki kimselerden rivayeti alan biri mürsel olarak naklederse, bir sahâbînin kavline uygunsa veya ilim ehlinin geneli rivayetle aynı manaya gelecek şekilde fetva verirse kabul eder.

10 Beyhakî sözlerine şöyle devam eder: "Şâfiî büyük tâbiînin mürsellerini kendisini destekleyici bir şey olduğunda kabul etmiştir. Destekleyecek bir şey yoksa onu kabul etmez. İbnü'l-Müseyyeb'in veya bir başkasının mürseli olup olmaması arasında fark yoktur. Biz Şâfiî'nin hem herhangi bir desteği olmadığında dikkate almadığı İbnü'l-Müseyyeb mürsellerine hem de bir 15 desteği olduğunda kabul ettiği başka kimselerin mürsellerine yer verdik. Bu noktada İbnü'l-Müseyyeb'in mürsellerinin başkalarının mürsellerinden üstün görülmesinin sebebi, hâfızların ifadesine göre tâbiûn tabakasındaki en sahih mürsellerin ona ait olmasıdır."

Hatîb ve Beyhakî'nin görüşleri bu şekildedir ve onların görüşleri tah-20 kikteki son noktadır. Genel olarak ilimdeki, özel olarak da Şâfiî'nin metinleri, mezhebi ve yolu konusundaki konumları herkesçe bilinir.

İmam Ebû Bekir el-Kaffâl el-Mervezî'nin [ö. 417/1026] *Şerhu't-Telhîs*'in başlarındaki "Şâfiî [*Kitâbü'l-Ümm*'ün] 'er-Rehnü's-sagîr' bölümünde 'İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri bize göre delildir' demiştir" ifadesi, Bey-25 hakî ve Hatîb'in[1] görüşlerine hamledilir. En doğrusunu Allah bilir.

Hadis ilminin en önemli konularından biri olmasına rağmen ana metinde özetle ele alındığı için bu konudaki görüşlere uzunca yer verdik. Zira diğer rivayetlerin aksine mürsel hadisler bizzat hüküm ifade eder ve çokça kullanılmıştır. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 İbnü'l-Müseyyeb'in mürselleri, diğerlerinin mürsellerinde olduğu gibi, yanında destekleyici bir karine olduğunda hüccettir. Destekleyen rivayetin taşıması gereken şartları Şâfiî'nin *er-Risâle*'sine (s. 461-7) dayanarak *Menhecü'n-nakd*'de (s. 372) ve *Ulûmü'l-hadîs*'e yazdığım bir notta (s. 54) inceledim.

الصحيح من القولين عندنا الثاني، لأن في مراسيل سعيد ما لم يوجد مسندًا بحال من وجه يصح. وقد جعل الشافعي لمراسيل كبار التابعين مزية على غيرهم كما استحسن مرسل سعيد.

وروى البيهقي في مناقبه بإسناده عن الشافعي كلامًا طويلًا، حاصله: أنه يقبل مرسل التابعي إذا أسنده حافظ غيره أو أرسله من أخذ عن غير رجال الأول، أو كان يوافق قول بعض الصحابة، أو أفتى عوام أهل العلم بمعناه.

ثم قال البيهقي: فالشافعي يقبل مراسيل كبار التابعين إذا انضم إليها ما يؤكدها، فإن لم ينضم إليها ما يؤكدها لم يقبلها، سواء كان مرسل ابن المسيب أو غيره. قال: وقد ذكرنا مراسيل لابن المسيب لم يقل بها الشافعي حين لم ينضم إليها ما يؤكدها ومراسيل لغيره قال بها حين انضم إليها ما يؤكدها. قال: وزيادة ابن المسيب على غيره في هذا أنه أصح التابعين إرسالًا فيما زعم الحفاظ.

فهذا كلام الخطيب والبيهقي، وإليهما المنتهى في التحقيق ومحلهما من العلم كطلقا ثم بنصوص الشافعي ومذهبه وطريقته معروف.

وأما قول الإمام أبي بكر القفال المروزي في أول شرح التلخيص: قال الشافعي في الرهن الصغير: مرسل ابن المسيب عندنا حجة. فهو محمول على ما ذكره البيهقي والخطيب، والله أعلم.

وبسطنا الكلام في هذا النوع لكونه وقع في الكتاب مختصرًا مع أنه من أجل الأبواب، فإنه أحكام محضة ويكثر استعماله بخلاف غيره، والله أعلم.

10. MUNKATI‘

Fakihler ve diğer çeşitli gruplar ile Hatîb, İbn Abdülber ve başka bazı muhaddislerin benimsediği doğru görüşe göre munkatı‘, herhangi bir kopukluk şekliyle isnâdı muttasıl olmayan hadistir.

5 Ne var ki kullanım bakımından munkatı‘ olarak nitelenen rivayetlerin çoğu, “Mâlik → İbn Ömer” isnâdında olduğu gibi tâbiûn tabakasından sonra gelen âlimin doğrudan bir sahâbîden rivayeti şeklindedir.

Hâkim'in “Munkatı‘, isnâdında tâbiîye varmadan önce[1] bir râvinin 10 düştüğü rivayettir. Bu râvinin hazfedilmiş olması ile ‘bir adam, bir şeyh’ gibi bir ifadeyle müphem olarak anılması arasında fark yoktur” şeklindeki ifadesi daha önce geçmişti. Hatîb ise bir âlimin “Munkatı‘, tâbiî veya sonrasındaki bir râvinin söz veya fiillerine ilişkin olarak nakledilen rivayettir” dediğini nakleder. Bu kabulü mümkün olmayan garip bir görüştür. En 15 doğrusunu Allah bilir.

1 İfadenin doğrusu “sahâbîye ulaşmadan önce” şeklinde olmalıdır. Buradaki hata Hâkim'den kaynaklanır ve İbnü's-Salâh ile Nevevî'ye de buradan geçmiştir. İsnâdındaki “bir adam” yahut “bir şeyh” gibi lafızlardan dolayı müphem addedilen rivayeti de munkatı‘ tanımının içinde değerlendirmek yine Hâkim'den kaynaklanmaktadır. Aslında râvinin “bir adamdan rivayetle” gibi ifadelerle naklettiği rivayet muttasıldır; ancak içinde ismi zikredilmemiş müphem bir râvi var demektir. Bu tarz bir hadisin hükmü munkatı‘ hadiste olduğu gibi delil olarak kullanılmamasıdır (Alâî, *Câmi‘u't-tahsîl*, s. 95'ten özetle).

النوع العاشر: المنقطع

الصحيح الذي ذهب إليه طوائف من الفقهاء وغيرهم، والخطيب وابن عبد البر وغيرهما من المحدثين أن المنقطع: ما لم يتصل إسناده على أي وجه كان الانقطاع.

٥ إلا أن أكثر ما يوصف بالانقطاع في الاستعمال رواية مَن دون التابعي عن الصحابي كمالك عن ابن عمر.

وقد تقدم عن الحاكم: أن المنقطع ما اختل فيه قبل الوصول إلى التابعي رجل سواء كان محذوفًا أو مذكورًا مبهمًا كرجل وشيخ ونحوه. وحكى الخطيب عن بعض العلماء أنه: ما رُوي عن التابعي أو مَن دونه موقوفًا عليه من قوله أو ١٠ فعله. وهذا غريب بعيد. والله أعلم.

11. MU'DAL

Ehl-i hadîs, "onu mu'dal olarak nakletti [*a'dalehû*], o da mu'dal oldu" der.

Mu'dal, isnâdından iki ve daha fazla râvinin[1] düştüğü hadistir. Mâlik veya daha başka bir tebe-i tâbiîn âliminin "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" ya da Şâfiî veya daha başka bir etbâ-i tebe-i tâbiîn âliminin "Hz. Ebû Bekir [ö. 13/634] veya Hz. Ömer [ö. 23/644] şöyle dedi" demesi gibi. Mu'dal daha önce geçtiği gibi munkatı' ve bir gruba göre mürsel olarak da isimlendirilmiştir.

Fakihler ile daha başkalarının "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" demesi de mu'daldir. Hâfız Ebû Nasr es-Siczî [ö. 444/1052], Mâlik'in "Ebû Hüreyre'den bana ulaştığına göre [*belaganî*] Allah Resûlü (sav) 'Kölenin yiyeceği ve giyeceği sahibine aittir' buyurdu"[2] rivayetinde olduğu gibi *belaganî* ifadesini de bu kapsamda değerlendirir ve şöyle der: "Ehl-i hadîs bunu mu'dal olarak adlandırır." Hâkim, tebe-i tâbiînden birinin, bir tâbîi nezdinde merfû'-muttasıl olarak bulunan bir hadisi, o tâbiinin sözü olarak naklettiği rivayetleri de mu'dalin biri türü olarak ele alır. Bu yorum isabetlidir. Zira tâbiî, iki kişiyi yani sahâbî ve Allah Resûlü'nü (sav) düşürerek hadisi mu'dal hâle getirmiştir.

Alt Başlıklar

1. Mu'an'an isnâd. İsnâdında "fülân *'an* fülân" ifadesi olan rivayettir.

Âlimlerin bir kısmı bunu mürsel kabul etmiştir. Fakat kendisiyle amel edilen ve muhaddisler, fakihler, usûlcüler ve daha başka kimselerden müteşekkil cumhurun dile getirdiği doğru görüş bunun muttasıl olduğudur.

Eserlerinde sadece sahih rivayetlere yer vermeyi prensip olarak benimseyen ve mürsel rivayetleri kabul etmeyen âlimler, kitaplarında mu'an'an rivayetlere yer vermiştir.[3] Ebû Amr ed-Dânî [ö. 444/1053] Ehl-i hadîs'in [*ehlü'n-nakl*] bu konuda icmâı olduğunu iddia etmiştir. İbn Abdülber de bu konuda Ehl-i hadîs'in icmâını iddia eder gibidir.

---

1 Peş peşe düşmeleri gerekmektedir. Mu'dalin hükmü munkatı' gibidir. Hatta zayıflığı ondan daha şiddetlidir.

2 Mâlik, İsti'zân 809. Hâkim, *Ma'rife*'de (s. 37) hadisin muttasıl hâlini "Mâlik → Muhammed b. Aclân → babası → Ebû Hüreyre" isnâdıyla vermiştir.

3 Sahîh hadisleri toplayan Buhârî, Müslim, İbn Hibbân ve daha başka kimseler eserlerinde mu'an'an nakillere yer vermiştir. Bunlar mürsel hadisin sahih olduğu görüşünde değillerdir. Böyle yapmaları [naklettikleri] mu'an'an rivayetlerin belirtilecek şartlar dâhilinde sahih rivayetler olduğunu gösterir.

النوع الحادي عشر: المعضل

أصحاب الحديث يقولون: أعضله، فهو معضل بفتح الضاد.

وهو عبارة عن ما سقط من إسناده اثنان فصاعدًا، كقول مالك وغيره من تابعي التابعين: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكقول الشافعي وغيره من أتباع الأتباع: قال أبو بكر أو عمر رضي الله عنهما. ويسمى منقطعًا كما سبق ويسمى مرسلًا عند جماعة كما تقدم.

ومن المعضل قول الفقهاء وغيرهم: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم. وذكر أبو نصر السجزي الحافظ قول الراوي: بلغني، نحو قول مالك: بلغني عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: للمملوك طعامه وكسوته. وقال: أصحاب الحديث يسمونه المعضل، وإذا روى تابع التابعي عن التابعي حديثًا، وقفه عليه، وهو مرفوع متصل عند ذلك التابعي، فقد جعله الحاكم نوعًا من المعضل، وهذا حسن، لأن التابعي أعضله فأسقط اثنين، الصحابي ورسول الله صلى الله عليه وسلم.

فروع

أحدها: الإسناد المعنعن: وهو الذي فيه فلان عن فلان.

ذهب بعض العلماء إلى أنه مرسل، والصحيح الذي عليه العمل وقاله جمهور العلماء المحدثين والفقهاء وأصحاب الأصول وغيرهم أنه متصل.

وقد أودعه المشترطون للصحيح الذين لا يقولون بالمرسل تصانيفهم، وادعى أبو عمرو الداني إجماع أهل النقل عليه. وكاد ابن عبد البر يدعي إجماع أهل الحديث عليه.

Bu, birbirlerinden ‘an‘ane tarîkiyle nakilde bulunan kimselerin buluşabilme [*likâ*] imkânlarının olması ve tedlîsten uzak olmaları hâlinde geçerlidir.

Râvilerin buluşmasının tespit edilmesinin ve uzun süreli birlikteliklerinin şart koşulması konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ebû Bekir es-Sayrafî [ö. 330/941] ve daha başka âlimler buluşmanın tespit edilmesi şartıyla yetinirken, Ebü'l-Muzaffer es-Sem‘ânî [ö. 489/1096] "Uzun süreli birliktelikleri şart koşulur"; Ebû Amr el-Mukrî [ed-Dânî] "Hocasından yaptığı nakillerle maruf biri olmalıdır"; Ebü'l-Hasan el-Kâbisî [ö. 403/1012] "Hocasına eriştiği açıkça bilinmelidir"[1] demiştir. Müslim b. el-Haccâc *Sahîh*'inin mukaddimesinde[2] ‘an‘ane için likâı şart koştuğu gerekçesiyle bir çağdaşını eleştirmiş ve bunun, daha önce hiç kimse tarafından dile getirilmemiş uydurma bir şart olduğunu iddia etmiştir. Öteden beri Ehl-i hadîs nezdinde ittifakla benimsenen yaygın görüşe göre, buluştuklarına dair herhangi bir haber olmasa da aynı asırda yaşadıkları için iki râvinin likâ imkânlarının bulunması yeterlidir.

Müslim'in ifadelerine itiraz edilip şöyle denilmiştir: Onun eleştirdiği görüş Ali b. el-Medînî ve Buhârî gibi hadis âlimlerinin görüşüdür.[3] En doğrusunu Allah bilir.

Üstat şöyle demiştir:[4] Asrımızda ve yakın zamanlarda *‘an*'ın icâzet için kullanımı artmıştır. Biri *kara'tü alâ fülân ‘an fülân* derse bil ki, hocası o rivayeti kendi hocasından icâzetle nakletmiştir. Bu, onun muttasıl olmasına engel değildir.

---

1 Âlimlerin bu şartları koşmalarının sebebi aynı asırda yaşamış pek çok râvinin görüşmedikleri kimselerden nakilde bulunmalarıdır. Râvinin, tedlîs olmaksızın hocasıyla buluşmasının şart koşulmasının sebebi ‘an‘anenin semâa hamledilebilmesidir. Yani aralarında semâ olduğuna hükmedilmesidir (*el-Manzûmeti'l-Beykûniyye bi-Şerhi'z-Zürkânî*, s. 119-20).

2 Müslim bu konuyu geniş bir bahiste değerlendirmiştir (Mukaddime 7). Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 353-383.

3 Özetle, mu‘an‘an hadisin muttasıl kabul edilebilmesi için *‘an* ile nakilde bulunan râvinin müdellis olmaması şartında ittifak etmişler, ikinci şartta farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bir grup likânın sâbit olmasını şart koşmuş, İmam Müslim aynı dönemde yaşamış olmalarını ve likâ imkânını yeterli bulmuştur. Çünkü bu ikisi tedlîs olmama durumunda semâın gerçekleştiğini gösterir. Râvi müdellis olmama durumunda muâsırı olan birinden ancak görüştüğü ve hadis dinlediği zaman *‘an* sîgası ile nakilde bulunur. Aksi takdirde müdellis olur ki, burada bahis müdellis olmayan üzerinden işlenmektedir. Müslim'in görüşü dikkat edilirse güçlüdür. Diğerlerinin görüşü daha ihtiyatlıdır. Nevevî, Müslim'in görüşünü tercih etmiş ve konunun başında "Bu, ‘an‘ane ile nakilde bulunan kimselerin buluşma imkânlarının olması [likâ] ve tedlîs yapmamaları hâlinde geçerlidir." demiştir. Ayrıca bk. Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, I, 40-1, 148-150.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 62.

وهذا إذا أمكن لقاء الذين أضيفت العنعنة إليهم بعضهم بعضًا مع براءتهم من التدليس.

واختلفوا في اشتراط ثبوت اللقاء بينهما وفي اشتراط طول الصحبة. فمنهم من اشترط ثبوت اللقاء فحسب، قاله أبو بكر الصيرفي وغيره. وقال أبو المظفر ٥ السمعاني: يشترط طول الصحبة بينهما. وقال أبو عمرو المقري: يكون معروفًا بالرواية عنه. وقال أبو الحسن القابسي: إذا أدركوا إدراكًا بينًا. وأنكر مسلم في خطبة صحيحه على بعض أهل عصره، حيث اشترط في العنعنة ثبوت اللقاء، وادعى مسلم أن هذا الشرط مخترع لم يُسبق قائله إليه، وإن القول الشائع المتفق عليه بين أهل العلم بالأخبار قديمًا وحديثًا أنه يكفي إمكان لقائهما لكونهما في ١٠ عصر واحد، وإن لم يأت في خبرٍ قط أنهما اجتمعا.

وقد رُد هذا القول على مسلم، وقيل: أن القول الذي رده مسلم هو الذي عليه أئمة الحديث: علي ابن المديني والبخاري وغيرهما، والله أعلم.

قال الشيخ رحمه الله: وكثر في عصرنا وما قاربه استعمال عن في الإِجازة، فإذا قال أحدهم: قرأت على فلان عن فلان، أو نحوه، فاعلم أنه رواه عنه بالإِجازة، ١٥ ولا يخرجه ذلك عن الاتصال.

2. "Mâlik → Zührî isnâdıyla nakledildiğine göre Saîd b. el-Müseyyeb şöyle dedi [*enne Sâid kâle*]" örneğinde olduğu gibi râvinin "enne fülân kâle kezâ"[1] sözünün zikredilen şartları taşıdığında ittisâle hamledilen *'an*'ın konumunda mı olduğu yoksa bu haberdeki semâ diğer bir tarîkten de ortaya çıkıncaya kadar *enne*'nin mutlak kullanımının inkıtâ‘ya mı hamledileceği hususunda âlimler ihtilaf etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Ya‘kûb b. Şeybe [ö. 262/875] ve Ebû Bekir el-Berdîcî [ö. 301/914] "*Enne*'nin mutlak kullanımı inkıtâya hamledilir" der. Mâlik ise *enne* ve *'an*'ın aynı olduğunu söylemiş, İbn Abdülber de Ehl-i hadîs'in genelinden naklen şöyle demiştir: "*Enne* ve *'an* aynıdır. Bu noktada ibareye ve lafızlara değil, tedlîs ihtimali ortadan kalktığında likâ, mücâlese, semâ ve müşâhedeye itibar edilir. Semâları sâbit olduğu takdirde, hangi lafızla gelirse gelsin râvilerin birbirlerinden rivayetleri inkıtâ‘ ortaya çıkıncaya kadar muttasıl olarak kabul edilir."[2] Ebû Bekir es-Sayrafî eş-Şâfiî bu görüşü benimseyip şöyle demiştir: "Bir kimsenin, kendisinden işittiği veya kendisiyle buluştuğu bilinen birinden naklettiği hadis, ilgili kişiyi işitmediği tespit edililinceye kadar semâ olarak değerlendirilir."

'An ve *enne*'ye benzeyen bir diğer ifade "'Mâlik → Nâfi'' isnâdıyla nakledildiğine göre İbn Ömer şöyle dedi [*kâle İbn Ömer*]" örneğinde görüldüğü gibi *kâle*'dir. "*Zekera*/şöyle dedi", "*feale*/şöyle yaptı", "*haddese*/şöyle rivayet etti", "*kâne yekûl*/şöyle derdi" gibi ifadeler de aynı şekildedir. Bunların hepsi muttasıl olarak kabul edilir. Zira likâları sâbit ise ve tedlîs ihtimali bulunmuyorsa, bu râvi rivayeti diğerlerinden vasıtasız olarak almıştır.

Üstat şöyle demiştir:[3] "Mütekaddimûndan sonra, kitaplarında hocalarından *kâle fülân, zekera fülân* diyerek nakilde bulunduğu görülen musannifler için bu hükmün [yani ittisâle hamletmenin] devam ettiğini sanmıyorum." En doğrusunu Allah bilir.

3. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki isnâdı kopuk bazı hadisler için Humeydî'nin *el-Cem‘ beyne's-Sahîhayn*'da ve onun dışındaki Mağribli âlimlerin zikrettikleri ancak Dârekutnî'nin [onlardan önce] kullandığı ta‘lîk, 1. konunun altıncı alt başlığında[4] geçtiği üzere munkatı‘ gibi görünmekle birlikte onunla aynı hükümde değildir.

1 "Müenen" şeklinde isimlendirilir.
2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 26 [çevirenin notu].
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 66-7.
4 bk. "Sahih" konusu.

الفرع الثاني: اختلفوا في قول الراوي: أن فلانًا قال كذا. مثاله مالك عن الزهري أن سعيد بن المسيب قال كذا. هل هو بمنزلة عن في حمله على الاتصال، إذا وجد الشرط الذي تقدم، أم يكون مطلقه محمولًا على الانقطاع حتى يتبين السماع في ذلك الخبر من جهة أخرى.

٥ فقال أحمد بن حنبل ويعقوب بن شيبة وأبو بكر البرديجي: مطلقه محمول على الانقطاع. وقال مالك: ان وعن سواء. وحكى ابن عبد البر عن جمهور أهل العلم: أن عن وأن سواء، وأنه لا اعتبار بالحروف و الألفاظ، وإنما هو باللقاء والمجالسة والسماع والمشاهدة، يعني مع السلامة من التدليس، فإذا كان سماع بعضهم من بعض صحيحًا كان حديث بعضهم عن بعض بأي لفظ ورد محمولًا
١٠ على الاتصال حتى يتبين الانقطاع. وهكذا أطلق أبو بكر الصيرفي الشافعي فقال: كل مَن عُلم له سماع من إنسان أو لقاء إنسان فحدث عنه فهو على السماع حتى يُعلم أنه لم يسمع منه.

ومن أمثلة غير عن وأن من الحروف قال، كمالك عن نافع قال ابن عمر، وكذلك: ذكر أو فعل أو حدث أو كان يقول كذا، أوما جانس ذلك، فكله محمول
١٥ على الاتصال، وأنه تلقاه منه بلا واسطة بينهما، إذ أثبت اللقاء وانتفى التدليس.

قال الشيخ رحمه الله: وهذا الحكم لا أراه يستمر بعد المتقدمين مما وُجد من المصنفين في تصانيفهم مما ذكروه عن مشايخهم قائلين: قال فلان، ذكر فلان. والله أعلم.

الثالث: التعليق -الذي يذكره الحميدي في الجمع بين الصحيحين وغيره
٢٠ من المغاربة في أحاديث من صحيح البخاري، قُطع إسنادها. وقد استعمله الدارقطني- صورته صورة المنقطع، وليس حكمه على ما تقدم بيانه في الفائدة السادسة من النوع الأول.

Hâfız Ebû Muhammed İbn Hazm ez-Zâhirî'nin, Buhârî'nin *kâle Hişâm b. Ammâr* [ö. 245/859 {?}] deyip isnâdını verdiği ve Ebû Âmir veya Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin (ö. 18/639) Allah Resûlü'nden (sav) naklettikleri "Ümmetim içerisinde ipeği, içkiyi ve vurmalı çalgıları helal sayacak bazı gruplar bulunacaktır"[1] rivayetini reddetmesine itibar edilmez. İbn Hazm hadisin, Buhârî ile Hişâm arasında [bu hadisi ondan dinlemediği gerekçesiyle] inkıtâ' olduğunu iddia etmiştir. Fakat o birçok açıdan hata etmiştir[2] ve rivayet, *Sahîh*'in şartına göre ittisâli bilinen sahih bir hadistir.

Buhârî, ta'lîki, muallak olarak naklettiği kişinin sika râvileri aracılığıyla hadisin bilinir olması veya hadisi kitabının başka bir yerinde müsned-muttasıl olarak zikretmiş olması veya inkıtâ' kusuru içermeyen daha başka sebeplerle yapmış olabilir.

Bu söylediklerimiz Buhârî'nin istişhâd kabilinden yer verdiği muallak rivayetler değil, ana metinde [*aslen ve maksûden*] zikrettiği muallak rivayetler hakkındadır. Zira şevâhid içerisinde sahih şartlarını taşımayan muallak veya mevsûl rivayetler bulunabilir.

Diğer taraftan ta'lîk isnâdın başından bir veya daha fazla kişinin hazfedildiği rivayetler için kullanılır. Âlimlerin bir kısmı bunu, isnâdın tamamen hazfedilmesi anlamında kullanmıştır. "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu", "İbn Abbâs şöyle dedi", "Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre", "Saîd b. el-Müseyyeb'in Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre", "Zührî'nin 'Ebû Seleme → Ebû Hüreyre' isnâdıyla Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiğine göre" ve yine Buhârî'nin [*kâle*, *ravâ* gibi ifadelerle] hocasının hocasından [naklettiği hadisler] buna örnektir.

Buhârî'nin kendi hocalarından bu şekilde rivayet ettiği ve önceki konuda ele aldığımız hadisler semâa hamledilir. Mağribli müteahhir bir âlim bunu ta'lîkin ikinci bir kısmı olarak ele alıp

1 Buhârî, Eşribe 6.

2 İbn Hazm'ın bazı hataları şunlardır: 1. Buhârî, Hişâm'la buluşup ondan hadis dinlemiştir. Dolayısıyla hadisin isnâdında inkıtâ' yoktur. 2. Bu hadisin Buhârî rivayeti dışında da açık bir lafızla muttasıl olduğu bilinmektedir. 3. Buhârî, hadisi sahih hadise has bir kitapta cezm sîgasıyla nakletmiştir. Kesinlikle sâbit olduğuna kanaat getirmeden bu sîgayı kullanmayı doğru bulmaz (İbnü's-Salâh, *Sıyânetü Sahîhi Müslim,* s. 19-20; Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 18-9. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kayyim, *İgâsetü'l-lehfân*, I. 259-60).

ولا التفات إلى الحافظ أبي محمد ابن حزم الظاهري في رده ما أخرجه البخاري عن أبي عامر أو أبي مالك الأشعري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: لَيكوننّ في أمتي أقوام يستحلّون الحرير والخمر والمعازف، حيث قال البخاري: قال هشام بن عمار، وساق الإسناد، فزعم ابن حزم أنه منقطع بين البخاري وهشام، وأخطأ في ذلك من وجوه، والحديث صحيح معروف الاتصال بشرط الصحيح. ٥

والبخاري قد يفعل ذلك لكون الحديث معروفًا من جهة الثقات عن من علقه عنه، أو لكونه ذكره في موضع آخر من كتابه مسندًا متصلًا، أو لغير ذلك من الأسباب التي لا يصحبها خلل الانقطاع.

وهذا الذي ذكرناه في المعلق الذي أورده أصلًا ومقصودًا لا فيما أورده في معرض الاستشهاد، فإن الشواهد يحتمل فيها ما ليس من شرط الصحيح، معلقًا كان أو موصولًا. ١٠

ثم إن التعليق مستعمل فيما حُذف من مبتدأ إسناده واحد فأكثر، واستعمله بعضهم في حذف كل الإسناد. مثاله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، قال ابن عباس كذا، روى أبو هريرة كذا، قال سعيد بن المسيب عن أبي هريرة كذا، قال الزهري عن أبي سلمة عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا. وهكذا إلى شيخ شيخه. ١٥

وأما ما أورده كذلك عن شيوخه فقد قدمنا في الفرع قبل هذا أنه محمول على السماع، وجعله بعض المتأخرين من أهل المغرب قسمًا ثانيًا من التعليق،

Buhârî'nin, kitabının çeşitli yerlerinde geçen "bana falanca şöyle dedi, falanca bize ilavede bulundu" şeklindeki ifadelerini de bu kısma dâhil etmiş, böylece bunları görünürde muttasıl ama anlam yönünden kopuk [*munkatı*] ta'lîk çeşidi olarak saymış ve şöyle demiştir: "Buhârî 'Bana veya bize şöyle dedi' ifadesini kullandığında, bunu delil olmak üzere değil, istişhâd için zikrettiğini bilmelisin. Muhaddisler münazara ve müzakere meclislerinde bahsi geçen rivayetleri bu şekilde anarlar ve bu tarz hadislerin pek azını delil olarak kullanırlar."

Üstat şöyle demiştir: Mağribli âlimin Buhârî hakkındaki bu görüşü, kendisinden daha önce yaşayan ve Buhârî'yi daha iyi tanıyan Ebû Ca'fer İbn Hamdân en-Neysâbûrî'nin [ö. 311/923] şu ifadelerine aykırıdır: "Buhârî'nin 'Bana şöyle dedi' şeklindeki ifadelerinin tamamı arz ve münâveledir." En doğrusunu Allah bilir.

Ta'lîk, her ikisi de ittisâlin kopması anlamında kullanılan duvarın ve boşanmanın ta'lîki (askıya alınması) kullanımlarından alınmış gibidir.

Üstat şöyle demiştir: "İsnâdın ortasında veya sonundaki düşmeler ya da 'filancadan rivayet edildi [*yürvâ*], ondan nakledildi [*yüzkeru anh*]' gibi içerisinde ilgili kişinin o sözü söylediğini gösteren kesin ifadelerin olmadığı lafızlar için ta'lîkin kullanıldığını görmedim."[1] En doğrusunu Allah bilir.

4. "Velinin izni olmaksızın nikâh geçerli olmaz"[2] hadisi gibi güvenilir bir grup râvinin mürsel, diğer grubun ise muttasıl olarak rivayet ettiği hadisler hakkında muhaddisler farklı görüşler öne sürmüştür. Bu hadisi, -başkaları ile birlikte- İsrail b. Yunus [ö. 160/776] "Ebû İshak [es-Sebîî] [ö. 127/745] → Ebû Bürde [ö. 104/722] → Ebû Musa → Allah Resûlü (sav)" isnâdıyla muttasıl olarak rivayet etmiştir. Süfyân [ö. 161/778] ve Şu'be [ö. 160/776] ise "Ebû İshak → Ebû Bürde → Hz. Peygamber (sav)" isnâdıyla mürsel olarak rivayet etmiştir.

---

1 Aslolan, cezm sîgasının kullanılmadığı ifadeler için de ta'lîk ve muallak terimlerinin kullanılmasıdır.

2 Tirmizî, Nikâh 14; Ebû Davud, Nikâh 19; İbn Mâce, Nikâh 15. Tirmizî hadisin hasen olduğunu söylemiş, uzun bir açıklamayla hadisin muttasıl olduğunu ifade etmiştir. Hadisin sened ve metin açısından daha geniş değerlendirmesi için bk. *Dirâsât menheciyye fi'l-hadîsi'n-nebevî*, s. 31-2.

وأضاف إليه قول البخاري في مواضع من كتابه: وقال لي فلان، وزادنا فلان. فجعل ذلك من التعليق المتصل من حيث الظاهر، المنفصل من حيث المعنى، وقال: متى قال البخاري: وقال لي أو لنا، فاعلم أنه لم يذكره للاحتجاج بل للاستشهاد. والمحدثون يعبرون بهذا اللفظ عما جرى في المناظرات والمذاكرات، ٥ وأحاديث المذاكرة قلّما يحتجون بها.

قال الشيخ: ما ادعاه على البخاري مخالف لما قاله من هو أقدم منه وأعرف بالبخاري، وهو أبو جعفر بن حمدان النيسابوري، قال: كل ما قال البخاري: قال لي، فهو عرض ومناولة. والله أعلم.

وكأنّ وهذا التعليق مأخوذ من تعليق الجدار والطلاق لاشتراكهما في قطع ١٠ الاتصال.

قال الشيخ رحمه الله: ولم أجده مستعملًا فيما سقط وسطُ اسناده أو آخرُه، ولا في مثل: يُروى عن فلان، ويُذكر عنه، وشبهه مما ليس فيه جزم بأنه قاله. والله أعلم.

الرابع: اختلفوا في الحديث الذي رواه بعض الثقات مرسلًا وبعضهم متصلًا، ١٥ كحديث: لا نكاح إلا بولي. رواه إسرائيل بن يونس في آخرين عن أبي إسحاق عن أبي بردة عن أبي موسى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم هكذا متصلًا. ورواه سفيان الثوري وشعبة عن أبي إسحاق عن أبي بردة عن النبي صلى الله عليه وسلم مرسلًا.

Hatîb, Ehl-i hadîs'in çoğunun bu tür rivayetlerde mürsele göre hüküm verileceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Bazı âlimlere göre tarîki fazla olan, bazısına göre ise râvilerinin hafızası kuvvetli olan rivayet tercih edilir ki, şayet mürsel olarak rivayet eden râvi muttasıl olarak nakledenden daha hâfız ise hüküm mürsel olarak aktarana göre olur. Bu tercih muttasıl olarak nakledenin adalet ve ehliyetini de zedelemez. Bununla birlikte bazı âlimler "Hâfızların mürsel olarak naklettiği bir hadisi müsned olarak nakleden kimsenin adalet ve ehliyeti hâfızların bunu mürsel olarak nakletmesi sebebiyle zedelenir"; bazıları da "Müsned olarak nakleden kimse adalet ve zabt sahibi biriyse rivayeti tercih edilir ve ona muhalif olanın kendisi gibi [tek kişi] veya sayıca daha fazla olmaları arasında fark gözetilmeden haberi kabul edilir." demiştir.

Hatîb "Doğru olan görüş de budur." demiştir. Hatîb'in doğru olarak kabul ettiği görüş fıkıh ve fıkıh usûlünde de geçerlidir. Buhârî'ye "Velinin izni olmaksızın nikâh geçerli olmaz" hadisi sorulduğunda, o hadisi muttasıl olarak nakledenlerin rivayetini tercih edip "Sikanın ziyâdesi makbuldür" demiştir. Hıfz ve itkân bakımından en üst dereceye sahip olan Süfyân ve Şu‘be hadisi mürsel olarak nakletmelerine rağmen Buhârî bu görüştedir.

Bir râvi hadisi bir defasında muttasıl, başka bir zaman mürsel naklettiği; bir grubun Hz. Peygamber'den (sav) merfû, başka bir grubun bir sahâbîden mevkûf veya bir kişinin bazen merfû bazen de mevkûf olarak nakletmesi gibi durumların tamamında, en doğru olan görüşe göre, güvenilir râvinin ziyâdeli olarak merfû veya muttasıl naklettiği rivayet tercih edilir. En doğrusunu Allah bilir.

فحكى الخطيب أن أكثر أهل الحديث يرون الحكم للمرسل. وعن بعضهم أن الحكم للأكثر، وعن بعضهم الحكم للأحفظ، فإن كان من أرسله أحفظ ممن وصله فالحكم لمن أرسله. ثم لا يقدح ذلك في عدالة الواصل وأهليته (ومنهم من قال: من أسند حديثًا قد أرسله الحفاظ فإرسالهم يقدح في عدالته وأهليته ٥ ومنهم من قال: الحكم من أسنده إذا كان عدلًا ضابطًا، فيُقبل خبره، سواء كان المخالف له مثله أو أكثر.

قال الخطيب: هذا القول هو الصحيح، وما صححه الخطيب هو الصحيح في الفقه وأصوله. وسئل البخاري عن حديث: لا نكاح إلا بولي. فحكم لمن وصله، وقال: الزيادة من الثقة مقبولة. فقال البخاري هذا، مع أن من أرسله سفيان وشعبة ١٠ ولهما الدرجة العليا من الحفظ والإتقان.

ولو وصله واحد في وقت وأرسله هو في وقت آخر، أو رفع الحديث بعضهم إلى النبي صلى الله عليه وسلم ووقفه بعضهم على الصحابي، أو رفعه واحد في وقت ووقفه في وقت، فالحكم في الكل على الأصح لما زاده الثقة من الرفع والوصل، والله أعلم.

12. TEDLÎS

Tedlîs iki kısma ayrılır:

Birincisi: İsnâd Tedlîsi

Râvinin kendisiyle görüştüğü yahut çağdaşı olan birinden, dinlemediği bir hadisi dinlemiş vehmi uyandırarak rivayet edip *haddesenâ* veya *ahberanâ* gibi ifadeleri değil, *kâle* veya *'an* gibi lafızları kullanmasıdır. Onunla hocası arasında bir veya daha fazla kişinin bulunması ihtimal dâhilindedir.

Derim ki: Hatîb, "Muhaddis zaman zaman hocasını değil, hadisini daha iyi konumda göstermek için hocasının üst tabakasındaki zayıf veya yaşı küçük birini düşürür" der. A'meş, Sevrî ve Bakıyye [ö. 197/812] gibi muhaddisler tedlîsin bu türünü yaparlardı.[1]

İkincisi: Şuyûh Tedlîsi

Muhaddisin, hocasından dinlediği bir hadisi rivayet ederken, kendisinden rivayet ettiği anlaşılmasın diye onu bilinmeyen bir ismi, künyesi, nisbesi veya niteliğiyle anmasıdır.

Tedlîsin ilk türü olan isnâd tedlîsi hoş karşılanmamış ve birçok âlim tarafından zemmedilmiştir. Şu'be bu tür tedlîsi en ağır şekilde eleştirenlerden biridir. İsnâd tedlîsi yapmakla tanınan kimsenin rivayetinin kabul edilip edilmeyeceğinde hadis âlimleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ehl-i hadîs ve fakihlerden bir grup, bu kişiyi mecrûh sayıp "Semâını tasrih etse de etmese de onun rivayeti kabul edilmez" demiştir.

Doğru olan görüş meseleyi ayrıntılarıyla ele almaktır. Semâını açıkça ifade etmeden ihtimalli bir lafız kullanan kimsenin rivayeti mürsel ve benzerleri hükmündedir. *Semi'tü*, *ahberanâ* ve *haddesenâ* gibi görüşmeyi açıkça ifade eden bir lafızla yaptığı rivayeti ise makbuldür ve delil olarak kullanılır. *Sahîhayn*'da ve onların dışındaki itimada şayan rivayet kitaplarında Katâde [ö. 117/735], A'meş, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne [ö. 198/814], Hüşeym b. Beşîr [ö. 183/799] gibi bu tür tedlîs yapan râvilerden gelen pek çok hadis vardır.

---

1 Buna tesviye tedlîsi denilmiştir. Müdellisin üst tabakalardaki birbiriyle görüşmüş iki sika râvi arasında bulunan zayıf râviyi düşürmesi ve bu iki sika râvinin arasında ittisâl olduğunu zannettirecek bir ifade kullanmasıyla olur. Böylece isnâdında bulunan bütün râvilerin sika olmasını sağlar ve bu konuda uzmanlığı olmayan kişi isnâdın tamamını aynı seviyede râvilerden [tesviye] oluşmuş zanneder. Bu tedlîsin en kötü görülen türüdür. Eskiler bunu "*tecvîd*/iyileştirme" şeklinde isimlendirmiştir.

النوع الثاني عشر: معرفة التدليس

التدليس قسمان:

أحدهما: تدليس الإِسناد.

وهو أن يرويه عمن لقيه أو عاصره ما لم يسمعه منه موهمًا أنه سمعه منه، ٥ ولا يقول في ذلك: حدثنا ولا أخبرنا وما أشبههما، بل يقول: قال فلان، أو عن فلان ونحو ذلك. ثم قد يكون بينهما واحد، وقد يكون أكثر.

قلت: وقد قال الخطيب: وربما لم يسقط المدلس شيخه لكن يسقط ممن بعده رجلًا ضعيفًا أو صغير السن ليحسِّن الحديث بذلك، وكان الأعمش والثوري وبقية يفعلون هذا النوع.

١٠ القسم الثاني: تدليس الشيوخ.

وهو أن يروي عن شيخ حديثًا سمعه فيسميه أو يَكنيه أو ينسِبه أو يصفه بما لا يُعرف به كيلا يُعرف.

أما القسم الأول: فمكروه جدًا، ذمّه أكثر العلماء، وكان شعبة من أشدهم ذمّا له. ثم اختلفوا في قبول رواية من عُرف بهذا التدليس، فجعله فريق من ١٥ أهل الحديث والفقهاء مجروحًا، وقالوا: لا تُقبل روايته بين السماع أو لم يبين.

والصحيح التفصيل: فما رواه بلفظ محتمل لم يبين فيه السماع فحكمه حكم المرسل وأنواعه. وما رواه بلفظ مبين للاتصال، كسمعت وأخبرنا وحدثنا وأشباهها، فهو مقبول محتج به. وفي الصحيحين وغيرهما من الكتب المعتمدة من حديث هذا الضرب كثير جدًا، كقتادة والأعمش والسفيانين ٢٠ وهشيم وغيرهم.

Durum böyledir. Zira tedlîs yalan değildir.[1]

Semâını tasrih etmediği sürece müdellisin rivayetinin kabul edilmeyeceği hükmünü Şâfiî bir defa tedlîs yaptığını bildiğimiz kişinin rivayeti için bile uygulamıştır.[2] En doğrusunu Allah bilir.

5 Derim ki: *Sahîhayn* ve daha başka sahih kaynaklarda müdellislerden *ʿan* lafzıyla nakledilen rivayetler, râvinin semâının bir başka tarîkten sâbit olduğuna hamledilir. En doğrusunu Allah bilir.

İkinci tür olan şuyûh tedlîsinin durumu isnâd tedlîsine göre daha hafiftir. Burada kendisinden rivayette bulunulan kişi tanınmaz hâle gelir [*tad-*
10 *yîʿ*] ve onun durumunu bilme imkânı güçleşir. Şuyûh tedlîsinin hoş görülmemesi, bunu yapmaya iten sebebe göre farklılık arz eder. Râviyi buna iten sebep ismini değiştirdiği hocasının sika olmaması, yaşça kendisinden küçük olması, hocasının geç vefat eden biri olup ondan kendisi dışında [yaşça küçük] bir grup râvinin de hadis semâ etmesi veya ondan çokça
15 rivayette bulunduğundan onu sürekli aynı tarzda anmaktan hoşlanmaması olabilir. Ebû Bekir el-Hatîb ve onun dışındaki bazı musannifler tedlîsin bu kısmını müsamaha ile karşıladılar. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Yani müdellisin cerh edilmesi uygun değildir. Bilakis ihtiyatla davranmak gerekir. Onun ancak *semiʿtü* ve *ahberanâ* gibi ittisâli gösteren lafızlarla yaptığı rivayetler kabul edilir. *ʿAn* veya *kâle* gibi ihtimalli lafızlarla rivayet ederse tedlîs yapmış olma ihtimalinden dolayı munkatıʿ hükmünde değerlendirilir. Hadis, fıkıh ve usûl âlimlerinin genelinin görüşü budur. bk. Alâî, *Câmiʿu't-tahsîl*, s. 95, 98, 116. Tedlîsin çeşitleri ve müdellis râvilerin tabakaları için bk. *Menhecü'n-nakd*, s. 381-3.

2 Şâfiî, müdellis râvi hadis dinlediği kişiden semâını açıkça ifade etmedikçe hadisinin kabul edilmeyeceği ilkesini benimseyip bir defa tedlîs yapmış kişi için bile bunu uygulamıştır (*Risâle*, s. 379-80).

وهذا لأن التدليس ليس كذبًا.

ثم الحكم بأنه لا يقبل من المدلس حتى يبين أجراه الشافعي فيمن عرفناه دلس مرة. والله أعلم.

قلت: ما كان في الصحيحين وغيرهما من الكتب الصحيحة عن المدلسين بعن محمول على ثبوت سماعه من جهة أخرى. والله أعلم.

وأما القسم الثاني: فأمره أخف، وفيه تضييع للمروي عنه، وتوعير لطريق معرفة حاله، ويختلف الحال في كراهته بحسب الغرض الحامل عليه، فقد يحمله كون شيخه الذي غيَّر سِمَته غير ثقة، أو أصغر من الراوي عنه أو متأخر الوفاة، قد شاركه في السماع منه جماعة دونه، أو كونه كثير الرواية عنه فلا يحب تكرار شخص على صورة واحدة، وتسمح بهذا القسم الخطيب أبو بكر وغيره من المصنفين. والله أعلم.

13. ŞÂZ

Şâfiî şöyle demiştir: "Şâz, başkaları rivayet etmediği hâlde sika bir râvinin naklettiği hadis değil, onun diğer râvilere muhalif olarak naklettiği hadistir."

5 Benzer bir tanımı Hâfız Ebû Ya'lâ el-Halîlî [ö. 446/1055] Şâfiî ve bir grup Hicâzlı âlimden nakletmiş, ardından şunu eklemiştir: "Hadis hâfızlarına göre şâz, tek isnâdı olup güvenilir olsun olmasın bir râvinin naklettiği hadistir. Sika olmayan râviden gelen hadis metrûk iken, güvenilir olandan gelen hadiste tevakkuf edilir ve bu rivayet delil olarak kullanılmaz."[1]

10 Hâkim şöyle demiştir:[2] "Şâz, sika bir râvinin rivayetinde tek kaldığı ve aslı olduğunu gösteren bir mütâbii bulunmayan hadistir."

Üstat şöyle demiştir:[3] Şâfiî'nin şâzlığı yönünde yargıya vardığı rivayetin makbul olmayan şâz bir rivayet olduğu hususunda herhangi bir problem yoktur. Onun dışındaki [Halîlî ve Hâkim gibi] âlimlerin yaptığı açıklama 15 adalet, zabt ve hıfz sahibi kimselerin ferd rivayetleri dikkate alındığında sorunludur. Nitekim "Ameller niyetlere göredir"[4] hadisini Allah Resûlü'nden (sav) rivayet eden tek kişi Hz. Ömer'dir. Hadisi Ömer'den sadece Alkame b. Vakkâs [ö. 86/705{?}], ondan sadece Muhammed b. İbrahim [ö. 120/738], ondan da sadece Yahya b. Saîd rivayet etmiştir. Velânın satımı 20 ve hibesinin yasaklanması[5] hadisini ise İbn Ömer'den sadece Abdullah b. Dînâr [ö. 127/744] nakletmiştir. Konuya dair daha başka örnekler de vardır. Bu rivayetler *Sahîhayn*'da nakledilmiştir ve tamamının da sika bir râvinin teferrüd ettiği tek bir isnâdı vardır.

Bu ve benzeri örnekler, Halîlî ve Hâkim'in[6] mutlak ifadelerinin geçerli 25 olmadığını, inceleyeceğimiz üzere bu konunun tafsilatla ele alınması gerektiğini gösterir.

---

1 Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifetü ulemâi'l-hadîs*, I, 176 [çevirenin notu].

2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 119.

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 77-8.

4 Buhârî, Bed'ü'l-vahy 1; Müslim, İmâre 155. Kastallânî [ö. 923/1517], *İrşâdü's-sârî* isimli Buhârî şerhinde (I, 72) bu hadisin tarîklerini zikretmiş ardından "Rivayetin sadece Ömer'den gelen tarîki müsneddir [merfû ve muttasıl]" değerlendirmesinde bulunmuştur.

5 Buhârî, Itk 10; Müslim, Itk 16; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 553.

6 Hâkim'e göre şâz, Halîlî'de olduğu gibi ferd olan hadis değildir. Muallel hadisten daha derinlikli bir türdür. Zira kendisinde illeti gösterecek bir durum olmasına rağmen açığa çıkarılmamıştır. Bu konu için bk. *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 457-461 (dp).

النوع الثالث عشر: معرفة الشّاذ

قال الشافعي رحمه الله: ليس الشاذ أن يروي الثقة ما لا يروي غيره. إنما الشاذ أن يروي الثقة حديثًا يخالف ما روى الناس.

وحكى الحافظ أبو يعلى الخليلي نحو هذا عن الشافعي وجماعة من أهل الحجاز، ثم قال: الذي عليه حفاظ الحديث أن الشاذ ما ليس له إلا إسناد واحد، يشذ به شيخ، ثقة كان أو غير ثقة، فما كان عن غير ثقة فمتروك، وما كان عن ثقة يُتوقّف فيه ولا يُحتج به.

وقال الحاكم: الشاذ ما انفرد به ثقة وليس له أصل بمتابع.

قال الشيخ رحمه الله: أما ما حكم الشافعي بشذوذه فلا إشكال فيه أنه شاذ غير مقبول، وأما قول غيره فيشكل بما ينفرد به العدل الحافظ الضابط، كحديث: إنما الأعمال بالنيات. تفرد به عمر رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم تفرد به عن عمر علقمة بن وقاص، ثم تفرد به عن علقمة محمد بن إبراهيم ثم عنه يحيى بن سعيد. وحديث النهي عن بيع الولاء وهبته تفرد به عبد الله بن دينار عن ابن عمر، وغير ذلك. فكل هذه الأحاديث مخرجة في الصحيحين، وليس لها إلا إسناد واحد تفرد به ثقة.

فهذا وشبهه يبين أن الأمر ليس على إطلاق الخليلي والحاكم، بل على تفصيل نبينه فنقول:

Râvi, hafızası ve zabtı kendisinden daha kuvvetli birinin rivayetine muhalefet ederse rivayeti reddedilecek şâz bir rivayet sayılır. Eğer teferrüd eden kimse başkasına muhalefet etmemişse ve aynı zamanda âdil, hâfız ve zabtına güvenilen biriyse teferrüd ettiği rivayeti kabul edilir ve sahih sayılır. Zabtına güvenilmese de zabt sahibi hâfız bir kimsenin derecesine pek uzak değilse hadisi hasen sayılır. Durumu bu derecenin altında ise teferrüd ettiği hadis reddedilecek münker bir şâz sayılır. Buradan anlaşıldığına göre reddedilecek şâz, muhalif olan ferd hadis ile râvisinin, teferrüdünü telafi edecek güvenilirlik ve zabta sahip olmadığı ferd rivayettir. En doğrusunu Allah bilir.[1]

1 Şâzzın en doğru tarifi Şâfiî'ye aittir: Güvenilir râvinin kendisinden daha güvenilir birine muhalif olarak naklettiği hadistir. Zayıflığı şiddetli olan zayıf türlerinden biridir. Şâzzın zıttı olup tercih edilen rivayet "mahfûz" olarak isimlendirilir.

إن كان ما انفرد به الراوي مخالفًا لما رواه مَن هو أحفظ منه وأضبط كان مفرده شاذًا مردودًا. وإن لم يكن مخالفًا لغيره، فإن كان المنفرد عدلًا حافظًا موثوقًا بضبطه قُبل مفرَده وكان صحيحًا، وإن لم يكن موثوقًا بضبطه لكنه غير بعيد من درجة الحافظ الضابط كان حديثه حسنًا. وإن كان بعيدًا من ذلك كان مفرده شاذًا منكرًا مردودًا. فحصل من هذا أن الشاذ المردود هو الفرد المخالف، ٥ والفرد الذي ليس في رواية الثقة والضبط ما يَجبُر تفرده. والله أعلم.

14. MÜNKER

Hâfız Ebû Bekir el-Berdîcî şöyle demiştir: "Münker, râvinin rivayetinde teferrüd ettiği ve ne kendisinin tarîkinden ne de başka bir tarîkten bilinen hadistir."

Berdîcî münkeri mutlak olarak tanımlayıp ayrıntıya girmemiştir. Teferrüde yönelik mutlak ret, nekâret veya şâzlık yargısı pek çok Ehl-i hadîs âliminin ifadeleri arasında görülebilmektedir.

Doğrusu şâz konusunda da belirttiğimiz üzere, aynı çerçeveye giren münker bahsinde de [doğru olan tutum] konuyu ayrıntısıyla ele almaktır. En doğrusunu Allah bilir.[1]

1 Münker iki anlamda kullanılmaktadır: 1. (Müteahhir âlimlerin kullanımı) Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalif olarak naklettiği hadistir. Bu şiddetli bir zayıflıktır. Münkerin zıttı, zayıf râvinin rivayetine muhalif olan güvenilir râvinin rivayeti şeklinde tanımlanan ma'rûf hadistir. 2. (Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud gibi mütekaddim dönem âlimlerinin kullanımı) Muhalefet etsin etmesin râvisinin tek kaldığı hadistir. Tek kalan râvinin güvenilir olması bir şeyi değiştirmemektedir. Şâz konusunda musannifin ortaya koyduğu tafsilat hükmü de bu şekildedir.

النوع الرابع عشر: معرفة المنكر من الحديث

قال الحافظ أبو بكر البرديجي: هو الحديث الذي ينفرد به الرجل ولا يُعرف متنه من غير روايته، لا من الوجه الذي رواه منه، ولا من غيره.

فأطلق البرديجي، ولم يفصل. وإطلاق الحكم على التفرد بالرد أو النكارة أو الشذوذ موجود في كلام كثير من أهل الحديث.

والصواب فيه التفصيل الذي ذكرناه في الشاذ فإنه بمعناه. والله أعلم.

15. İ'TİBÂR, MÜTÂBİLER VE ŞÂHİDLER

Bunlar, muhaddislerin bu sayede hadisin durumunu öğrendikleri yöntemlerdir.

Hâfız Ebû Hâtim İbn Hibbân, i'tibârın metoduna dair şu örneği zikretmiştir: Hammâd b. Seleme [ö. 167/784] -mütâbii olmaksızın- "Eyyûb → İbn Sîrîn → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (sav)" isnâdıyla bir hadis naklettiğinde, hadisi Eyyûb [es-Sahtiyânî] [ö. 131/749] dışında İbn Sîrîn'den nakleden sika birinin bulunup bulunmadığı araştırılır. Tespit edilirse hadisin bir aslının olduğu anlaşılır. Tespit edilemezse İbn Sîrîn dışında hadisi Ebû Hüreyre'den nakleden sika birinin bulunup bulunmadığı araştırılır. Bu da tespit edilemezse hadisi Ebû Hüreyre dışında Hz. Peygamber'den (sav) nakleden başka bir sahâbînin bulunup bulunmadığı araştırılır. Bunlardan herhangi biri tespit edildiğinde hadis için merci kabul edilebilecek bir asıl bulunduğu anlaşılır. Tespit edilemezse hadisin bir aslının olmadığı anlaşılır.

Mütâbaat: Hadisi Hammâd dışında biri Eyyûb'dan naklederse bu "tam mütâbaat"tır. Eyyûb dışında biri İbn Sîrîn'den veya İbn Sîrîn dışında biri Ebû Hüreyre'den ya da Ebû Hüreyre dışında bir sahâbî Hz. Peygamber'den (sav) naklettiğinde ise bunlar "mütâbaat" olarak isimlendirilir ve değeri, tam mütâbaattan uzaklaştığı nispette azalır. Mütâbaat "şâhid" olarak da isimlendirilir.

Şâhid: Aynı manaya gelecek başka bir hadisin nakledilmesidir. Bu, mütâbaat olarak değil, şâhid olarak isimlendirilir.[1]

Bu gibi hadisler hakkında âlimler "Bu hadisin Hz. Peygamber'den (sav) rivayetinde Ebû Hüreyre, Ebû Hüreyre'den rivayetinde İbn Sîrîn, İbn Sîrîn'den rivayetinde Eyyûb, Eyyûb'dan rivayetinde Hammâd teferrüd etmiştir" dediğinde ilgili hadiste mütâbaatın herhangi bir çeşidinin bulunmadığı anlaşılır. Mütâbii ve şâhidi olmadığında da hadisin hükmü şâzda geçtiği gibidir.[2]

---

1 İbn Hacer "Mütâbaat şâhid, şâhid de mütâbaat olarak isimlendirilebilir. Aralarında çok fark yoktur" demiştir (*Nüzhetü'n-nazar*, s. 75). Aslında bunun yukarıdaki sahâbî mütâbaatından farkı şudur: Bu hadis aynı lafızla nakledilmemiştir; sadece anlam bakımından diğer hadisi desteklemektedir [çevirenin notu].

2 Bk. "Şâz Konusu".

النوع الخامس عشر: معرفة الاعتبار والمتابعات والشواهد

هذه أمور يُتعرفون بها حال الحديث.

ذكر الحافظ أبو حاتم بن حبّان أن مثال طريق الاعتبار، أن يروي حماد بن سلمة حديثًا - لم يتابع عليه - عن أيوب عن ابن سيرين عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم. فيُنظر هل روى ذلك ثقة غيرُ أيوب عن ابن سيرين، فان وُجد عُلم أن للخبر أصلًا، فإن لم يوجد فثقة غير ابن سيرين، رواه عن أبي هريرة، وإلا فصحابي غير أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم، فأي ذلك وُجد عُلم أن للحديث أصلًا يُرجع إليه، وإلا فلا.

وأما المتابعة: فمثل أن يروي ذلك الحديث عن أيوب غير حماد، وهي المتابعة التامة. أو يرويه عن ابن سيرين غير أيوب، أو عن أبي هريرة غير ابن سيرين، أو عن النبي صلى الله عليه وسلم، صحابي غير أبي هريرة، فكل هذا يسمى متابعة، ولكن تقصر عن الأولى بحسب بُعدها منها. وتسمى المتابعة شاهدًا.

وأما الشاهد: فمثل أن يُروى حديث آخر بمعناه، فهذا يسمى شاهدًا ولا يسمى متابعة.

وإذا قالوا في مثل هذا: انفرد به أبو هريرة، وتفرد به عنه ابن سيرين، وبه عنه أيوب وبه عنه حماد، كان فيه إشعار بانتفاء وجوه المتابعات، وإذا انتفت المتابعات والشواهد فحكمه ما سبق في الشاذ.

Bilmelisin ki hadisi tek başına delil olarak kabul edilmeyen ve zayıf râviler arasında anılan birinin rivayeti mütâbaat ve şâhid kapsamında değerlendirilebilir. Buhârî ve Müslim'in mütâbi ve şâhid kabilinden [rivayetlerine] yer verdikleri bir grup zayıf râvi *Sahîhayn*'da bulunmaktadır. Ne var ki her tür zayıf râvi böyle bir duruma uygun değildir. Bundan dolayı Dârekutnî ve daha başkaları zayıf râviler hakkında "Falanın hadisine itibar edilir, filanın hadisine edilmez" der. En doğrusunu Allah bilir.

ثم أعلم أنه يدخل في المتابعة والاستشهاد رواية من لا يحتج بحديثه وحده بل يكون معدودًا في الضعفاء، وفي الصحيحين جماعة من الضعفاء ذكراهم في المتابعات والشواهد، ولا يصلح لذلك كل ضعيف، ولهذا يقول الدارقطني وغيره، في الضعفاء: فلان يعتبر به، وفلان لا يعتبر به، والله أعلم.

16. ZİYÂDETÜ'S-SİKÂT VE HÜKMÜ

Bu, ilgilenilmesi tavsiye edilen güzel bir ilimdir. Bir grup hadis âliminin bu ilme sahip olduğu söylenmiştir.[1]

Hatîb şöyle demiştir: Fakihler ile Ashâb-ı hadîs'in geneli sikanın teferrüd ettiği ziyâdesinin kabul edileceği görüşündedir. Bu ziyâdenin, hadisi bazen eksik bazen ek lafızla aktaran tek bir kişiden gelmesi ile eksik nakleden kimsenin dışında bir râviden gelmesi arasında fark yoktur. Ehl-i hadîs içerisinde ziyâdeyi mutlak olarak kabul etmeyenler ile aynı râviden gelen ziyâdeyi reddedip onun dışında birinden gelen ziyâdeyi kabul edenler de vardır.

Üstat şöyle demiştir:[2] Kanaatimce sikanın teferrüdü üç kısma ayrılır:

Birincisi: Diğer sika râvilerin rivayetlerine muhalif ve zıt ziyâde. Bu daha önce de geçtiği gibi reddedilir.

İkincisi: Sikanın -teferrüd etmekle birlikte kendisi dışındaki râvilere asla muhalefet etmediği hadis gibi- kendisi dışındaki râvilerin naklettiği rivayete asla muhalefet içermeyen ziyâdesi. Bu makbuldür. Hatîb bu konuda âlimlerin ittifakı olduğunu belirtmiştir.

Üçüncüsü: İlk iki maddenin arasında bir konum arz eden ziyâde. Hadisi nakleden diğer râvilerin yer vermediği bir ziyâde lafzı hadise eklemek gibi.[3] Örnekler: "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla nakledildiğine göre Allah Resûlü (sav) fıtır sadakasını hür-köle, kadın-erkek bütün müslümanlara farz kılmıştır.[4]

Ebû İsa et-Tirmizî, sika râviler içerisinde Mâlik'in "müslümanlar" ziyâdesiyle teferrüd ettiğini söylemiştir. Ubeydullah b. Ömer [ö. 147/764], Eyyûb ve daha başka kimseler bu hadisi Nâfi'den bu ziyâde olmaksızın nakletmiştir. Şâfiî ve Ahmed gibi birçok âlim bu ziyâdeyi kabul edip delil olarak benimsemiştir.

---

1 Ziyâdetü's-sika: Sika râvinin, isnâdda veya metinde diğer sika râvilerden ayrı olarak naklettiği ziyâde lafız veya cümledir.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 86-7. Bu sikanın metindeki ziyâdesi hakkındadır. İsnâddaki ziyâde, Mu'dal'in dördüncü alt başlığında geçtiği üzere sika râvilerden birinin hadisi merfû veya mevsûl olarak nakletmesidir.

3 Hadisi takyid veya tahsis eden fıkhî bir kelimenin ziyâdesi.

4 Buhârî ve Müslim'in "müslüman" lafzıyla ve bu lafız olmadan naklettiği rivayetler için bk. Buhârî, Sadakatü'l-fıtr 1; Müslim, Zekât 12, 16; Tirmizî Zekât 35. Ayrıca bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 148. Tirmizî'nin buradaki anlatımında Mâlik'in teferrüd ettiğine dair açık bir ifadesi bulunmaz.

النوع السادس عشر: معرفة زيادات الثقات وحكمها

وذلك فن لطيف يُستحسن العناية به. وكان جماعة من الأئمة مذكورين بمعرفته.

قال الخطيب: مذهب الجمهور من الفقهاء وأصحاب الحديث، أن الزيادة من الثقة مقبولة إذا انفرد بها، سواء كانت من شخص واحد، بأن رواه مرة ناقصًا، ومرة بالزيادة، أو كانت من غير مَن رواه ناقصًا، خلافًا لمن رد من أهل الحديث ذلك مطلقًا، وخلافًا لمن رد الزيادة منه وقبلها من غيره.

قال الشيخ رحمه الله: وقد رأيت تقسيم مفرد الثقة ثلاثة أقسام:

أحدها: أن يقع مخالفًا منافيًا لما رواه سائر الثقات، فحكمه الرد كما سبق.

الثاني: أن لا يكون فيه مخالفة أصلًا لما رواه غيره، كحديث تفرد به ثقة لا يخالف غيره بشيء أصلًا، فهو مقبول، ونقل الخطيب فيه اتفاق العلماء.

الثالث: ما هو بين المرتبتين، مثل زيادة لفظة في حديث لم يذكرها سائر من روى ذلك الحديث. مثاله حديث مالك عن نافع عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم فرض زكاة الفطر من رمضان على كل حر أو عبد، ذكر أو أنثى من المسلمين.

ذكر أبو عيسى الترمذي أن مالكًا تفرد من بين الثقات بزيادة قوله: من المسلمين. وروى عبيد الله بن عمر وأيوب وغيرهما، هذا الحديث عن نافع دون هذه الزيادة. فأخذ بهذه الزيادة غير واحد من الأئمة واحتجوا بها، منهم الشافعي وأحمد.

"Bize yeryüzü mescit, onun toprağı da temiz kılındı." Ebû Mâlik el-Eşcaî [ö. 140/757] hadisin bu şekliyle rivayetinde teferrüd etmiştir. Hadisin diğer rivayetleri "Yeryüzü bize mescit ve temiz kılındı"[1] şeklindedir. Bu örnek hem [bir açıdan] sikanın teferrüdünün birinci kısmına hem de [bir diğer açıdan] ikinci kısmına benzer.[2]

Derim ki: Mâlik hadisinin bu konuda örnek olarak zikredilmesi uygun değildir, çünkü o, rivayette teferrüd etmemiştir. Bilakis bu ziyâdeyi Nâfi'den nakletmede Ömer b. Nâfi' [ö. 136-158/754-775 arasında] ve Dahhâk b. Osman [ö. 180/797] da Mâlik'e muvafakat etmiştir. İlk rivayet Buhârî'nin *Sahîh*'inde, ikincisi ise Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

1 Buhârî, Mesâcid 23; Müslim, Mesâcid 3. Ebû Mâlik el-Eşcaî'nin "… toprağını temiz kıldı" rivayetinde Müslim teferrüd etmiştir (Müslim, Mesâcid 4).

2 Ziyâdenin bu kısmını Ahmed b. Hanbel, Şâfiî ve Mâlik kabul etmiştir. Hanefîler ise hükmü değiştirdiği için muârız ziyâde olarak değerlendirmişler ve bundan dolayı bu iki rivayette geçen ziyâdelerle amel etmemişlerdir. Geniş bilgi için bk. *el-İmâm et-Tirmizî*, s. 132-3.

وكحديث: جُعلت لنا الأرض مسجدًا وجُعلت تربتها لنا طهورًا. تفرد به أبو مالك الأشجعي هكذا. وسائر الروايات لفظها: وجُعلت لنا الأرض مسجدًا وطهورًا. فهذا القسم يشبه الأول ويشبه الثاني.

قلت: لا يصح التمثيل بحديث مالك، لأنه ليس منفردًا، بل وافقه في هذه ٥ الزيادة عن نافع عمر بن نافع، والضحاك بن عثمان، الأول في صحيح البخاري، والثاني في صحيح مسلم. والله أعلم.

17. EFRÂD

Bu başlık altında anlatılması hedeflenen hususlar önceki konularda geçmişti. Buna göre ferd iki kısma ayrılır:

[*Birincisi*:] Bütün râvileri açısından teferrüd eden hadis:[1] Bunun kısımları daha önce geçmişti.

[*İkincisi*:] Herhangi bir açıdan teferrüd eden hadis:[2] "Bu, Mekkelilerin, Şamlıların, Kûfelilerin veya Horasanlıların rivayetinde teferrüd ettikleri bir hadistir"; "Hadisi falancadan filanın dışında kimse nakletmemiştir, ancak hadis bu falan kimsenin dışında başka tarîklerden de nakledilmiştir" veya "Hadisin Medinelilerden rivayetinde Basralılar veya Mekkelilerden rivayetinde Horasanlılar teferrüd etmiştir" gibi ifadeler bu kabildendir. Sadece bir açıdan meydana gelen teferrüdde hadisin zayıflığını gerektirecek bir durum yoktur. "Hadisin Medinelilerden rivayetinde Basralılar teferrüd etmiştir" ifadesinin "Basralılardan sadece biri rivayet etti" anlamında kullanılması durumu başkadır. Nitekim Ebû Abdullah el-Hâkim bu tarz ifadeleri kullanmıştır. Bu durumda teferrüdün hükmü ilk kısım [mutlak ferd] gibidir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Tek kişinin naklettiği hadistir. "Ferd-i mutlak" ve "sened ve metin açısından garîb" olarak isimlendirilir. Hükmü şâz bahsinde şu şekilde geçmişti: "Başkasına muhalefet etmiyorsa ve tek kalan kimse âdil, hâfız ve zabtına güvenilen biriyse tek kaldığı rivayeti kabul edilir ve sahih olarak değerlendirilir." Devamı için bk. "Şâz Konusu".

2 Bu "ferd-i nisbî" olarak isimlendirilir.

النوع السابع عشر: معرفة الأفراد

هذا النوع تقدم مقصوده في الأنواع قبله.

وحاصله أن الفرد على ضربين: فرد عن جميع الرواة، وسبق تقسيمه. وفرد بالنسبة إلى جهة، كقولهم: هذا الحديث تفرد به أهل مكة، أو الشام أو الكوفة أو خراسان، أو لم يروه عن فلان غير فلان، وإن كان مرويًا من وجوه عن غير فلان، أو تفرد به البصريون عن المدنيين، أو الخراسانيون عن المكيين وما أشبه ذلك. وليس في شيء من هذا ما يقتضي ضعف الحديث، إلا أن يُطلِق قائل: تفرد به البصريون عن المدنيين ونحوه على ما لم يروه إلا واحد، كما استعمله الحاكم أبو عبد الله، فعند ذلك يكون حكمه حكم الضرب الأول. والله أعلم.

18. MUALLEL

Ehl-i hadîs bunu ma'lûl olarak da isimlendirir. Onların ve fakihlerin bu kullanımı Arapların *illet* ifadesinden gelir. Fakat ma'lûl ifadesi dilci ve lügatçiler nezdinde hoş karşılanmayan bir kullanımdır.

Bilmelisin ki ilelü'l-hadîs bilgisi hadis ilimlerinin en değerli ve şereflilerindendir ve ancak hâfızlar, tecrübe ve keskin zekâ sahipleri bu konunun hakkını verebilir.[1]

İllet, hadisin sıhhatine zarar veren gizli ve kapalı sebeplerdir.

Muallel hadis ise görünürde herhangi bir sorun olmamakla birlikte sıhhatine zarar veren bir illeti olduğu fark edilen hadistir.

İllet, râvileri sika olan ve görünürde sıhhat şartlarını taşıyan hadisler için söz konusudur.

İllet, râvinin teferrüdü ve başkasının kendisine muhalefet etmesinin yanı sıra mürselin mevsûl, mevkûfun merfû' yapıldığına, bir hadisin diğerinin içine girmesi veya hatalı kimsenin diğer hatalarına işaret eden karinelerin hadis âliminde oluşturduğu kanaatle fark edilir. Ârif kişi bunlara göre hüküm verir ya da tereddüt edip tevakkuf eder. Bunlardan herhangi biri, bulunduğu rivayetin sıhhatine hükmetmeye engeldir.

Hadisin illetini tespitin yolu şudur: Hadisin bütün tarîkleri bir araya getirilip râvilerinin hadisin naklindeki ihtilafları, ezber durumları ve hadisi alıp nakletmedeki sağlamlıkları [*itkân*] incelenir. Hadis âlimleri çoğu zaman bir isnâdı mevsûl, bundan daha kuvvetli bir diğer isnâdı ise mürsel olarak gelen mevsûl hadisi mürsel olduğu gerekçesiyle illetli kabul ederler.

Bilmelisin ki, illet daha ziyâde hadisin isnâdında görülmekle beraber zaman zaman metninde de bulunabilir:

İsnâdda yer alan illet, hadisin aslında mürsel ya da mevkûf olduğu gerekçesiyle illetli kabul edilmesinde olduğu gibi hem isnâd hem de metnin sıhhatini zedeleyebilir veya "Ya'lâ b. Ubeyd → Sevrî → Amr b. Dînâr → İbn Ömer" isnâdıyla nakledilen "Alan da satan da muhayyerdir"[2] hadisindeki gibi sadece isnâdı kusurlu hâle getirebilir. Nitekim bu, âdil birinin yine âdil birinden naklettiği muttasıl bir isnâddır. Ancak metni sahih olsa da bu, sahih olmayan illetli bir hadistir.

---

1 Buna rağmen musannif konuyu özetle ele almıştır. Geniş bilgi için bk. Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 447-54.

2 Buhârî, Buyû' 44; Müslim, Buyû' 43, 47; Nesâî, Buyû' 7. Nesâî'nin diğer râvileri hadisi Abdullah b. Dînâr'dan nakletmişlerdir.

النوع الثامن عشر: معرفة المعلّل

وتسميه أهل الحديث المعلول. وذلك منهم ومن الفقهاء من قولهم: العلة والمعلول مرذول عند أهل النحو واللغة.

وأعلم أن معرفة علل الحديث من أجل علومه وأشرفها، وإنما يتمكن في ذلك أهل الحفظ والخبرة والفهم الثاقب. ٥

وهي عبارة عن أسباب خفية غامضة قادحة فيه.

فالحديث المعلل: هو الذي اطلع فيه على علة تقدح في صحته مع أن ظاهره السلامة منها.

ويتطرّق ذلك إلى الإِسناد الذي رجاله ثقات، الجامع شروط الصحة ظاهرًا.

١٠ وتدرك بتفرد الراوي ومخالفة غيره له مع قرائن تنبه العارف على إرسال في الموصول أو وقف في المرفوع أو دخول حديث في حديث أو وهم واهم بغير ذلك، بحيث يغلب على ظنه، فيحكم به أو يتردد فيتوقف فيه. وكل ذلك مانع من الحكم بصحة ما وجد ذلك فيه.

والطريق في معرفة علة الحديث أن يجمع طرقه فينظر في اختلاف رواته وحفظهم، وإتقانهم. وكثيرًا ما يعللون الموصول بالمرسل بأن يجيئ الحديث بإسناد موصولًا، وبإسناد أقوى منه مرسلًا. ١٥

واعلم أنه قد تقع العلة في إسناد الحديث وهو الأكثر. وقد تقع في المتن.

فما وقع في الإِسناد، قد يقدح في الإِسناد والمتن جميعًا، كالتعليل بالإِرسال والوقف. وقد يقدح في الإِسناد خاصة، كحديث يعلى بن عبيد عن الثوري عن عمرو بن دينار عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم: البيِّعان بالخيار. فهذا إسناد متصل بنقل العدل عن العدل. وهو معلل غير صحيح والمتن صحيح. ٢٠

Buradaki illet isnâddaki "Amr b. Dînâr" ifadesidir. Aslında bu kişi, onun kardeşi Abdullah b. Dînâr'dır. Sevrî'nin ashâbının önde gelenleri hadisi böyle nakletmişlerdir. Ya'la ise hata etmiştir. Öte yandan Dînâr'ın iki oğlu da güvenilirdir.

Müslim'in tek olarak tahrîc ettiği Enes hadisindeki "besmelenin okunmayacağını açıkça belirten" lafız da metinde görülen illete örnektir. Çoğunluğun besmele çekildiğine temas etmeksizin "Namaza '*Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır*'[1] ifadesiyle başlıyorlardı" şeklinde rivayeti nakletmesinden dolayı bir grup âlim bu hadisi illetli görmüştür. Nitekim Buhârî ve Müslim'in kitaplarında ittifakla yer verdikleri rivayet de bu şekildedir.[2] Onların kanaatine göre rivayetin [besmelenin okunmayacağını] açıkça belirten bir lafızla aktaran râvi, onu kendi anladığı şekilde manen nakletmiş, yani "Namaza Fâtiha ile başlıyorlardı" ifadesinden onların besmele okumadıklarını anlayıp bu şekilde rivayet etmiş, dolayısıyla hata etmiştir. Hâlbuki rivayet, onların namaza başladıkları sûrenin Fâtiha olduğu anlamına gelmektedir. Buna şu bilgi de eklenebilir: Enes'ten güvenilir olarak nakledildiğine göre kendisine namaza besmele ile başlanıp başlanmayacağı sorulduğunda, bu konuda Allah Resûlü'nden (sav) gelen herhangi bir bilgiye sahip olmadığını söylemiştir.[3] En doğrusunu Allah bilir.

İllet daha önce zikrettiğimiz asıl manasından farklı olarak da kullanılabilmiştir. Nitekim yalan, gaflet, hafızanın kötülüğü gibi hadisin zayıflığını gerektiren her türlü sebebe illet ismi verilmiştir. Ayrıca Tirmizî neshi de illet anlamında kullanmıştır.

Bazıları ise illeti, zabt sahibi sika râvinin mevsûl olarak naklettiği rivayetin mürsel olarak aktarılmasında olduğu gibi hadisin sıhhatini zedelemeyen bir muhalefet için de kullanmış ve bu durumda "sahih-şâz, sahih hadistendir" denildiği gibi "sahih-muallel de sahih hadistendir" demiştir.[4] En doğrusunu Allah bilir.

---

1 1/el-Fâtiha: 2.

2 Buhârî, Sıfatü's-salât 8; Müslim, Salât 52. Bu rivayette Enes şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer namaza Fâtiha ile başlıyorlardı." Müslim'in bir rivayetinde ise "Kıraatin ne başında ne sonunda besmeleyi söylemezlerdi" ilavesi vardır. İbn Hacer, *Bulûgu'l-merâm*'da (s. 138-9) şöyle der: "Ahmed, Nesâî ve İbn Huzeyme'de 'Besmeleyi açıktan okumazlardı' rivayeti bulunur. İbn Huzeyme'nin başka bir rivayetinde 'Besmeleyi içlerinden okuyorlardı' ifadesi vardır. Bazıları Müslim'in rivayetini illetli kabul etse de buradaki olumsuzluk ifadesi 'içten okumaya' hamledilir." Böylece İbn Hacer, Müslim'in rivayetindeki illeti diğer rivayetlerle arasını bularak gidermiştir.

3 Hadise Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme ve Dârekutnî yer vermiştir. Dârekutnî hadisin isnâdının sahih olduğunu söylese de sıhhatinde Irâkî'nin incelediği bir sorun vardır (*Fethu'l-mugîs*, s. 116-8).

4 Sahih-muallel: Hadisin sıhhatine zarar vermeyecek bir sebep ile muallel olmuş hadis. Şâz-sahih: Ferd hadis. Daha önce geçen zayıflık anlamındaki şâz değildir.

والعلة في قوله: عمرو بن دينار. إنما هو أخوه عبد الله بن دينار. هكذا رواه الأئمة من أصحاب الثوري عنه. فوهم يعلى. وابنا دينار ثقتان.

ومثال العلة في المتن، ما انفرد مسلم بإخراجه في حديث أنس من اللفظ المصرح بنفي قراءة بسم الله الرحمن الرحيم. فعلل قوم هذه الرواية حيث رأوا الأكثرين، قالوا: يستفتحون بالحمد لله رب العالمين من غير تعرض للبسملة. وهو الذي اتفق البخاري ومسلم على إخراجه. فرأوا أن من رواه باللفظ المصرح، رواه بالمعنى الذي وقع له. ففهم من قوله: كانوا يفتتحون بالحمد لله، أنهم كانوا لا يبسمِلون. فرواه على ما فهم وأخطأ. لأن معناه أن السورة التي كانوا يفتتحون بها الفاتحة وانضم إلى هذا أمور. منها: أنه ثبت عن أنس أنه سئل عن الافتتاح بالتسمية فذكر أنه لا يحفظ فيه شيئًا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. والله أعلم.

واعلم أنه قد يطلق اسم العلة على غير مقتضاها في الأصل، وهو ما قدمناه فيطلق على أنواع من أسباب ضعف الحديث، كالكذب والغفلة وسوء الحفظ ونحوها. وسمى الترمذي النسخ علة.

وأطلق بعضهم اسم العلة على مخالفة لا تقدح، كإرسال ما وصله الثقة الضابط، حتى قال: من الصحيح ما هو صحيح معلل، كما قال آخر: من الصحيح صحيح شاذ. والله أعلم.

19. MUZTARİB

Muztarib, farklılık arz eden ve çeşitli tarîklerle nakledilen rivayettir.[1] İki rivayetten biri, diğerinin zayıf kalması sebebiyle tercih edilirse hüküm, tercih edilene göre verilir. Bu durumda hadis için muztarib nitelemesi yapılamadığı gibi hadis muztarib hükmüne de tâbi olmaz. Bir rivayetin tercih sebebi râvisinin hafızasının daha kuvvetli olması, rivayette bulunduğu kimseyle uzun süreli birlikteliği veya bir başka muteber tercih sebebi olabilir.

Izdırâb hadisin metninde ve isnâdında ortaya çıkabileceği gibi tek bir râvi veya bir grup râviden de kaynaklanabilir.[2] Izdırâb, doğru zabt edilemediği izlenimini verdiği için hadisin zayıflığını gerektirir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Kabul edilen tanıma göre muztarib, bir veya daha fazla râviden farklı olarak nakledilen, tercih ve cem ihtimali bulunmayan aynı derecedeki hadislerdir. Buradan anlaşıldığına göre hadislerin muztarib olması için rivayetlerdeki farklılığın yanında şu iki şart da bulunmalıdır: 1. Birbirlerine tercih edilmeyecek şekilde eşit derecede olmaları. 2. Aralarında sahih bir yolla çözülemeyecek bir tearuzun bulunması.

2 Iztırâbın bir râviden kaynaklanması râvinin hadisi farklı farklı rivayet etmesiyle daha fazla kimseden kaynaklanması da bir hadisin farklı olarak rivayet edilmesiyle olur.

النوع التاسع عشر: المضطرب

هو الذي يُروى على أوجه مختلفة متفاوتة. فإن ترجحت إحدى الروايتين بحيث لا تقاومها الأخرى لكون راويها أحفظ أو أكثر صحبة للمروى عنه أو غيره من وجوه الترجيح المعتمدة، فالحكم للراجح، ولا يطلق عليه حينئذ وصف المضطرب، ولا له حكمه. ٥

ثم الاضطراب قد يقع في متن الحديث وقد يقع في الإسناد، وقد يقع من راو، وقد يقع من جماعة. والاضطراب موجب ضعف الحديث، لإِشعاره بأنه لم يضبط. والله أعلم.

20. MÜDREC[1]

Müdrec çeşitli kısımlara ayrılır:

Birincisi: Hadisin râvilerinden birinin Allah Resûlü'nün (sav) hadisine eklenmiş ifadesidir. Bu, bir sahâbî ya da bir râvinin, hadisi naklettikten hemen sonra kendisine ait bir ifadeyi dile getirmesi, sonradan gelen kimsenin de sözün sahibini belirtmeksizin o ifadeyi hadisle birlikte nakletmesi suretiyle olur. Böyle bir durumda mesele işin hakikatini bilmeyen kimse için karışıklık arz eder ve o, ifadenin tamamının Allah Resûlü'ne (sav) ait olduğunu zanneder.

İkincisi: Hadis metninin bir kısmı râvide bir isnâdla, tamamı ise bir başka isnâdla bulunur. Bu hadisi kendisinden nakleden kimse ise ikinci metni ilk isnâda ekleyip her iki hadisi de ilk isnâdla nakleder.

Üçüncüsü: Râvi, rivayetleri isnâd veya metin bakımından farklılık arz eden bir grup râviden bir hadis nakleder, ancak farklılıklara temas etmez, onların rivayetlerini isnâd ve metinleri aynıymış gibi bir arada verir.

Bilmelisin ki, kasıtlı olarak idrâcın herhangi bir türünü yapmak câiz değildir.

Hatîb bu konuda *el-Fasl li'l-vasl* adlı eserini tasnif etmiştir. Bu eser, alandaki ihtiyacı karşılamış ve yeterli olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Müdrec: Hadisin içerisinde hadisten olmayan bir ifadeyi ayırmadan söylemektir. İki kısma ayrılır: 1. Müdrecü'l-metn: Nevevî'nin kaydettiği birinci kısım. 2. Müdrecü'l-isnâd: Birçok şekilde ortaya çıkabilir. Nevevî'nin kaydettiği ikinci ve üçüncü kısım bunlardandır (bk. *Menhecü'n-nakd*, 440-2).

النوع العشرون: معرفة المدرج في الحديث

وهو على أقسام:

أحدها: ما أُدرج في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم من كلام بعض رواته بأن يذكر الصحابي أو غيره عقيب روايته الحديث كلامًا لنفسه، فيرويه من بعده موصولًا بالحديث غير فاصل بذكر قائله. فيلتبس الأمر على من لا يعرف حقيقة الحال، فيتوهم أن الجميع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم.

القسم الثاني: أن يكون جملة الحديث عند الراوي بإسناد إلا طرفًا منه، فإنه عنده بإسناد آخر، فيدرجه من رواه عنه على الإِسناد الأول، فيروي الحديثين بالإِسناد الأول.

القسم الثالث: أن يروي حديثًا عن جماعة بينهم اختلاف في إسناده أو متنه، فلا يذكر الاختلافه، بل يدرج روايتهم على الاتفاق.

وأعلم أنه لا يجوز تعمد شيء من الإِدراج.

وقد صنف الخطيب فيه كتابه الفصل للوصل، فشفى وكفى. والله أعلم.

21. MEVZÛ‘

Mevzû‘, asılsız ve uydurmadır, zayıf hadis çeşitlerinin en kötüsüdür.

Uydurma olduğunu nakil esnasında belirtmesi dışında mahiyetini bilen bir kimsenin ne için olursa olsun bunu rivayet etmesi helal değildir. Doğru olma ihtimali bulunan diğer zayıf hadisler ise böyle değildir, onların rivayeti terğîb-terhîb konularında câizdir.

Hadisin uydurma olması uyduranın itirafı veya itiraf anlamına gelebilecek bir izahla bilinir. Bazen muhaddisler rivayetin uydurma olduğunu râvi veya rivayetteki bir karineden hareketle anlarlar. Öyle hadisler uydurulmuştur ki, lafız ve manasındaki zayıflık onun uydurma olduğunu gösterir. Uydurma rivayetleri yaklaşık iki ciltte derleyen ve uydurma olduğuna herhangi bir delil bulunmayıp aslında zayıf olan pek çok habere de burada yer veren kimse Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir.[1]

Hadis uydurmacıları çeşitli gruplara ayrılır. En zararlıları kendilerini zâhid olarak gören ve batıl iddialarına dayanarak Allah'ın rızasını elde etmek için hadis uyduran kimselerdir. İnsanlar onlara güvendiği için uydurmalarını kabul etmiştir.

Bid‘atçı bir grup olan Kerrâmiyye terğîb-terhîb konularında hadis uydurulabileceği görüşündedir. Ne var ki bu görüş, icmâ konusunda kendilerine itimat edilen müslümanların kanaatine aykırıdır. Zındıklar da birtakım cümleler uydurmuştur. Sonrasında Allah'a hamd olsun ki hadis münekkitleri harekete geçip bu rivayetlerin uydurma olduğunu açıklamıştır.

Hadis uyduran kimse bazen kendi sözünü müsned olarak nakleder, bazen hikmetli söz söyleyen birinin ifadesini alıp Allah Resûlü'nden (sav) rivayet eder, bazen de kişi hata edip farkına varmadan hadis uydurmuş olma gibi bir pozisyona düşer.

Übey b. Ka‘b [ö. 33/654{?}] vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen ve Kur'ân'ın her bir sûresinin faziletine ilişkin olan uzun rivayet, uydurma hadislerdendir. Vâhidî [ö. 468/1076], Sa‘lebî [ö. 427/1035] ve daha başka müfessirler bu rivayete tefsirlerinde yer vererek hata etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Onun kitabının adı *el-Mevzûât*'tır. Bu türün en iyi eseri ise İbn Arrâk'ın [ö. 963/1556] *Tenzîhü'ş-şerî‘ati'l-merfû‘a ‘ani'l-ehâdîsi'ş-şenî‘ati'l-mevzû‘a*'sıdır.

النوع الحادي والعشرون: معرفة الموضوع

هو المختلق المصنوع، وشر الأحاديث الضعيفة.

ولا تحل روايته لأحد علم حاله في أي معنى كان إلا مقرونًا ببيان وضعه، بخلاف غيره من الأحاديث الضعيفة التي يحتمل صدقها في الباطن، فإنه يجوز روايتها في الترغيب والترهيب.

ويعرف الوضع بإقرار واضعه أو ما ينزل منزلة إقراره. وقد يفهمون الوضع من قرينة حال الراوي أو المروي، فقد وُضعت أحاديث تشهد بوضعها ركاكة ألفاظها، ومعانيها. ولقد أكثر من جمع الموضوع في نحو مجلدتين فذكر كثيرًا مما لا دليل على وضعه، وإنما هو من مطلق الضعيف. وهذا المذكور هو أبو الفرج ابن الجوزي.

والواضعون أصناف: أعظمهم ضررًا: قوم منسوبون إلى الزهد، وضعوا الحديث احتسابًا في زعمهم الباطل، فقبل الناس موضوعاتهم ثقة بهم.

وقد ذهبت الكرامية الطائفة المبتدعة إلى جواز وضع الحديث في الترغيب والترهيب، وهو خلاف إجماع المسلمين الذين يعتد بهم في الإِجماع. ووضعت الزنادقة أيضًا جملًا، ثم نهضت جهابذة الحديث رضي الله عنهم فبينوا أمرها. ولله الحمد.

ثم إن الواضع ربما صنع كلاما لنفسه فرواه مسندًا. وربما أخذ كلام بعض الحكماء فرواه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم. وربما غلط إنسان فوقع في شبه الوضع من غير تعمد.

ومن الموضوع الحديث الطويل الذي يُروى عن أُبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم في فضل القرآن سورة سورة. ولقد أخطأ الثعلبي والواحدي وغيرهما من المفسرين في إيداعه تفاسيرهم. والله أعلم.

22. MAKLÛB

Sâlim kanalıyla meşhur olan bir hadisin Nâfi'den nakledilerek daha fazla ilgi uyandıran garîb [bilinmeyen] bir rivayet yapılması bunun örneğidir.

Buhârî Bağdat'a geldiğinde Ehl-i hadîs'ten bir grup onun çevresinde toplanmış ve 100 hadisi, kiminin isnâdını diğerinin metnine, kiminin metnini de diğerinin isnâdına yerleştirerek kalbedip imtihan etmek düşüncesiyle Buhârî'ye sunmuştu. Hadislerin sunumunu bitirdiklerinde Buhârî onlara dönüp her bir metni ait olduğu isnâda iliştirmiş, bunun üzerine onlar Buhârî'nin ilmî konumunu takdir etmek durumunda kalmışlardı.[1] En doğrusunu Allah bilir.

Zayıf Hadis Türlerine Dair Alt Konular

İsnâdı zayıf bir hadis gördüğünde hadisin bu isnâdla zayıf olduğunu kastedecek şekilde "Bu zayıftır" diyebilirsin. Fakat sırf isnâdının zayıflığından hareketle hadisin metnini de kastederek "Zayıftır" diyemezsin. Zira metnin gerçek olduğunu gösteren sahih bir isnâdla da nakledilmiş olabilir. Aksine bir hadise zayıf hükmünün verilebilmesi bir Ehl-i hadîs âliminin "Hadis sâbit bir isnâdla nakledilmemiştir" veya "Zayıftır" demesine ya da haberin zayıflığını açıklayan benzer bir ifadesine bağlıdır. Mutlak olarak hadisin zayıf olduğunu söylemesi ise gelecek konunun başında ele alınacaktır.[2]

Alt Konu

Ehl-i hadîs ve daha başka kimselere göre isnâdlarda mütesâhil davranıp mevzû' dışındaki zayıf hadis türlerini zayıflığını açıklamaya özen göstermeksizin rivayet etmek câizdir. Allah'ın sıfatları ile şer'î ahkâm çerçevesine giren helal-haram gibi konular haricinde vaaz, kıssa, amellerin fazileti ve diğer terğîb-terhîb konuları ile ahkâm ve akâidle ilgisi olmayan meselelerde zayıf hadisle amel etmek câizdir.[3]

---

1 Bu tarz imtihanlar Buhârî'ye defaatle yapılmıştır (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 15-6; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye*, II, 6; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, II, 543-4).

2 bk. "Kabul ve Red Açısından Râvinin Bilgisi".

3 Dört mezhep imamının da içinde bulunduğu cumhur, amellerin fazileti konusunda zayıf hadisle amelin üç şartla hoş görüleceğini söylemiştir: 1. Zayıflık şiddetli olmayacak. Râvinin yalancı olması veya çok hata yapması (*fâhişü'l-galat*) gibi şiddetli bir zayıflık varsa, zayıf hadisle amel olunmaz. 2. Zayıf

النوع الثاني والعشرون: معرفة المقلوب

هو نحو حديث مشهور عن سالم جُعل عن نافع، ليصير بذلك غريبًا مرغوبًا فيه.

ولما قدم البخاري رحمه الله بغداد، اجتمع إليه قوم من أهل الحديث، فقلبوا مائة حديث، فجعلوا إسناد هذا لمتن ذلك، وإسناد ذلك لمتن هذا، وألقوها عليه امتحانًا، فلما فرغوا من إلقائها، التفت إليهم، فرد كل متن إلى إسناده، فأذعنوا له بالفضل، والله أعلم.

فرع على أنواع الضعيف

إذا رأيت حديثًا بإسناد ضعيف، فلك أن تقول: هذا ضعيف، وتعني أنه بذلك الإسناد ضعيف. وليس لك أن تقول: ضعيف، وتعني ضعف المتن لمجرد ضعف ذلك الإسناد. فقد يكون مرويًا بإسناد آخر صحيح يثبت بمثله، بل يتوقف جواز ذلك على حكم أحد أئمة الحديث بأنه لم يُرو بإسناد يثبت أو بأنه حديث ضعيف أو نحو هذا مفسرًا وجه ضعفه. فإن أطلق ففيه كلام يأتي في أول النوع الآتي.

فرع

يجوز عند أهل الحديث وغيرهم التساهل في الأسانيد ورواية ما سوى الموضوع من أنواع الضعيف من غير اهتمام ببيان ضعفها. ويجوز العمل بها فيما سوى صفات الله وأحكام الشرع من الحلال والحرام وغيرهما. وذلك كالمواعظ والقصص وفضائل الأعمال وسائر فنون الترغيب والترهيب وما لا تعلق له بالأحكام والعقائد.

Alt Konu

Zayıf bir hadisi isnâdsız olarak nakletmek istediğinde "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" gibi kesinlik ifade eden lafızları değil, "Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğu nakledildi", "Allah Resûlü'nden (sav) bize ulaştığına göre", "Allah Resûlü'nden (sav) vârid olduğuna göre", "Allah Resûlü'nden (sav) geldiğine göre", "Allah Resûlü'nden (sav) nakledildiğine göre", "Bazılarının rivayet ettiğine göre" gibi ifadeleri kullanmalısın. Sıhhati hakkında şüphe ettiğin hadislerde böyle davranmalısın. "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu" ifadesini ise sadece sahih olduğu açık olan hadisler için kullanabilirsin. En doğrusunu Allah bilir.[1]

hadisin kendisiyle amel edilen şer'î asıllardan birine dâhil olması. 3. Amel esnasında hadisin sübutu konusunda kesinlik değil, ihtiyatla amel ettiğini bilecek. Bu meseleye ve mevcut şüpheleri ortadan kaldırmaya dair geniş bilgi için bk. Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 291-6.

1 Bu müteahhir âlimlerin izlediği bir konudur. Mütekaddim âlimler ise kendi dönemlerinde isnâdlar yaygın olarak bilindiğinden bu konuda toleranslı davranmışlardır. Bundan dolayı Buhârî'nin ta'lîklerinde "rivayet edildi (*ruviye*)" gibi ihtimalli [*temrîz*] lafızlarla ta'lîk yapılmış sahih rivayetlere rastlıyoruz. [Yine bu sebepten] fıkıh ve tefsir gibi muhaddislerin kitapları dışındaki eserlerde zayıf hadislerin rivayeti için kesin lafızlar (*cezm*) kullanılmıştır. Bunun tam tersinin olduğu durumlar da bulunmaktadır.

فرع

إذا أردت رواية الحديث الضعيف بغير إسناد فلا تقل فيه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذا، وما أشبهه من الألفاظ الجازمة، وإنما تقول: رُوي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا، أو بلغنا عنه كذا، أو ورد عنه، أو جاء عنه، أو نقل عنه، أو روى بعضهم، وما أشبهه. وهكذا الحكم فيما تشك في صحته، وإنما تقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيما ظهر صحته. والله أعلم.

23. RİVAYETİ KABUL VE REDDEDİLECEK RÂVİLERİN NİTELİĞİ VE BUNUNLA İLGİLİ CERH-TA'DÎL BİLGİSİ

Hadis ve fıkıh âlimlerinin geneli, rivayeti delil olabilecek kimsenin âdil ve rivayetinde zabt sahibi olması gerektiğinde ittifak etmiştir.

Ayrıntılı olarak söylenecek olursa kişinin müslüman, âkil-bâliğ, fıska götüren sebeplerden ve şahsiyeti zedeleyen durumlardan uzak, dikkatli, hafızasından naklediyorsa rivayetleri ezberlemiş ve kitabından naklediyorsa kitabını sağlam kaydetmiş olmalıdır. Manen nakilde bulunuyorsa bu şartların yanı sıra mana değişikliğine sebep olan her türlü hususu da bilmesi gereklidir.[1]

Konuyu şu meseleler eşliğinde açıklayacağız:

Birincisi: Râvinin adaleti bazen iki âdil kişinin beyanı bazen de şöhretle sâbit olur. Kişinin adaletinin ilim ehli arasında meşhur olması ve güvenilirliği ile dindarlığı [*emâne*] hakkındaki övgü dolu ifadelerin yaygınlaşması âdil kabul edilmesi için yeterlidir. Bu hem Şâfiî mezhebine göre doğru olan ve usûlde itimat edilen hem de Hatîb ve daha başkaları tarafından zikredilen görüştür. Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî [ö. 157/774], Leys, İbnü'l-Mübârek, Şâfiî, Ahmed ve onların konumundaki kimselerin durumu böyledir. Zira ancak durumu bilinmeyen kimsenin adaleti araştırılır.

İbn Abdülber bu konuda daha rahat davranarak şöyle demiştir:[2] "İlme özen gösterdiği bilinen bir ilim taşıyıcısının durumu, mecrûh olduğu belli oluncaya kadar daima adalete hamledilmelidir." Onun bu görüşünde kabul edilmeyecek derecede bir genişlik vardır.[3]

İkincisi: Râvinin zabtı, onun rivayetlerini zabt ve itkân sahibi olduğu bilinen sika râvilerin rivayetleriyle karşılaştırmamız suretiyle bilinir.

---

1 Hadisiyle ihticâc edilen râvide aranan şartlar ikiye ayrılır: 1. Adalet: Râvinin müslüman, bâliğ ve âkil olması, fıska sebep olacak ve mürûetini zedeleyecek durumlardan uzak olması. 2. Zabt: Müellifin "dikkatli ve hâfız olması…" sözü zabta işaret eder. Bir râvide bu iki şart bir araya gelirse, râvi güvenilir (*sika*) olur.

2 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, I, 28.

3 Müellif ve İbnü's-Salâh bu râvinin mestûra benzerliğini fark ettiklerinden İbn Abdülber'in görüşünü kabul etmemiş gibidirler. Mestûr için bu konunun sekizinci alt başlığına bakılabilir. Bunun yanında muhakkik âlimler İbn Abdülber'in görüşünü doğru kabul etmiş ve bunun mestûrdan farkını ortaya koymuşlardır. Çünkü mestûr râvinin hadisle ilgisi bulunmamaktadır.

النوع الثالث والعشرون:
معرفة صفة من تقبل روايته ومن ترد روايته،
وما يتعلق به من جرح وتعديل

أجمع جماهير أئمة الحديث والفقه على أنه يشترط فيمن يحتج بروايته أن يكون عدلًا، ضابطًا لما يرويه. ٥

وتفصيله أن يكون مسلمًا، بالغًا، عاقلًا، سالمًا من أسباب الفسق وخوارم المروة، متيقظًا، حافظًا إن حدث من حفظه، ضابطًا لكتابه إن حدث منه، وإن كان يحدث بالمعنى اشترط مع هذا أن يكون عالمًا بما يحيل المعنى.

ونوضح ذلك بمسائل:

١٠ إحداها: عدالة الراوي تارة تثبت بتنصيص عدلين عليها، وتارة تثبت بالاستفاضة، فمن اشتهرت عدالته بين أهل العلم وشاع الثناء عليه بالثقة والأمانة كفى ذلك في عدالته. وهذا هو الصحيح في مذهب الشافعي وعليه الاعتماد في الأصول، وذكره الخطيب وغيره. وذلك كمالك والسفيانيين والأوزاعي والليث وابن المبارك والشافعي وأحمد ومن جرى مجراهم، وإنما يسأل عن عدالة من خفي أمره. ١٥

وتوسع ابن عبد البر فقال : كل حامل علم معروف العناية به فهو عدل محمول أبدًا على العدالة حتى يتبين جرحه. وفيما قاله اتساع غير مرضي.

الثانية: يعرف ضبطه بأن نعتبر رواياته بروايات الثقات المعروفين بالضبط والاتقان،

Onlara büyük oranda muvafakat edip nadiren muhalif kalıyorsa râvinin zabt sahibi ve sebt olduğunu anlarız. Onun diğer râvilere çokça muhalif kaldığını tespit edersek zabtının kusurlu olduğunu anlar ve hadisini delil olarak kullanmayız.

5 *Üçüncüsü*: Meşhur olan doğru görüşe göre ta'dîl, sebebi açıklanmasa da kabul edilir. Zira ta'dîl sebepleri sayılamayacak kadar çoktur. Münekkitler cerhi gerektiren hususlarda ihtilaf ettikleri için ancak sebebi açıklanan cerh kabul edilir. Bundan dolayı Buhârî *Sahîh*'inde İbn Abbâs'ın azatlısı İkrime [ö. 105/723], İsmail b. Ebî Üveys [ö. 226/840], Âsım b. Ali [ö. 221/835] 10 ve daha başka râvilerin, Müslim de Süveyd b. Saîd [ö. 240/854] ve daha başka râvilerin hadislerini delil olarak kullanmıştır. Bu râvilerin tamamı hakkında eleştiriler vardır. Bu durum onların sadece müfesser cerhin geçerli olacağı görüşünü benimsediklerini gösterir.

"Muhaddisler râvilerin cerhi ve hadislerinin reddinde cerh-ta'dîl kitap- 15 larına itimat ediyorlar. Ne var ki münekkitler bu kitaplarda cerh sebeplerine nadiren temas ediyor, 'Falanca zayıftır, filanca *leyse bi-şey*'dir' veya 'Bu hadis zayıftır ya da sâbit değildir' gibi ifadelerle yetiniyorlar. Bu durumda cerh sebebinin açıklanmasının şart koşulması ilgili kitapları işlevsiz kılacak ve cerh-ta'dîl faaliyetlerini büyük oranda ortadan kaldıracaktır?" denirse 20 buna şöyle cevap verilir: Cerhin ispatında ve ona göre hüküm vermede [cerh gerekçesinin açıklanmadığı] kitaplara itimat etmesek de bu kitaplar münekkitlerin kendisi hakkında cerh ifadesi kullandığı kimsenin hadisini kabul hususunda tevakkuf etmemizi sağlar. Zira her hâlükârda onlar hakkında bizde kuvvetli bir şüphe meydana gelmiştir. Araştırma sonucunda 25 hakkındaki şüphe ortadan kalkan ve dolayısıyla adaletine güven duyulması gereken kimsenin hadisini kabul edip onun hakkında tevakkuf etmeyiz. Yukarıda geçtiği üzere haklarında eleştiri bulunduğu hâlde *Sahîhayn* müelliflerinin delil olarak kullandığı râviler böyledir.

Dördüncüsü: Doğru olan görüşe göre hem cerh hem de ta'dîl tek bir mü- 30 nekkidin sözüyle sâbit olur. Bu sayının iki olması gerektiği de söylenmiştir.

فإن وافقهم غالبًا وكانت مخالفته نادرة عرفنا كونه ضابطًا ثبتًا، وإن وجدناه كثير المخالفة لهم عرفنا اختلال ضبطه ولم نحتج بحديثه.

الثالثة: التعديل مقبول من غير ذكر سببه على المذهب الصحيح المشهور، لأن أسبابه كثيرة يصعب ذكرها، وأما الجرح فلا يقبل إلا مفسَّرًا مبيَّن السبب، ٥ لاختلاف الناس فيما يوجب الجرح، ولهذا احتج البخاري في صحيحه بعكرمة مولى ابن عباس وإسماعيل بن أبي أويس وعاصم بن علي وغيرهم. ومسلم بسويد بن سعيد وغيره. وكل هؤلاء سبق الطعن فيهم. وذلك دال على أنهم ذهبوا إلى أن الجرح لا يثبت إلا مفسر السبب.

فإن قيل: إنما يعتمد الناس في جرح الرواة وردِّ حديثهم على كتب الجرح ١٠ والتعديل، وقلَّما يتعرضون فيها لبيان السبب، بل يقتصرون على قولهم: فلان ضعيف، فلان ليس بشيء ونحوه، أو هذا حديث ضعيف أو غير ثابت ونحو ذلك. فاشتراط بيان السبب يُفضي إلى تعطيل ذلك وسدِّ باب الجرح في الأغلب. فالجواب: أن ذلك وإن لم نعتمده في إثبات الجرح والحكم به، فقد اعتمدناه في أن توقفنا في قبول حديث من قالوا فيه ذلك، لأن ذلك أوقع عندنا فيهم ١٥ ريبة قوية. ثم من انزاحت عنه تلك الريبة ببحث عن حاله أوجب الثقة بعدالته قبلنا حديثه، ولم نتوقف، كالذين احتج بهم صاحبا الصحيحين ممن تقدم فيهم الجرح. والله أعلم.

الرابعة: الصحيح أن كل واحد من الجرح والتعديل يثبت بقول واحد، وقيل: لا بد من اثنين.

Beşincisi: Bir şahıs hakkında hem cerh hem de ta'dîl hükmü varsa fazladan bir bilgi içerdiği için cerh öncelenir.[1] Ta'dîl eden kimseler sayıca fazla olduğunda ta'dîlin öne alınacağı söylenmişse de cumhurun benimsediği doğru görüş her hâlükârda cerhin önceleneceğidir.

Altıncısı: Ta'dîl edilen kimsenin adının açıkça belirtilmemesi durumunda ta'dîl geçerli değildir. Kişinin "Bana sika biri nakletti" gibi bir ifade kullanması, [bu tarz bir ifadeyi ta'dîl için] yeterli görenlerin aksine Hatîb, Ebû Bekir es-Sayrafî ve daha başkalarının benimsediği doğru görüşe göre yeterli değildir. Eğer bu sözü söyleyen kimse âlim ise bu ilimde söz sahibi olan kimselerin görüşüne göre [mezkûr ta'dîl] başkaları için değil, onun kendi takipçileri için bir anlam ifade eder.

Yedincisi: Ehl-i hadîs'ten birçok âlime ve daha başkalarına göre âdil birinin, ismini vererek birinden nakilde bulunması o kimse için ta'dîl anlamına gelmez. Ehl-i hadîs ve Şâfiî mezhebinden bazı kimseler "Kendisinden rivayette bulunulmuş olması râvinin âdil olduğunu gösterir" deseler de doğru olan birinci görüştür.

Bir âlimin rivayet ettiği hadise göre amel etmesi veya fetva vermesi, onun nezdinde hadisin sahih olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde rivayet ettiği hadise muhalefeti hadisin sıhhatini ve râvisinin güvenilirliğini zedelemez. En doğrusunu Allah bilir.

Sekizincisi: Meçhulün rivayeti. Meçhul farklı kısımlara ayrılır:

1. Adaleti zâhiren ve bâtınen bilinmeyen kimsenin rivayeti cumhura göre kabul edilmez.

2. *Mestûr*. İlk gruba giren kimsenin rivayetini reddeden bazı âlimler, bâtınen adaleti bilinmeyen, ancak zâhiren âdil olan mestûr kimsenin rivayetini delil olarak kullanmıştır. Bazı Şâfiîler bu görüştedir. Nitekim Süleym er-Râzî [ö. 447/1055] bu görüştedir. Üstat şöyle demiştir: "Uzun zaman önce yaşamış olup bâtınî durumları hakkında bilgi sahibi olunması mümkün olmayan pek çok râviyle ilgili meşhur hadis kitaplarında yer alan uygulama da bu görüşe göre gerçekleşmiş gibidir."[2]

1 Cerh eden kimse ta'dîl eden kimsenin görüşünü inkâr etmemektedir. Aksine râvinin cerh edilmesine sebep olacak ek bir bilgiye ulaşmış ve böylece ta'dîl eden kimseden daha fazla bilgiye sahip olmuştur. Cerh hükmünde bulunan kimsenin sebebi açıklamasıyla cerh öncelenir.

2 *Sahîhayn* hariç. *Sahîhayn* rivayetlerinde cehâletle nitelendirilen râvi bulunmaz. Bu iki kitapta bulunan hadislerin sahih olduğunda icmâ edilmiştir.

الخامسة: إذا اجتمع في شخص جرح وتعديل، فالجرح مقدم لما فيه من زيادة العلم. فإن كان عدد المعدلين أكثر، فقيل: التعديل أولى. والصحيح الذي عليه الجمهور أن الجرح مقدم أيضًا.

السادسة: لا يجزيء التعديل من غير تعيين المعدَّل، فإذا قال: حدثني الثقة، أو نحو ذلك، لم يُكتف به على المذهب الصحيح الذي قطع به الخطيب وأبو بكر الصيرفي وغيرهما، خلافًا لمن اكتفى. فإن كان القائل عالمًا أجزاء ذلك في حق من يوافقه في مذهبه على ما اختاره بعض المحققين.

السابعة: إذا روى العدل عن رجل وسماه لم تُجعل روايته عنه تعديلًا منه عند أكثر العلماء من أهل الحديث وغيرهم. وقال بعض أصحاب الحديث وبعض أصحاب الشافعي: يجعل ذلك تعديلًا. والصحيح الأول.

وكذا عمل العالم أو فتياه على وفق حديث رواه ليس حكمًا منه بصحته. وكذا مخالفته له ليست قدحًا في صحته ولا في راويه. والله أعلم.

الثامنة: رواية المجهول، وهو أقسام:

الأول: مجهول العدالة ظاهرًا وباطنًا، فلا تقبل روايته عند الجماهير.

الثاني: المستور، وهو من كان عدلًا في الظاهر، مجهول العدالة باطنًا. فهذا يحتج بروايته بعض من رد رواية الأول، وهو قول بعض الشافعيين، وبه قطع الإمام سُليم الرازي منهم. قال الشيخ رحمه الله: يشبه أن يكون العمل على هذا الرأي في كثير من كتب الحديث المشهورة في غير واحد من الرواة الذين تقادم العهد بهم وتعذرت الخبرة الباطنة بهم.

3. *Kimliği meçhul* [*mechûlü'l-ayn*]. Kimliği bilinmeyen kimsenin rivayetini kabul etmeyen bazıları, adaleti bilinmeyen kimsenin rivayetini kabul edebilir.

İki âdil râvinin, kimliğini belirterek nakilde bulundukları kimseden kimliğinin bilinmemesi [*cehâletü'l-ayn*] vasfı kalkar. Hatîb "Âlimler tarafından tanınmayan ve hadisi sadece bir kişi vasıtasıyla bilinen kimse Ashâbü'l-hadîs nezdinde meçhuldür. Cehâletin ortadan kalkmasını temin eden alt sınır, hadis ilmiyle uğraşan iki kişinin o râviden nakilde bulunmasıdır"[1] demiştir.

Üstat, Hatîb'e cevaben şöyle demiştir: "Buhârî *Sahîh*'inde kendisinden sadece Kays b. Ebî Hâzim'in [ö. 97/715 {?}] nakilde bulunduğu Mirdâs el-Eslemî'nin [ö. ?], Müslim de kendisinden sadece Ebû Seleme'nin [ö. 94/712-3] nakilde bulunduğu Rebîa b. Ka'b el-Eslemî'nin [ö. 73/692] rivayetlerine yer vermiştir. Bu durum Buhârî ve Müslim'in, cehâletin kalkması için tek kişinin rivayetini yeterli gördüklerini gösterir. Bu konudaki ihtilaf, bir kişinin ta'dîli ile yetinilip yetinilmeyeceği meselesi gibi yorumlanabilir bir mahiyet arz eder.[2]

Derim ki: Doğrusu Hatîb'in görüşüdür. O bu görüşünü içtihadî olarak söylememiş, Ehl-i hadîs'ten nakletmiştir. Üstadın mezkûr ifadeleriyle Hatîb'in naklettiği görüşü reddetmesi tuhaftır. Mirdâs ve Rebîa tanınmış iki sahâbîdir. Nitekim Mirdâs, Rıdvan Biatı'na katılanlardan, Rebîa ise Suffe ehlindendir. Sahâbenin tamamı âdildir. Kimliklerinin bilinmemesi durumu sâbit olsa da bunun bir zararı yoktur. Bununla birlikte Hatîb'in naklettiğine göre de meçhul değildirler. Zira o, meçhullük için âlimler tarafından tanınmamayı şart koşmuştur. Bu ikisi ise ilim ehlince tanınırlar, hatta meşhurdurlar. Söz konusu sahâbîler Hatîb'in ifadeleri çerçevesine girmezler. Söylediklerimizin özeti şu ki, Buhârî ve Müslim, Hatîb'in Ehl-i hadîs'ten naklettiği görüşe muhalefet etmemiştir. Üstadın 47. konuda İbn Abdülber'den naklettiğine göre "Kendisinden sadece bir kişinin nakilde bulunduğu kimse Ehl-i hadîs nezdinde meçhuldür. Fakat Mâlik b. Dînâr'ın [ö. 131/748'den önce] zühd, Amr b. Ma'dîkerib'in [ö. 21/641-2] kahramanlık konusunda şöhret kazanmaları gibi hadis rivayeti dışında meşhur olanların durumu farklıdır."[3] En doğrusunu Allah bilir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 88.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 113-4.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 321.

الثالث: مجهول العين، وقد يقبل مجهول العدالة من لا يقبل مجهول العين.

ثم من روى عنه عدلان وعيّناه، ارتفعت عنه جهالة العين. قال الخطيب: المجهول عند أصحاب الحديث كل من لم يَعرفه العلماء ولم يُعرف حديثه إلا من جهة راو واحد. قال: وأقل ما يَرفع الجهالة أن يروي عنه اثنان من المشهورين بالعلم. ٥

قال الشيخ رحمه الله ردًا على الخطيب: قد خرّج البخاري في صحيحه عن مرداس الأسلمي، ولم يرو عنه غير قيس بن أبي حازم، ومسلم عن ربيعة بن كعب الأسلمي ولم يرو عنه غير أبي سلمة، وذلك مصير منهما إلى خروجه عن هذه الجهالة برواية واحد. والخلاف في ذلك متجه كالخلاف في الاكتفاء بتعديل واحد. ١٠

قلت: الصواب ما ذكره الخطيب، فهو لم يقله عن اجتهاد، بل نقله عن أهل الحديث. ورد الشيخ عليه بما ذكره عَجَبٌ، فإنّ مرداسًا وربيعة صحابيّان معروفان. فمرداس من أهل بيعة الرضوان، وربيعة من أهل الصُّفَّة، والصحابة كلهم عدول. فلا تضر الجهالة بأعيانهم لو ثبتت. ومع هذا فليسا بمجهولين على ما نقله الخطيب، لأنه شرط في المجهول أن لا تعرفه العلماء، وهذان ١٥ معروفان عند أهل العلم، بل مشهوران، فلا يردان على نقل الخطيب. وحصل مما ذكرناه أنّ البخاري ومسلمًا لم يخالفا نقل الخطيب عن أهل الحديث. وقد حكى الشيخ رحمه الله في النوع السابع والأربعين عن ابن عبد البر: أن كل من لم يرو عنه إلا واحد فهو مجهول عندهم إلا أن يكون رجلًا مشهورًا في غير حمل العلم، كاشتهار مالك بن دينار بالزهد، وعمرو بن معد يكرب ٢٠ بالنجدة. والله أعلم.

İlave ettiğim bir alt başlık: Hatîb'e göre cerh-ta'dîli bilen kimseler olmaları durumunda köle ve kadının erkekler hakkındaki ta'dîlleri de rivayetleri gibi kabul edilir. Yine o, kimliği ve adaleti bilinip ismi ve nesebi meçhul olan kimsenin hadisinin delil olabileceğini de söylemiştir. Hatîb'e göre râvi "Bana falanca veya filanca haber verdi" derse ve iki râvi de âdilse hadis sâbit olur ve onunla amel edilir. Çünkü her hâlükarda hadis, adı belirtilen âdil birinden dinlenmiştir. Râvi "Falanca veya başka birinden" dediğinde falanca âdil olsa bile ya da "Falanca veya filancadan" dediğinde bunlardan biri âdil, diğeri meçhul ise haber âdil olmayan birinden de gelebileceği için hadisle amel edilmez. En doğrusunu Allah bilir.

Dokuzuncusu: Bid'atından dolayı tekfir edilen kişinin rivayetleri ittifakla kabul edilmez. Tekfir edilmediği durumlarda ise âlimler farklı kanaatler arz etmiştir. Bazıları bid'atçı kişinin rivayetlerini fıskından dolayı mutlak olarak reddetmiştir; [yaptığı] te'vîl ona fayda vermez. Bazıları mezhebinin veya mezhebinin mensuplarının üstün gelmesi için yalan söylemeyi helal görmeyen kimsenin rivayetlerini, bid'atının propagandasını yapsın ya da yapmasın kabul etmiştir. Şu sözünden dolayı Şâfiî'nin bu görüşte olduğu söylenmektedir: "Râfızîlerden olan Hattâbiyye dışındaki Ehl-i ehvâ'nın şâhitliğini kabul ederim. Zira onlar kendileriyle aynı görüşü benimseyen kimseler için yalan yere şehadette bulunmayı helal sayarlar." Bazıları ise "Râvi, bid'atının propagandasını yapan biri değilse rivayetleri kabul edilir, propagandist ise kabul edilmez" demiştir. Âlimlerin birçoğunun ya da çoğunluğunun görüşü budur. En mutedil ve güçlü görüş budur.

Şâfiî bir âlim şöyle demiştir: Propagandist olmayan kimse hakkında farklı görüşler öne süren Şâfiî âlimler, propagandist kimsenin rivayetlerinin reddinde ittifak etmişlerdir. Nitekim Ebû Hâtim İbn Hibbân şöyle demiştir: "Propagandist kimsenin rivayetinin delil olarak kullanımı, imamlarımıza göre kesinlikle câiz değildir. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur."

Birinci görüş oldukça zayıftır. Zira *Sahîhayn*'da ve onların dışındaki hadis imamlarının kitaplarında propagandist olmayan pek çok bid'atçı râvinin hadisi delil olarak kullanılmıştır. En doğrusunu Allah bilir.[1]

---

1 Özetle bid'atından dolayı tekfir edilmeyen kişinin rivayetleri râvinin propagandist olması durumunda reddedilir, propagandist olmaması durumunda ise kabul edilir. Kişinin bid'atına uygun olarak naklettiği hadisler de [aynı şekilde] reddedilir.

فرع ألحقتُه: ذكر الخطيب أن العبد والمرأة يُقبل تعديلهما للرجال إذا كانا عارفين بالتعديل كما يُقبل خبرهما، وذكر أن من عُرفت عينه وعدالته وجُهل اسمه ونسبه احتُج بخبره، وذكر أن الراوي إذا قال: أخبرني فلان أو فلان. فإن كان كل واحد من المذكورين عدلًا، كان الحديث ثابتًا والعمل به جائز، لأن السماع قد ٥ تحقق من عدل مسمى، فأما إذا قال: عن فلان أو غيره،وفلان عدل، أو قال: عن فلان أو فلان، وأحدهما عدل والآخر مجهول، فلا يحتج به، لاحتمال كونه من غير العدل، والله أعلم.

التاسعة: المبتدع الذي يكفر ببدعته، لا تقبل روايته بالاتفاق. واختلفوا فيه إذا لم يكفر. فمنهم من ردها مطلقًا لفسقه. ولا ينفعه التأويل. ومنهم من قَبِلها، ١٠ إذا لم يكن ممن يستحل الكذب في نصرة مذهبه أو لأهل مذهبه سواء كان داعية إلى بدعته أو لم يكن. وهو محكي عن الشافعي رحمه الله لقوله: أقبل شهادة أهل الأهواء، إلا الخطّابية من الرافضة، فإنهم يرون الشهادة بالزور لموافقيهم. ومنهم من قال: تقبل روايته إذا لم يكن داعية إلى بدعته، ولا يقبل إذا كان داعية. وهو مذهب الكثيرين أو الأكثر من العلماء، وهو الأعدل الأظهر.

١٥ وقال بعض أصحاب الشافعي: اختلف أصحاب الشافعي في غير الداعية واتفقوا على عدم قبول رواية الداعية. وقال أبو حاتم ابن حبان: لا يجوز الاحتجاج بالداعية عند أئمتنا قاطبة، لا خلاف بينهم في ذلك.

والمذهب الأول ضعيف جدًا، ففي الصحيحين وغيرهما من كتب أئمة الحديث الاحتجاج بكثيرين من المبتدعة غير الدعاة. والله أعلم.

Onuncusu: Yalan ve başka fısk sebeplerinden tövbe eden kimsenin rivayeti kabul edilir. Samimi bir tövbe etmiş de olsa Allah Resûlü'nün (sav) hadisi hususunda yalanından tövbe eden kimsenin rivayeti ise asla kabul edilmez. Ahmed b. Hanbel, Buhârî'nin hocası Humeydî [ö. 219/834] ve Şâfiî fakih Sayrafî bu kanaattedir. Sayrafî genel bir ifadeyle şöyle demiştir: "Tespit ettiğimiz bir yalanından dolayı rivayetlerini kabul etmediğimiz hadis râvilerini, tövbe ettikleri bilinse de kabul etmeyiz. Aynı şekilde naklini zayıf kabul ettiğimiz kimseyi de daha sonra kuvvetli saymayız. Bu konu şehadet ve rivayetin farklılaştığı yerlerdendir." Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî ise "Tek bir haberde yalan söyleyen kimsenin önceki hadislerini de reddetmek gereklidir" demiştir.

Derim ki: Tüm bu görüşler mezhebimizin ve diğer mezheplerin [konuya dair] kuralına aykırıdır. Bu konu rivayetle şâhitlik arasındaki fark olduğu görüşünü kuvvetlendirmez. En doğrusunu Allah bilir.[1]

On Birincisi: Sika bir râvi, bir başka sikadan bir hadis naklettikten sonra hoca bundan vazgeçip rivayeti reddettiğinde şayet bu durumu "Ona rivayet etmedim" veya "Hakkımda yalan uyduruyor" gibi kesin ifadelerle dile getirirse ilgili hadis reddedilmelidir. Fakat bu durum hocadan alınan diğer rivayetleri etkilemez. Hocanın "Onu tanımıyorum" veya "Onu hatırlamıyorum" gibi ifadeleri ise tercih edilen görüşe göre rivayetin sıhhatine zarar vermez.

Bir kimse bir hadisi nakledip sonradan unutsa hadis, fıkıh ve kelam âlimlerinin geneline göre o hadis amele konu olmaya devam eder. Ebû Hanîfe'nin ashâbından bazıları ise "Onunla amel edilmez" demiştir. Onlar bu görüş temelinde "Velisinin izni olmadan evlenen kadının nikahı geçersizdir" hadisini[2] ve Ebû Hüreyre'nin bir şahit ve yeminle yargılama yapılabileceğine dair[3] rivayetini reddetmişlerdir.

Doğru olan, cumhurun görüşüdür. Zira hoca unutmuş iken talebe sika olup rivayette bulunduğundan emin ise ihtimale binaen [talebenin] rivayeti reddedilemez. Pek çok büyük muhaddis naklettikleri bazı hadisleri unutmuş, daha sonra onları kendilerinden dinleyenlerden rivayet etmişlerdir. Onlardan biri bu durumda "Hadisi naklettiğim kimse, o hadisi benim kendisine rivayet ettiğimi bildirdi" der.

---

1 Müteahhir dönem âlimleri arasında itimat edilen görüş Allah Resûlü'nün hadisine dair söylediği yalandan tövbe eden kimsenin rivayetlerinin kabul edilmemesi, bunun dışındaki konularda söylediği yalandan tövbe eden kimsenin rivayetlerinin kabul edilmesi yönündedir.

2 Tirmizî, Nikâh 14; Ebû Davud, Nikâh 19; İbn Mâce, Nikâh 15.

3 Tirmizî, Ahkâm 13; Ebû Davud, Akziye 21; İbn Mâce, Ahkâm 31.

العاشرة: التائب من الكذب وغيره من أسباب الفسق، تقبل روايته إلا التائب من الكذب في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلا تقبل روايته أبدًا، وإن حسُنت توبته، كذا قاله أحمد بن حنبل والحميدي شيخ البخاري والصيرفي الفقيه الشافعي. وأطلق الصيرفي فقال: كل من أسقطنا خبره من أهل النقل بكذب ٥ وجدناه عليه لم نعد لقبوله بتوبة تظهر، ومن ضعفنا نقله لم نجعله قويًا بعد ذلك. قال: وذلك مما افترقت فيه الرواية والشهادة. وقال أبو المظفر السمعاني: من كذب في خبر واحد وجب إسقاط ما تقدم من حديثه.

قلت: وكل هذا مخالف لقاعدة مذهبنا ومذهب غيرنا، ولا يقوى الفرق بينه وبين الشهادة. والله أعلم.

١٠ الحادية عشرة: إذا روى ثقة عن ثقة حديثًا فروجع المروي عنه فنفاه: فإن كان جاز ما بنفيه بأن قال: ما رويته أو كذب علي ونحوه، وجب رد ذلك الحديث. ولا يقدح ذلك في باقي رواياته، فإن قال: لا أعرفه ولا أذكره أو نحوه لم يقدح ذلك في هذا الحديث على المختار.

ومن روى حديثًا ثم نسيه لم يسقط العمل به عند جمهور المحدثين والفقهاء ١٥ والمتكلمين، وقال بعض أصحاب أبي حنيفة يجب إسقاطه، وبنوا عليه ردهم حديث: إذا نكحت المرأة بغير إذن وليها فنكاحها باطل. وحديث أبي هريرة في القضاء بالشاهد واليمين.

والصحيح قول الجمهور لأن المروي عنه بصدد النسيان، والراوي عنه ثقة جازم فلا تُرد روايته بالاحتمال. وقد روى كثير من الأكابر أحاديث نسوها ٢٠ فحدثوا بها عمن سمعها منهم، فيقول أحدهم: حدثني فلان عني أني حدثته.

Hatîb bunun örneklerini meşhur kitabı'nda [*Ahbâru men haddese ve nesiye*] derlemiştir. Bundan dolayı Şâfiî ve daha başka âlimler yaşayan kimselerden nakilde bulunmayı hoş görmemişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

On İkincisi: Muhaddisler hadis rivayeti mukabilinde ücret alan kimse hakkında farklı kanaatlere sahiptir. Bir grup muhaddis "Böyle birinin rivayeti kabul edilmez" demiştir. Bu Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve Ebû Hâtim er-Râzî'nin [ö. 277/890] görüşüdür. Zira bu durum örfî olarak insanlık onurunu [*mürûet*] zedeler ve râvinin töhmet altında kalmasına yol açar. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn [ö. 219/834], Ali b. Abdülazîz el-Mekkî [ö. 286/899] ve daha başka kimseler Kur'ân öğretimi karşılığında ücret almaya kıyas ederek buna ruhsat vermişlerdir. Ebü'l-Hüseyin İbnü'n-Nekûr [ö. 470/1077] hadis nakli karşılığında ücret alırdı. Zira hadis talebelerinin onun ailesi için çalışmasına engel olmaları sebebiyle Üstat Ebû İshak eş-Şîrâzî ona bu yönde fetva vermişti. En doğrusunu Allah bilir.

On Üçüncüsü: Semâ esnasında uyumayı problem görmeyen, mukabele edilmemiş bir nüshadan nakilde bulunan, hadiste telkîni kabul ettiği bilinen, mukabele edilmiş bir nüshadan nakilde bulunmadığı takdirde çok hata yapmasıyla tanınan veya hadisleri içerisinde pek çok şâz ve münker haber bulunan kimseler gibi hadis dinleme ya da naklinde gevşek davranan muhaddisin/râvinin rivayeti kabul edilmez.

İbnü'l-Mübârek, Humeydî, Ahmed b. Hanbel ve daha başka kimseler şöyle dedi: "Bir hadiste hata edip uyarılmasına rağmen hadisin rivayetinde ısrar eden kimsenin rivayetleri düşer."

Üstat şöyle dedi: "Bu görüş tartışmaya açıktır, fakat inat ve benzer bir sebeple rivayette ısrar ediyorsa yanlış da denilemez."[1] En doğrusunu Allah bilir.

On Dördüncüsü: Son dönemlerde insanlar, daha önce ifade ettiğimiz talebe ve hocada bulunması gereken şartlara özen göstermekten yüz çevirdiler. Çünkü artık semâın gayesi bu ümmete has kılınan isnâd silsilesinin korunması hâline gelmiştir. Bu hedefe uygun düşen şartların uygulanması gerekmektedir. Hocayla ilgili olarak onun müslüman, âkil ve bâliğ olması fasık ve akılsız olmaması, zabtıyla ilgili olarak da semâının ithama uğramamış birisi tarafından yazılmış olması ve hocasının asıl nüshasına uygun bir asıl nüshadan rivayette bulunması yeterlidir.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 120.

وجمع الخطيب ذلك في كتابه المعروف. ولهذا كره الشافعي وغيره من العلماء الرواية عن الأحياء، والله أعلم.

الثانية عشرة: اختلفوا فيمن أخذ على التحديث أجرًا، فقال قوم: لا تقبل روايته وهو قول أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه وأبي حاتم الرازي، لأن ٥ ذلك يخرم المروءة عُرفا ويطرق إليه تهمة. ورخص في ذلك أبو نعيم الفضل بن دكين وعلي بن عبد العزيز المكي وآخرون، قياسًا على أجرة تعليم القرآن. وكان أبو الحسين ابن النقور يأخذ الأجرة على التحديث، لأن الشيخ أبا إسحاق الشيرازي أفتاه بجوازها، لكون أصحاب الحديث كانوا يمنعونه الكسب لعياله. والله أعلم.

١٠ الثالثة عشرة: لا تقبل رواية من عرف بالتساهل في سماع الحديث أو إسماعه، كمن لا يبالي بالنوم في السماع، أو يحدث لا من أصل مصحَّح. أو عرف بقبول التلقين في الحديث، أو عرف بكثرة السهو في رواياته إذا لم يحدث من أصل صحيح، أو كثرت الشواذ والمناكير في حديثه.

قال ابن المبارك والحميدي وأحمد بن حنبل وغيرهم: من غلط في حديث ١٥ فبُيِّن له غلطه، فلم يرجع وأصر على رواية ذلك الحديث سقطت رواياته.

قال الشيخ: هذا فيه نظر، وهو غير مستنكَر إن ظهر أن ذلك على وجه العناد ونحوه. والله أعلم.

الرابعة عشرة: أعرض الناس في هذه الأعصار المتأخرة عن اعتبار مجموع ما بينا من الشروط في السامع والمسمع، وذلك لأن المقصود بالسماع في هذه ٢٠ الأزمان المحافظة على بقاء سلسلة الإسناد التي خصت بها هذه الأمة، فليُعتبر من الشروط ما يليق بهذا الغرض، فيُكتفى في الشيخ بكونه مسلمًا بالغًا عاقلًا، غير متظاهر بالفسق والسُّخف، وفي ضبطه بوجود سماعه مثبتًا بخط غير متهم وبروايته من أصل موافق لأصل شيخه.

Hâfız Ebû Bekir el-Beyhakî de zikrettiğimiz hususlara yakın ifadeler söylemiştir. O bu görüşünü sahih olan ya da sahih mi sakîm mi olduğu hususunda net bir görüşe varılamayan [tüm] hadislerin hadis imamlarının kitaplarında derlenmiş olmasıyla delillendirdi. Zira mezkûr hadislerden birinin, bazı kitaplarda yer almaması ihtimal dâhilinde ise de bu kitapların hiçbirinde yer almaması mümkün değildir. Beyhakî sözlerine şöyle devam etmiştir: "Günümüzde birisi hadis kitaplarının hiçbirinde bulunmayan bir hadis naklettiğinde bu hadis kabul edilmez. Bilinen bir hadis naklettiğinde ise o teferrüd etmediği bir hadisi nakletmiş olur, dolayısıyla hadis delil olarak kullanılabilir. [Artık] onu semâ etmenin gayesi, hadisin *haddesenâ* ve *ahberanâ* gibi sîgalarla müselsel olarak nakledilerek varlığını sürdürmesidir. En doğrusunu Allah bilir."

On Beşincisi: Cerh-ta'dîlde kullanılan lafızların açıklamasıyla ilgilidir. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim [ö. 327/938] bunları derlemiş ve bu işi iyi yapmıştır.

Ta'dîl lafızlarının farklı mertebeleri vardır:

1. *Sika*, *mütkın*, *sebt*, *hüccet* veya âdil bir râvi için *hâfız* veya *zâbıt* denilmesi. Bu lafızların tamamı hadisi delil olarak kullanılacak kimseler hakkındadır.

2. *Sadûk*, *mahallluhu's-sıdk* veya *lâ be'se bihî* denilmesi. İbn Ebî Hâtim şöyle demiştir: "Böyle biri hadisi yazılan ve durumu araştırılan kimselerdendir. Bu, ta'dîlin ikinci mertebesidir." Durum onun ifade ettiği gibidir. Zira bu ifadeler zabtı çağrıştırmaz. Böyle birinin hadisi incelenir, zabtı tespit edilinceye kadar da kontrol edilir. İ'tibârın izahı daha önce geçmişti.

Cerh-ta'dîl ilminin imamı Abdurrahman b. Mehdî'den [ö. 198/814] nakledildiğine göre o "Bize Ebû Halde [Hâlid b. Dînâr] [ö. 152/769-70] tahdîs etti" dediğinde kendisine "Sika mıdır?" diye sorulmuş, o şu cevabı vermiştir: "Sadûktur, me'mûndur ve hayırlıdır. Sika ise Şu'be ve Süfyân'dır."

Yahya b. Maîn "'Filanca *lâ be'se bihî*'dir' dersem o sikadır" demiştir. Yahya'nın kendi kullanımı hakkındaki bu ifadesi, İbn Ebî Hâtim'in Ehl-i hadîs'ten naklettiği görüş karşısında duramaz [yani kişisel tercihi olarak kalır].

3. *Şeyh* denilmesi. İbn Ebî Hâtim "Bu kişi üçüncü mertebededir. Hadisi yazılır ve durumu araştırılır" demiştir.

وقد قال نحو ما ذكرناه الحافظ أبو بكر البيهقي. واحتج له بأن الأحاديث التي صحت أو وفقت بين الصحة والسُّقم قد جُمعت في كتب أئمة الحديث، فلا يمكن أن يذهب شيء منها على جميعهم، وإن جاز أن يذهب على بعضهم. قال: فمن جاء اليوم بحديث لا يوجد عند جميعهم لم يقبل منه. ومن جاء ٥ بحديث معروف فالذي يرويه لا ينفرد به فالحجة قائمة به والقصد بالسماع منه بقاء الحديث مسلسلًا بحدثنا وأخبرنا، والله أعلم.

الخامسة عشرة: في بيان الألفاظ المستعملة فِي الجرح والتعديل. وقد رتبها أبو محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم، فأجاد وأحسن.

أما ألفاظ التعديل فمراتب:

١٠ الأولى: إذا قيل: ثقة أو متقن أو ثبت أو حجة، أو قيل في العدل: حافظ أو ضابط، فكل هذا لمن يحتج به.

الثانية: إذا قيل: صدوق أو محله الصدق أو لا بأس به، قال ابن أبي حاتم: فهو ممن يكتب حديثه وينظر فيه، وهي المنزلة الثانية. وهو كما قال، لأنّ هذه العبارات لا تشعر بالضبط، فينظر في حديثه، ويختبر حتى يعرف ضبطه. وقد ١٥ تقدم بيان الاعتبار.

وجاء عن عبد الرحمن بن مهدي إمام الفن أنه قال: حدثنا أبو خلدة. فقيل: كان ثقة؟ فقال: كان صدوقًا، وكان مأمونًا، وكان خيِّرًا، الثقة شعبة وسفيان.

وقال يحيى بن معين: إذا قلت: فلان لا بأس به، فهو ثقة. وهذا الذي قاله يحيى عن نفسه، لا يقاوم ما نقله ابن أبي حاتم عن أهل الفن.

٢٠ الثالثة : إذا قيل: شيخ، قال ابن أبي حاتم: فهو بالمنزلة الثالثة، يكتب حديثه وينظر فيه.

4. *Sâlihu'l-hadîs* denilmesi. İbn Ebî Hâtim "Hadisi i'tibâr için yazılır" demiştir.

Cerh lafızlarının da farklı mertebeleri vardır:

[1.] Münekkitlerin *leyyinü'l-hadîs* demeleri. İbn Ebî Hâtim "Hadisi i'tibâr için yazılan ve durumu araştırılan kimselerdendir", Dârekutnî "Leyyin dediğimde o kişi tamamen terk edilmese de adaletini ortadan kaldırmayacak bir şeyle cerh edilmiştir" demiştir.

[2.] İbn Ebî Hâtim şöyle demiştir: "Münekkitler *leyse bi-kavî* derse bu kişi hadisinin yazılması bakımından birinci mertebedeki kimseler gibidir, ancak onlardan alt seviyededir."

[3.] Münekkitlerin *daîfü'l-hadîs* demeleri. Bu kişi ikinci mertebeden aşağıdadır. Ancak hadisi tamamen terk edilmez. Aksine hadisiyle i'tibar edilir.

[4.] Münekkitlerin *metrûkü'l-hadîs*, *zâhibü'l-hadîs* veya *kezzâb* demeleri. Bu râvi terk edilir, hadisi yazılmaz. En doğrusunu Allah bilir.

Münekkitler "İnsanların kendisinden nakilde bulunduğu filanca", *vasat*, *mukâribü'l-hadîs*, *muztaribuhû*, *lâ yuhteccü bihî*, *meçhul*, *lâ şey*, *leyse bi-zâk*, *leyse bi-zâlike'l-kavî*, *fîhi da'f*, *fî hadîsihî da'f* ve *mâ a'lemü bihî be'sen* gibi lafızları da kullanmıştır. Bu lafızların anlamları yukarıdakilere kıyasla ortaya konabilir. En doğrusunu Allah bilir.

الرابعة: إذا قيل: صالح الحديث، قال ابن أبي حاتم: يكتب حديثه للاعتبار.

وأما ألفاظ الجرح، فعلى مراتب:

فإذا قالوا: ليِّن الحديث: قال ابن أبي حاتم: فهو ممن يكتب وينظر اعتبارًا. وقال الدارقطني: إذا قلت: ليِّن. فلا يكون ساقطًا ولكن مجروحًا بشيء لا يسقط عن العدالة.

قال ابن أبي حاتم: فإن قالوا: ليس بقوي. فهو بمنزلة الأول في كتب حديثه، إلا أنه دونه.

قال: فإن قالوا: ضعيف الحديث. فهو دون الثاني لا يطرح حديثه بل يعتبر به. قال:

فإن قالوا: متروك الحديث، أو ذاهب الحديث، أو كذاب، فهو ساقط لا يكتب حديثه. والله أعلم.

ومن ألفاظهم: فلان قد روى عنه الناس، وسط، مقارب الحديث، مضطربه، لا يحتج به، مجهول، لا شيء، ليس بذاك، ليس بذاك القوي، فيه أو في حديثه ضعف، ما أعلم به بأسًا. ويستدل على معانيها بما تقدم. والله أعلم.

24. SEMÂIN KEYFİYETİ, HADİS TAHAMMÜL YOLLARI VE KAYDEDİLMESİNİN NİTELİĞİ

Ehliyetten[1] önceki hadis öğrenimi geçerlidir. Müslüman olmadan önce hadis öğrenen kişinin müslüman olduktan sonraki nakli ve büluğdan önce hadis işiten kişinin büluğa erdikten sonraki rivayeti kabul edilir.

Bir grup âlim, çocukken alınan rivayetlerin [sonrasında] kabul edileceği görüşünü reddederek hataya düşmüşlerdir. Zira muhaddisler Hasan [ö. 49/669], Hüseyin, İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr, Nu'mân b. Beşîr [ö. 64/684] gibilerinin rivayetlerini kabul etmiştir. Bugün de insanlar çocukların hadis işitmesini temin edip onların rivayetlerine itimat ederler. En doğrusunu Allah bilir.

Ebû Abdullah ez-Zübeyrî [ö. 236/851] "Hadis yazımı 20 yaşından sonra hoş görülür" demiştir. Süfyân es-Sevrî'den nakledildiğine göre o, "Hadis ilmine atılmak isteyen kişi bunun öncesinde 20 sene ibadetle meşgul olmalıdır" der. Musa b. Harun [ö. 294/906] da "Basralılar 10, Kûfeliler 20, Şamlılar ise 30 yaşına geldiklerinde hadis yazarlar" demektedir.

Onların bu görüşleri kendi zamanlarında geçerliydi. Bugün ise erken davranıp semâının muteber olduğu ilk zamanda çocuğa hadis dinletilmesi gerekir.

Hadisin yazımı ve kayıt altına alınması ise kişinin ehil olduğu zamanda başlamalıdır. Bu da kişiden kişiye değişmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

Çocuğun semâının sahih olduğu ilk zaman hakkında Kadı İyâz [ö. 544/1149] "Konunun uzmanları küçüklerin semâının [makbul görüleceği] ilk zamanı beş yaş ile sınırlandırmıştır" demiştir. Müteahhir Ehl-i hadîs'in uygulaması da bu yöndedir. Nitekim onlar beş yaşına gelmiş çocuk için [semâ kaydına] "hadisi dinledi [*semi'a*]", daha küçük olanlar için ise "derse katıldı [*hadara*] veya derse getirildi [*uhdira*]" yazarlar.

---

1 Buradaki ehliyetten kasıt edâ ehliyetidir. Gayrimüslimken hadisi işitip sonradan müslüman olan veya çocukken hadisi işitip sonra büluğa eren kişilerin durumu böyledir. Birincinin müslüman olmadan önce dinlediği rivayeti müslüman olduktan sonra, ikincinin bâliğ olmadan önce dinlediği rivayeti büluğdan sonra geçerli olur.

النوع الرابع والعشرون: كيفية سماع الحديث وتحمله وصفة ضبطه

يصح التحمل قبل الأهلية، فيقبل رواية من تحمّل قبل الإِسلام وروى بعده، ومن سمع قبل البلوغ فروى بعده.

ومنع الثاني: قوم فأخطأوا، لأن الناس قبلوا روايات الحسن،والحسين وابن ٥ عباس وابن الزبير والنعمان بن بشير وأشباههم، ولم يزل الناس يُسمعون الصغار ويعتدون برواياتهم. والله أعلم.

قال أبو عبد الله الزبيري: يُستحب كَتب الحديث بعد عشرين سنة.

وعن سفيان الثوري قال: كان الرجل إذا أراد أن يطلب الحديث تعبّد قبل ذلك عشرين سنة.

١٠ وقال موسى بن هارون: أهل البصرة يكتبون لعشر سنين، وأهل الكوفة لعشرين، وأهل الشام لثلاثين.

وهذا الذي قاله هؤلاء كان تلك الأزمان، وأما اليوم فينبغي أن يبكر بإسماع الصغير في أول زمان يصح سماعه.

وأما الاشتغال بكتب الحديث وتقييده، فمن حين يتأهل لذلك ويختلف ذلك ١٥ باختلاف الأشخاص، والله أعلم.

وأما أول زمان يصح فيه سماع الصغير، فقال القاضي عياض رحمه الله: حدّد أهل الصنعة في ذلك خمس سنين. وهذا هو الذي استقر عليه عمل أهل الحديث المتأخرين، فيكتبون لابن خمس سنين سمع، ولمن دونها حضر أو أُحضر.

Doğrusu her bir çocuğu kendi durumuna göre değerlendirmektir. Konuşulanı anlamama ve cevap vermeme gibi durumları aşmışsa beş yaşının altında da olsa semâı geçerlidir. Böyle değilse, 50 yaşında da olsa semâı geçersizdir. Buna benzer bir görüş münekkit hadis hafızları Musa b. Harun el-Hammâl ve Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Tahammül [ve Edâ] Yolları

Tamamı sekiz kısımdır.

Birinicisi: Hadisi Hocadan İşitmek [*Semâ*]

Semâ, [hocanın hadisleri yazdırması, yani] imlâ ya da imlâ olmaksızın hadis nakletmek şeklinde ikiye ayrılır ve hocanın hafızasından ya da kitabından [okumasıyla] olur. Cumhura göre bu kısım, hadis nakil yollarının en üstünüdür. Kadı İyâz "Hadisi hocadan dinleyen kimsenin onu rivayet ederken '*haddesenâ*, *ahberanâ*, *enbeenâ*, filancayı şöyle derken işittim, filanca bize şöyle dedi [*kâle lenâ*], filanca bize şöyle anlattı [*zekera lenâ*]' diyebileceğinde herhangi bir tartışma yoktur" demiştir.

Ebû Bekir Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle demiştir: "Semâ için kullanılan lafızların en üstünü *semi'tü*'dür. Sonra *haddesenâ* ve *haddesenî* gelir. Bunları *ahberanî* ve *ahberanâ* izler. *Ahberanâ*'nın kullanımı o kadar yaygındır ki mütekaddim hadis hâfızlarının büyük bir kısmı hocadan işittikleri hadisleri naklederken neredeyse *ahberanâ*'dan başka bir lafız kullanmamıştır. Bu durum *ahberanâ*'nın hocaya okunan rivayetlere [*kıraât*] tahsis edilmesinin yaygınlaşmasından önceydi. *Ahberanâ*'yı *enbeenâ* izler. Ancak onun kullanımı azdır."

Üstat şöyle demiştir: "*Haddesenâ* ve *ahberanâ* bir açıdan *semi'tü*'den üstündür. Çünkü *semi'tü*'de hocanın hadisi talebesine rivayet edip ona hitap ettiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. *Haddesenâ* ve *ahberanâ*'da buna işaret edilmektedir. *Kâle lenâ fülân* ve *zekera lenâ fülân* ifadeleri *haddesenâ fülân* anlamına gelse de bu ifadelerin müzâkere meclisinde işitilen hadisler için kullanılması daha uygundur. Ta'lîk bahsinde de ifade ettiğimiz gibi müzâkere meclisinde işitilen hadisler için bunların kullanılması *haddesenâ* tabirinin kullanılmasından daha iyidir."[1]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 69-70, 135.

والصواب أنه يُعتبر كل صغير بحاله، فإن كان مرتفعًا عن حال من لا يعقل الخطاب، ورد الجواب، ونحو ذلك، صح سماعه، وإن كان له دون خمس، وإن لم يكن كذلك لم يصح سماعه، وإن كان ابن خمسين سنة.

وروي نحو هذا عن الحافظيْن الناقديْن موسى بن هارون الحمال وأحمد بن ٥ حنبل، والله أعلم.

بيان أقسام طرق الحديث وتحمله

مجامعها ثمانية أقسام:

الأول: السماع من لفظ الشيخ

وينقسم إلى إملاء، وتحديث من غير إملاء، ويكون من حفظه، ويكون من ١٠ كتابه. وهذا القسم أرفع الأقسام عند الجماهير. قال القاضي عياض: لا خلاف في هذا أنه يجوز أن يقول السامع منه إذا أراد روايته: حدثنا، وأخبرنا، وأنبأنا، وسمعت فلانًا يقول، وقال لنا فلان، وذكر لنا فلان.

قال الخطيب أبو بكر: أرفع العبارات في ذلك سمعت ثم حدثنا وحدثني ثم يتلو ذلك وأخبرني وأخبرنا، وهو كثير في الاستعمال، حتى إن جماعات كثيرين ١٥ من المتقدمين الحفاظ كانوا لا يكادون يخبرون عما سمعوه من لفظ الشيخ إلا بأخبرنا. وكان هذا قبل أن يشيع تخصيص أخبرنا بما قرئ على الشيخ. ثم يتلو أخبرنا، أنبأنا وهو قليل في الاستعمال.

قال الشيخ رحمه الله: حدثنا وأخبرنا أرفع من سمعت من جهة، لأنه ليس في سمعت دلالة على أن الشيخ روّاه الحديث وخاطبه. وفي حدثنا وأخبرنا دلالة ٢٠ عليه، وأما قوله: قال لنا فلان أو ذكر لنا فلان، فهو من قبيل حدثنا فلان غير أنه لائق بما سمع في المذاكرة. وهو به أشبه من حدثنا، كما قدمناه في فصل التعليق.

Bana (*lî*) ya da bize (*lenâ*) gibi ifadelerin kullanılmadığı *kâle* ve *zekera* lafızları, [semâ] lafızlarının en zayıflarıdır. ‘An‘ane bahsinde geçtiği üzere kişinin rivayette bulunduğu kimseyle görüştüğü biliniyorsa ve özellikle de sadece hocasından işittiği hadisler için *kâle fülân* dediği anlaşılıyorsa bu lafızlar semâya hamledilir.

Hatîb sadece bu durumu bilinen kimselerin kullanımlarını semâya hamletmiştir. Uygulanagelen genel kabul ise bunun şart olmadığı yönündedir. En doğrusunu Allah bilir.

İkincisi: Hadisi Hocaya Okumak [*Kıraat*]

Muhaddislerin çoğu, Kur’ân’ın mukrîye (hocaya) arz edilmesi gibi talebe de okuduğu hadisi hocasına arz ettiği için bunu arz olarak isimlendirmişlerdir. Senin okuman veya başka [bir talebe hocaya] okurken senin dinlemen, bir kitaptan ya da ezberden okuman arasında fark yoktur. Hocanın okunanı ezbere bilmesi ya da bilmemesi arasında da fark yoktur. Ancak bu durumda nüshasını kendisi ya da güvenilir birisi elinde tutar. Anılan durumların tamamında rivayet -kendisine itibar edilmeyen bazı kimselerden nakledilen görüş dışında- tartışmasız olarak muteberdir.

Kıraatin hocadan hadis dinlemek ile aynı seviyede mi yoksa ondan daha aşağı veya yukarıda mı olduğu hususu tartışmalıdır. Ebû Hanîfe, İbn Ebî Zi’b [ö. 159/776] ve daha başkalarının hocaya kıraati tercih ettiği nakledilmiştir. Bu görüş Mâlik’ten de gelmiştir. Mâlik’in ve daha başkalarının semâ ile kıraati eşit gördüğü de rivayet edilmiştir Bunun Hicâz ve Kûfe âlimlerinin çoğunun, Mâlik’in, onun Medineli ashâbının ve hocalarının, Buhârî ve daha başkalarının görüşü olduğu söylenmiştir.

Doğru olan görüş hocanın ağzından dinlemenin tercih edileceğidir. Denildiğine göre bu Meşrık âlimlerinin genelinin görüşüdür.

Kıraatle nakilde bulunurken kullanılacak lafızlar farklı seviyededir: En iyisi ve hatadan uzak olanı kişinin “Filana okudum” ya da “Ben dinlerken filana okundu, o da okunanı onayladı” demesidir. Bunları semâda mutlak olarak kullanımı câiz olan ifadelerin kayıtlı kullanımı izler. Bu durumda *haddesenâ kırâaten aleyhi* veya *ahberanâ kırâaten aleyhi* vb., [şiir naklinde] ise *enşedenâ fi’ş-şi‘ri kırâaten aleyhi* der.

وأوضح العبارات في ذلك قال فلان أو ذكر فلان من غير قوله: لي أو لنا ونحوه. وهو مع هذا محمول على السماع إذا عرف لقاءه كما تقدم في فصل العنعنة، لا سيما إذا عرف من حاله أنه لا يقول قال فلان إلا فيما سمعه منه.

وخصّص الخطيب حمل ذلك على السماع بمن عرف هذا من حاله.

٥ والمحفوظ المعروف أنه ليس بشرط، والله أعلم.

القسم الثاني: القراءة على الشيخ

وأكثر المحدثين يسمونها عرضًا، لكون القارئ يعرض على الشيخ ما يقرؤه كعرض القرآن على المقرئ. وسواء كنت أنت القارئ أو قرأ غيرك وأنت تسمع، قرأت من كتاب أو من حفظك، وسواء حفظ الشيخ ما يُقرأ أو لم يحفظه لكن

١٠ يمسك أصله هو أو ثقة. وهي رواية صحيحة بلا خلاف في جميع ذلك إلا ما حكي عن بعض من لا يعتد به.

واختلفوا في أنها مثل السماع من لفظ الشيخ في المرتبة أو دونه أو فوقه: فنقل عن أبي حنيفة وابن أبي ذئب وغيرهما ترجيح القراءة على الشيخ، وهو مروي عن مالك، وروي عن مالك وغيره أنهما سواء، وقيل: أنه مذهب معظم

١٥ علماء الحجاز والكوفة، ومالك وأصحابه وأشياخه من علماء المدينة، ومذهب البخاري وغيرهم.

والمذهب الصحيح ترجيح السماع من لفظ الشيخ، وقيل: هو مذهب الجمهور من أهل المشرق.

وأما العبارة في الرواية فعلى مراتب: أجودها وأسلمها أن يقول: قرأت على

٢٠ فلان، أو: قرئ على فلان وأنا أسمع فأقر به. ويتلوه ما يجوز من العبارات في السماع من لفظ الشيخ مطلقة، إذا أتى بها هاهنا مقيدة بأن يقول: حدثنا قراءة عليه، أو أخبرنا قراءة عليه، ونحو ذلك، وأنشدنا في الشعر قراءة عليه.

Haddesenâ ve *ahberanâ*'nın mutlak olarak kıraat için kullanılması konusunda âlimler ihtilaf etmiştir. İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Yahya [el-Minkarî] [ö. 226/841], Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve daha başkaları bunu onaylamazlar. Bir grup âlim buna cevaz verir. Bunun Hicâz ve Kûfelilerin genelinin görüşü olduğu söylenmiştir ki Zührî, Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Yahya el-Kattân [ö. 198/813] ve daha başka erken dönem âlimlerinin, Buhârî'nin ve bir grup muhaddisin görüşü bu yöndedir. Onlar arasında *semi'tü fülânen* ifadesinin kıraat için kullanımına onay verenler de vardır.

Üçüncü görüş, *ahberanâ*'nın mutlak olarak kıraat için kullanılabileceği, fakat *haddesenâ*'nın kayıtsız kullanılamayacağı şeklindedir. Şâfiî ve ashâbının, *Sahîh* sahibi Müslim'in ve Meşrıklılar genelinin görüşü budur. Muhammed b. el-Hasan el-Cevherî el-Mısrî [ö. 365/976] "Bu, kendilerini saymaya kimsenin gücünün yetmeyeceği kadar muhaddisin görüşüdür" demiştir. İbn Cüreyc [ö. 150/767], Evzâî, İbn Vehb [ö. 197/813] ve Nesâî'nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Bu, Ehl-i hadîs arasındaki yaygın ve galip görüş olmuştur. Konu hakkındaki en iyi yorum, bunların iki metodu ayrıştırmak için konulmuş ıstılahlar olduğudur. En doğrusunu Allah bilir.

Alt Başlıklar

1. Hocanın nüshası kıraat esnasında kendisine güvenilen, okunana dikkat eden işinin ehli birinin elinde olduğunda hoca okunanı ezberlemişse bu, nüshanın onun elinde olması gibidir ve [ezberlemiş olması] daha uygundur. Ezberlememiş olması durumunda bazı usûlcüler semâın geçerli olmayacağını söylemiştir. Tercih edilen görüş ise semâın geçerli olacağıdır. Muhaddislerin çoğu ve Ehl-i hadîs bu görüşle amel etmiştir.

Nüshanın dindarlık ve bilgi açısından güvenilir olan okuyucunun elinde olması tashih/düzeltme için daha uygundur. Hocanın okunan metni ezbere bilmemesi durumunda nüsha güvenilmeyen ve okunan metni takipte ihmalkâr davranmasından endişe edilen birisinin elinde ise semâ geçerli olmaz. Bu durumda nüshanın okuyucunun veya bir başkasının elinde olması arasında fark yoktur.

واختلفوا في جواز إطلاق حدثنا وأخبرنا: فمنع منهما ابن المبارك ويحيى بن يحيى وأحمد بن حنبل والنسائي وغيرهم. وجوّزهما طائفة من العلماء، قيل: أنه مذهب معظم الحجازيين والكوفيين وقول الزهري ومالك وسفيان بن عيينة ويحيى القطان وآخرين من المتقدمين. وهو مذهب البخاري وجماعة من المحدثين. ومن هؤلاء من أجاز فيها أيضًا سمعت فلانًا. ٥

والمذهب الثالث: انه يجوز إطلاق أخبرنا ولا يجوز إطلاق حدثنا، وهو مذهب الشافعي وأصحابه، ومذهب مسلم صاحب الصحيح، وجمهور أهل المشرق. قال محمد بن الحسن الجوهري المصري: وهو مذهب أكثر أصحاب الحديث الذين لا يحصيهم أحد، وروي هذا المذهب عن ابن جريج والأوزاعي وابن وهب والنسائي أيضًا. وصار هو الشائع الغالب على أهل الحديث، وأحسن ١٠ ما يُوجه به أنه اصطلاح للتمييز. والله أعلم.

فروع

الأول: إذا كان أصل الشيخ حال القراءة بيد موثوق به، مراع لما يقرأ، أهل لذلك، فإن كان الشيخ يحفظ ما يقرأ، فهو كما لو كان بيده، وأولى. وإن كان لا يحفظه، فقال بعض أصحاب الأصول: لا يصح السماع. والمختار أنه سماع ١٥ صحيح، وبه عمل معظم الشيوخ وأهل الحديث.

وإن كان الأصل بيد القارئ وهو موثوق به دينًا ومعرفة، فهو أولى بالتصحيح، فإن كان بيد من لا يوثق بإمساكه ولا يؤمن إهماله لما يقرأ، لم يصح السماع، سواء كان بيد القارئ أو غيره، إذا كان الشيخ لا يحفظ ما يقرأ.

2. Talebe hocaya "*ahberake fülân* (bu bilgiyi sana filanca haber verdi)" dediğinde hoca susup onu dinler, söyleneni anlar ve reddetmezse bu durum semâın geçerli olması ve hadisin nakledilmesi izni için yeterlidir. Hocanın bunu açıkça söylemesi şart değildir. Bu, fakih ve muhaddislerin çoğunluğu ile daha başkalarının zâhirle yetinerek benimsedikleri doğru görüştür.

Bazı Zâhirî âlimler ve Şâfiî âlimler Ebü'l-Feth Süleym er-Râzî, Ebû İshak eş-Şîrâzî ve Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ [ö. 477/1084] hocanın ifadesini şart koşmuşlardır. Ebû Nasr "Bu durumda talebe *haddesenî* diyemez; [ancak] hocaya okunan hadisle amel edebilir ve hadisi 'hocaya okunduğunu, kendisinin de dinlediğini [*kurie ale'ş-şeyh ve ene esma'u*]' söyleyerek nakledebilir" demiştir. Bazı Zâhirî âlimler ise semâın bitiminde hocanın ikrarını şart koşmuştur. Doğru olansa birinci görüştür. En doğrusunu Allah bilir.

3. Hâkim şöyle demiştir: "Benim tercihim, hocalarımın çoğu ile dönemimin hadis imamlarının takip ettiğini gördüğüm yöntem talebenin hadisi hocadan tek başına dinlemişse *haddesenî fülân*, hocadan başkalarıyla dinlemişse *haddesenâ fülân*, tek başına hocaya okumuşsa *ahberanî fülan*, kendisi oradayken başkası hocaya okumuşsa *ahberanâ fülân* demesidir." Bunun benzeri İbn Vehb'den de nakledilmiştir. Bu güzel bir görüştür.

Eğer hadisi ne şekilde aldığında şüphe ederse *haddesenî* veya *ahberanî* diyebilir. Zira başkası olsa da olmasa da kendisinin aldığı kesindir.

Nakledildiğine göre Yahya el-Kattân hocanın *haddesenî* mi yoksa *haddesenâ* mı dediğinde şüphe ettiği zaman *haddesenâ* derdi. Bu durum kendi semâında şüphe ettiğinde de *haddesenâ* demesini gerektirir. Bunun yorumu *haddesenâ* lafzının daha eksik olması ve buna şüpheyle bir şey eklememesidir. Beyhakî, Kattân'ın bu görüşünü aktarmış, ardından önceki görüşü tercih etmiştir.

Bu ayrıntıların hepsi müstehab kabilindendir. Hatîb bunları ilim ehlinin tamamından nakletmiştir. Talebenin tek başına işittikleri için *haddesenâ* ve *ahberanâ*, bir toplulukla işittikleri için ise *haddesenî* ve *ahberanî* demesi câizdir. En doğrusunu Allah bilir.

4. Ahmed b. Hanbel'in "Hocanın *haddesenâ*, *haddesenî*, *semi'tü* ve *ahbarenâ* gibi lafızlarını takip et, onlardan başkasını kullanma" dediği rivayet edilmiştir.

الثاني: إذا قرأ على الشيخ قائلًا: أخبرك فلان أو نحوه، والشيخ ساكت، مصغ إليه فاهِمٌ له، غير منكر، كفى ذلك في صحة السماع وجواز الرواية به. ولا يشترط نطق الشيخ لفظًا، هذا هو الصحيح الذي قطع به الجماهير من الفقهاء والمحدثين، وغيرهم اكتفاء بظاهر الحال.

٥ وشرط بعض الظاهرية، وأبو الفتح سليم الرازي، وأبو إسحاق الشيرازي، وأبو نصر الصباغ الشافعيون نطق الشيخ. قال أبو نصر: ليس له أن يقول: حدثني، وله أن يعمل ما قرئ عليه، وله أن يرويه قائلًا: قرئ عليه وهو يسمع. وشرط بعض الظاهرية إقرار الشيخ عند تمام السماع، والصواب ما تقدم. والله أعلم.

الثالث: قال الحاكم: الذي أختاره وعهدت عليه أكثر مشايخي وأئمة عصري

١٠ أن يقول فيما سمعه وحده من لفظ الشيخ: حدثني فلان، وما سمعه من لفظه مع غيره: حدثنا، وما قرأ عليه بنفسه: أخبرني، وما قرئ عليه وهو حاضر: أخبرنا. وروي نحوه عن ابن وهب، وهو حسن.

فإن شك على أي وجه أخذ فيحتمل أن يقول: حدثني أو أخبرني لأن عدم غيره هو الأصل.

١٥ وجاء عن يحيى القطان الإمام أنه إذا شك هل قال الشيخ: حدثني أو حدثنا، يقول: حدثنا. وهذا يقتضي أن يقول إذا شك في سماع نفسه: حدثنا، ووجهه أن حدثنا أنقص، فلا يزيد عليه بالشك. وحكى البيهقي قول القطان، ثم اختار ما تقدم.

ثم إن هذا التفصيل كله مستحب، حكاه الخطيب عن أهل العلم كافة، فيجوز

٢٠ أن يقول فيما سمع وحده: حدثنا وأخبرنا، وفيما سمعه في جماعة: حدثني وأخبرني. والله أعلم.

الرابع: جاء عن أحمد بن حنبل أنه قال: اتبع لفظ الشيخ في قوله: حدثنا وحدثني وسمعت وأخبرنا، ولا تعده.

Üstat şöyle demiştir: "Telif edilmiş kitaplardaki *haddesenâ* lafzını *ahbarenâ*, *ahbarenâ* lafzını da *haddesenâ* ile değiştiremezsin. Zira hadisi nakleden kimse bu iki lafzı eşit görmüyor olabilir. Eğer isnâddaki râvilerin bu iki lafzı eşit gördüklerini biliyorsan bile bu lafızları birbirinin yerine kullanman manen rivayet kapsamına girer. Manen rivayet konusunda ihtilaf varsa da bu musannef kitaplar için geçerli değildir. Hatîb'in konu hakkındaki ihtilaftan bahsetmesi müellef kitaplara değil, hocadan duyulan hadislere hamledilmelidir. En doğrusunu Allah bilir.

5. Hadisi dinleyen talebe veya hocanın kıraat esnasında [bir yandan da] hadis yazması durumunda semâın sıhhati tartışmalıdır. İbrahim el-Harbî [ö. 285/899], Ebû Ahmed İbn Adî [ö. 365/975] ve Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî'ye göre geçerli değildir. İbnü'l-Mübârek, Musa b. Harun el-Hammâl, Muhammed b. el-Fazl Ârim [ö. 224/838-9], Amr b. Merzûk [ö. 224/839] ve Ebû Hâtim er-Râzî ise bu durumdaki semâı geçerli saymışlardır. Şâfiî ashâbından biri, "[Bu durumda] *haddesenâ* veya *ahberanâ* lafızlarını kullanmayıp *hadartü* der" demiştir. Doğru olan görüş ayrıma gitmektir: Eğer semâ esnasında yazmak, yazanın anlamasına mâni oluyorsa geçerli değildir, olmuyorsa geçerlidir.

6. [Ders esnasında hadis] yazımına dair söylediğimiz ayrıma gidilmesi görüşünün benzeri, hocanın veya talebenin [hadis nakli esnasında] konuşması, hadisi okuyanın çok hızlı veya kısık sesle okuması, dinleyenin okuyandan uzak oluşu ve anlamaya engel diğer durumlar için de geçerlidir. Doğrusu şu ki bir-iki kelime gibi az miktarda olanlar mazur görülebilir.

Hocanın dinleyicilere dinledikleri kitabın tamamını rivayet etmek için [ayrıca] icâzet vermesi uygun olacaktır. Dinleyenlerden birisi için bu durumu yazıya dökecek olursa kimi hocaların yaptığı gibi "Filanca bunu benden işitti, ben de ona bu kitabı benden rivayet etme izni verdim" yazar.

Endülüslü fakih Ebû Muhammed İbn Attâb [ö. 520/1126] "Semâ, icâzetin gerekliliğini kaldırmaz" demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Hadis yazdıran muhaddisin meclisi kalabalık olur da duyurma işini müstemlî yaparsa, muhaddisi değil de müstemlîyi işiten kişinin o hadisi muhaddisten rivayeti câiz midir? Mütekaddim âlimlerden bir kısmı ve daha başkaları buna izin verirken muhakkik âlimler kabul etmemiştir ki, doğru olan da budur.

قال الشيخ رحمه الله: ليس لك أن تبدل في الكتب المؤلفة حدثنا بأخبرنا أو عكسه، أو نحو ذلك، لاحتمال أن يكون من قال ذلك لا يرى التسوية بينهما. ولو عرفت من مذهب أصحاب هذا الإِسناد التسوية بينهما، فإقامتك أحدهما مقام الآخر رواية بالمعنى. وذلك وإن كان فيه خلاف، فلا يجئ في الكتب المصنفة.
٥ وما ذكره الخطيب من إجراء ذلك على الخلاف محمول على ما يسمعه من لفظ المحدث، لا في كتاب مؤلف. والله أعلم.

الخامس: إذا كان السامع أو المسمع ينسخ حال القراءة ففي صحة السماع خلاف. قال إبراهيم الحربي وأبو أحمد بن عدي، والأستاذ أبو إسحاق الإِسفرائيني الشافعي: لا يصح. وصححه ابن المبارك، وموسى بن هارون الحمال، ومحمد
١٠ بن الفضل عارم، وعمرو بن مرزوق، وأبو حاتم الرازي. وقال بعض أصحاب الشافعي يقول: حضرت، ولا يقول: أخبرنا ولا حدثنا. والأظهر التفصيل، فإن امتنع فهم الناسخ للمقروء لم يصح، وإن فهمه صح.

السادس: ما ذكرناه في النسخ من التفصيل يجري مثله فيما إذا كان السامع أو الشيخ يتحدث، أو القارئ يفرط في الإِسراع أو يهينم أو كان السامع بعيدًا
١٥ من القارئ. وما أشبه ذلك بحيث لا يفهم. والظاهر أنه يعفي عن القدر اليسير كالكلمة والكلمتين.

ويستحب للشيخ أن يجيز للسامعين رواية جميع الكتاب الذي سمعوه. وإن كتب خطه لأحدهم، كتب: سمعه مني وأجزت له روايته عني، كما كان بعض الشيوخ يفعل.

٢٠ وقال أبو محمد بن عتاب الفقيه الأندلسي: لا غنى في السماع عن الإِجازة والله أعلم.

وإذا عظم مجلس المحدث المملى فبلغ عنه المستملي، فهل يجوز لمن سمع المبلغ دون المملى أن يروي ذلك عن المملي، ذهب جماعة من المتقدمين وغيرهم إلى جواز ذلك، ومنع ذلك المحققون وهذا هو الصواب.

Ahmed b. Hanbel'e, bilinmesine rağmen kârinin okurken yuttuğu bir ifadenin ondan nakledilip edilemeyeceği sorulunca o "Bu konuda bir zorluk olmadığını umarım" cevabını vermiştir. Hatîb'in nakline göre Ahmed b. Hanbel'e izahı müstemlîden istenen bir ifadenin nakli sorulduğunda da "İfade üzerinde ittifak varsa sorun yoktur" demiştir. Halef b. Sâlim'in [ö. 231/845] ise bunu menettiği rivayet edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

7. Perde arkasındaki kişiden hadis semâı, hadisi bizzat rivayet ediyorsa sesinin tanınması veya kendisine okunuyorsa hadisi işiteceği bir yerde bulunması durumunda geçerlidir. Sesi ve bulunduğu yerin bilgisi için sözüne güvenilen birinin haberine itimat edilmelidir. Şu'be'den nakledildiğine göre muhaddis hadis naklettiğinde onun yüzünü görmüyorsan ondan rivayette bulunmamalısın, çünkü o şeytan olabilir. Bu görüş yanlıştır ve cumhurun görüşünün tersinedir.

8. Kim bir hocadan hadis işitir, sonrasında hoca hadisteki bir hatası ya da şüphesi gibi bir husustan bahsetmeksizin ona "Bu hadisi benden rivayet etme" veya "Sana naklettiğim hadisten geri döndüm" gibi sözler söylese ve hadisin kendi rivayeti olduğunu belirttiği hâlde talebenin hadisi naklini yasaklasa bu durum talebenin hadisi naklini engellemez.

Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî'ye sadece belli bir gruba hadis nakleden bir muhaddisten onun haberi olmaksızın hadis dinleyenin durumu sorulduğunda şöyle demiştir: "Muhaddis 'Ben size naklediyorum, filancaya değil' dese de hadisi rivayet edebilir, bu durum semâın sıhhatine zarar vermez." En doğrusunu Allah bilir.

Üçüncüsü: İcâzet

İcâzetin çeşitleri vardır:

1. Belirli Bir Kişiye Belirli Bir Şeyin İcâzeti

Kişinin "Sana filanca kitabın icâzetini verdim" veya "Şu fihristimin içerdiği her bir şeyin icâzetini verdim" demesi gibi. Bu münâvelesiz icâzet türlerinin en üstünüdür.

وسئل أحمد بن حنبل رحمه الله عن الحرف يدغمه الشيخ فلا يفهم وهو معروف، هل يروى ذلك عنه. فقال: أرجو أن لا يضيق هذا وفي رواية للخطيب: سئل أحمد بن حنبل عن الكلمة تستفهم من المستملى. فقال: إن كانت مجتمعا عليها، فلا بأس، وعن خلف بن سالم منع ذلك. والله أعلم.

٥ السابع: يصح السماع ممن هو وراء حجاب إذا عرف صوته إن حدث بلفظه أو حضوره بمسمع منه إن قرئ عليه، وينبغي أن يجوز الاعتماد في معرفة صوته وحضوره على خبر من يوثق به. وعن شعبة: إذا حدث المحدث فلم تر وجهه فلا ترو عنه فلعله شيطان، وهذا خلاف الصواب وخلاف ما قاله الجمهور.

الثامن: من سمع من شيخ حديثًا، ثم قال: لا تروه على أو رجعت عن ١٠ إخباري إياك به ونحو ذلك غير مسند ذلك إلى أنه أخطأ فيه أوشك ونحوه بل منعه روايته مع جزمه بأنه روايته لم يمنع ذلك روايته.

وسئل الأستاذ أبو إسحق الاسفرائيني عن محدث خص بالسماع قومًا فجاء غيرهم، فسمع من غير علم المحدث، فقال: يجوز له روايته عنه. ولو قال المحدث: أخبركم، ولا أخبر فلانًا لم يضره. والله أعلم.

١٥ القسم الثالث: من أقسام طرق نقل الحديث وتحمله: الإِجازة:

هي أنواع:

الأول: أن يجيز لمعين معينًا

كقوله: أجزتك الكتاب الفلاني أو ما اشتملت عليه فهرستي هذه، فهذه أعلى أنواع الإِجازة المجردة عن المناولة.

Âlimler icâzet ile rivayetin sıhhati konusunda ihtilaf etmiş ve bir grup muhaddis, fakih ve usûlcü bunu geçersiz kabul etmiştir. Şâfiî'den gelen iki görüşten biri de bu yöndedir. Şâfiî âlimlerden Ebû Bekir Muhammed b. Sâbit el-Hucendî [ö. 483/1090], Kadı Hüseyin [b. Muhammed el-Merverrûzî] [ö. 462/1069] ve Kadı Mâverdî [ö. 450/1058] de bu görüştedir. Mâverdî *el-Hâvî* adlı eserinde bu görüşü Şâfiî mezhebine dayandırmış, *el-Hâvî*'nin başında ise genel olarak fakihlerden aktarmıştır. Muhaddislerden İbrahim el-Harbî, Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî [ö. 369/379] ve Ebû Nasr el-Vâilî [ö. 444/1052] bu görüştedir. Ebû Nasr bu görüşü bir grup ilim ehlinden de nakletmiştir.

Bu konuda amel edilegelen ve muhaddislerin geneli ile daha başkalarının benimsediği doğru görüş, icâzetle rivayetin geçerli olduğudur. Ebü'l-Velîd el-Bâcî el-Mâlikî [ö. 474/1081] mübalağa ederek "İcâzetle rivayetin cevazında ihtilaf yoktur" demiş, ancak icmâ iddiasında hatalı bulunmuştur.

İcâzetle rivayete izin verilmesinin sebebi, icâzet veren hocanın rivayetlerini toptan haber vermesidir ve bu, tek tek haber vermesi gibidir. Nasıl hocaya okunduğu durumda "bana haber verdi" denilebiliyorsa, icâzet verilen rivayetler için de "bana haber verdi" denebilir; hocanın bunları bizzat okuması gerekmez.

İcâzetle rivayet geçerli olduğu gibi [o rivayetlerle] amel de vâcibdir. Bazı Zâhirî âlimler ve takipçileri ise "Amel edilemez, onlar mürsel rivayet gibidir" demiştir. Bu yanlış bir görüştür. En doğrusunu Allah bilir.

2. Belirli Bir Kişiye Belirli Olmayan Bir Şeyin İcâzeti

Kişinin "Sana işittiklerimin veya rivayetlerimin icâzetini verdim" demesi gibi. Bu icâzet türündeki görüş ayrılıkları daha kuvvetli ve fazladır. Bununla birlikte muhaddis ve fakihlerin geneli bu şekilde rivayette bulunmaya cevaz vermiş ve böyle nakledilen hadislerle ameli gerekli görmüşlerdir.

3. Belirli Olmayan Kişilere Genel Bir Niteleme İle Verilen İcâzet

Kişinin "Müslümanlara icâzet verdim", "Herkese icâzet verdim", "Zamanıma yetişen kimselere icâzet verdim" vb. lafızları kullanması gibi. İcâzete cevaz veren müteahhir âlimler arasında bu icâzetin cevazı hakkında ihtilaf vardır. Sınırlayıcı bir niteleme ile kayıtlanırsa câiz olmaya daha yakındır.

واختلف العلماء في جواز الرواية بالإجازة، فأبطلها جماعة من المحدثين والفقهاء وأصحاب الأصول، وهو إحدى الروايتين عن الشافعي وبه قطع من الشافعيين أبو بكر محمد بن ثابت الخجندي، والقاضيان حسين والماوردي وعزاه الماوردي في كتابه الحاوي إلى مذهب الشافعي ونقله في خطبة الحاوي ٥ عن الفقهاء مطلقًا، وبه قال من المحدثين إبراهيم الحربي وأبو الشيخ الأصبهاني وأبو نصر الوائلي، وحكاه أبو نصر عن جماعة من أهل العلم.

والمذهب الصحيح الذي استقر عليه العمل وقال به جماهير العلماء من المحدثين وغيرهم: جواز الرواية بها، وبالغ في ذلك أبو الوليد الباجي المالكي فقال: لا خلاف في جواز الرواية بالإجازة، وغلط في ادعاءه الإجماع.

١٠ ووجه الجواز أن المجيز مخبر بمروياته جملة، فصح كما لو أخبر تفصيلًا وإخباره لا يفتقر إلى التصريح نطقًا كالقراءة على الشيخ.

ثم إنه كما يجوز الرواية بالإجازة يجب العمل بها. وقال بعض أهل الظاهر ومن تابعهم: لا يجب، بل هو كالمرسل، وهذا باطل. والله أعلم.

النوع الثاني من الإجازة: إجازة معين في غير معين

١٥ كقوله: أجزتك مسموعاتي أو مروياتي. فالخلاف فيه أقوى وأكثر والجمهور من المحدثين والفقهاء وغيرهم على جواز الرواية بها ووجوب العمل.

النوع الثالث: أن يجيز لغير معين بوصف العموم

كقوله: أجزت للمسلمين أو لكل أحد، أو لمن أدرك زماني، وما أشبهه ففيه خلاف للمتأخرين المجوزين لأصل الإجازة. فإن كان مقيدًا بوصف حاصر، فهو ٢٠ إلى الجواز أقرب، وجوز الخطيب جميع ذلك.

Hatîb bunların tamamına cevaz vermiştir. Muhakkik imam Ebü't-Tayyib [Tâhir b. Abdullah et-Taberî] [ö. 450/1058] o esnada mevcut tüm müslümanlara icâzet vermeyi câiz görmüştür. Ebû Abdullah İbn Mende [ö. 395/1005], "Lâ ilâhe illallâh" diyen herkese; Ebû Abdullah İbn Attâb ve onun dışındaki Mağribli âlimler, ilim talebiyle Kurtuba'ya gelen herkese icâzet vermişlerdir. Hâfız Ebû Bekir el-Hâzimî [ö. 584/1188] "Ebü'l-Alâ [el-Attâr] [ö. 569/1173] gibi karşılaştığım hadis hâfızları bu genel icâzetin câiz olduğu görüşüne meyilliydiler" demiştir.

Üstat şöyle demiştir: "Ne kendisine itimat edilen herhangi bir âlimin ne de bu icâzeti câiz gören küçük grubun bunu kullanıp onunla rivayette bulunduğu duyulmuştur. Kaldı ki icâzetin kendisinde bir tür zayıflık vardır. Genel icâzetle bu zayıflık tolere edilemeyecek şekilde artar.

Üstadın bu görüşü muhakkik imamların ve önde gelen hâfızların sözlerinin zâhirine ve bu icâzetin geçerliliğinin gereğine aykırıdır. Rivayette bulunulmayacaksa bu icâzeti [sahih görmenin] ne faydası var ki? En doğrusunu Allah bilir.

4. Kimliği Belirsiz Kişiye İcâzet veya Belirsiz Bir Şeyin İcâzeti

Kişinin "Muhammed b. Hâlid ed-Dımaşkî'ye icâzet verdim" demesi gibi. Yaşadığı dönemde bu isim ve nisbeyi taşıyan birçok kişi vardır ve o kimi kastettiğini belirtmemiştir. Veya kişinin "Filan kişiye *es-Sünen*'in icâzetini verdim" demesi gibi. Hâlbuki o "Sünen" olarak bilinen birçok kitap nakletmektedir ve bu sözüyle hangi kitabı kastettiğini belirtmemiştir. Bu, faydası olmayan geçersiz bir icâzet türüdür.

Hocanın şahsen tanımadığı hâlde nesepleriyle bilinen bir grup müslümana icâzet vermesi, semâ meclisine gelen kişilerin hepsini hocanın şahsen tanımamasının semâya zarar vermeyeceği gibi icâzetin geçerliliğine zarar vermez.

Hoca kendisinden talep edilen icâzet listesinde isimleri bulunan ancak şahsen tanımadığı, neseplerini, sayılarını bilmediği ve hiç tokalaşmadığı kimselere icâzet verse bu icâzet onların aynı durumdayken hocanın meclisinde ondan hadis dinlemeleri gibi geçerlidir.

وجوز القاضي أبو الطيب الإمام المحقق الإجازة لجميع المسلمين الموجودين عندها. وأجاز أبو عبد الله بن مندة لمن قال: لا إله إلا الله. وأجاز أبو عبد الله بن عتاب وغيره من أهل المغرب لمن دخل قرطبة من طلبة العلم. وقال أبو بكر الحازمي الحافظ: الذين أدركتهم من الحفاظ كأبي العلاء وغيره، كانوا يميلون ٥ إلى جواز هذه الإجازة العامة.

قال الشيخ رحمه الله: ولم يسمع عن أحد ممن يقتدي به أنه استعمل هذه الإجازة فروى بها، ولا عن الشرذمة التي سوغتها، وفي أصل الإجازة ضعف فتزداد بها ضعفًا كثيرًا لا ينبغي احتماله.

وهذا الذي قاله الشيخ خلاف ظاهر كلام هؤلاء الأئمة المحققين والحفاظ ١٠ المتقنين، وخلاف مقتضى صحة هذه الإجازة. وأي فائدة لها إذا لم يروها والله أعلم.

والنوع الرابع: الإجازة لمجهول أو به

كقوله: أجزت لمحمد بن خالد الدمشقي، وفي وقته جماعة مشتركون في هذا الاسم والنسب ولا يعين واحدًا. أو أجزت لفلان كتاب السنن، وهو يروي ١٥ جماعة من كتب السنن المعروفة بذلك ولا يعين. فهذه إجازة باطلة لا فائدة فيها.

أما إذا أجاز لمسمين معينين بأنسابهم والمجيز جاهل بأعيانهم فلا تقدح في صحة الإجازة كما لا يقدح عدم معرفته إذا حضر شخصه في السماع منه.

وإذا أجاز لمسمين في الاستجازة ولم يعرفهم بأعيانهم ولا بأنسابهم ولا عرف عددهم ولا تصفحهم صحت الإجازة، كما إذا سمعوا منه في مجلسه على هذا ٢٠ الحال.

Hocanın "Filancanın istediği kimseye icâzet verdim" gibi ifadelerinde bir tür bilinmezlik ve icâzeti şarta bağlama söz konusudur. Doğrusu bu icâzetin geçerli olmayacağıdır. Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî eş-Şâfiî bilinmezlik olduğu gerekçesiyle bu yönde fetva vermiştir. Bu icâzet "İnsanların birine icâzet verdim" sözü gibidir.

Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ el-Hanbelî [ö. 458/1066] ve Ebü'l-Fazl İbn Amrûs el-Mâlikî [ö. 452/1060] "insanların biri" ifadesinin aksine, istenmesi durumunda bu bilinmezlik ortadan kalkacağı için bu icâzeti geçerli görmüşlerdir.

Hocanın "İsteyen herkese icâzet verdim" demesi, "Filancanın istediği kimseye icâzet verdim" sözü gibidir. Ancak bilinmezlik bakımından ondan daha ileridir. Zira bu durumda icâzet sayılamayacak kadar fazla kişinin isteğine bağlanmıştır.

Hocanın "Benden rivayette bulunmak isteyenlere icâzet verdim" demesi geçerli olmaya daha uygundur. Zira normal icâzetin gereği, onunla rivayette bulunmayı talebenin isteğine bırakmaktır. O zaman bu icâzet, [normal] icâzetin gereğini açıkça ifade etmektir ve [gerçekte] icâzeti bir şarta bağlamak değildir.

Hoca "Benden rivayette bulunmayı isterse filancaya icâzet verdim" veya "Dilersen/Arzu edersen/İstersen sana [icâzet verdim]" derse doğru olan görüş bilinmezlik ve şarta bağlama ortadan kalktığı için bunun geçerli olacağıdır.

5. Mevcut Olmayan Kişiye [*Ma'dûm*] İcâzet

Müteahhir âlimler bunun geçerliliğinde ihtilaf etmiştir. Bu icâzet senin "Filancadan doğacaklara icâzet veriyorum" demen şeklindedir. Hoca ma'dûmu mevcut kişilere atfederek "Filan kişiye ve ondan doğacaklara icâzet verdim" veya "Sana ve senin soyundan geleceklere icâzet verdim" dese bu, geçerli olmaya ilkinden daha uygundur.

Şâfiî âlimleri vakıf konusunda ikinci şekilde yapılmış olan icâzete cevaz vermişlerdir.

وأما إذا قال: أجزت لمن يشاء فلان، أو نحو ذلك ففيه جهالة وتعليق بشرط، فالأظهر، أنها لا تصح وبه أفتى القاضي أبو الطيب الطبري الشافعي (لجهالته) وهو كقوله: أجزت لبعض الناس.

وقال أبو يعلى بن الفراء الحنبلي وأبو الفضل بن عمروس المالكي: تصح ٥ لأن الجهالة ترتفع عند وجود المشيئة بخلاف جهالة بعض الناس.

ولو قال: أجزت لمن يشاء الإِجازة، فهو كأجزت لمن شاء فلان، وهذه أكثر جهالة لأنها معلقة على مشيئة من لا يحصر.

فإن قال: أجزت لمن يشاء الرواية عني فهذا أولى بالجواز لأن مقتضى الإِجازة تفويض الرواية بها إلى مشيئته، فكان هذا تصريحًا بما يقتضيه الإِطلاق لا تعليقًا.

١٠ أما إذا قال: أجزت لفلان كذا إن شاء روايته عني، أو لك إن شئت أو أحببت أو أردت. فالأظهر أنه جائز، لانتفاء الجهالة ومعنى التعليق والله أعلم.

النوع الخامس: الإِجازة للمعدوم

واختلف المتأخرون في جوازها. وصورتها أن يقول: أجزت لمن يولد لفلان. فإن عطف المعدوم على الموجود، فقال: أجزت لفلان ومن يولد له. أو أجزت ١٥ لك ولعقبك ما تناسلوا، كان أقرب إلى الجواز من الأول.

وقد أجاز أصحاب الشافعي في الوقف القسم الثاني دون الأول.

Malikî ve Hanefî âlimleri ise vakıfta her ikisini de câiz görmüşlerdir. Ebû Bekir b. Ebî Davud es-Sicistânî [ö. 316/929] ikinci tür icâzeti kullanan bir muhaddistir.

Hatîb birinci tür icâzete cevaz vermiş ve bu görüşü İbnü'l-Ferrâ ile İbn Amrûs'tan nakletmiştir. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ bir topluluğun bu icâzeti izin olduğu gerekçesiyle câiz gördüğünü nakletmiş, ancak bunun geçersiz olduğunu belirtmiştir. Kadı Ebü't-Tayyib de bunun geçersiz olduğu kanaatindedir. Aksi uygun olmayan doğru görüş de budur. Çünkü icâzet, icâzete konu olan şeyleri topluca haber vermek hükmündedir ve mevcut olmayana haber verilemeyeceği için bu tür icâzet geçerli değildir. Bunun bir tür izin olduğunu farz etsek dahi, ma'dûmun vekâleti konusunda iznin geçerli olmaması gibi bu da geçerli olmaz.

Mümeyyiz olmayan çocuğa verilen icâzet geçerlidir. Kadı Ebü't-Tayyib ve Hatîb bu görüşü net bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu konuda [Hatîb] "Hocalarımızın tamamının bu yolu takip ederek, yaşlarını ve temyiz kabiliyetlerini sormaksızın [mecliste] bulunmayan çocuklara icâzet verdiklerini gördük. Çünkü icâzet, rivayet iznidir ve bu izin âkil ve gayri âkil kişiler için geçerlidir" demiştir.

Hatîb, "Kadı Ebü't-Tayyib'e sordum, o da buna cevaz verdi. Bunun üzerine "Hocalarımızdan biri 'Semâı geçerli olmayana verilen icâzet de geçerli değildir' diyor" dedim. "[Ama] mecliste bulunmayan kimseye icâzet verildiği hâlde onun semâı geçerli değildir" cevabını verdi.

6. Hocanın Duymadığı ve Muteber Bir Metotla Elde Etmediği Şeyleri, Kendisi Onları Elde Ettikten Sonra Nakletmesi İçin Birine İcâzet Vermesi

Hâfız Kadı İyâz "Bu tarz icâzet hakkında görüş beyan eden bir hocaya rastlamadım. Fakat bazı müteahhir âlimler ile çağdaşlarımın bunu yaptığını gördüm" demiş, ardından Kurtuba Kadısı Ebü'l-Velîd Yunus b. Muğîs'in [ö. 429/1037] bunu geçersiz kabul ettiğini nakledip "Doğru olan budur" demiştir. Kadı İyâz'ın doğru kabul ettiği görüş isabetlidir. Dolayısıyla tüm rivayetlerini nakletmek üzere herhangi bir ifadeyle kendisine icâzet veren hocadan rivayette bulunmayı isteyen kişinin, bu rivayetlerin, icâzet öncesinde hocası tarafından elde edilip edilmediğini bilecek şekilde araştırma yapması gerektiği anlaşılır.

وأجاز أصحاب مالك وأبو حنيفة القسمين في الوقف. وفعل الثاني في الإِجازة من المحدثين أبو بكر ابن أبي داود السجستاني.

وأجاز الخطيب القسم الأول، وحكاه عن ابن الفراء وابن عمروس، وحكاه أبو نصر بن الصباغ عن قوم لكونها إذنًا، ثم أبطله، وبإبطالها قال القاضي أبو الطيب، وهو الصحيح الذي لا ينبغي غيره، لأن الإِجازة في حكم الإِخبار جملة بالمجاز، ولا يصح الإِخبار للمعدوم ولو قدرناها إذنًا، لم يصح أيضًا، كما لا يصح الإِذن في باب الوكالة للمعدوم.

وأما الإِجازة للطفل الذي لا يميز فصحيحة قطع به القاضي أبو الطيب والخطيب، قال الخطيب: وعلى هذا عهدنا شيوخنا كافة، يجيزون للأطفال الغيب ولا يسألون عن أسنانهم وتمييزهم، لأنها إباحة للرواية، والإِباحة تصح للعاقل وغير العاقل.

قال الخطيب: سألت القاضي أبا الطيب عنها فجوزها، فقلت: إن بعض أصحابنا قال: لا تصح الإِجازة لمن لا يصح سماعه، فقال: يصح أن تجيز الغائب ولا يصح سماعه.

النوع السادس: إجازة ما لم يسمعه المجيز ولم يتحمله بوجه ليرويه المجاز له إذا تحمله المجيز.

قال القاضي الحافظ عياض: لم أر من تكلم على هذا النوع من المشايخ قال: ورأيت بعض المتأخرين والعصريين يصنعونه. ثم حكى عن أبي الوليد يونس بن مغيث قاضي قرطبة أنه منع ذلك، قال عياض: وهذا هو الصحيح. وهذا الذي صححه عياض، هو الصواب، فعلى هذا يتعين على من أراد أن يروي عن شيخ أجاز له جميع مسموعاته، بأي عبارة أجاز أن يبحث حتى يعلم أن هذا مما يتحمله شيخه قبل الإِجازة.

Hocanın "Rivayetlerimden senin nezdinde sahih olan ya da sahih olacakların icâzetini sana veriyorum" demesi bu kabilden değildir. Nitekim Dârekutnî ve daha başkaları bunu yapmıştır. İcâzetten önce dinleyip sahih gördüğü şeyleri [icâzet sonrasında] rivayeti câizdir. Çünkü hocanın sözü mutlak olduğu için bu durumu da içerir. En doğrusunu Allah bilir.

7. İcâzetle Alınanı İcâzetle Vermek

Hocanın "İcâzetle aldıklarımı sana icâzetle veriyorum" ve "Bana icâzetle verilenleri sana icâzetle veriyorum" demesi gibi.

Kendisine itimat edilmeyen müteahhir dönemden bir âlim bu tarz icâzeti uygun görmemiştir.[1] Amel edilegelen doğru görüş ise bunun meşru olduğudur. Nitekim meşhur hadis hâfızları Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî, Ebü'l-Abbâs İbn Ukde [ö. 332/943], Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038], Ebü'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî [ö. 490/1096] ve daha başkaları bunu kesin bir dille ifade etmişlerdir. Ebü'l-Feth icâzetle aldığı şeylerin icâzetini verir, hatta bazen bunların sayısı birbirini takip eden üç icâzete çıkardı.

Bu icâzetle rivayette bulunacak kişi icâzetin kapsamına girmeyen şeyleri nakletmemek için hocasının, kendi hocasından olan icâzetinin mahiyetini dikkate almalıdır. Hocasının hocasına ait icâzet "Semâ ile aldığım rivayetlerimden onun nezdinde sahih olanların rivayeti için ona icâzet verdim" şeklindeyse ve râvi hocasının hocasına ait rivayetlerden birini görürse kendi hocası nezdinde sahih olup mezkûr icâzetle hocasından aldığı rivayetlerden olduğunu tespit etmedikçe o rivayeti hocasından nakledemez. Bu ince ve güzel bir noktadır. En doğrusunu Allah bilir.

Alt Başlıklar

1. Edîb Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris [ö. 395/1004] şöyle demiştir: "Arapların kullanımındaki icâzet kelimesi sürünün ve tarlanın sulanabileceği suyun salınması anlamından alınmıştır. Bu kelimenin yer aldığı "Filancadan suyu salmasını istedim, o da salıverdi" ifadesi "hayvanların veya arazin için sana su verdi" anlamında kullanılır. Aynı şekilde talebe,

1 Bu kişi, İbnü'l-Cevzî'nin hocası olan ve konu hakkında bir de cüz telif eden Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb b. el-Mübârek el-Enmâtî'dir (ö. 538/1143) (*Tedrîb*, IV, 300) [çevirenin notu].

ولو قال: أجزت لك ما صح أو يصح عندك من مسموعاتي، فليس هو من هذا القبيل. وقد فعله الدارقطني (وغيره). وجائز أن يروي بذلك ما صح عنده أنه سمعه قبل الإِجازة، لأن الذي ذكره مقتضى الإِطلاق. والله أعلم.

النوع السابع: إجازة المجاز. كقول الشيخ: أجزت لك مجازاتي، أو أجزت لك ما أجيز لي، فمنع من ذلك بعض من لا يعتد به من المتأخرين.

والصحيح الذي عليه العمل جوازه وبه قطع الحفاظ الأعلام أبو الحسن الدارقطني وأبو العباس ابن عقدة وأبو نعيم الأصبهاني وأبو الفتح نصر بن إبراهيم المقدسي وغيرهم، وكان أبو الفتح يروي بالإِجازة عن الإِجازة، وربما والى بين إجازات ثلاث.

وينبغي لمن يروي بها أن يتأمل كيفية إجازة شيخ شيخه لئلا يروي ما لم يندرج تحتها، فإذا كان صورة إجازة شيخ شيخه أجزت له ما صح عنده من سماعي فرأى شيئًا من سماع شيخ شيخه، فليس له أن يرويه عن شيخه عنه حتى يستبين أنه مما كان قد صح عند شيخه كونه من مسموعات شيخه الذي تلك إجازته وهذه دقيقة حسنة. والله أعلم.

فروع

الأول: قال أبو الحسين أحمد بن فارس الأديب: الإِجازة في كلام العرب مأخوذة من جواز الماء الذي تسقاه الماشية والحرث، يقال منه: استجزت فلانًا فأجازني، إذا أسقاك ماء لماشيتك أو أرضك. كذلك طالب العلم

hocasından ilmini kendisine vermesini ister, o da verir. Buna binaen hoca "Filancaya işittiklerimi ve rivayetlerimi verdim" diyebilir. Fiili "rivayet" lafzını zikretmeye ihtiyaç duymaksızın harf-i cer olmadan müteaddi kalıbıyla kullanır. İcâzeti izin anlamında gören kişi ise buna [yani harf-i cer lafzına ve rivayet kelimelerine] ihtiyaç duyar. Bu bilinen bir şeydir. Böylelikle "İşittiklerimi rivayet etmesi için filancaya icâzet verdim" der. [Rivayet ifadesini kaldırıp] "Filancaya işittiklerimin icâzetini verdim" diyen kimse ise benzerlerinde olduğu gibi cümleyi hazifle kurmuş olur.

2. İcâzet ancak icâzet verenin icâzetini verdiği şeyi bilmesi, icâzeti alanın da ilim ehlinden olması durumunda iyi bir yöntem olarak görülür. Zira icâzet, ilim ehlinin ihtiyaç duyduğu bir tür ruhsattır. Bazıları icâzetin geçerliliği için iki tarafın da mezkûr nitelikleri taşımasını şart koşmuştur. Mâlik'ten de bu özellikleri şart koştuğu nakledilmiştir. Hâfız Ebû Ömer İbn Abdülber ise "Doğrusu şu ki, icâzet ancak hadis ilminde yetişmiş kişi için ve isnâdında sorun olmayan belirli bir şeyin verilmesi durumunda geçerlidir" demiştir.

3. İcâzeti veren kimse yazıyla verdiği icâzeti telaffuz da etmelidir. Yazıyla yetinmiş olsa da icâzet kastı bulunduğu takdirde icâzet geçerlidir. Bu, hoca okumasa da arzı, ona okunanları haber vermesi olarak görmemiz gibidir. Ancak telaffuz içermeyen yazılı icâzet, telaffuz içerenden daha alt mertebededir. En doğrusunu Allah bilir.

Dördüncüsü: Münâvele

Münâvele iki çeşittir:

1. İcâzetli Münâvele: İcâzet çeşitlerinin kesin olarak en üstünüdür. Bazı şekilleri vardır.

Hocanın talebeye semâının bulunduğu asıl nüshasını veya onunla mukabele edilmiş bir nüshayı verip "Bu benim filancadan semâım veya rivayetimdir. Onu benden rivayet et" veya "Onu benden rivayet etmen için sana icâzet verdim" demesi, ardından bu nüshayı ya tamamen ya da istinsah etmesi için ona vermesidir.

يسأل العالم أن يجيزه علمه فيجيزه إياه فعلى هذا يجوز أن يقول الشيخ: أجزت فلانًا مسموعاتي أو مروياتي فيعديه بغير حرف جر من غير حاجة إلى ذكر لفظ الرواية، ويحتاج إلى ذلك من يجعل الإجازة إذنًا، وهو المعروف، فيقول أجزت لفلان رواية مسموعاتي. ومن يقول منهم: أجزت له مسموعاتي، فعلى الحذف، كما في نظائره. ٥

الثاني: إنما يستحسن الإِجازة، إذا كان المجيز عالمًا بما يجيز والمجاز له من أهل العلم، لأنها توسع يحتاج إليها أهل العلم. وشرط بعضهم ذلك فيها، وحكى اشتراطه عن مالك رحمه الله وقال الحافظ أبو عمر بن عبد البر: الصحيح أنها لا تجوز إلا لماهر بالصناعة وفي شيء معين لا يشكل إسناده.

١٠ الثالث: ينبغي للمجيز إذا كتب إجازة أن يتلفظ بها، فإن اقتصر على الكتابة، كانت إجازة جائزة، إذا اقترن بقصد الإِجازة، كما جعلنا القراءة على الشيخ إخبارًا بما قرئ عليه ولم يتلفظ، إلا أنها دون الملفوظ بها في المرتبة. والله أعلم.

القسم الرابع من أقسام طرق تحمل الحديث: المناولة

وهي نوعان:

١٥ أحدهما: مناولة مقرونة بالإِجازة، وهي أعلى أنواع الإِجازة على الإِطلاق، ولها صور.

منها: أن يدفع الشيخ إليه أصل سماعه أو فرعًا مقابلًا به، ويقول: هذا سماعي وروايتي عن فلان فاروه عني. أو أجزت لك روايته عني، ثم يبقيه معه تمليكًا أو لينسخه أو نحوه.

Talebenin hocanın hadislerinden oluşan bir kitabı hocaya arz etmesi. Bu durumda bilinçli ve dikkatli olan hoca kitabı inceler, sonra ona iade edip "Bu, hocalarımdan aldığım hadisim veya rivayetimdir, benden rivayet et" veya "Bunun rivayeti için sana icâzet verdim" der. Pek çok hadis imamı bu tarz münâveleyi "arz" olarak adlandırmıştır. Hadisi hocaya okumanın da "arz" olarak isimlendirildiği daha önce geçmişti. Dolayısıyla bu "arz-ı münâvele", diğeri ise "arz-ı kıraat" diye isimlendirilmelidir.

Bu münâvele Mâlik ve Ehl-i hadîs'in bir grubuna göre semâın yerini alır. Hâkim adı geçen arz-ı münâvelenin semâ olduğu görüşünü şu kişilerden aktarmıştır: Medinelilerden İbn Şihâb ez-Zührî, Rebîa [ö. 136/753 {?}], Yahya b. Saîd el-Ensârî, Mâlik ve daha başkaları; Mekkelilerden Mücâhid, Ebü'z-Zübeyr [ö. 128/745], İbn Uyeyne ve daha başkaları; Kûfelilerden Alkame, İbrahim en-Nehaî, Şa'bî [ö. 104/722-3] ve daha başkaları; Basralılardan Katâde, Ebü'l-Âliye [er-Riyâhî] [ö. 90/709], Ebü'l-Mütevekkil en-Nâcî [ö. 108/726] ve daha başkaları; Mısırlılardan İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım [ö. 191/806], Eşheb [ö. 204/820] ve daha başkaları; ayrıca Şamlı ve Horasanlı bir grup âlim. Hâkim bazı hocalarının da bu görüşte olduklarını söylemiştir.

Fakat doğrusu, bu tarz bir rivayetin bizzat anlatmaktan [*tahdîs*] ve okunanı haber vermekten [*ihbâr*] daha alt bir derecede olduğudur.

Hâkim şöyle demiştir: "Helal-haram hususunda fetva veren fakihler bunu semâ olarak görmezler. Nitekim Süfyân es-Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Büveytî [ö. 231/846], Müzenî, Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Yahya ve İshak b. Râhûye bu kanaattedir. Hâkim "İmamlarımızın bu kanaatte olduğunu gördük ve biz de onlarla aynı görüşü benimsiyoruz" demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Hocanın talebeye kitabını verip rivayet etme icâzeti verdikten sonra kitabı yanında tutmasıdır. Bu, öncekine göre daha alt mertebededir. Talebenin bunu nakletmesi ancak kitabı veya icâzetle alınan kitapla uyumlu olduğuna itimat edilecek bir şekilde mukabele edilmiş bir nüshayı elde ettiğinde câiz olur. Nitekim münâvelesiz icâzette de buna itibar edilir.

ومنها: أن يدفع الطالب إلى الشيخ كتابًا من حديثه، فيتأمله الشيخ وهو عارف متيقظ ثم يعيده إليه ويقول: هو حديثي أو روايتي عن شيوخي فاروه عني أو أجزت لك روايته. وهذا سماه غير واحد من أئمة الحديث عرضًا. وقد سبق أن القراءة على الشيخ تسمى عرضًا، فليسم هذا عرض المناولة وذاك عرض القراءة.

٥ وهذه المناولة حالة محل السماع عند مالك وجماعة من أصحاب الحديث. وحكى الحاكم في عرض المناولة المذكور أنه سماع عن ابن شهاب الزهري وربيعة ويحيى بن سعيد الأنصاري ومالك وآخرين من المدنيين ومجاهد وأبي الزبير وابن عيينة وآخرين من المكيين. وعلقمة وإبراهيم النخعيين والشعبي وآخرين من الكوفيين. وقتادة وأبي العالية وأبي المتوكل الناجي وآخرين من ١٠ البصريين وابن وهب وابن القاسم وأشهب وآخرين من المصريين والشاميين والخراسانيين ورأى الحاكم طائفة من مشايخه عليه.

والصحيح أن ذلك منحط عن درجة التحديث لفظًا والاخبار قراءة.

قال الحاكم: أما فقهاء الإسلام الذين أفتوا في الحلال والحرام فلم يروه سماعًا، وبه قال سفيان الثوري والأوزاعي وأبو حنيفة والشافعي والبويطي ١٥ والمزني وأحمد بن حنبل وابن المبارك ويحيى بن يحيى وإسحاق بن راهويه. قال الحاكم: وعليه عهدنا أئمتنا وإليه ذهبوا وإليه نذهب. والله أعلم.

ومن صورها: أن يناول الشيخ الطالب كتابه ويجيز له روايته، ثم يمسكه الشيخ عنده، فهذا يتقاعد عما سبق، ويجوز له رواية ذلك إذا ظفر بالكتاب أو بمقابل به على وجه يثق معه بموافقته لما تناولته الإِجازة كما هو معتبر في ٢٠ الإِجازة المجردة.

Bu tarz münâvelenin belli bir kitap hakkında verilen salt icâzete neredeyse hiçbir üstünlüğünün olmadığı anlaşılmaktadır. Pek çok fakih ve usûlcü bunun bir etkisi ve faydasının olmadığı görüşündedir. Eski ve yeni muhaddisler ise bu tarz münâvelenin [mezkûr icâzete] dikkate değer bir üstünlüğü olduğu kanaatindedir. En doğrusunu Allah bilir.

Talebe hocaya bir kitap getirip "Bunlar senin rivayetlerin. Bunları bana teslim et ve rivayet için de icâzet ver" der, hoca da kitabı incelemeden ve rivayetlerin kendisine ait olup olmadığını araştırmadan icâzet verir. Bu tarz münâvele geçerli değildir. Şayet talebe haberine ve bilgisine güvenilen biriyse ona itimat edilir ve icâzet geçerli olur. Bu durum hocaya hadisi okuması hususunda bilgi ve adalet yönünden güvenilir olan bir talebeye itimat edilmesi gibidir.

Hatîb şöyle demiştir: "Hocanın 'Onlar benim hadislerimse -ki hata ve vehimler konusunda sorumluluk kabul etmem- kitabın içindekileri benden rivayet edebilirsin' demesi güzel olur." En doğrusunu Allah bilir.

2. İcâzetsiz Münâvele

Önceki türde olduğu gibi hocanın talebeye kitabını verip "Bunu benden rivayet et" gibi bir ifade kullanmadan "Bu benim hadisimden ya da semâımdandır" demekle yetinmesidir. Bu tür münâvele ile rivayette bulunmak uygun değildir. Pek çok fıkıh ve usûl âlimi buna izin verip bunu bir metot olarak kullanan muhaddisleri ayıplamıştır. Hatîb de bir grup Ehl-i hadîs âliminin buna cevaz verdiğini nakletmiştir. Râvinin sadece bir kitabın kendi semâı olduğunu bildirmesi sonucunda rivayete cevaz verenlerin görüşü ileride gelecektir. Bu tarz nakilde bulunmak, içerisinde rivayet iznini bir açıdan çağrıştıran münâvele adına birtakım hususları barındırdığından [sadece hocanın i'lâmı ile yapılan] rivayete tercih edilir. En doğrusunu Allah bilir.

ولا يكاد يظهر في هذه المناولة مزية على الإِجازة المجردة الواقعة في معين. وقد قال غير واحد من الفقهاء وأصحاب الأصول: لا تأثير لها ولا فائدة فيها. وشيوخ الحديث في القديم والحديث يرون لها مزية معتبرة. والله أعلم.

ومن صورها: أن يأتي الطالب الشيخ بكتاب، ويقول: هذا روايتك، فناولنيه، ٥ وأجز لي روايته، فيجيبه إلى ذلك من غير أن ينظر فيه ويتحقق روايته، فهذا لا يصح، فإن كان الطالب موثوقًا بخبره، ومعرفته جاز الاعتماد عليه في ذلك وكانت إجازة جائزة كما جاز الاعتماد على الطالب في قراءته على الشيخ إذا كان موثوقًا به معرفة ودينًا.

قال الخطيب: رحمه الله ولو قال: حدث بما في هذا الكتاب عني ان كان ١٠ حديثي مع براءتي من الغلط والوهم كان ذلك جائزًا حسنًا والله أعلم.

النوع الثاني: المناولة المجردة عن الإِجازة

بأن يناوله كما تقدم. ويقتصر على قوله: هذا من حديثي وسماعي، ولا يقول: اروه عني ولا نحوه، فلا يجوز الرواية بها، وعابها غير واحد من أصحاب الفقه والأصول على المحدثين الذين أجازوها وسوغوا الرواية بها. وحكى الخطيب ١٥ عن طائفة من أهل العلم أنهم أجازوا الرواية بها. وسيأتي قول من أجاز الرواية بمجرد اعلام أن هذا الكتاب سماعه، وهذا يترجح على ذلك بما فيه من المناولة التي فيها إشعار بالإِذن في الرواية. والله أعلم.

Münâvele ve İcâzette Râvinin Kullanacağı Lafızlara Dair

Zührî, Mâlik ve daha başkaları kayıt kullanmadan *haddesenâ* ve *ahberanâ*'nın münâvele ile nakilde kullanılabileceği kanaatindedir. Bu, icâzetli arz-ı münâveleyi, semâ olarak kabul edenlerin görüşüne uygundur.

5 Bir topluluğun münâvelesiz icâzetle rivayet hususunda da benzer görüşü benimsedikleri nakledilmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî *ahberanâ* lafzını icâzetle naklettiği bilgiler için de kullanmıştır. Tarihçi Ebû Ubeydullah el-Merzübânî [ö. 384/994] kitaplarının çoğunu icâzetle aldığı hâlde onları naklederken *ahberanâ* lafzını kullanır, ancak onları icâzetle aldığını belirtmezdi. Hatîb "Bu onun ayıplandığı hususlardandır" demiştir. 10

Cumhurun ve araştırma ehli âlimlerin uyguladığı doğru ve tercihe şayan olan görüş *haddesenâ* ve *ahberanâ*'nın mutlak olarak kullanılmayacağı ve ifadenin *haddesenâ/ahberanâ fülân münâveleten ve icâzeten*, *ahberanâ icâzeten*, *haddesenâ icâzeten*, *ahberanâ münâveleten* veya *iznen*, *fî iznihî*, *fî mâ ezine lî fîhi*, *fî mâ atlaka lî rivâyetehû anhü*, *ecâze lî fülân*, *ecâzenî kezâ*, *nâvelenî* gibi mahiyetine işaret eden lafızlarla kayıtlanacağıdır. 15

İmam Evzâî'nin icâzet için *habberanâ*, kıraat için *ahberanâ* lafızlarını kullandığı nakledilmiştir. Bir grup geç dönem âlimi ise icâzet için *enbeenâ* lafzını kullanmıştır. *el-Vicâze* müellifi [Ebü'l-Abbâs Velîd b. Bekir el-Gamrî] [ö. 392/1002] bu görüşü tercih etmiş, mütkın hâfız Ebû Bekir el-Beyhakî de bunu benimsemiştir. 20

Hâkim şöyle demiştir: "Tercih ettiğim ve hocalarım ile zamanımın hadis imamlarının uyguladığını gördüğüm uygulama kişinin hocaya arz edip hocanın da şifahen icâzet verdiği rivayetler için *enbeenî*, hocanın kendisine yazdığı rivayetler içinse *ketebe ileyye fülân* demesidir." 25

Ebû Ca'fer İbn Hamdân'ın "Buhârî'nin *kâle lî fülân* dediği rivayetler arz ve münâveledir" şeklindeki ifadesi daha önce geçmişti.

Bir topluluğun icâzet için *ahberanâ fülân enne fülân ahberahû* ifadesini kullandığı nakledilmiştir. Bu Hattâbî'nin benimsediği ya da naklettiği görüştür. Fakat bu zayıf bir kullanımdır. Müteahhir âlimler, hocadan önceki tabakadan yapılan rivayette kullanılan icâzet için *'an* lafzını kullanırlar. Onlardan üst tabakadaki hocadan icâzeti bulunan bir hocayı dinleyen kimse *kara'tü alâ fülân 'an fülân* der. En doğrusunu Allah bilir. 30

القول في عبارة الراوي بالمناولة والإجازة:

ذهب الزهري ومالك وغيرهما إلى جواز إطلاق حدثنا وأخبرنا في الرواية بالمناولة، وهو لائق بمذهب جميع من جعل عرض المناولة المقرونة بالإجازة سماعًا.

وحكى عن قوم مثل ذلك في الرواية بالإجازة المجردة، وكان أبو نعيم الأصبهاني يطلق أخبرنا فيما يرويه بالإجازة. وكان أبو عبيد الله المرزباني الأخباري يروي أكثر كتبه بالإجازة، ويقول فيها: أخبرنا. ولا يبينها، قال الخطيب: وذلك مما عيب به.

والصحيح المختار الذي عليه عمل الجمهور وأهل التحري، المنع من إطلاق حدثنا وأخبرنا ونحوهما، وتخصيص ذلك بعبارة يشعر به، كقوله: أخبرنا أو حدثنا فلان مناولة وإجازة، أو أخبرنا إجازة أو حدثنا إجازة، أو أخبرنا مناولة أو إذنًا أو فى إذنه، أو فيما أذن لي فيه، أو فيما أطلق لي روايته عنه، أو أجاز لي فلان أو أجازني كذا، وناولني وما أشبهه.

وورد عن الإمام الأوزاعي تخصيص الإجازة بخبرنا بالتشديد، والقراءة عليه بأخبرنا. واصطلح قوم من المتأخرين على إطلاق أنبأنا في الإجازة واختاره صاحب كتاب الوجادة، وإليه نحا الحافظ المتقن أبو بكر البيهقي.

وقال الحاكم: الذي أختاره وعهدت عليه أكثر مشايخي وأئمة عصري أن نقول فيما عرض على المحدث، فأجاز له روايته شفاهًا: أنبأني وفيًا كتب إليه المحدث: كتب إلى فلان.

وتقدم عن أبي جعفر بن حمدان أنه قال كلما قال البخاري: قال لي فلان، فهو عرض ومناولة.

وورد عن قوم التعبير عن الإجازة بأخبرنا فلان أن فلانًا أخبره، واختاره الخطابي رحمه الله أو حكاه وهو اصطلاح ضعيف، واستعمل المتأخرون في الإجازة الواقعة في رواية من فوق الشيخ كلمة: عن، فيقول أحدهم إذا سمع على شيخ بإجازته عن شيخ: قرأت على فلان عن فلان والله أعلم.

Bilmelisin ki, münâvelede *haddesenâ* ve *ahberanâ*'nın kayıtsız kullanılması yasağı, bazı hocaların icâzet verdikleri kimselere "İster *haddesenâ* ister *ahberanâ* de" şeklindeki ifadelerinde olduğu gibi, icâzet veren hocanın buna izin vermesiyle ortadan kalkmaz. En doğrusunu Allah bilir.

5 *Beşincisi*: Mükâtebe

Hocanın orada bulunan ya da bulunmayan talebesine hadislerinden bir kısmını kendisinin ya da kendisinin emriyle başkasının yazmasıdır.

Mükâtebe ikiye ayrılır. İlki icâzetsiz, ikincisi ise talebeye "Sana veya senin için yazdıklarım için sana icâzet veriyorum" gibi ifadeler yazmasıdır. Bu icâ-
10 zetli mükâtebe geçerlilik ve kuvvet bakımından icâzetli münâveleye benzer.

Bir grup âlim icâzetsiz mükâtebeye izin vermemiştir ve Şâfiîlerden Kadı Mâverdî de bu görüşü benimseyip *el-Hâvî* adlı eserinde bunu açıkça belirtmiştir.

Eyyûb es-Sahtiyânî, Mansûr [b. el-Mu'temir] [ö. 132/750] ve Leys b.
15 Sa'd'ın içlerinde yer aldığı mütekaddim ve müteahhir dönem muhaddislerinin geneli buna cevaz vermiştir. Birçok usûl âlimi de bu kanaattedir. Ehl-i hadîs arasında meşhur olan doğru görüş budur. Onların müsnedlerinde ve musanneflerinde *ketebe ileyye fülân: haddesenâ fülân* gibi ifadeleri görülür. Bu ifadelerle kastedilen mükâtebedir. Bu onların nezdinde uy-
20 gulanagelen bir faaliyettir ve [bu tarz rivayetler] muttasıl kabul edilir. Bu uygulamada icâzet anlamına dair kuvvetli bir çağrışım vardır. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî "Bu icâzetten daha kuvvetlidir" ilavesini yapmıştır. En doğrusunu Allah bilir.

Başka herhangi bir delil olmasa da kendisine yazılan kimsenin, yazanın
25 yazısını tanıması yeterlidir.

Bazıları "Yazılar birbirine benzer, sadece yazıya itimat edilemez" demiştir. Ancak genelde bu tarz bir karışıklık olmayacağı için bu zayıf bir görüştür.

İçlerinde Leys ve Mansûr'un da yer aldığı birçok büyük hadis âlimi
30 *haddesenâ* ve *ahberanâ*'nın mutlak olarak mükâtebeyle rivayette kullanılabileceği kanaatindedir.

ثم اعلم أن المنع من إطلاق حدثنا وأخبرنا لا يزول بإباحة المجيز ذلك كما اعتاده قوم من المشايخ من قولهم، لمن يجيزون: إن شاءقال: حدثنا، وإن شاء قال: أخبرنا والله أعلم.

القسم الخامس من أقسام طرق تحمل الحديث: المكاتبة

٥ وهو أن يكتب الشيخ إلى الطالب شيئًا من حديثه، غائبًا كان أو حاضرًا بخط الشيخ أو بخط غيره بأمره.

وهي نوعان: مجردة عن الإِجازة ومقترنة بها، بأن يكتب إليه، ويقول: أجزت لك ما كتبته إليك أو لك أو كتبت به إليك، ونحوه من العبارات. وهذه المقترنة في الصحة والقوة شبيهة بالمناولة المقترنة بالإِجازة.

١٠ وأما المجردة فقد منع الرواية بها قوم. وصار إليه من الشافعيين القاضي الماوردي فقطع به في كتاب الحاوي.

وأجاز الرواية بها كثير من المتقدمين والمتأخرين، منهم أيوب السختياني ومنصور والليث بن سعد. وقاله غير واحد من الشافعيين وغير واحد من أصحاب الأصول. وهو الصحيح المشهور بين أهل الحديث. ويوجد في ١٥ مسانيدهم ومصنفاتهم قولهم: كتب إلي فلان قال: حدثنا فلان. والمراد به هذا، وذلك معمول به عندهم معدود في المسند الموصول. وفيها إشعار قوي بمعنى الإِجازة. وزاد أبو المظفر السمعاني فقال: هي أقوى من الإِجازة والله أعلم.

ثم يكفي في ذلك أن يعرف المكتوب إليه خط الكاتب، وإن لم تقم بذلك بينة.

٢٠ ومن الناس من قال: الخط يشبه الخط فلا يجوز الاعتماد عليه. وهذا ضعيف، لأن الظاهر والغالب عدم الاشتباه.

ثم ذهب غير واحد من علماء المحدثين وأكابرهم، منهم الليث ومنصور إلى جواز إطلاق حدثنا وأخبرنا في الرواية بها.

Doğru ve tercihe şayan görüş ise kişinin *ketebe ileyye fülân: haddesenâ fülân* veya *ahberanî fülân mükâtebeten/kitâbeten* gibi ifadeleri kullanmasıdır.

Altıncısı: İ'lâm

Hocanın talebesine "Rivayet et" demeksizin sadece bir kitap yahut hadisin kendisinin falancadan dinlediği şeyler ya da rivayeti olduğunu bildirmesidir. Hadis, fıkıh, usûl ve zâhir âlimlerinin çoğu bu metotla rivayetin geçerli olduğunu söylemiştir. Bu görüş İbn Cüreyc'den de aktarılmıştır. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ eş-Şâfiî bu görüştedir, Ebü'l-Abbâs el-Gamrî el-Mâlikî de bu görüşü tercih etmiştir. Zâhirî âlimlerden biri buna şu ilavede bulunmuştur: "Hoca talebeye 'Bunlar benim rivayetim, bunları benden nakletme' dese de -kendisinden hadis dinlenen hocanın 'Bunu benden rivayet etme' demesinde olduğu gibi- talebenin bunu nakletme hakkı vardır."

Bu görüşün delili hadisi hocaya okunmaya yapılan kıyastır. Hoca sözüyle rivayet izni vermese de talebe hadisi nakledebilir.

Tercih edilecek doğru görüş pek çok muhaddis ve başkalarının bu tarz rivayetin geçerli olmayacağına dair kanaatleridir. Şâfiîlerden Ebû Hâmid et-Tûsî [el-Gazzâlî] [ö. 505/1111] bu görüştedir. Zira onlar hocanın rivayetleri olsa da hoca bildiği bazı kusurlardan dolayı onların naklini câiz görmediği için nakletme izni vermemiş olabilir.[1]

Nakli câiz olmasa da isnâdı sahihse o hadisle amel edilmelidir. Zira amel için hadisin sahih olması yeterlidir. En doğrusunu Allah bilir.

Yedincisi: Vasiyet

Râvinin ölüm veya yolculuk anında, rivayet ettiği bir kitabı [yazılı bir şeyi] birine vasiyet etmesidir. Selef âlimlerinden bazıları i'lâmda geçtiği gibi vasiyet edilen kimsenin vasiyet edenden rivayetinin geçerli olduğunu ifade etmiştir.

---

1 Kadı İyâz i'lâm ile yapılan rivayeti geçerli kabul edip şöyle demiştir: "Başka bir şeye bakmayı gerektirmeyecek derecede geçerlidir. Çünkü hocanın hadisteki illet ve şüpheyi değil, mutlak olarak rivayeti yasaklaması bir şeyi etkilemez. Zira onu nakletmiştir ve bu, geriye dönülemeyecek bir durumdur" (*el-İlmâ'*, s. 110). Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 348.

والصحيح المختار أنه يقول: كتب إلى فلان، قال: حدثنا فلان بكذا، أو أخبرني فلان مكاتبة أو كتابة ونحو ذلك والله أعلم.

القسم السادس: إعلام الراوي الطالب أن هذا الكتاب أو الحديث سماعه أو روايته عن فلان مقتصرًا عليه غير قائل: أروه أو شبهه، فقال كثيرون من المحدثين والفقهاء وأصحاب الأصول أهل الظاهر: تجوز الرواية بذلك وهو محكي عن ابن جريج وبه قطع أبو نصر ابن الصباغ الشافعي، واختاره أبو العباس الغمري المالكي، وزاد بعض أهل الظاهر فقال: لو قال: هذه روايتي ولا تروها عني، كان له أن يرويا عنه كما لو سمع منه حديثًا، فقال: لا ترووه عني.

ودليل هذا المذهب القياس على القراءة على الشيخ، فإنه يروي بها وإن لم يأذن في الرواية لفظًا.

والصحيح المختار ما قاله غير واحد من المحدثين وغيرهم: إنه لا يجوز الرواية بذلك، وبه قطع أبو حامد الطوسي من الشافعيين، لأنه قد يكون مسموعة ولا يأذن في روايته عنه لكونه لا يجوز روايته لخلل يعرفه فيه.

ثم أنه يجب عليه العمل به إذا صح إسناده وإن لم يجز روايته عنه؛ لأن العمل يكفي فيه صحة الحديث. والله أعلم.

القسم السابع: الوصية

وهي أن يوصي الراوي عند موته أو سفره بكتاب يرويه لشخص.

فجوز بعض السلف للموصي له رواية ذلك عن الموصي كالإعلام الذي تقدم.

Doğru olan görüş bunun geçerli olmayacağıdır. Bazı selef âlimlerinin bu görüşü ya bir âlimin basit bir hatasıdır ya da aşağıda gelecek vicâde yöntemiyle rivayeti kastettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

Sekizincisi: Vicâde

5 Vicâde, *vecede – yecidu* kökünden Arapların kullanımında bulunmayan türetilmiş bir mastardır.

Örneği şudur: Kişinin, bir başkasının hattıyla yazılmış ancak o kimseden dinlemediği, o kişiden icâzetini almadığı hadisleri içeren bir kitap bulmasıdır. Bu durumda onun "Filancanın kendi hattıyla yazılmış kitap-
10 ta…" ya da "Filancanın hattıyla onun *haddesenâ fülân* dediğini buldum/okudum" deyip isnâd ve metnin kalanını söyler. Yahut "Filancanın hattıyla onun filancadan nakilde bulunduğunu buldum/okudum" der [ve] kalan kısmı zikreder.

Eskiden de şimdi de devam eden uygulama budur. Bu şekilde yapılan
15 rivayet mürsel hadis gibidir. Ancak "Filancanın hattıyla buldum" ifadesi isnâdın ittisâlini hissettirir.

Kitabı bulanların bazıları *'an fülân* veya *kâle fülân* diyerek zaman zaman tedlîs yapmıştır. Eğer semâı olduğunu ima ediyorsa bu çok kötü bir tedlîstir. Bazıları sınırları iyice zorlayarak bu tarz rivayette *haddesenâ* ve *ahberanâ*
20 demiş, ancak bunu yapan yadırganmıştır. En doğrusunu Allah bilir.

Kişi başkasına ait olan ancak onunla hattıyla yazılmamış bir kitap bulsa *Zekera/kâle fülân: ahberanâ fülân* diyebilir. Bu ittisâli çağrıştırmayan munkatı' bir nakil şeklidir.

Bunların tamamı bizzat müellif hattı ya da müellifin kitabı olduğuna
25 itimat edildiği durumlarla ilgilidir. Durum böyle değilse rivayet esnasında "Bana filancadan ulaştı", "Filancadan yazılı olarak buldum", "Bir kitapta okudum ki filanca bana onun filancanın hattı olduğunu haber verdi", "Filanın hattıyla yazıldığını düşündüğüm bir kitapta şöyle okudum", "Kâtibinin filana ait olduğunu söylediği kitapta şöyle okudum" ve "Filanın hattıy-
30 la yazıldığı söylenen bir kitapta şöyle okudum" ifadelerini kullanır.

والصواب أنه لا يجوز ذلك وهذا الذي قاله بعض السلف إما زلة عالم وإما متأول على أنه أراد الرواية على سبيل الوجادة التي تأتي إن شاء الله تعالى.

القسم الثامن: الوجادة

وهي مصدر لوجد يجد، مؤلد غير مسموع من العرب.

٥ ومثالها أن يقف على كتاب بخط شخص فيه أحاديث يرويها ولم يسمعها منه هذا الواجد ولا له منه إجازة ولا نحوها، فله أن يقول: وجدت أو قرأت بخط فلان، أو في كتاب فلان بخطه حدثنا فلان، ويسوق باقي الإِسناد والمتن. أو يقول: وجدت أو قرأت بخط فلان عن فلان ويذكر الباقين.

هذا الذي استمر عليه العمل قديمًا وحديثًا، وهو من باب المرسل غير أنه ١٠ أخذ شوبًا من الاتصال بقوله: وجدت بخط فلان.

وربما دلس بعضهم فذكر الذي وجد بخطه وقال فيه: عن فلان أو قال فلان: وذلك تدليس قبيح إن أوهم سماعه منه. وجازف بعضهم فأطلق في هذا: حدثنا وأخبرنا، وأنكر هذا على فاعله والله أعلم.

وإذا وجد حديثًا في تأليف شخص وليس بخطه، فله أن يقول: ذكر فلان أو ١٥ قال فلان: أخبرنا فلان، وهذا منقطع لم يأخذ شوبًا من الاتصال.

هذا كله إذا وثق بأنه خط المذكور أو كتابه، فإن لم يكن كذلك، فليقل: بلغني عن فلان أو وجدت عن فلان ونحوه، أو قرأت في كتاب أخبرني فلان أنه بخطه أو في كتاب ظننت أنه بخط فلان، أو في كتاب ذكر كاتبه أنه فلان، أو في كتاب قيل: إنه بخط فلان.

Bir musannife nispet edilen bir kitaptan nakilde bulunmak istediğinde, sahih konusunda geçtiği gibi, ancak kendisi veya güvenilir biri birçok asıl nüshayla karşılaştırdığı için nüshanın sıhhatine güvendiğinde "Filanca şöyle dedi" diyebilir. Bu hususlar söz konusu değilse "Filandan bana ulaştığına göre" veya "Filana ait kitabın bir nüshasında şöyle gördüm" gibi ifadeler kullanmalıdır.

İçinde yaşadığımız dönemde ilim ehlinin çoğu bu tarz durumlarda araştırma yapmaksızın kesin ifadelerin kullanımına müsamaha gösterir. Böylece bir kişi bir musannife nispet edilen bir kitabı görüp nüshanın güvenilirliğini tespit etmeksizin "Filan şöyle dedi" diyerek nakilde bulunuyor. Doğrusu, bizim belirttiğimiz gibi olmalıdır.

Kitabı bulan kişi düşmeleri veya asli hâlinden farklılaşan şeyleri genel itibarıyla kavrayabilen âlim biriyse onun kesin bir ifadeyle nakilde bulunmasının câiz olacağını umarım. Birçok musannif, başka âlimlerin kitaplarından yaptıkları nakillerde bu yolu tercih etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Vicâdeye itimat ederek [bu yolla gelen rivayetlerle] amel etme konusuna gelince, muhaddisler ile Mâlikî fakihlerin çoğunluğunun ve daha başkalarının bunu câiz görmedikleri nakledilmiştir. Şafiî ve onun ashâbının öncülerinin ise buna cevaz verdiği rivayet edilmiştir. İlimde söz sahibi bazı Şâfiî âlimler güvenin oluşması durumunda vicâde ile amelin gerekli olduğu kanaatindedir. Bu, içerisinde bulunduğumuz dönemlerde daha başkası düşünülemeyecek doğru görüştür. Zira vicâdeyle amel etme, rivayet şartına bağlanacak olsaydı onun gerçekleşme şartlarının zorluğundan dolayı rivayetlerle amel kapısı kapanırdı. En doğrusunu Allah bilir.

وإذا أراد أن ينقل من كتاب منسوب إلى مصنف، فلا يقل: قال فلان: كذا إلا إذا وثق بصحة النسخة، بأن قابلها هو أو ثقة بأصول متعددة كما تقدم في النوع الأول، فإن لم يوجد ذلك ولا نحوه فليقل: بلغني عن فلان كذا، أو وجدت في نسخة من الكتاب الفلاني ونحوه.

وقد تسامح أكثر الناس في هذه الأعصار بإطلاق اللفظ الجازم في ذلك من غير تحر، فيطالع أحدهم كتابًا منسوبًا إلى مصنف، وينقل عنه من غير أن يثق بصحة النسخة قائلًا: قال فلان: كذا. والصواب ما قدمناه.

فإن كان المطالع عالمًا فطنًا لا يخفى عليه في الغالب الساقط والمحول عن جهته، رجونا أن يجوز له إطلاق اللفظ الجازم في هذا. وإلى هذا استروح كثير من المصنفين فيما نقلوه من كتب الناس، والله أعلم.

وأمّا العمل اعتمادًا على الوجادة، فنقل عن معظم المحدثين والفقهاء المالكيين وغيرهم أنه لا يجوز. وعن الشافعي وطائفة من نظار أصحابه جوازه.

وقطع بعض المحققين من الشافعيين بوجوب العمل بها عند حصول الثقة. وهذا هو الصحيح الذي لا يتجه في هذه الأزمان غيره، لأنه لو وقف العمل على الرواية لا نسد بابه، لتعذر شرط الرواية. والله أعلم.

25. HADİS YAZIMI VE KİTABIN KORUNMASI

İlk dönem âlimleri hadislerin yazılması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir grup, yazıyı hoş görmeyip ezberlemeyi emretmiştir ki, bu tutum, Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit [ö. 45/665 {?}], Ebû Musa [ö. 42/662-3], Ebû Saîd el-Hudrî'nin [ö. 74/693-4] içlerinde bulunduğu bir grup sahâbî ve tâbiûndan rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar Ebû Saîd'den nakledilen ve Hz. Peygamber'in (sav) "Benden Kur'ân dışında bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân dışında bir şey yazmışsa imha etsin"[1] buyurduğuna dair hadisle amel etmektedir.

Hz. Ali, oğlu Hasan, Enes, Abdullah b. Amr b. el-Âs [ö. 65/684-5] ve sahâbe ile tâbiûndan daha başka kimseler Hz. Peygamber'in (sav) "Ebû Şâh için yazın"[2] buyruğundan hareketle hadis yazımına cevaz vermişlerdir.

Bu iki hadis de sahihtir. Yazım izni unutmasından endişe ettiği kimse içindir. Yasak ise hafızasına güvendiği ve yazıya bel bağlayacağından endişe ettiği kimse içindir. Yahut Hz. Peygamber bunu hadisin Kur'ân ile karışmasından endişe ettiği için yasaklamış, karışmayacağından emin olduğunda ise buna izin vermiştir. Sonra bu tartışma ortadan kalkmış ve müslümanlar hadislerin yazılacağı konusunda icma etmişlerdir.

Hadis talebesi ve hadis yazan kimse, yazdığı veya başkasının rivayetlerinden olup onun yazısıyla elde ettiği rivayetleri hareke ve noktalama açısından karışıklıktan emin olunacak bir şekilde kaydetmek için bütün gayretini sarf etmelidir. Zihne güvenden dolayı çoğu zaman hafife alınsa da bu tavır kötü sonuçlara sebep olur.

Sorun çıkaran ifadenin harekeleneceği, karışma ihtimali bulunmayan açık ifadelerin harekelenmesinin bir anlamı olmadığı söylenmiştir. *Simâtü'l-hat* isimli kitabın yazarı [Ali b. İbrahim el-Bağdâdî {ö. ?}], Ehl-i hadîs'in sadece karışıklığa yol açacak ifadeleri harekeleyip noktaladığını nakletmiştir. Bir başkası ise bir grup âlimden bütün ifadelerin harekelenmesi gerektiğini aktarmıştır. Zira hadis ilminde giriş seviyesinde olan ve uzmanlığı bulunmayan kimse ifadenin karışık olmadığını ve doğru ile yanlışı ayıramaz. En doğrusunu Allah bilir.

1 Müslim, Zühd 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 149.

2 Buhârî, İlim 39.

النوع الخامس والعشرون: كتابة الحديث وضبط الكتاب

اختلف الصدر الأول في كتابة الحديث، والعلم، فكرهها طائفة وامروا بالحفظ، روي ذلك عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه وعبد الله بن مسعود وزيد بن ثابت وأبي موسى وأبي سعيد الخدري في جماعة من الصحابة والتابعين رضي الله عنهم أجمعين واحتجوا بحديث أبي سعيد أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تكتبوا عني شيئًا إلا القرآن، ومن كتب عني غير القرآن فليمحه.

وذهب علي وابنه الحسن وأنس وعبد الله بن عمرو بن العاص في آخرين من الصحابة والتابعين إلى جواز ذلك لقوله صلى الله عليه وسلم: اكتبوا لأبي شاه، وهو بالهاء في الوقف والدرج.

وهذان الحديثان صحيحان، فيكون الإذن لمن خاف عليه النسيان، والنهي لمن وثق بحفظه وخاف عليه الاتكال على الكتاب، أو نهى حين خاف اختلاطه بالقرآن، وأذن حين أمن ذلك، ثم زال ذلك الخلاف، وأجمع المسلمون على إباحة الكتابة.

ثم إن على طالب الحديث وكاتبه صرف الهمة إلى ضبط ما يكتبه أو يحصله بخط غيره من مروياته شكلًا ونقطًا يؤمن معهما الالتباس. وكثيرًا ما يتهاون بذلك الواثق بذهنه، وذلك قبيح العاقبة.

ثم قيل: إنما يشكل ما يشكل، ولا يتعنى بتقييد الواضح الذي لا يكاد يلتبس. ونقل صاحب سمات الخط: أن أهل العلم يكرهون الإعجام والإِعراب إلا في الملتبس. وحكى غيره عن قوم أنه ينبغي أن يشكل الجميع، لأن المبتدي وغير المتبحر في العلم لا يميز الشكل، والصواب من غيره. والله أعلم.

Alt Başlıklar

1. Karışma ihtimali bulunan râvilerin isimlerine daha çok dikkat etmelidir. Zira bunlarda anlam ve aklî çıkarıma yer yoktur.

2. Sorun çıkaran ifadelerin aynı kitap üzerinde harekelenmesi hoş görülmüştür. Sonrasında hadis tâlibi ifadeyi nüshanın kenarına müstakil, açık ve harekeli bir şekilde yazar. Bu, ifadenin açık hâle gelmesi açısından daha uygundur.

3. Kişinin kâğıtta boş yer bulamaması veya kitapları hafif olması gereken bir yolcu olması gibi mecburi durumlar haricinde küçük harflerle yazmak hoş karşılanmamıştır.

4. Yazının okunaklı olması, harfleri değiştirecek şekilde süratli [*meşk*] ve ayrı olması gereken harfleri bitiştirecek şekilde [*ta'lîk*] yazılmaması hoş görülmüştür.

5. Noktalı harfler noktalanarak zabt edildiği gibi noktasız harfler de noktasız olduklarını gösteren işaretlerle zabt edilmelidir. Bunun nasıl olacağı tartışmalıdır: Kimileri "*dal*, *ra*, *sin*, *sad*, *tı* ve *ayn* harflerinin altlarına, benzerlerinin üstündekiler gibi noktalar konulmalıdır", kimileri "noktasız harflerin üzerine tırnak şeklindeki bir çizgi, uçları harflerin üstüne gelecek şekilde yatay olarak çekilir" demiş, kimileri de "*hâ*'nın altına kendi cinsinden küçük bir harf yazılır, diğer noktasız harflerin altına da kendi şekilleri konur" demiştir. Bazı eski kitaplarda noktasız harflerin üstünde küçük bir çizgi, bazılarının altında da hemze gibi küçük bir işaret bulunur.

6. Yazar, kitabında [aynı metnin farklı] rivayetlerini derleyip her bir râvi için bir-iki harften oluşan bir rumuz belirleyen kimsenin yaptığı gibi, başkalarının anlamayacağı bir ıstılahı kendiliğinden kullanmamalıdır. Bu rumuzlarla kastının ne olduğunu kitabının başında ya da sonunda açıklarsa bunda sorun yoktur. Ancak en doğrusu rumuz belirlemekten kaçınmak ve her bir rivayette râvilerin ismini rumuz kullanmadan tam olarak ama kısaca yazmaktır.

فروع

أحدها: ينبغي أن يكون اعتناؤه بضبط الملتبس من أسماء الناس أكثر لأنه لا مدخل للمعنى والذهن فيها.

الثاني: يستحب في الألفاظ المشكلة أن يضبطها في نفس الكتاب ثم يكتبها قبالتها في الحاشية مفردة واضحة مضبوطة، فإن ذلك أبلغ في إبانتها.

الثالث: يكره الخط الدقيق إلا من عذر بأن لا يجد سعة في الورق أو يكون رحالًا يحتاج إلى تخفيف الكتاب ونحو هذا من الأعذار.

الرابع: يستحب تحقيق الخط دون مشقه وتعليقه.

والخامس: كما تضبط الحروف المعجمة بالنقط ينبغي أن تضبط المهملة بعلامة الاهمال. واختلف فيها، فقيل يجعل تحت الدال والراء والسين والصاد والطاء والعين، النقط التي فوق نظائرها المعجمات، وقيل: يجعل فوق المهمل كقلامة الظفر مضجعة على قفاها. وقيل: تحت الحاء حاء مفردة صغيرة، وكذا تحت باقي المهملات على صورها. ويوجد في بعض الكتب القديمة فوق المهمل خط صغير، وفي بعضها تحته مثل الهمزة.

السادس: لا ينبغي أن يصطلح مع نفسه في كتابه بما لا يفهمه غيره، كفعل من يجمع في كتابه روايات ويرمز إلى كل راو بحرف أو حرفين وما أشبه ذلك فإن بين في كتابه أو آخره مراده بها فلا بأس. والأولى اجتناب الرمز مطلقًا ويكتب عند كل رواية اسم راويها بكما له مختصرًا.

7. Aralarını ayırmak için iki hadisin arasına bir daire koymak gerekir. Nitekim bu uygulama Ebü'z-Zinâd [ö. 130/748], Ahmed b. Hanbel, İbrahim el-Harbî ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'den [ö. 310/923] nakledilmiştir. Hatîb dairelerin boş olmasını, nüshayı kontrol ederken de kontrolü biten her bir hadisin ardından gelen dairenin ortasına bir nokta konulmasını hoş karşılamıştır.

8. Abdullah ve Abdurrahman gibi Allah'a kulluğu ifade eden isimlerin ilk kelimesi olan *Abd*'ın satır sonuna, ikinci kelime olan *Allah*'ın ise alttaki satırın başında bulunan *ibn fülân* ifadesinin öncesine yazılması [yani satırın başına *Allah b. Fülân* kısmının denk gelmesi] hoş görülmemiştir. *Resûl* kelimesinin satır sonunda, *Allah sallallahu aleyhi ve sellem* ifadesinin alttaki satırın başına yazılması da hoş görülmemiştir. En doğrusunu Allah bilir.

9. Allah Resûlü'nün (sav) ismi her anıldığında salât ve selâm ifadesinin yazımı gözetilmeli, bunun tekrarından usanılmamalıdır. Bu, hadis taliplerinin ve hadis yazan kimselerin erkenden öğrenmesi gereken en önemli faydalardandır. Bunu yapmaktan geri duran büyük bir sevaptan mahrum kalır. Yazacağı bu ifadeler rivayet ettiği bir söz değil, devamlı hâle getireceği bir duadır. Bundan dolayı bunu yazarken kendisini rivayetteki lafızla sınırlamamalı ve asıl nüshada yoksa sadece var olanları yazmakla yetinmemelidir.

Aynı durum Allah Teâlâ'ya övgü içeren *azze ve celle* ile *tebâreke ve teâlâ* gibi ifadeler için de geçerlidir.

Derim ki: Sahâbe, ulemâ ve diğer hayırlı kimseler için kullanılan rıza ve rahmet temennisi bildiren (tarziye ve terahhüm) ifadeleri için de durum böyledir. Kitapta rivayetlerle birlikte bu gibi ifadelerin de bulunduğu tespit edildiğinde ise onları korumaya daha fazla özen gösterilmelidir.

Salavâtı yazarken şu iki eksiklikten kaçınmalıdır:

1. Salavâtı rumuzla iki harf şeklinde yazarak şekil açısından eksiklik yapmamalıdır.

2. Selâm olmaksızın sadece salâtı ya da sadece *aleyhi's-selâm* yazarak mana açısından eksiklik yapmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ "*Ona salât ve selâm getirin*"[1] buyurmuştur.

1 33/el-Ahzâb: 56.

السابع: ينبغي أن يجعل بين كل حديثين دارة يفصل بينهما. نقل ذلك عن أبي الزناد وأحمد بن حنبل وإبراهيم الحربي ومحمد بن جرير الطبري واستحب الخطيب أن تكون الدارات غفلًا، فإذا قابل، فكل حديث قابله نقط في الدارة التي تليه نقطة وسطها.

٥ الثامن: يكره في مثل عبد الله وعبد الرحمن بن فلان وسائر الأسماء المشتملة على التعبيد لله تعالى أن يكتب عبد في آخر سطر ويكتب اسم الله مع ابن فلان في أول أسطر. وكذا يكره أن يكتب قال رسول في آخر سطر و الله صلى الله عليه وسلم في أول الآخر وكذا ما أشبهه والله أعلم.

التاسع: ينبغي أن يحافظ على كتابة الصلاة والتسليم على رسول الله صلى ١٠ الله عليه وسلم عند ذكره، ولا يسأم من تكريره، فإن ذلك من أكبر الفوائد التي يتعجلها طلبة الحديث وكتبته، ومن أغفل ذلك حرم حظًا عظيمًا وما يكتبه فهو دعاء يثبته لا كلام يرويه، فلهذا لا يتقيد فيه بالرواية، ولا يقتصر على ما في الأصل إن كان ناقصًا.

وهكذا الأمر في الثناء على الله تعالى كعز وجل وتبارك وتعالى وما أشبه هذا.

١٥ قلت وكذا الترضي والترحم على الصحابة والعلماء وسائر الأخيار، وإذا وجد شيء من ذلك قد جاءت به الرواية كانت العناية بإثباته أكثر.

ثم ليجتنب في كتب الصلوة نقصين:

أحدهما: نقصها صورة بأن يرمز إليها بحرفين أو نحو ذلك.

الثاني: نقصها معنى بأن يكتب صلى الله عليه من غير وسلم، أو يكتب عليه ٢٠ السلام قال الله تعالى: {صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا}.

10. Talebe, icâzet olsa dahi kitabını asıl nüshayla mukabele etmelidir. En iyi mukabele, rivayetleri daha sağlam almaya imkân vermesinden dolayı hem talebenin hem de hocanın kitaplarını hadis rivayeti esnasında yanlarında bulundurmalarıdır. Bunlardan herhangi birinin eksikliği mukabelenin kalitesini aynı oranda azaltır.

Ders esnasında orada bulunup da kendine ait nüshası olmayan kimsenin, nüsha sahibi ile birlikte onun nüshasına bakması özellikle de bu nüshadan rivayette bulunmak istiyorsa iyi olur. Yahya b. Maîn ise "Râvinin, kıraat esnasında hocanın nüshası dışındaki bir nüshaya bakmadıkça o nüshadan rivayette bulunması câiz değildir" demiştir. Ancak bu terk edilmiş, şâz bir görüştür. Cumhurun benimsediği doğru görüş, bunun şart koşulamayacağı ve kıraat esnasında kitaba hiç bakmasa da semâın geçerli olacağıdır. Ayrıca mukabeleyi kendisinin yapması da şart koşulmaz. Aksine kıraat anı dışında da olsa hocanın nüshasıyla yapılan mukabele yeterlidir. Zabtına güvenilen sika birinin mukabelesiyle yetinmek câizdir. Hocasının asıl nüshasıyla kurallarına uygun olarak mukabele edilmiş bir kopya ile yapılan mukabele de yeterlidir. Aynı şekilde hocasının hocasına ait asıl nüshayla da mukabele edilebilir ki, zaten hocasının nüshası da bu asıl nüshayla mukabele edilmiştir. Çünkü maksat, kitabının semâ edilmiş asıl nüshayla uyumlu olmasıdır. Bunun vasıtalı olup olmaması arasında fark yoktur.

Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî, Ebû Bekir el-İsmâîlî, Berkânî ve Hatîb, talebenin nüshasının bir asıldan alınmış olması, rivayet esnasında nüshanın mukabele edilmediğinin bildirilmesi ve nüshayı asıldan nakleden kişinin iyi nakilde bulunan ve atladığı yerler az olan biri olması şartıyla kitabını bir asılla mukabele etmeyen kimsenin bu kitaptan rivayetini câiz görmüşlerdir. Hadis talibi kendi kitabıyla ilgili dikkat etmesi gereken hususları daha üstteki râvilerin rivayetleri açısından hocasının kitabında da gözetmeli ve kesinlikle birinin semâ yoluyla aldığı bir kitabı gördüklerinde, onu rastgele bir nüshadan ona arz eden talebe grubu gibi olmamalıdır. Bu konudaki ihtilaf ve görüşler bir sonraki konunun başında ele alınacaktır. En doğrusunu Allah bilir.

العاشر: على الطالب مقابلة كتابه بأصل سماعه وإن كان إجازة، وأفضل المقابلة أن يمسك الطالب كتابه والشيخ كتابه حال تحديثه لما يجتمع من الإتقان بسبب ذلك، فما نقص من هذه الأوصاف نقص من مرتبة المقابلة بقدرها.

ويستحب أن ينظر معه من الحاضرين من لا نسخة معه لا سيما إن أراد الآخر النقل من هذه النسخة، وقال يحيى بن معين: لا يجوز له أن يروي من غير أصل الشيخ إلا إذا كان ينظر فيه حال القراءة. وهذا مذهب شاذ متروك، والصواب الذي قاله الجماهير: إن ذلك لا يشترط فيصح السماع وإن لم ينظر أصلًا في الكتاب حال القراءة ولا يشترط أن يقابله بنفسه بل يكفيه المقابلة بأصل الشيخ، وإن كان في غير حال القراءة. ويجوز أن يكتفي بمقابلة ثقة موثوق بضبطه. ويجوز أن يقابل بفرع قوبل بأصل شيخه المقابلة المشروطة. وكذلك إذا قابل بأصل أصل شيخه الذي قوبل به أصل شيخه لأن المقصود أن يكون كتابه موافقًا لأصل سماعه، فسواء حصل بواسطة أو بغيرها.

أما إذا لم يعارض كتابه أصلًا، فقد أجاز الرواية منه الأستاذ أبو إسحاق الاسفرائيني وأبا بكر الإِسماعيلي والبرقاني والخطيب، وشرطه أن يكون نسخة الطالب منقولة من الأصل، وأن يبين عند الرواية أنه لم يعارض، وأن يكون ناقل النسخة صحيح النقل قليل السقط. وينبغي أن يراعى في كتاب شيخه بالنسبة إلى من فوقه مثل ما ذكرناه في كتابه ولا يكونن كطائفة إذا رأوا سماع إنسان لكتاب سمعوه عليه من أي نسخة اتفقت، وفي هذا خلاف وكلام يأتي في أول النوع الذي يليه، والله أعلم.

11. Düşen ifadenin hâşiyede nasıl belirtileceği hususunda -ki bu *lahak* diye adlandırılır- tercih edilen görüş, satırda düşmenin olduğu yerden yukarıya doğru bir çizgi çekmek, sonra da çizgiyi iki satır arasında kalacak şekilde lahakın yapılacağı hâşiye tarafına doğru hafifçe kıvırmaktır. Bazıları anlaşılır kılmak için bu kıvrımın düşmenin olduğu yerden lahakın başlangıcına kadar uzatılacağını söylemiştir. Fakat tercih edilen görüş kitabın karalanmaması ve bazı kelimelerin üzerinin çizildiği vehminin uyanmaması için küçük bir kıvrımla yetinilmesidir. Lahak, tam olarak kıvrımın mukabiline yazılır ve bu, müsait ise hâşiyenin sağ tarafında olur. Düşme satırın sonlarına doğru ise lahak, hâşiyenin sol tarafına kaydedilir. Ayrıca lahak sayfanın yukarı kısmına doğru yazılmalıdır. Lahak iki veya daha fazla satır ise hata eden bazı kimselerin yaptığı gibi ilgili satırlar aşağıdan yukarı doğru yazılmaz, doğrusu yukarıdan başlayıp aşağıya uzanmasıdır. Satırlar varağın sağ tarafında ise yazım varağın ortalarına doğru, sol tarafında ise varağın sonuna doğru bitmelidir En doğrusunu Allah bilir.

Lahakın bitiminde *sah* ifadesi yazılır. Bazıları *sah* ile birlikte *race'a* da yazar, bazıları ise ifadenin devamlılığını sağlamak için lahakın sonuna kitapta düşen ifadeden sonra gelen kelimeyi de yazar. Doğu ve batıdaki bir grup ilim ehlinin tercihi bu yöndedir. Ancak bu hoş karşılanmaz; çünkü yanıltıcı bir uzatmadır.

Hâşiyeye yazdığı ve metnin aslından olmayan şerh, hata uyarısı, rivayet veya nüsha farklılığı gibi hususlarda Kadı İyâz "Karışıklık olmaması ve düşülen notun metinden zannedilmemesi için çizgi çekilmez" demiştir.[1] Tercih edilen görüş ise meramı daha anlaşılır kılacağı için çizgi çekmenin iyi olacağı yönündedir. Ayrıca çizgi kendisi için not düşülen kelimenin üzerine çizilmelidir.

Nüshadan düşen ifade için çizilen çizgi ise düşmenin iki yanında bulunan kelimelerin arasına çizilir. En doğrusunu Allah bilir.

12. İşinin ehli mahir kimseler tashih, tadbîb ve temrîze özen gösterirler.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 164.

الحادي عشر: المختار في كيفية تخريج الساقط في الحواشي ويسمى اللحق بفتح الحاء أن يخط من موضع سقوطه في السطر خطًا صاعدًا إلى فوق ثم يعطفه بين السطرين عطفة يسيرة إلى جهة اللحق، ومنهم من قال: يمد العطفة إلى أول اللحق للايضاح والمختار أنه يقتصر على العطفة اليسيرة لئلا يسود الكتاب ويوهم الضرب على بعض المكتوب. ويكتب اللحق مقابلًا الخط المنعطف، وليكن ذلك في الحاشية اليمنى إن اتسعت إلا أن يتأخر النقص إلى آخر السطر فيخرجه إلى الشمال، وليكتبه صاعدًا إلى أعلى الورقة. وإن كان اللحق سطرين فأكثر فلا يبتدى سطوره من أسفل إلى أعلى كما يفعله بعض الغالطين بل الصواب ابتداءها من أعلى إلى أسفل، فإن كانت في يمين الورقة كانت انتهاءها إلى باطن الورقة. وإن كان في شمال الورقة كان انتهاءها إلى طرف الورقة والله أعلم.

ثم يكتب عند انتهاء اللحق: صح. ومنهم من يكتب مع صح رجع. ومنهم من يكتب في آخر اللحق الكلمة المتصلة به داخل الكتاب ليؤذن باتصال الكلام، وهذا اختيار جماعة من أهل المعرفة المشارقة والمغاربة وليس بمرضى لأنه تطويل موهم. والله أعلم.

وأما ما يخرجه في الحواشي من شرح أو تنبيه على غلط أو اختلاف رواية أو نسخة أو نحو ذلك، مما ليس من الأصل، فقال القاضي عياض رحمه الله: لا يخرج لذلك خط تخريج لئلا يلبس ويحسب من الأصل. والمختار استحباب التخريج لأنه أدل على المقصود، ويكون هذا التخريج على نفس الكلمة التي لأجلها خرج.

وأما التخريج الذي سبق فيما سقط من الأصل فيكون بين الكلمتين اللتين بينهما سقط الساقط والله أعلم.

الثاني عشر: شأن الحذاق المتقنين الاعتناء بالتصحيح والتضبيب والتمريض.

Tashih, rivayet ve mana açısından doğru olan bir söz için *sah* ifadesinin yazılmasıdır. Bu, şüpheyi ve ihtilafı ortadan kaldırır. *Sah* ifadesi ilgili sözün incelendiğini ve ifadenin tahkik edildiğini bildirmek üzere yazılır.

Tadbîb -ki temrîz diye de isimlendirilir- lafız veya mana bakımından bozuk, zayıf ya da eksik olmakla birlikte nakil açısından sâbit olan ifadelerde kullanılır. Hatalı ifadenin üzerine başı sad harfine benzer bir çizgi çekilir, ancak iptal işareti sanılmasın diye de işaret edilen kelimeye birleştirilmez. Sanki o *hâ*'sı olmayan tashih *sad*'ı gibidir [صـــ]. Mutlak olarak doğru olan ile sadece rivayet açısından doğru olanı ayırmak için bu şekilde yazılır, ifadede bir eksiklik ve kusur olduğunu ihsas etmek için de eksik bırakılır [yani *hâ*'sı yazılmaz]. Tıpkı kilitle [kapının] kilitlenmesi gibi ifade okunamayacak şekilde kilitlendiği için "kilit [*dabbe*]" diye isimlendirilmiştir. Su kabındaki çatlağın üzerine perçin yapılması gibi sorunlu ifadenin üzerine yazılır.

Muhaddislerin çokça tadbîb yaptıkları yerlerden biri de mezkûr eksikliklerin kapsamına giren, isnâdda irsâl ve inkıtâ'ın gerçekleştiği yerlerdir.[1]

Bazı eski nüshalarda birbirine atıf harfiyle bağlanan bir grup râvi içeren isnâdlardaki isimlerin arasında dabbeye benzer bir işaret bulunur. Konudan habersiz kişi bunları dabbe zannetse de bunlar dabbe değildir. Sanki o, atıf *vâv*'ının, *'an* yapılmasından endişe edilerek konulan bir birleştirme işaretidir. Belki de bazıları tashih işareti *sah*'ı kısaltmış, bu da onun tadbîble karışmasına sebep olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

13. Nüshada o kitapta olmayan bir ifade varsa bu fazlalık, [üstünü] çizmek [*darb*], silmek [*mahv*], kazımak [*hakk*] gibi bir yolla metin dışı bırakılır. Darb, ilgili ifadenin başka bir rivayette gelip doğru olma ihtimali bulunduğu için en iyi yoldur.

Mahiyeti konusunda görüş ayrılığı vardır: Çoğunluk hatalı ifadenin üzerine, iptal edildiğini gösteren ve silinen kelimelerle karışmış olmakla birlikte üstü çizilenlerin okunmasına da imkân veren açık bir çizgi çekileceği kanaatindedir. Darb *şakk* diye de isimlendirilmiştir.

---

1 Yani isnâd bilgisi olan müstensih senedde bir kopukluk (irsâl, inkıtâ') olduğunu anlar ve bunun kendisinden kaynaklanmadığını, asıl nüshada böyle olduğunu ifade etmek üzere tadbîb işareti koyar [çevirenin notu].

أما التصحيح فهو كتابة صح على كلام صح رواية ومعنى وهو عرضة للشك أو الخلاف فيكتب عليه صح ليعلم أنه اعتنى به وحقق.

وأما التضبيب ويسمى أيضًا التمريض، فيفعل فيما ثبت من جهة النقل وهو فاسد لفظًا أو معنى، أو ضعيف أو ناقص فيمد عليه خط أوله مثل الصاد ولا يلزق بالكلمة المعلم عليها لئلا يظن ضربًا وكأنه صاد التصحيح دون مائها كتبت كذا ليفرق بين ما صح مطلقًا وبين ما صح رواية فحسب وجعل ناقصًا ليشعر بنقصه ومرضه وسمى ضبة لكون الكلمة مقفلة به لا يتجه لقراءة كما أن الضبة يقفل بها ولأنها على كلام مختل كالضبة على موضع الكسر من الإناء.

ومن المواضع التي يضببون منها كثيرًا موضع الإرسال والانقطاع من الإسناد، وهو داخل في النقص المذكور.

ويوجد في بعض الأصول القديمة في الإسناد الجامع جماعة معطوفًا بعضهم على بعض علامة تشبه الضبة بين أسمائهم فيتوهم من لا خبرة له أنها ضبة وليست ضبة وكأنها علامة وصل خوفًا من أن تجعل عن مكان الواو. وربما اختصر بعضهم علامة التصحيح فاشتبهت التضبيب. والله أعلم.

الثالث عشر: إذا وقع في الكتاب ما ليس منه نفى عنه بالضرب أو المحو أو الحك أو غيرها، والضرب أولها لاحتمال صحته في رواية أخرى.

واختلفوا في كيفيته، فالأكثرون على أنه يخط فوق المضروب عليه خطًا بينًا دالًا على إبطاله بحيث يقرأ ما خط عليه ويكون مختلطًا بالكلمات المضروف عليها، ويسمى هذا أيضًا الشق.

Bazıları çizgiyi, ifadenin üzerine çekmeyip hatalı ifadenin üst tarafına koymuş ve çizginin uçlarını silinen ifadenin başına ve sonuna gelecek şekilde kıvırmıştır.

Bazıları hatalı ifadenin üzerine, uçları onun başına ve sonuna gelecek bir yarım daire koyar. Eğer hatalı ifade uzun ise ifadenin başına ve sonuna parantez konur. Bunu her bir satırın başında ve sonunda yapar. Bazıları parantez koymak yerine fazlalık olan ifadenin başına ve sonuna küçük bir daire koymakla yetinir.

Bazıları hatalı ifadenin başına *lâ*, sonuna ise *ilâ* yazar. Bunun bir rivayette düştüğü hâlde bir diğer rivayette sâbit olan ifadelerdeki kullanımı güzel olur.

Tekrarlanan ifadelerden hangisinin üstünü çizmenin daha iyi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. İkinci ifadenin üstünün çizileceği, çünkü onun hatalı olduğu söylenmiştir. Şekil bakımından iyi ve net olanın bırakılacağı, çünkü yazıyla hedeflenenin bu olduğu da söylenmiştir.

Kadı İyâz şöyle demiştir: "Satırların başını ve sonunu korumak için, tekrar eden kelimeler satırın başında ise ikincinin, satırın sonunda ise ilkinin üzeri çizilir. Eğer biri alt satırın başında diğeri üst satırın sonunda ise satır başının korunması daha önemli olduğu için satırın sonundakinin üzeri çizilir. Tamlayan-tamlanan veya niteleyen-nitelenen gibi bir ifade tekrar ediyorsa satırın başı veya sonu dikkate alınmaz, yazıdaki tamlayan-tamlanan gibi unsurlar arasındaki irtibata bakılır. Bunların arasını ayırmaz, tekrar eden ifadelerden ortadakini değil, kenarda olanın üzerini çizeriz."[1] En doğrusunu Allah bilir.

İlim ehli hakk ve keşti[2] hoş karşılamamış, bunun töhmet [sebebi] olduğunu söylemiştir. Onların semâ meclisine bıçak getirilmesini hoş karşılamadıkları da söylenmiştir. Mahv'ın[3] hükmü de hakk ile aynıdır. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Kadı İyâz, *el-İlmaʿ*, s. 173.

2 "Kitapta yanlış yazılan veya metinde bulunmayan bir ilaveyi kazımak suretiyle düzeltme usûlü için kullanılan hadis terimi" (Uğur, "Darb", s. 486) [çevirenin notu].

3 "Hadis yazarken yanlış yazılan kelimeyi silip doğrusunu yazmak anlamında terim" (Uğur, "Darb", s. 486) [çevirenin notu].

ومنهم من لا يخلطه بالمضروب ويثبته فوقه، ويعطف طرفي الخط على أول المضروب عليه وآخره.

ومنهم من يحوق على أول المضروب عليه نصف دائرة وكذا في آخره. وإذا كثر المضروب عليه فقد يكتفي بالتحويق في أول الكلام وآخره، وقد يفعله في ٥ أول كل سطر وآخره. ومنهم من لا يحوق بل يكتفي بدائرة صغيرة أول الزيادة وآخرها.

ومنهم من يكتب: لا. في أوله و: إلى. في آخره. وهذا يحسن فيما صح في رواية وسقط في أخرى.

وأما الضرب على الحرف المكرر فاختلف في الأولى منه، فقيل: يضرب ١٠ على الثاني لأنه الخطأ، وقيل: يبقي أحسنهما صورة وأبينهما، لأنه المراد من الخط.

وقال القاضي عياض: إن كان المتكرران في أول سطر ضرب على الثاني وإن كانا في آخره ضرب على أولهما صيانة لأوائل السطور وآخرها. فإن كان أحدهما في أول سطر والآخر في آخر سطر ضرب على ما في آخره، لأن أول ١٥ السطر أولى بالمراعاة، وإن كان المتكرر في المضاف والمضاف إليه أو الصفة والموصوف أو نحوه. لم يراع أول السطر وآخره بل يراعي الاتصال بين المضاف والمضاف إليه ونحوهما في الخط فلا يفصل بينهما بل يضرب على المتطرف من المتكرر دون المتوسط والله أعلم.

وأما الحك والكشط فكرههما أهل العلم، وقالوا: هو تهمة. وقيل: كانوا ٢٠ يكرهون حضور السكين مجلس السماع، وأما المحو فحكمه حكم الحك. والله أعلم.

14. Kişinin, karışıklık çıkmaması için rivayet farklılıklarının olduğu yerleri zabt etmeye ve belirlemeye özen göstermesi, yani kitabını bir rivayete göre yazması, sonra daha başka rivayetlerdeki ziyâdeleri hâşiyeye eklemesi, eksikliklere işaret koyması, ihtilaflı yerleri kaydetmesi ve bunların her birinde rivayeti tam olarak nakleden kimsenin ismini açıkça belirtmesi [gibi durumlarda], -kitabının başında ya da sonunda bunları açıklaması durumu hariç- rumuz kullanmaması gereklidir.

Pek çok hadis imamı bu ayrıştırma işlemi için kırmızı mürekkep kullanmakla yetinmiştir. [Kenara] eklenen rivayette, kitaptaki metne göre bir fazlalık varsa bunu kırmızı mürekkeple yazar. Eklenen rivayette eksiklik varsa ve ziyâde metnin rivayetinde ise onu kırmızı mürekkeple parantez içine alır. Bunu yapan kimse, kırmızı mürekkebin sahibini kitabın başında ya da sonunda açıklamalıdır.

15. Hadis yazan kimseler *haddesenâ* ve *ahberanâ* ifadelerinin yazımında genelde rumuz kullanımıyla yetinmişlerdir. Bu kullanım herhangi bir karışıklığa mahal vermeyecek şekilde yaygınlaşmıştır. *Haddesenâ* için "ثنا" yazılmış, bazen "نا" ile yetinilmiş, *ahberanâ* için "أنا" yazılmıştır. Bir grup âlimin yaptığı gibi *ahberanâ*'nın yazımında *haddesenâ*'nın ilk geçen rumuzuna elif ekleyerek "أثنا" yazmak iyi bir tavır değildir. Nitekim Beyhakî bunu yapmıştır. *Ahberanâ* için "أرنا", *haddesenâ* için "دثنا" rumuzu da kullanılabilir. Son rumuzdaki *dâl* harfi Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Abdurrahman es-Sülemî [ö. 412/1021] ve Beyhakî'nin yazmalarında yer alır. En doğrusunu Allah bilir.

Hadisin iki veya daha fazla isnâdı varsa bir isnâddan diğerine geçişte muhaddisler "ح" harfini yazmışlardır. Mütekaddim âlimlerin buna dair bir açıklaması bulunmamaktadır. Bazı hadis hâfızlarının yazılarında "ح" yerine "صح" ifadesi yer alır. Bu durum [iki isnâd arasındaki "ح"nın] "صح"ın sembolü olduğunu düşündürür. Burada "صح" ifadesinin yazılması, bu isnâdın hadisinin düştüğü zannını ortadan kaldıracağı ve ikinci isnâdın birinciyle birleştirilip tek isnâd yapılmamasını engellediği için güzeldir.

الرابع عشر: ينبغي أن يعتني بضبط ما تختلف فيه الروايات ويميزها كيلا يختلط ويشتبه فيجعل كتابه على رواية، ثم ما كان في غيرها من زيادة ألحقها في الحاشية أو من نقص أعلم عليه أو من خلاف كتبه معينًا، في كل ذلك من رواه بتمام اسمه لا رامزًا إلا أن يبين ذلك في أول الكتاب أو آخره.

٥ واكتفى كثيرون من الأئمة بالتمييز بحمرة، فإذا كان في الرواية الملحقة زيادة على التي في متن الكتاب كتبها بحمرة، وإن كان فيها نقص وكانت الزيادة في رواية المتن حوق عليها بحمرة، ثم على فاعل ذلك تبيين صاحب الحمرة أول كتابه أو آخره.

الخامس عشر: غلب على كتبة الحديث الاقتصار على الرمز في حدثنا ١٠ وأخبرنا، وشاع ذلك فلا يكاد يلتبس، فيكتب من حدثنا: الثاء والنون والألف وربما اقتصر على النون والألف، ويكتب من أخبرنا الألف التي في أوله مع النون والألف في آخره. وليس يحسن ما تفعله طائفة من كتابة، أخبرنا بألف مع علامة حدثنا الأولى وقد فعله البيهقي الحافظ رحمه الله. وقد يكتب في أخبرنا: راء بعد الألف، وفي حدثنا قال في أولها. ووجدت الدال في خط الحاكم أبي ١٥ عبد الله وأبي عبد الرحمن السلمي والبيهقي رحمهم الله تعالى، والله أعلم.

وإذا كان للحديث إسناد أو أكثر كتبوا عند الانتقال من إسناد إلى إسناد: وهي حاء مهملة مفردة، ولم يوجد للمتقدمين تبيين لأمرها ووجد بخط جماعة من الحفاظ موضعها صح، وهذا يشعر بكونها رمزًا إلى صح، وحسن إثبات صح هنا لئلا يتوهم أن حديث هذا الإسناد سقط، ولئلا يركب الإسناد الثاني على الأول، ٢٠ ويجعلا إسنادًا واحدًا.

Geç dönemden Isfahanlı bir âlim "ح"nın bir isnâddan diğerine geçişte [*tahavvül*] kullanıldıığnı söylemiştir. Onun iki isnâdın arasına giren anlamındaki *hâil* kelimesinden geldiği, dolayısıyla "ح" isnâddan olmadığı için okuma esnasında kendisine gelindiğinde telaffuz edilmeyeceği de söylenmiştir.

Geç dönem âlimlerinden biri "ح"nın hadis kelimesine işaret ettiğini söylemiştir. Tüm Mağriblilerin kıraat esnasında "ح" ifadesine geldiklerinde "el-hadîs" dedikleri nakledilmiştir.

Bağdatlı bir âlim şöyle demiştir: "ح" harfine geldiğinde "hâ" diyerek okumaya devam eden âlimler vardır. Bu en tercih edilen, ihtiyata uygun ve dengeli görüştür. En doğrusunu Allah bilir.

16. Hatîb şöyle demiştir: "Talebe besmeleden sonra kitabı kendisinden dinlediği hocasının ismini, künyesini ve nisbesini yazmalı, sonra dinlediklerini birebir nakletmeli, besmelenin üstündeki satıra da hadisleri birlikte dinlediği kişilerin isimlerini ve semâ tarihini yazmalıdır. İsterse bu bilgileri kitabın ilk varağının hâşiyesine yazabilir. Âlimler bunların tamamını yapmıştır."

Hatîb'in ifadeleri, bunları yapmak isteyen kimse için en ihtiyatlı ve semâın bilinmesini en kolay temin edecek yoldur. Bu bilgiler kitabın sonuna ve gizli kalmayacak bir yere de yazılabilir. En doğrusunu Allah bilir.

Semâ kaydı kendisine güvenilen ve yazısı tanınan bir hoca tarafından yazılmalıdır. Bu durumda hocanın kendi hattıyla tashih kaydını [semâın sahih olduğunu belirten ifadeleri] yazmamasında da sorun yoktur. Güvenilir biri olduğu takdirde kitap sahibi kendi semâını bizzat kendisi yazabilir. Nitekim pek çok sika râvi böyle yapmıştır.

Semâ kaydını tutan kişi dinleyenleri, dinlenen metni ve kendisinden dinlenen kimseyi, farklı biçimde anlaşılmayacak bir lafızla yazmaya özen göstermeli, ismini kaydettiği kimseler hakkında gevşeklikten kaçınmalı ve meşru olmayan bir gerekçeyle dinleyicilerden birinin adını kaydetmemekten uzak durmalıdır. Semâ kaydını tutan kimse derse iştirak etmemişse, o günün kaydını derse gelenlerden güvenilir birinin beyanından hareketle tutmasında sorun yoktur.

وقال بعض المتأخرين الأصبهانيين: هي من التحول من إسناد إلى إسناد، وقيل: هي من حائل أي تحول بين الإِسنادين وليست من الحديث فلا يلفظ بشيء عند الانتهاء إليها في القراءة.

وقال بعض المتأخرين: هي إشارة إلى قولنا: الحديث، وحكى عن جميع أهل المغرب أنهم يقولون إذا وصلوا إليها في القراءة: الحديث. ٥

وقال بعض البغداديين من العلماء من يقول إذا انتهى إليها في القراءة: حاء، ويمر، وهذا هو المختار الأحوط الأعدل. والله أعلم.

السادس عشر: قال الخطيب رحمه الله: ينبغي للطالب أن يكتب بعد البسملة اسم الشيخ الذي سمع الكتاب منه وكنيته ونسبه ثم يسوق ما سمعه منه على لفظه ويكتب فوق سطر التسمية أسماء من سمع معه وتاريخ السماع، وإن أحب كتب ذلك في حاشية أول ورقة من الكتاب فكلا فعله الشيوخ. ١٠

وهذا الذي قاله الخطيب أحوط وأقرب إلى معرفة السماع لمن أراده، ولا بأس بكتبه آخر الكتاب وحيث لا يخفى منه. والله أعلم.

وينبغي أن يكون التسميع بخط شخص موثوق به معروف الخط ولا بأس عند ذلك في أن لا يكتب المسمع خطه بالتصحيح، ولا بأس على صاحب الكتاب إذا كان موثوقًا به أن يقتصر على إثبات سماعه بخط نفسه، فطالما فعله الثقات. ١٥

وعلى كاتب التسميع التحري في ذلك وبيان السامع والمسموع، والمسموع منه بلفظ غير محتمل ومجانبة التساهل فيمن يثبت اسمه والحذر من إسقاط أحد منهم لغرض فاسد، فإن كان مثبت السماع غير حاضر فأثبته معتمدًا على إخبار من يثق بخبره من حاضريه فلا بأس. ٢٠

Semâı başkasının kitabında kayıtlı olan kimseye gelince kitap sahibinin bunu gizlemesi, o kişinin semâ kaydını nakletmesini ve metni kopyalamasını engellemesi çirkin bir davranıştır. Kitabı ondan ödünç istediğinde bunu [vermeyi] ağırdan almamalıdır. Kitap sahibinin kitabını vermemesi durumunda, ödünç isteyen kişinin semâı o kitapta kendi [yani kitap sahibinin] rızasıyla yer alıyorsa kitabı ödünç vermek zorundadır, aksi takdirde böyle bir zorunluluğu yoktur. Üç mezhebin önemli imamları, Hanefî kadı Hafs b. Gıyâs [ö. 194/810], Mâlikî kadısı İsmail [ö. 282/895] ve Şâfiî Ebû Abdullah ez-Zübeyrî bu görüştedir. Hafs ve İsmail bu doğrultuda hüküm vermiştir. Bazıları karşı çıkmışsa da doğru olan görüş budur. Bu durum aslında kitap sahibinin kitabı ödünç alacak kimse için şâhitliği gibidir. Nitekim şâhitlik yapacağı hüküm meclisine yaya gelerek kendini yoran şâhit gibi kitap sahibi de malını vermek durumunda olsa da o kitabı ilgili kişiye vermek durumundadır. En doğrusunu Allah bilir.

Kişi ödünç aldığı kitabı kopyalarken makbul bir mukabele yapmadan semâ kaydını kendi nüshasına taşıyamaz. Aynı şekilde herhangi birinin asıl nüshayla makbul bir mukabele yapılmadan bir nüshadaki semâ kaydını başka bir nüshaya aktarması veya semânın henüz başında onu kaydetmesi uygun değildir. Aksi takdirde nüshanın mukabele edilmediğini nakil esnasında bildirmelidir. En doğrusunu Allah bilir.

ومن ثبت سماعه في كتاب غيره فقبيح بصاحب الكتاب كتمانه إياه ومنعه من نقل سماعه ونسخ الكتاب، وإذا أعاره فلا يبطيء به فإن منعه صاحب الكتاب إياه، فإن كان سماع المستعير قد أثبت في كتابه برضاه لزمه إعارته إياه وإلا فلا يلزمه، هكذا قاله الأئمة الجلة أئمة المذاهب الثلاثة حفص بن غياث القاضي الحنفي وإسماعيل القاضي المالكي وأبو عبد الله الزبيري الشافعيوحكم به القاضيان، وخالف في ذلك بعضهم والصواب الأول لأن ذلك بمنزلة شهادة له عنده فعليه أداءها وإن كان فيه بذل مالهكما يلزم متحمل الشهادة أداءها وإن كان فيه بذل نفسه بالمشي إلى مجلس الحكم والله أعلم.

وإذا نسخ الكتاب فلا ينقل سماعه إلى نسخته إلا بعد المقابلة المرضية وكذا لا ينبغي لأحد أن ينقل سماعًا إلى شيء من النسخ أو يثبته فيها عند السماع ابتداء إلا بعد المقابلة المرضية بالمسموع إلا أن يبين عند النقل كون النسخة غير مقابلة. والله أعلم.

26. HADİS RİVAYETİ VE EDÂDA ARANAN ŞARTLAR

Gerek önceki iki konuda gerekse diğer konularda bu kısma dair bazı bilgiler geçmişti.

Bir grup âlim rivayette zor şartlar öne sürerek [*şeddede*] ifrata, bir grup ise fazlaca toleranslı davranarak [*tesâhele*] tefrite düşmüştür.

Zor şartlar öne sürenler içerisnde “Kişinin ancak hafızasından ve ezberinden naklettiği bilgiler delil olabilir” diyenler bulunmaktadır. Bu görüş Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ebû Bekir es-Saydalânî eş-Şâfiî'den [ö. 427/1035] nakledilmiştir. Bazı âlimler ise [ödünç verme, kaybolma gibi bir sebeple] kendi elinden çıkmış olması durumu hariç kişinin kitabından rivayetine cevaz vermişlerdir.

Rivayette toleranslı davrananların bazı görüşleri 24. konuda geçmişti. Onlardan bazıları asıllarla mukabele edilmemiş nüshalardan rivayette bulunmuştur. Hâkim onları cerh edilen râviler arasında sayıp “Bu, büyük âlimlere ve dindarlıkla tanınan pek çok kimseye ait yaygın bir uygulamadır” demiştir.[1] Büyük bir âlim olmasına rağmen tesâhülü nedeniyle rivayetleri delil olarak kullanılmayan Abdullah b. Lehîa [ö. 174/790] mütesâhil kimselerdendir. Bu gevşeklik dönemimizdeki hocalarda iyice artmıştır.

Derim ki: Önceki konunun onuncu alt başlığında, bazı şartlar dâhilinde mukabele edilmemiş nüshadan rivayetin câiz olduğuna değinilmişti. Hâkim ya bu görüşe muhalefet etmiş ya da gerekli şartların bulunmadığı durumları kastetmiştir.

Doğrusu, ifrat ile tefrit arasında orta bir yol olan cumhurun görüşüdür. Râvi daha önce geçtiği şekilde rivayeti tahammül edip kitabını mukabele etmişse, zann-ı gâlib kitapta bir değişim olmadığı yönündeyse ve özellikle râvi genelde değişiklik yapacağından endişe edilmeyen kimselerdense kitabı bulunmasa da ondan rivayette bulunabilir. Zira rivayette zann-ı gâlibe itimat edilir. Bu varsa ek bir şart aranmaz. En doğrusunu Allah bilir.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 16.

النوع السادس والعشرون: صفة رواية الحديث وشرط أدائه

قد تقدم في النوعين قبل هذا وغيرهما جمل من هذا النوع.

وقد شدد قوم في الرواية فأفرطوا وتساهل آخرون ففرطوا.

فمن المشددين من قال: لا حجة إلا فيما رواه من حفظه وتذكره، روي ذلك عن أبي حنيفة ومالك وأبي بكر الصيدلاني الشافعي رحمهم الله تعالى. ومنهم من أجاز الرواية من الكتاب إلا إذا خرج من يده.

وأما المتساهلون فقد تقدم بيان جمل من مذاهبهم في الرابع والعشرين. ومنهم قوم رووا من نسخ غير مقابلة بأصولهم فعدهم الحاكم في المجروحين قال وهذا كثير قد تعاطاه قوم من أكابر العلماء والمعروفين بالصلاح. ومن المتساهلين عبد الله بن لهيعة ترك الاحتجاج بروايته مع جلالته لتساهله وازدادت كثرة هذا في شيوخ زماننا.

قلت: وقد تقدم في آخر الفرع العاشر من النوع الذي قبل هذا: أنه تجوز الرواية من النسخة التي لم تقابل بشروط، فيحتمل أن الحاكم يخالف في ذلك، ويحتمل أنه أراد، إذا لم توجد تلك الشروط.

والصواب ما عليه الجمهور، وهو التوسط بين الإِفراط والتفريط، فإذا قام الراوي في التحمل بما تقدم وقابل كتابه على ما سبق جاز له الرواية منه، وإن غاب، إذا كان الغالب سلامته من التغيير، لا سيما إذا كان ممن لا يخفى عليه في الغالب التغيير، لأن الاعتماد في الرواية على غلبة الظن، فإذا حصل لم يُشترط مزيدٌ عليه، والله أعلم.

Alt Başlıklar

1. Âmâ kimse duyduğunu ezberleyemediğinde işittiklerini kayıt altına almak ve kitabını ezberlemek için güvenilir kimselerden yardım talep ederse ve rivayetler kendisine okunurken rivayetlerde değişiklik olmadığına dair zann-ı gâlib oluşturacak şekilde imkânı ölçüsünde dikkatli davranırsa rivayet geçerlidir. Bu şartlar gören kimsede bulunmadığında onun hadisleri kabul edilmiyorsa âmâda mesele daha tartışmalıdır ve rivayeti hayli hayli reddedilir. Hatîb, "Gözleri gören ümmînin, âmâdan farkı yoktur" demiştir.

2. Kişi bir kitabı dinleyip sonra onu kendi semâı olmayan ve mukabele edilmemiş ancak hocasına okunmuş başka bir nüshadan nakletmeyi isterse bu câiz değildir. Aynı şekilde hocasının semâı bulunan bir nüsha olsa veya hocasından yazıldığına kani olduğu bir nüsha görse böyle bir nüshadan rivayeti de muhaddislerinin geneline göre câiz değildir. Çünkü bu nüshaların kendi semâında bulunmayan ilave bilgiler içermediğinden emin olamaz. Eyyûb es-Sahtiyânî ve Muhammed b. Bekir el-Bürsânî [ö. 204/820] onlara muhalefet edip buna ruhsat vermiştir.

Derim ki: Hatîb bu iki görüşü zikrettikten sonra "Konuyu şöyle incelemek gerekir: Kişi nüshanın içerdiği rivayetlerin hocasından işittiği rivayetler olduğunu biliyorsa doğru bir şekilde nakledilip hatalı olmadığına kanaat getirdiği takdirde o nüshadan rivayeti câizdir" demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Bu sayılanların hepsi hocasının tüm rivayetlerinin ya da kendisinden okuduğu kitabın icâzetine sahip olmadığı durumlarda söz konusudur. Eğer icâzeti varsa, kendisinden dinlememiş de olsa hocasının rivayet ettiği bu nüshadan nakilde bulunabilir. Çünkü burada ilave olduğu düşünülen şeyleri icâzetle nakletmesinden daha fazla bir [olumsuzluk] yoktur. Bu durumda *haddesenâ* ve *ahberanâ* lafızlarını kullansa bile bunda kaçınılacak bir şey yoktur.[1] Eğer nakilde bulunacağı nüshada hocasının hocasına ait bir semâ kaydı varsa veya nüshadaki rivayetler hocasının hocasına okunduysa onları rivayet için talebenin hocasından, hocasının da kendi hocasından genel bir icâzet almış olması gerekmektedir. Bu zamanımızda kendisine ihtiyaç duyulan güzel bir kolaylıktır. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Yani semâ durumunda "Acaba dinlemediği eklemeler olabilir mi?" tedirginliği icâzet durumunda söz konusu değildir; çünkü diğerlerini de dinlemiş değildir [çevirenin notu].

فروع

الأول: الضرير إذا لم يحفظ ما سمعه فاستعان بالمأمونين في ضبط سماعه وحفظ كتابه، واحتاط عند القراءة عليه في ذلك على حسب حاله بحيث يغلب على ظنه سلامته من التغيير، صحت روايته، وهو أولى بالخلاف والمنع من مثله في البصير. قال الخطيب: والبصير الأمي كالضرير.

الثاني: إذا سمع كتابًا ثم أراد روايته من نسخة ليس فيها سماعه ولا مقابلة به لكن سمعت على شيخه لم يجز. وكذا لو كان فيها سماع شيخه أو رأى نسخة كتبت عن شيخه تسكن نفسه إلى صحتها لم تجز له الرواية منها عند عامة المحدثين إذ لا يؤمن أن تكون فيها زوائد ليست في سماعه. وخالفهم أيوب السختياني ومحمد بن بكر البرساني فرخصا في ذلك.

قلت: قال الخطيب بعد حكاية هذين المذهبين: الذي يوجهه النظر أنه متى عرف أن الأحاديث التي تضمنتها النسخة هي التي سمعها من الشيخ جاز له أن يرويها إذا سكنت نفسه إلى صحة النقل والسلامة من الوهم. والله أعلم.

هذا كله إذا لم تكن إجازة من شيخه عامة لمروياته، أو لهذا الكتاب، فإن كانت جاز له الرواية من هذه النسخة التي يرويها شيخه، ولم يسمعها هذا، إذ ليس فيه أكثر من رواية تلك الزيادات المتوهمة بالإجازة، ولا امتناع في ذلك وإن أداه بلفظ «أخبرنا» و«حدثنا» في هذا الموطن، فإن كان الذي في النسخة سماع شيخ شيخه أو هي مسموعة على شيخ شيخه فينبغي له في روايته منها أن تكون له إجازة عامة من شيخه ولشيخه مثلها من شيخه، وهذا تيسير حسن تمس الحاجة إليه في زماننا. والله أعلم.

3. Hadis hâfızı kitabında ezberinin hilafına olan bir bilgiye rastlarsa ve bu bilgiyi o kitaptan ezberlemişse kitaba itimat eder. Eğer hocasından şifahen almışsa ve hafızasından şüphe duymuyorsa kendi hafızasına güvenir. Bu gibi durumlarda Şu'be ve daha başkalarının da yaptığı gibi iki bilgiyi birlikte zikrederek "Ezberimde şöyle, kitapta böyle" demesi güzel bir davranış olacaktır. Kendisine bir hadis hâfızı muhalefet ettiğinde Süfyân es-Sevrî ve başkalarının yaptığı gibi "Ezberimde şöyle, fakat filan kişi ya da benim dışımda biri böyle dedi" der. En doğrusunu Allah bilir.

4. Kendi kitabında semâını görür, ancak bunu hatırlamazsa Ebû Hanîfe ve bazı Şâfiîlere göre onu rivayet edemez. Şâfiî ve talebelerinin çoğunluğu ile Ebû Yusuf [ö. 182/798] ve Muhammed [b. Hasan eş-Şeybânî]'nin [ö. 189/805] görüşü ise rivayet edebileceği yönündedir ki doğru görüş de budur. Ancak semâ kaydının, kişinin kendi el yazısı ya da güvendiği birinin el yazısıyla olması gerekir. Çünkü kitap [hafızaya göre daha] korunaklıdır; yazılanların değişimden korunduğu düşüncesi ağır basar ve gönlü buna yatar. Şayet yazıda bir şüphe varsa kitaba itimat etmek doğru değildir. En doğrusunu Allah bilir.

5. Eğer işittiği rivayeti lafzen değil de manen rivayet etmek isterse lafızları ve bunlarla neyin kastedildiğini bilen, neyin manayı bozduğundan ve değiştirdiğinden haberdar olan biri değilse onun ancak hocasından duyduğu lafızla rivayet etmesi câizdir. Bu hususta ihtilaf yoktur.

Bir grup muhaddis, fakih ve Şâfiî usûlcüye ve daha başkalarına göre bunları bilen biri olsa da ancak lafzen rivayet edebilir. Bazıları ise Allah Resûlü'nün (sav) hadislerinde manen rivayetin câiz olmadığını, onun dışındaki kimseler[in sözleri] için bunun olabileceğini söylemişlerdir.

Eski ve yeni muhaddis, fakih ve usûlcülerin geneli, manayı tam olarak ifade ettiği takdirde her durumda manen rivayetin câiz olduğu kanaatindedir. Bu, aynı olayı farklı lafızlarla rivayet eden sahâbe ve sonraki nesillerin uygulamalarının şahitlik ettiği doğru olan görüştür.

Bu [tartışma], kitaplarda kayıtlı olmayan rivayetler için söz konusudur. Herhangi birinin musannef bir kitaptaki bir ifadeyi, isterse aynı manaya gelecek şekilde olsun, değiştirme hakkı yoktur. Zira manayla rivayete, lafza bağlı kalmada zorluk olduğu için ruhsat tanınmıştır. Musannef eserlerde ise bu durum söz konusu değildir. En doğrusunu Allah bilir.

الثالث: إذا وجد الحافظ في كتابه خلاف ما يحفظه فإن كان إنما حفظه من كتابه رجع إلى كتابه، وإن كان حفظه من فم الشيخ اعتمد حفظه إن لم يتشكك. وحسن أن يذكرهما معًا، فيقول: حفظي كذا وفي كتابي كذا كما فعل شعبة وغيره. وإذا خالفه بعض الحفاظ، قال: حفظي كذا، وقال فيه فلان، أو قال فيه غيري كذا، كما فعل سفيان الثوري وغيره. والله أعلم.

الرابع: إذا وجد سماعه في كتابه، وهو لا يذكره، فعن أبي حنيفة وبعض أصحاب الشافعي: لا يجوز له روايته. ومذهب الشافعي وأكثر أصحابه وأبي يوسف ومحمد: جواز روايته، وهو الصحيح. وهذا بشرط أن يكون السماع بخطه أو خط من يثق به، والكتاب مصون يغلب على الظن سلامته من التغيير وتسكن نفسه إليه فإن تشكك فيه لم يجز الاعتماد عليه. والله أعلم.

الخامس: إذا أراد رواية ما سمعه بمعناه دون لفظه، فإن لم يكن عالمًا بالألفاظ ومقاصدها، خبيرًا بما يحيل معانيها وتتفاوت به، لم يجز له أن يروي إلا اللفظ الذي سمعه بلا خلاف.

فإن كان عالمًا بذلك فقد قالت طائفة من المحدثين والفقهاء وأصحاب الأصول من الشافعيين وغيرهم: لا يجوز الرواية إلا بلفظه. وقال بعضهم: لا يجوز بالمعنى في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، ويجوز في غيره.

وذهب جمهور السلف والخلف من المحدثين والفقهاء وأصحاب الأصول إلى جواز الرواية بالمعنى في الجميع، إذا قطع بأنه أدى المعنى، وهذا هو الصحيح الذي تشهد به أحوال الصحابة ومن بعدهم في نقلهم القضية الواحدة بألفاظ مختلفة وغير ذلك.

وهذا في غير المصنفات، ولا يجوز لأحد أن يغير شيئًا في كتاب مصنف، وإن كان بمعناه، لأن الرواية بالمعنى رخص فيها للحرج في التقيد باللفظ، وهذا منتف في المصنف والله أعلم.

6. Hadisi manen nakleden kimse rivayetin ardından Abdullah b. Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ [ö. 32/652 {?}], Enes ve daha başka sahâbîlerden nakledildiği üzere "veya bunun gibi bir şey söyledi", "veya bunun benzeri bir şey söyledi" gibi ifadeler kullanmalıdır.

Hadisi okuyan kimse için bir kelimenin durumu karışıklık arz ettiğinde şüphe edilen kelimeyi okuduktan sonra "ya da dediği gibi" demesi güzel olur. Çünkü bu tür bir okuma hocanın [onun verdiği] icâzetini ve [kelimenin] doğrusu ortaya çıktığında onu nakletme iznini içermektedir. Sadece icâzetli ifadenin söylenmesi şart koşulmaz.

7. Âlimler hadisin ihtisar edilmesi ve bir kısmının rivayet edilmesi konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bazısı manen rivayetin câiz olmadığı görüşünden hareketle bunu hiçbir şekilde kabul etmemiş, bazısı manen rivayete cevaz verdiği hâlde gerek kendisinin gerekse başkasının hadisi tam olarak rivayet etmemesi durumunda bunu kabul etmemiş, bazısı da bunu her şekilde kabul etmiştir.

Doğru olan tutum konuyu ayrıntılarıyla değerlendirmektir: Hadisin okumadığı kısmı rivayet ettiği kısımla manayı bozacak şekilde bağlantılı değilse ve okumadığı kısımdan dolayı naklettiği şeyin anlamı değişmeyecekse manayla rivayet câiz olmasa da âlim ve ârif olan kimsenin bunu yapması câizdir. Çünkü rivayetin nakledilen ve edilmeyen kısımları iki ayrı hadis gibidir ve hadisi daha önce tam olarak nakledip etmemesi arasında fark yoktur. Ancak bu izahlar râvi töhmet altına girmeyecek bir seviyede olduğu takdirde geçerlidir. İlk başta hadisi tam olarak nakleden bir râvi şayet ikinci defasında eksik olarak naklederse ilk rivayetinde bir ziyâdede bulunmakla ya da ikinci rivayetinde tam kaydetmeme ve dalgınlık sebebiyle unutkanlıkla ithâm edilmekten çekiniyorsa, onun ikinciyi eksik nakletmesi câiz olmaz. Aynı şekilde [sonradan] hadisin tamamını nakletmek durumunda kalacaksa ilk başta onun sadece bir kısmını nakletmesi de câiz değildir. En doğrusunu Allah bilir.

Musannifin bâblar altında hadislerden hüküm çıkarmak için taktî' yapması cevaza daha yakındır. Nitekim Mâlik, Buhârî ve sayılamayacak kadar çok hadis imamı bunu yapmıştır. Ne var ki Üstat "Bu uygulama da kerahetten hali değildir" demiştir. Ben bu görüşe iştirak edileceğini sanmıyorum. En doğrusunu Allah bilir.

السادس: ينبغي لمن روى حديثًا بالمعنى أن يقول عقيبه: أو كما قال: أو نحو هذا أو شبهه، وما أشبه هذا من الألفاظ روي هذا عن عبد الله بن مسعود وأبي الدرداء وأنس وغيرهم رضي الله عنهم.

وإذا اشتبه على القاريء لفظة فحسن أن يقول بعد قراءتها على الوجه المشكوك فيه: أو كما قال، لأن ذلك يتضمن إجازة من الشيخ وإذنًا في رواية صوابها إذا بان، ولا يشترط إفرادها بإجازة.

السابع: اختلف العلماء في جواز اختصار الحديث الواحد ورواية بعضه. فمنهم من منعه مطلقًا بناء على منع الرواية بالمعنى، ومنهم من منعه مع تجويز الرواية بالمعنى، إذا لم يكن قد رواه هو أو غيره على التمام، ومنهم من جوزه مطلقًا.

والصحيح التفصيل، وأنه يجوز ذلك من العالم العارف، إذا كان ما تركه غير متعلق بما رواه بحيث لا يختل البيان ولا تختلف الدلالة فيما نقله بترك ما تركه، فيجوز هذا وإن لم يجز الرواية بالمعنى، لأن المروي والمتروك كخبرين منفصلين، ولا فرق بين أن يكون رواه قبل على التمام، أو لم يروه، هذا، إذا كان رفيع المنزلة بحيث لا يتهم، فأما من روى حديثًا على التمام فخاف إن رواه ثانيًا ناقصًا أنه يتهم بزيادة أولًا، أو نسيان ثانيًا، لقلة ضبطه وغفلته، فلا يجوز له النقصان ولا يجوز لهذا رواية بعض الحديث أولًا إذا تعين عليه أداء تمامه، والله أعلم.

وأما تقطيع المصنف الحديث في الأبواب للاحتجاج فهو إلى الجواز أقرب قد فعله مالك والبخاري ومن لا يحصى من الأئمة. قال الشيخ: ولا يخلو من كراهة. وما أظنه يوافق عليه. والله أعلم.

8. Muhaddisin, hadislerini gramer hatası ya da tashîf yapan birinin okuduğu şekliyle rivayet etmemesi gereklidir. Talebe kendisini gramer hatası ya da tashîften koruyacak kadar nahiv ve dil bilgisi öğrenmelidir. Nitekim Asmaî [ö. 216/831] "Hadis talebesi hakkında en çok endişe duyduğum şey gramer bilmediği takdirde Hz. Peygamber'in (sav) 'Adıma bilerek yalan uyduran kimse cehennemdeki yerini hazırlasın' sözünün kapsamına girmesidir. Zira O dil hatası yapmazdı. Hz. Peygamber'den (sav) rivayette bulunup dil hatası yaptığında onun adına yalan söylemiş olursun" demiştir.

Hatadan kurtulmanın yolu hadisi, bilgili ve işinin ehli kimselerden şifahen almaktır. Bundan mahrum olup hadisi kitaplardan alan kimse tahrif yapar ve hatadan kurtulamaz.

9. Hadiste gramer veya harf hatası olması durumunda tâbiî âlimler İbn Sîrîn ve Abdullah b. Sahbera'ya [ö. 45-56/665-676 arası] göre kişi hadisi duyduğu gibi nakletmelidir. Doğrusu ise Evzâî, Abdullah b. el-Mübârek ve bazı önde gelen âlimlerin benimsediği üzere hadisi doğru şekliyle nakletmektir. Anlamı değiştirmeyecek yerlerde bu görüşü savunmak çoğunluğun fikri olan manayla rivayetin câiz oluşunun bir gereğidir. Bu düzeltme ve değişikliğin kitapta yapılması durumunda doğru olan tutum, tadbîb işareti koyup doğrusunu hâşiyede açıklayarak ifadeyi metinde olduğu gibi bırakmaktır. Çünkü bu en çok fayda sağlayan ve zararı en çok gideren uygulamadır. Çoğu zaman pek çok ilim ehli kimsenin hatalı görüp bazen de değiştirdiği ifadeler, özellikle Arapça açısından kabul edilmeyen yerlerde doğrusu bilinmese ve garipsense de aslında doğru olabilir. Bu, Arapça'nın farklı lehçelere ayrılmasından kaynaklanır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in fahiş bir dil hatasıyla karşılaştığında oun düzelttiği, basit hatayı ise olduğu gibi bıraktığı nakledilmiştir.

Kadı İyâz "Çoğu hocanın takip ettiği uygulama, hadisi kendilerine ulaştığı gibi nakledip kitaplarında bunu değiştirmemek şeklindedir. Hatta bazı Kur'ân kelimelerinin, ittifak edilen kıraate ve kimi zaman da şâz kıraatlere aykırı hâli *Sahîhayn*, *Muvatta* ve diğer meşhur kitaplarda rivayet edilmeye devam etmiştir. Fakat bilgi sahibi kimseler gerek semâ esnasında gerekse kitapların hâşiyelerinde hataları açıklamıştır" demiştir.[1]

1 Yukarıdaki ifadeler manen ve kısaltılarak aktarılmıştır. Ayrıntı için bk. Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 185-8.

الثامن: ينبغي للمحدث أن لا يروي حديثه بقراءة لحان أو مصحف فحتى على طالب الحديث أن يتعلم من النحو واللغة ما يسلم به من اللحن والتصحيف، قال الأصمعي: إن أخوف ما أخاف على طالب العلم إذا لم يعرف النحو أن يدخل في قول النبي صلى الله عليه وسلم: من كذب على فليتبوء مقعده من النار. لأنه ٥ لم يكن يلحن، فمهما رويت عنه ولحنت كذبت عليه.

وسبيله في السلامة من التصحيف أخذه من أفواه أهل المعرفة والتحقيق فمن حرم ذلك وأخذ من الكتب وقع في التحريف ولم يسلم من التصحيف.

التاسع: إذا وقع في روايته لحن أو تحريف، فذهب ابن سيرين وعبد الله بن سخبرة التابعيان، إلى أنه يرويه كما سمعه والصواب روايته على الصواب، وهو ١٠ مذهب الأوزاعي وابن المبارك والمحصلين. والقول به فيما لا يغير المعنى، لازم على تجويز الرواية بالمعنى، وهو قول الأكثرين، وأما إصلاح ذلك في الكتاب وتغييره، فالصواب تقرير ما في الأصل على حاله مع التضبيب عليه وبيان الصواب في الحاشية فإن ذلك أجمع للمصلحة وأنفي للمفسدة، فكثيرًا ما يقع ما يتوهمه كثير من أهل العلم خطأ وربما غيروه ويكون صحيحًا. وإن ١٥ خفي وجهه واستغرب لا سيما فيما ينكر من حيث العربية وذلك لتشعب لغاتها. وجاء عن أحمد بن حنبل: أنه كان إذا مر به لحن فاحش غيّره، وإن كان سهلًا تركه.

قال القاضي عياض: الذي استمر عليه عمل أكثر الأشياخ أن ينقلوا الرواية كما وصلت إليهم، ولا يغيروها في كتبهم حتى في أحرف من القرآن استمرت ٢٠ الرواية فيها في الكتب المشهورة كالصحيحين والموطأ وغيرها على خلاف التلاوة المجمع عليها، وبعضها على خلاف الشواذ أيضًا، لكن أهل المعرفة ينبهون على خطئها عند السماع وفي حواشي الكتب.

Kimileri tam bilgi sahibi oldukları için kitapları değiştirip düzeltmeye cesaret etmiş, [fakat] değiştirdikleri bazı hususlarda hata etmişlerdir. Doğrusu ise daha önce geçtiği üzere, tam bilgi sahibi olmayan kimselerin cesaretinden çekinerek değiştirme uygulamasına izin vermemektir. Amaçlanan şey yapılacak izahla elde edilebilir. Şöyle ki, kişi semâ esnasında rivayeti nüshadaki hâliyle okur, sonra doğrusunu söyler veya önce doğrusunu okuyup ardından "Hocamız nezdinde, rivayetimizde ya da filancadan gelen rivayette şöyledir" der. Bu, Allah Resûlü'ne (sav) buyurmadığı bir ifadeyi izafe etmemek açısından daha uygundur. En güzel düzeltme, diğer bir rivayetteki ifadeyle yapılan düzeltmedir. En doğrusunu Allah bilir.

10. Eğer düzeltme, düşen bir kelimenin eklenmesi şeklindeyse anlam değişmediği takdirde daha önce geçtiği gibi hareket edilir. Eğer düşen kelime anlamı değiştiriyorsa açıklama yaparak aslın zikredilmesiyle hüküm netleşir. Bir râvinin kelimeyi düşürdüğünü, ondan öncekinin ise onu naklettiğini biliyorsa bu durumda başka bir uygulamaya gidilir. Buna göre Hatîb'in yaptığı ve bir grup hocası ile Vekî'den [ö. 197/812] naklettiği gibi eksik kelimeyi kitabın ilgili yerine "yani" ifadesiyle yazar. Bu, hocasının hatalı rivayette bulunduğunu bildiği durumlarda geçerlidir. Eğer bunu kendi kitabında görürse ve zann-ı gâlibi de [düşmenin] hocasından değil de kendi kitabından kaynaklandığı yönündeyse bu durumda o ifadeyi kitabında ve rivayetinde düzeltmesi uygun olur. Bu isnâdın veya metnin bir kısmının kitaptan silinmesi/düşmesi kabilindendir. Böyle bir durumda, -doğruluğunu bildiği ve onun düşen ifade olduğu konusunda gönlü mutmain olduğu takdirde- o ifadeyi başkasının kitabından [kendi metnine] ekleyebilir. Nitekim Nuaym b. Hammâd'ın [ö. 228/843] uygulamaları ve işin uzmanı âlimlerin açıklamaları da bu doğrultudadır. Ancak bazı âlimler bunu doğru bulmamıştır. Hatîb ise "Bunun rivayet esnasında açıklanması daha doğrudur" demiştir.

Hadis hâfızının şüphe ettiği yeri başkasının kitabından ya da hafızasından netleştirmesinin hükmü de aynıdır. Bu görüş Âsım [el-Ahvel] [ö. 142/759-60], Ebû Avâne [ö. 176/792], Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarından nakledilmiştir. Bazı âlimler bu durumu "Hadisi bana falanca tahdîs etti, filanca da netleştirdi [*sebbetenî*]" diye açıklar.

ومنهم من جسر على تغيير الكتب وإصلاحها لكمال معرفته فغلطوا في أشياء مما غيروه، والصواب ما تقدم من سد باب التغيير خوفًا من جسارة من لا يكمل له ويحصل المقصود بالبيان، فيقرأ عند السماع ما في الأصل ثم يذكر الصواب أو يقرأه على الصواب أولًا ثم يقول: وقع عند شيخنا أو في روايتنا أو من طريق ٥ فلان كذا، وهذا أولى لئلا يتقول على رسول الله صلى الله عليه وسلم ما لم يقل. والأحسن في الإِصلاح أن يكون بما جاء في حديث آخر. والله أعلم.

العاشر: إذا كان الإِصلاح بزيادة شيءٍ سقط، فإن لم يكن مغايرًا في المعنى للأصل فهو على ما سبق، وإن كان يشتمل على معنى مغاير تأكد الحكم بذكر الأصل مقرونًا بالبيان، وإذا علم أن بعض الرواة أسقط الساقط وأن من قبله أتى ١٠ به، ففيه وجه آخر، وهو أن يلحق الساقط في موضعه في نفس الكتاب مع كلمة يعني كذا فعله الخطيب، وحكاه عن جماعة من شيوخه. ورواه عن وكيع.

هذا إذا علم أن شيخه رواه على الخطأ، فأما إن رآه في كتابه وغلب على ظنه أنه من كتابه لا من شيخه، فيتجه هنا إصلاحه في كتابه وفي روايته وهذا من قبيل ما إذا درس من كتابه بعض الإِسناد أو المتن، فإنه يجوز إستدراكه من ١٥ كتاب غيره، إذا عرف صحته وسكنت نفسه إلى أن ذلك هو الساقط، كذا فعله نعيم ابن حماد وقاله أهل التحقيق، ومنهم من منعه، قال الخطيب وبيان ذلك حال الرواية أولى.

وهكذا الحكم في استثبات الحافظ ما شك فيه من كتاب غيره أو حفظه، روي ذلك عن عاصم، وأبي عوانة وأحمد بن حنبل وغيرهم، وكان بعضهم بينه فيقول: ٢٠ حدثني فلان، وثبتني فلان.

Kitabında Arapça'da nadir kullanılan veya Arapça olmayan bir kelimeyi, harekesiz olarak görüp okumakta zorlandığında bunu ilim ehli kimselere sorup onların bildirdikleri şekliyle rivayet edebilir. Bu görüş İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarından rivayet edilmiştir.

5 **11.** Muhaddis aynı hadisi iki veya daha fazla kimseden almışsa, anlamları aynı olmakla birlikte hadislerin lafızları farklılık arz ediyorsa iki hadisi tek bir isnâdla verebilir, sonra onlardan birinin lafzı üzere hadisi nakledip "Hadisi bize falanca ve filanca nakletti, lafız da falancaya aittir", "Bu falancanın lafzıdır" ya da "O veya o ikisi şöyle dedi: Bize falanca haber verdi"
10 gibi ibareler kullanır.

Müslim'in *es-Sahîh*'inde kullandığı bir başka güzel ifade vardır. O "Bize Ebû Bekir [b. Ebî Şeybe] ve Ebû Saîd [el-Eşec] [ö. 257/871] tahdîs ettiler, her ikisi de Ebû Hâlid'den [el-Ahmer el-Kûfî] [ö. 190/805 veya öncesi] nakletti. Ebû Bekir 'Bize Ebû Hâlid el-Ahmer, A'meş'ten tahdîs etti' de-
15 miştir" deyip hadisin kalanını nakleder. Onun hocalarından birini tekrar etmesi hadisin lafzının o hocaya ait olduğunu düşündürmektedir.

Eğer hadisin lafzını râvilerden birine nispet etmeyip karıştırarak verecekse "Bize falanca ve filanca haber verdi, ikisinin lafızları birbirine yakındır. Her ikisi de 'Bize falan kişi haber verdi' dediler" ifadesini kullanır. Bu
20 manayla rivayetin câiz olmasına binaen câizdir.

Ebû Davud'un *es-Sünen*'de "Bize Müsedded [ö. 228/843] ve Ebû Tevbe [ö. 241/855] aynı anlamda tahdîs edip 'Bize Ebü'l-Ahvas [ö. ?] tahdîs etti' dediler" demesi ve kitabındaki buna benzer ifadelerine gelince bu durumda ilk şıkta olduğu gibi lafzın Müsedded'e ait olup Ebû Tevbe'nin mana
25 bakımından ona muvafakat etmiş olması veya ikinci şıkta olduğu gibi lafzın manen ikisine de ait olması mümkündür. İkinci şık "Bize Müslim b. İbrahim [ö. 222/836] ve Musa b. İsmail [et-Tebûzekî] [ö. 223/837] aynı anlama gelecek şekilde tahdîs ettiler ve 'Bize Ebân [b. Yezîd el-Attâr] [ö. 160/776 civarı] tahdîs etti' dediler" ifadesinde daha öne çıkar.

30 Hadisi mana açısından ittifakla nakleden râviler bir araya getirilip bu durum açıklanmazsa bunu yapan kimse Buhârî ve daha başkaları gibi eleştirilir. Ancak manen rivayete cevaz verme açısından bunda sorun yoktur.

وإذا وجد في كتابه كلمة من غريب العربية أو غيرها غير مضبوطة وأشكلت عليه، جاز أن يسأل عنها أهل العلم بها ويرويها على ما يخبرونه، وروي ذلك عن إسحاق بن راهويه أحمد بن حنبل وغيرهما. والله أعلم.

الحادي عشر: إذا كان الحديث عنده عن إثنين أو أكثر وبين روايتهما تفاوت في اللفظ، والمعنى واحد، فله جمعهما في الإِسناد ثم يسوق الحديث على لفظ أحدهما ويقول: أخبرنا فلان وفلان واللفظ لفلان، أو وهذا لفظ فلان قال، أو قالا: أخبرنا فلان وماأشبه هذا من العبارات.

ولمسلم في صحيحه عبارة أخرى حسنة، كقوله: حدثنا أبو بكر وأبو سعيد كلاهما عن أبي خالد. قال أبو بكر: حدثنا أبو خالد الأحمر عن الأعمش، وساق الحديث، فإعادته ذكر أحدهما إشعار بأن اللفظ له.

وأما إذا لم يخص بل خلط اللفظين فقال: أخبرنا فلان وفلان وتقاربا في اللفظ، قالا: أخبرنا فلان فهو جار على تجويز الرواية بالمعنى.

وأما قول أبي داود في السنن: حدثنا مسدد وأبو توبة المعنى، قالا: حدثنا أبو الأحوص مع أشباه له في كتابه فيحتمل أن يكون من قبيل الأول، فيكون اللفظ لمسدد ويوافقه أبو توبة في المعنى ويحتمل أن يكون من قبيل الثاني، فيكون اللفظ لهما جميعًا بالمعنى، وهذا الاحتمال يقرب في قوله: حدثنا مسلم بن إبراهيم وموسى بن إسماعيل المعنى واحد، قالا: حدثنا ابان.

وأما إذا جمع بين رواة اتفقوا في المعنى ولم يبين، فقد عيب بهذا البخاري أو غيره، ولا بأس به على تجويز الرواية بالمعنى.

Musannef bir kitabı bir topluluktan dinler, sonra metni onlardan birinin nüshasıyla mukabele eder ve isnâdda tamamının ismini anmak isteyip "Lafız falancaya ait" derse, bu durum ilk meselede olduğu gibi câiz de olabilir, olmayabilir de. En doğrusunu Allah bilir.

12. Hocasının dışındaki kişilerin nisbe ve özelliklerine dair ek bilgi verecekse bunları ancak "O, filancanın oğludur ve filan kabileye mensuptur" veya "Yani filancanın oğludur" gibi ifadelerle [isnâddan] ayrı olarak vermesi câizdir. Hocası kitabının başındaki ilk hadiste kendi hocasının nisbesini zikreder, geri kalan hadislerde ise ismiyle ya da nisbesinin bir kısmıyla iktifa ederse, talebe ilk hadis dışındaki rivayetlerde de hocasının hocasına ait nisbeyi tam olarak verebilir mi? Hatîb,[1] âlimlerin çoğunluğunun buna izin verdiğini, âlimlerin birinin ise "Yani filancanın oğlu olan…" demenin daha iyi olduğuna dair görüşünü nakleder. Ahmed b. Hanbel de böyle yapardı. Ali b. el-Medînî ve daha başkalarından nakledildiğine göre kişi "Bize hocam, falancanın -ki o filancanın oğludur- kendisine tahdîs ettiğini haber verdi" der. Bazılarının ise "Bize falanca haber verdi, o filancanın oğludur" dediği nakledilir. Hatîb son uygulamayı güzel bulmuştur. Bunların hepsi câizdir, fakat kişinin "O filancanın oğludur" veya "Yani filancanın oğlu olan…" demesi daha iyidir. Bunların ardından "filancanın oğlu falanca" ifadesi, ardından da kitabın başında tam adıyla belirtilen kişinin ayrıntıya gitmeden zikredilmesi gelmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

13. Genel uygulama, isnâddaki râvilerin arasında bulunan *kâle* gibi ifadelerin yazılmamasıdır. Bunlar kıraat esnasında ise mutlaka okunmalıdır. İsnâdda "Falancaya okundu: Filanca sana haber verdi" veya "Falancaya okundu: Filanca bize tahdîs etti" gibi ifadeler varsa râvi ilki için "Falancaya okunup ona denildi: Filanca sana haber verdi", ikincisinde de "Falancaya 'şöyle dediği' okundu: Bize filanca tahdîs etti" demelidir. Buhârî'nin kitabındaki "Bize Sâlih b. Hayyân (ö. 141-150/758-768 arası) tahdîs etti ve dedi ki: Âmir eş-Şa'bî şöyle dedi" ifadesinde olduğu gibi "kâle" lafzı tekrar ediyorsa, muhaddisler onlardan birini yazmazlar. Ancak râvi rivayet esnasında her ikisini de okumalıdır. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 215.

وإذا سمع كتابًا مصنفًا من جماعة ثم قابل نسخته بأصل بعضهم وأراد أن يذكر جميعهم في الإِسناد، ويقول: واللفظ لفلان فيحتمل أن يجوز كالأول، ويحتمل أن لا يجوز. والله أعلم.

الثاني عشر: ليس له أن يزيد في نسب غير شيخه أو صفته إلا أن يميز فيقول: هو ابن فلان أو الفلاني أو يعني ابن فلان ونحوه فيجوز، وأما إذا ذكر شيخه نسب شيخه في أول حديث من الكتاب، ثم اقتصر في باقي الأحاديث على اسمه أو بعض نسبه، فهل يجوز له رواية بقية الأحاديث، مفصولة على الأول ويستوفي فيها نسب شيخ شيخه حكى الخطيب جوازه عن أكثر العلماء، وعن بعضهم، الأولى أن يقول: يعني ابن فلان، وكان أحمد بن حنبل يفعله، وعن علي بن المديني وغيره، أنه يقول: حدثنا شيخي أن فلانًا ابن فلان حدثه، وعن بعضهم يقول: أخبرنا فلان هو ابن فلان واستحبه الخطيب، وكل هذا جائز وأولاها «هو ابن فلان أو يعني ابن فلان ثم قوله: أن فلان ابن فلان ثم أن يذكر المذكور في أول الخبر بكماله من غير فصل، والله أعلم.

الثالث عشر: جرت العادة بحذف «قال» ونحوه فيما بين رجال الإِسناد خطًا، ولا بد من اللفظ به حال القراءة، وإذا كان في الإِسناد «قرئ على فلان أخبرك فلان» أو»قرئ على فلان حدثنا فلان» فينبغي للقارئ أن يقول في الأول: قيل له أخبرك فلان وفي الثاني قرئ على فلان، قال حدثنا فلان وإذا تكررت كلمة قال كقوله في كتاب البخاري: حدثنا صالح بن حيان، قال: قال عامر الشعبي، فإنهم يحذفون إحداهما في الخط وعلى القارئ أن يلفظ بهما والله أعلم.

Üstada, hadisi okuyan kimsenin *kâle* lafzını terk etmesine dair görüşü *Fetâvâ*'sında sorulduğunda "Bunu yapan hata etmiştir. Ancak *kâle* lafzının terki semâı geçersiz kılmaz. Zira Kur'ân-ı Azîm'de olduğu gibi ihtisar maksadıyla *kâle* lafzının düşürülmesi câizdir" demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

14. Hemmâm b. Münebbih'in [ö. 132/750] Ebû Hüreyre'den naklettiği gibi tek bir isnâdla gelen hadisleri içeren meşhur nüshalar ve hadis cüzlerindeki hadislerin naklinde izlenecek tutumla ilgili olarak bazı muhaddisler her hadisin başında isnâdı tekrar ederler. Bu uygulama pek çok kadim nüshada görülebilir ve ihtiyata daha uygundur. Bazıları ise sadece ilk hadiste ya da her bir semâ meclisinin başında isnâdı zikredip diğer hadislerin her birinde "[Mezkûr] isnâdla" ya da "Onunla" ifadesini ekler. Yaygın uygulama da budur. Muhaddis, nüshayı bu şekilde işitip her bir hadisi ilk isnâdla rivayet etmeyi isterse Vekî', Yahya b. Maîn ve Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin de içlerinde yer aldığı muhaddis grubuna göre bunu yapması câizdir. Bazıları ise bunu meşru görmemiştir ki Ebû İshak el-İsferâyînî eş-Şâfiî'nin görüşü bu yöndedir. Bu görüşe göre hadisi böyle dinleyen kimse bunu açıklamalıdır. Nitekim Müslim *es-Sahîh*'inde[1] Hemmâm b. Münebbih sahifesi için böyle yapmıştır. O şöyle demiştir: "Muhammed b. Râfi' → Abdürrezzâk → Ma'mer → Hemmâm b. Münebbih → Ebû Hüreyre" isnâdıyla nakledildiğine göre -ki [Hemmâm] "Bu, Ebû Hüreyre'nin bize haber verdiklerindendir" diyerek birtakım hadisler zikretmiştir, şu da onlardandır- Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Herhangi birinizin cennetteki en düşük makamı ona 'İste' denilmesidir." Pek çok müellif de böyle yapmıştır.

Bazılarının isnâdı kitabın sonunda yeniden vermesi de ihtilafı ortadan kaldırmaz. Çünkü bu durumda da isnâd, her bir hadisle bitişik olmamaktadır. Ancak yine de bu ihtiyatı temin etmekte ve ileri düzeyde bir icâzet anlamına gelmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

15. Metnin isnâdın önüne alınması ya da metnin tamamı ile isnâdın bir kısmının önce zikredilip sonra isnâdın kalan kısmının verilmesi. "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu…" ifadesi ilkine, "Amr b. Dînâr'ın [ö. 126/744 {?}] Câbir'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav)…" ifadesi ikincisine örnektir.

1 Müslim, İmân 182.

وسئل الشيخ في فتاويه عن ترك القارئ، «قال» فقال: هذا خطأ من فاعله، قال: والأظهر أنه لا يبطل السماع به لأن حذف القول جائز اختصارًا جاء به القرآن العظيم. والله أعلم.

الرابع عشر: النسخ المشهورة المشتملة على أحاديث بإسناد واحد كنسخة همام بن منبه عن أبي هريرة ونحوها من النسخ والأجزاء، منهم من يجدد ذكر الإسناد في أول كل حديث، ويوجد هذا في كثير من الأصول القديمة، وذلك أحوط. ومنهم من يكتفي بالإسناد في أول حديث أو في أول كل مجلس من مجالس سماعها ويدرج الباقي عليه قائلًا في كل حديث: وبالإسناد أو وبه وهذا هو الأغلب، فمن سمع هكذا، فأراد رواية كل حديث منها بالإسناد المذكور أولها، جاز له ذلك عند الأكثرين، منهم وكيع ويحيى بن معين وأبو بكر الإسماعيلي. ومنهم من منع ذلك، وهو قول أبي إسحاق الاسفرائيني الشافعي، فعلى هذا من سمع هكذا فطريقه أن يبين كما فعله مسلم في صحيحه في صحيفة همام، كقوله: حدثنا محمد بن رافع، قال: حدثنا عبد الرزاق، قال أخبرنا معمر عن همام بن منبه، قال: هذا ما حدثنا أبو هريرة، وذكر أحاديث منها، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أدنى مقعد أحدكم في الجنة أن يقول له: تمنّ، وهكذا فعله كثير.

وأما إعادة بعضهم الإسناد آخر الكتاب، فلا يرفع هذا الخلاف، لكونه غير متصل بكل حديث، إلا أنه يفيد احتياطًا، وإجازة بالغة من أعلى أنواعها. والله أعلم.

الخامس عشر: إذا قدم المتن على الإسناد، أو ذكر المتن وبعض الإسناد ثم ذكر باقيه متصلًا. مثال الأول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا ومثال الثاني:

Her iki durumda da muhaddis, isnâdı muttasıl olarak tamamlayacak şekilde "Bu hadisi bana falanca filancadan nakletti" der, bu durum onun isnâdın tamamını hadisin başında zikretmesi gibidir. Dolayısıyla hadis muttasıldır. Hadisi bu şekilde işiten kişi isnâdın tamamını metinden önce zikretmeyi isterse bu, bazı geç dönem âlimlerine göre câizdir. Ne var ki metnin bir kısmını diğerinin önüne alma meselesinde olduğu gibi bu da tartışmalı görülmelidir. Çünkü bu uygulamada temeli manen rivayet meselesine dayanan bir ihtilaf vardır. Manayla rivayete izin vereceksek bu uygulamaya da izin vermeli, vermeyeceksek buna da vermemeliyiz.[1] En doğrusunu Allah bilir.

16. Hoca hadisi bir isnâdla rivayet eder, ardından başka bir isnâd verip onun bitiminde *mislehû*/benzeri derse, ondan rivayette bulunmak isteyen kimse doğru olan görüşe göre ikinci isnâdla yetinip önce [ilk isnâda ait olan] metni rivayet edemez. Şu'be bu kanaattedir. Süfyân es-Sevrî ve Yahya b. Maîn muhaddisin zâbıt ve hâfız olup lafızları birbirinden ayırabilmesi durumunda buna cevaz vermiştir. Bir grup âlim ise onlardan biri hadisi bu şekilde rivayet ettiğinde isnâdı verir, sonra "[Bunun metni] şu şekilde olan önceki hadis gibidir" der, ardından [önceki hadisin] metnini zikreder. Hatîb bu görüşü tercih etmiştir.[2]

Eğer "*nahvehû*/yaklaşık anlamda" derse Süfyân'a göre sadece [ikinci senedle birincisinin metnini] rivayet edebilir, Şu'be ve Yahya b. Maîn'e göre ise rivayet edemez. Zira İbn Maîn *mislehû* ve *nahvehû* ifadelerini farklı değerlendirmiştir. Hatîb, "İbn Maîn'in bu tercihi manen rivayetin uygun görülmemesi esasına dayanır, manen câiz görüldüğünde aralarında fark yoktur" der.

Hâkim şöyle demiştir: "Muhaddis *mislehû* ve *nahvehû* arasındaki farkı bilecek düzeyde zabt ve itkân sahibi olmalıdır. Rivayet ettiği iki hadisin aynı lafızla olduğunu bilmeden *mislehû* demesi uygun olmaz, aynı manada olduğundan *nahvehû* diyebilir." En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Selefî tahkikinde, tercümede esas alınan neşirde bulunmayan şöyle bir ifade vardır (s. 489): "Derim ki: Doğru ya da isabetli olan görüş buna izin vermektir. Bu durum metnin bir kısmını diğerinin önüne alma gibi değildir. Çünkü metindeki takdim-tehir yukarıdaki durumun aksine manayı değiştirebilir." Ancak bu ifade Nevevî'ye değil de nüshayı okuyup şahsi kanaatini arz eden başka birine ait olsa gerektir [çevirenin notu].

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 213.

روى عمرو بن دينار عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا ثم يقول في الموضعين: أخبرنا به فلان، عن فلان حتى يتصل فهذا كما إذا قدّم جميع الإِسناد فهو حديث متصل، فلو أراد من سمعه هكذا أن يقدم جميع الإِسناد، فقد جوزه بعض المتقدمين، وينبغي أن يكون فيه خلاف كتقديم بعض المتن على بعض، ٥ فإن فيه خلافًا مبنيًا على الرواية بالمعنى، فإن جوزناه جوزنا هذا، وإلا منعناه. والله أعلم.

السادس عشر: إذا روى الشيخ الحديث بإسناد ثم أتبعه بإسناد آخر وقال عند انتهائه مثله، فأراد الراوي عنه أن يقتصر على الإِسناد الثاني، ويذكر المتن المذكور. أولا، فالأظهر منعه، وهو قول شعبة وأجازه سفيان الثوري ويحيى بن ١٠ معين بشرط أن يكون المحدث ضابطًا متحفظًا مميزًا بين الألفاظ وكان جماعة من العلماء إذا روى أحدهم مثل هذا، أورد الإِسناد، ثم يقول: مثل حديث قبله متنه كذا، ثم يسوقه، واختاره الخطيب هذا.

وأما إذا قال: نحوه. فقد أجازه سفيان ومنعه شعبة. وابن معين، ففرق ابن معين بين مثله ونحوه قال الخطيب: هذا الذي قاله ابن معين على منع الرواية ١٥ بالمعنى، فأما على جوازها فلا فرق.

قال الحاكم: يلزم الحديثي من الضبط والاتقان أن يفرق بين مثله ونحوه، فلا يحل له أن يقول: مثله، إلا بعد علمه أنهما على لفظ واحد، ويحل نحوه إذا كان بمعناه، والله أعلم.

17. Hoca, hadisin isnâdının [tamamını], metnin ise bir kısmını zikredip "ve hadisi zikretti [*ve zekera'l-hadîs*]" veya "ve hadisin tamamını zikretti [*ve zekera'l-hadîs bi-tûlihî*]" ifadelerini kullanır, hadisi kendisinden işiten kimse de hadisin tamamını nakletmek isterse bu tarz bir rivayetin men edilmesi mezkûr "mislehû" ve "nahvehû" meselesinden daha doğrudur. Bu durumda kişi, hocanın söylediğiyle yetinip ardından, "O 've hadisin tamamını zikretti' dedi. Hadisin tamamı şöyledir" diyerek hadisi sonuna kadar verme yolunu izlemelidir. Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî yukarıdaki gibi yapılmadığı takdirde bu tarz rivayeti men eden kimselerdendir. Ebû Bekir el-İsmâîlî ise hoca ve talebenin bu rivayeti bilmeleri durumunda bunu uygun bulmuştur. Eğer bu uygun görülecekse bunun izahı, hocanın zikretmediği kısmın icâzet yöntemiyle alındığının kabul edilmesidir. Fakat bu, pek çok zaviyeden desteklenmiş kuvvetli bir icâzettir. Böylece rivayetin ilk tarafı semâ şeklinde olsa da, geri kalan kısım icâzet lafzı ayrıca zikredilmeden ona eklenebilir. En doğrusunu Allah bilir.

18. Üstat "Doğrusu şu ki, manen rivayet câiz olsa da anlamlarının farklılığından dolayı 'Hz. Peygamber'den (sav)' ifadesinin yerine 'Allah Resûlü'nden (sav)' ifadesini -veya tam tersi- koymak câiz değildir" demiştir.

Allah biliyor ya doğrusu, bunun câiz olmasıdır. Zira nebî ve resûl kelimeleri köken bakımından farklı olsalar da burada böyle bir şeyle anlam değişmez. Ahmed b. Hanbel'in bu hususta muhaddisi esas aldığını, nüshasında farklı bir ifade olduğunda nüshadaki ifadenin üzerini çizdiğini[1] nakleden Hatîb şöyle demiştir: "Ahmed'in bu görüşü mutlak anlamda gerekli görülemez, aslında o sadece bunun müstehab olduğu kanaatindedir. Onun görüşü buna ruhsat tanımaktan yanadır." Sonrasında Hatîb, Ahmed ve Hammâd b. Seleme'den ruhsata dair nakillerde bulunmuştur.[2]

19. Semâında bir tür zayıflık varsa rivayet esnasında bunu açıklamalıdır. Buna dair pek çok örnek daha önce geçmişti. Örneğin [hocası] hadisi müzâkere esnasında hafızasından nakletmişse hadis imamlarının yaptığı gibi "Bize müzâkere esnasında tahdîs etti" demelidir. Bir grup hadis hâfızı müzâkere meclisinde hadis almayı yasaklamıştır ki Abdullah b. el-Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Zür'a er-Râzî [ö. 264/878] ve daha başkaları bu gruptandır. Çünkü müzâkere meclisinde gevşeklik olabilir ve hafıza aldatıcıdır. En doğrusunu Allah bilir.

1 Yani (semâ meclisinde) elinde hazır bir nüshayla hocayı dinlerken hoca nüshadakinden farklı bir şey söylerse onun üzerini çizip hocanın dediğini yazarmış [çevirenin notu].

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 244-5.

السابع عشر: إذا ذكر الشيخ إسناد الحديث، وطرفًا من متنه، ثم قال: وذكر الحديث، أو ذكر الحديث بطوله، فأراد السامع، أن يروي عنه الحديث بكماله، فهذا أولى بالمنع مما سبق في مثله ونحوه فطريقه أن يقتصر على ما ذكره الشيخ، ثم يقول: قال، وذكر الحديث بطوله والحديث بطوله هو كذا، ويسوقه إلى آخره.
٥ وممن منع ذلك عند الاطلاق الأستاذ أبو إسحاق الاسفرائيني، وأجاز أبو بكر الإِسماعيلي، إذا عرف المحدث والسامع ذلك الحديث فإذا جوز هذا فالتحقيق فيه أنه بطريق الإِجازة. فيما لم يذكره الشيخ، لكنها إجازة قوية أكيدة من جهات فيجوز لهذا مع كون أوله سماعًا إدراج الباقي عليه من غير إفراد بلفظ الإِجازة، والله أعلم.

١٠ الثامن عشر: قال الشيخ: الظاهر أنه لا يجوز تغيير عن النبي إلى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا عكسه وإن جازت الرواية بالمعنى، لاختلاف المعنى.

والصواب والله أعلم جواز ذلك، لأنه لا يختلف به هنا معنى، وإن كان أصل النبي والرسول مختلفًا. ونقل الخطيب عن أحمد بن حنبل أنه كان يتبع المحدث في ذلك ويضرب على ما في أصله إذا خالفه، قال الخطيب: هذا غير لازم، وإنما
١٥ استحبه أحمد ومذهبه الترخيص في ذلك، ثم روى عنه وعن حماد بن سلمة الترخيص.

التاسع عشر: إذا كان في سماعه بعض الوهن فعليه بيانه حال الرواية، وأمثلته كثيرة تقدمت، ومنها إذا حدثه من حفظه في الذاكرة، فليقل: حدثنا مذاكرة كما فعله الأئمة، وكان جماعة من الحفاظ يمنعون الحمل عنهم في المذاكرة منهم
٢٠ ابن المبارك وعبد الرحمن بن مهدي وأبو زرعة الرازي، وغيرهم، لأنه قد يقع فيها مساهلة مع أن الحفظ خوان، والله أعلم.

20. Hadis, Sâbit [el-Bünânî] [ö. 127/744] ve Ebân b. Ebî Ayyâş [ö. 140/757 {?}] gibi Enes'ten nakilde bulunan biri mecrûh iki kişiden nakledildiğinde uygun olan tutum, rivayette sadece mecrûh râviden gelen bir ilave olabileceği ihtimalini gözeterek mecrûh râviyi düşürmemek, her ikisini de zikretmektir. Râvilerin ikisi de sika olduğunda da mezkûr ihtimalden dolayı râvilerden biri düşürülmemelidir. Ancak iki sika râviden birini düşürmek, iki râviden mecrûh olanı düşürmekten daha az mahzurludur. Her iki durumda da râvilerin düşürülmesi haram değildir. Çünkü zâhiren ikisi de ittifak etmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

21. Hadisin bir kısmını bir hocadan, bir kısmını ise başkasından işitip onları birleştirmesi ve hadisin tamamını rivayet ederken bir kısmını o hocadan, bir kısmını da başkasından aldığını açıklayarak nakilde bulunması câizdir. Nitekim Zührî, İfk hadisinde bunu yapmış, hadisi İbnü'l-Müseyyeb, Urve [ö. 94/713], Alkame [b. Vakkâs] ve Ubeydullah [b. Abdullah b. Utbe]'den [ö. 98/716] naklederken şöyle demiştir: "Bunların her biri bana hadisin bir kısmını nakledip Âişe [ö. 58/678] şöyle dedi' dediler…" Ardından hadisi zikretmiştir.[1]

Bu tarz rivayetlerde hadisteki her bir şey sanki ikisinden birinden belirsiz olarak aktarılmış gibidir. Bu sebeple râvilerden biri mecrûh olduğunda bu hadisi delil olarak kullanmak da râvilerden birini düşürmek de câiz olmaz. Aksine hadisin bir kısmını birinden, bir kısmını da diğerinden aldığını açıklayarak her iki râviyi de zikretmelidir. En doğrusunu Allah bilir.

1 Buhârî, Şehâdât 15; Tefsîr 24; Müslim, Tevbe 56.

العشرون: إذا كان الحديث عن رجلين، أحدهما مجروح كثابت وأبان ابن أبي عياش عن أنس، فالأولى أن يذكرهما جميعًا، ولا يسقط المجروح خوفًا من أن يكون فيه شيء عن المجروح وحده. وكذا إذا كانا ثقتين فلا يسقط أحدهما للاحتمال المذكور، إلا أن هذا أخف من الأول، ولا يحرم الاسقاط في الصورتين ٥ لأن الظاهر اتفاقهما، والله أعلم.

الحادي والعشرون: إذا سمع بعض حديث من شيخ وبعضه من آخر فخلطه، وروى جملته عنهما مبينًا أن بعضه عن أحدهما وبعضه عن الآخر، جاز كما فعل الزهري في حديث الأفك، حيث رواه عن ابن المسيب وعروة وعلقمة وعبيد الله وقال: وكلهم حدثني طائفة من حديثها، قالوا: قالت: فذكره.

١٠ ثم ما من شيء من ذلك الحديث، إلا وكأنه رواه عن أحدهما على الإبهام، فإذا كان أحدهما مجروحًا لم يجز الاحتجاج بشيء منه، ولا يجوز أن يسقط أحد الراويين، بل يجب ذكرهما جميعًا مبينًا، أن بعضه عن أحدهما وبعضه عن الآخر، والله أعلم.

27. HOCANIN UYMASI GEREKEN ÂDÂB

Hadis ilmi, güzel ahlak ve doğru karakterle uyum arz eden şerefli bir ilimdir. Dünya ilimlerinden değil, âhiret ilimlerindendir. Ondan mahrum kalan büyük bir hayırdan mahrum kalır. Onunla rızıklanan da büyük bir ihsana erişir. Hadis ilmini arzulayan kimse öncelikle niyetini halis tutmalı, kalbini dünyevi arzulardan temizlemeli, riyaset sevgisi belasından ve bunun saçmalıklarından sakınmalıdır. Allah'tan bu konuma erişmeyi dileriz.

Hadis okutmaya başlama yaşı hakkında farklı görüşler vardır. Doğrusu, kaç yaşında olursa olsun sahip olduğu hadislere ihtiyaç duyulduğunda kişinin ilmi yaymaya başlamasının iyi olacağıdır. Mâlik b. Enes 20'li yaşlarda ilim talipleri için meclis kurmuştu. 17 yaşında olduğu da söylenmiştir. Hâlbuki [o dönemde Mâlik'ten başka] birçok kişi vardı ve hocaları da hayattaydı. Şâfiî'den de gençlik yıllarında ilim alınırdı. En doğrusunu Allah bilir.

Muhaddis yaşlılık, bunama, ihtilat ve kendisinin olmayan hadisleri nakletme endişesi ortaya çıkınca hadis rivayetinden geri durmalıdır. Bunun zamanı kişiden kişiye değişir. Gözlerini yitirip kendisinin olmayan hadislerin, rivayetleri içerisine sokulmasından çekinirse de hadis naklini bırakmalıdır.

Muhaddis kendisinden daha öncelikli birinin bulunduğu yerde hadis rivayet etmemelidir. Yaş ve diğer etkenler bakımından şehrinde kendisinden daha önde gelen biri olduğunda kişinin hadis nakletmesinin hoş görülmediği söylenmiştir.

Şehrinde veya başka bir yerde daha âlî bir isnâda sahip ya da herhangi bir açıdan daha önde gelen birinde olduğunu bildiği bir şey kendisinden talep edildiğinde talebeye onu bildirmeli ve talebeyi ona yönlendirmelidir. Zira din nasihattir.

Hâlis niyet taşımayan kimselere [de] hadis naklinden kaçınmamalıdır. Çünkü onların bu niyete sonradan erişmesi umulur. Ma'mer [ö. 153/770] "Kişi Allah rızası dışında bir niyetle ilim talep ederse o kişinin niyeti Allah rızası oluncaya kadar ilmin ondan uzak duracağı söylenir" demiştir. İlim talibi çokça sevap umarak ilmi yaymaya gayret göstermelidir. Seleften Urve ve daha başkaları insanları hadislerine [ilim meclislerine] toplardı.

النوع السابع والعشرون: معرفة آداب المحدث

علم الحديث علم شريف يناسب مكارم الأخلاق ومحاسن الشيم، وهو من علوم الآخرة لا من علوم الدنيا، ومن حرمه، فقد حرم خيرًا عظيمًا، ومن رزقه فقد نال فضلًا جزيلًا فمن أراده فعليه تقديم تصحيح النية، وليطهر قلبه من الأغراض الدنيوية، وليحذر بلية حب الرياسة ورعوناتها، نسأل الله الكريم التوفيق لذلك. ٥

وقد اختلف في السن المستحب فيه التصدي لإسماع الحديث، والصواب أنه متى احتيج إلى ما عنده استحب له التصدي لنشره في أي سن كان، قد جلس مالك بن أنس رحمه الله للناس ابن نيف وعشرين سنة وقيل ابن سبع عشرة، والناس متوافرون وشيوخه أحياء وجلس الشافعي لذلك وأخذ عنه العلم في سن الحداثة. والله أعلم. ١٠

وينبغي له أن يمسك عن التحديث إذا خشي عليه الهرم والخرف والتخليط ورواية ما ليس من حديثه، وذلك يختلف باختلاف الناس وهكذا إذا عمي وخاف أن يدخل عليه ما ليس من حديثه فليمسك عن الرواية.

١٥ ولا ينبغي للمحدث أن يحدث بحضرة من هو أولى منه بذلك. وقيل: يكره أن يحدث ببلد فيه من هو أولى منه لسنه أو غير ذلك.

وينبغي له إذا التمس منه ما يعلمه عند غيره في بلده أو غيره بإسناد أعلى من إسناده، أو أرجح من وجه أن يعلم الطالب به ويرشد إليه، فإن الدين النصيحة.

ولا يمتنع من تحدث أحد لكونه غير صحيح النية، فإنه يرجى له حصول النية بعد. قال معمر: كان يقال أن الرجل ليطلب العلم لغير الله تعالى فيأبى عليه العلم حتى يكون لله تعالى. وليكن حريصًا على نشره مبتغيًا جزيل أجره. وكان عروة وغيره من السلف يجمعون الناس على حديثهم. ٢٠

[1.] Fasıl

Hoca hadis rivayet edeceği zaman İmam Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'i takip etmelidir. O rivayet edeceği zaman abdest alır, yaygısının başına oturur, sakalını tarayıp salar, vakar ve heybetle oturup hadis naklederdi. Kendisine bu durum sorulunca "Allah Resûlü'nün (sav) hadisini yüceltmeyi seviyorum" cevabını verirdi. Yoldayken, ayaktayken ve acelesi varken hadis nakletmeyi hoş görmezdi. Onun hadis nakli için boy abdesti aldığı, koku süründüğü rivayet edilmiştir. Meclisinde biri sesini yükselttiğinde onu azarlar ve "*İman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üzerine yükseltmeyin*"[1] âyetini okuyup "Allah Resûlü'nün (sav) hadisi nakledilirken sesini yükselten tıpkı sesini Hz. Peygamber'in sesi üzerine çıkaran gibidir" derdi.

[2.] Fasıl

Hocanın, tâbiî Habîb b. Ebî Sâbit'ten [ö. 119/737] nakledilen "Kişinin bir topluluğa hadis naklederken [yüzünü] meclistekilerin tümüne dönmesi sünnettendir" sözü çerçevesinde davranması hoş görülmüştür.

Bir kısmının anlayamayacağı bir süratle hadisi aktarmamalı, meclisini Allah'a hamd, Allah Resûlü'ne (sav) salavat ve duruma uygun dualar ile açmalı ve kapamalıdır.

[3.] Fasıl

İşin ehli muhaddisin hadis nakli için imlâ meclisi akdetmesi hoş görülür. Zira imlâ rivayet metotlarının en değerlisidir. Çünkü hoca yazdırdığı şeyi bilir ve onun üzerine tefekkür eder, yazan da işittiğini güzelce kavrar ve yazar. Hocaya okumada veya hocanın okumasında ise ikisinden birinin hata yapmayacağından emin olunamaz.

Topluluğun sayısı arttıkça takdirde hoca, kendi ifadelerini [kitleye] iletecek bir müstemlî tutmalıdır. Nitekim mütekaddim hadis hâfızları ve daha başkaları böyle yapardı. Müstemlî anlayışlı ve uyanık olmalı, hadisi yüksek bir şeyin üzerinde yazdırmalıdır. Bunu bulamazsa ayakta yazdırmalıdır. Muhaddisin söylediklerini birebir takip etmeli, onları olduğu gibi aktarmalıdır.

1 49/el-Hucurât: 2.

فصل

وإذا أراد التحديث فليقتد بالإمام أبي عبد الله مالك رحمه الله تعالى، كان إذا أراد أن يحدث، توضأ وجلس على صدر فراشه وسرح لحيته وتمكن في جلوسه بوقار وهيبة وحدث، فقيل له، فقال: أحب أن أعظم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم. وكان يكره أن يحدث في الطريق أو وهو قائم أو مستعجل، وروي عنه إنه كان يغتسل لذلك ويتبخر ويتطيب، وإذا رفع أحد صوته في مجلسه زبره. وقال: قال الله تعالى: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ}. فمن رفع صوته عند حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكأنما رفعه فوق صوته صلى الله عليه وسلم.

فصل

ويستحب له ما ورد عن حبيب بن أبي ثابت التابعي رحمه الله تعالى، قال: من السنة إذا حدث الرجل القوم أن يقبل عليهم جميعًا.

وينبغي أن لا يسرد الحديث سردًا لا يدرك السامع بعضه. وليفتتح مجلسه وليختمه بالتحميد والصلاة على رسول الله صلى الله عليه وسلم ودعاء يليق بالحال.

فصل

ويستحب للمحدث العارف عقد مجلس لإملاء الحديث، فإنه أعلى مراتب الرواية لأن الشيخ يعلم ما يملي ويتدبره، والكاتب يتحقق ما يسمعه ويكتبه، وإذا قرأ على الشيخ أو الشيخ عليه لا يؤمن غفلة أحدهما.

وينبغي أن يتخذ مستمليًا يبلغ عنه إذا كثر الجمع، كما كان الحفاظ من المتقدمين وغيرهم يفعلونه وليكن مستمليه محصلًا متيقظًا، وليستمل على شيء مرتفع، فإن لم يجد استملى قائمًا، وعليه أن يتبع لفظ المحدث فيبلغه على وجهه.

Müstemlî tutmanın faydası, hocanın ifadelerini ondan uzak olmasına rağmen işiten kimselerin hadisi anlamasını ve kavramasını sağlamaktır. Sadece müstemlîyi işiten kimsenin, bu durumu belirtmeksizin hadisi doğrudan hocadan rivayet etmesi câiz değildir. Bunun açıklaması 24. konuda geçmişti.

Güzel sesli bir kârinin Kur'ân'dan okuyacağı bir aşırla meclisin başlaması hoş görülmüştür. Tilavet bittiğinde müstemlî mecliste bulunanları susturur. Sonra besmele çeker, Allah'a hamd eder ve O'nun Resûlü'ne salavat getirir ve bu hususta en beliğ ifadeleri bulmaya çalışır. Sonra hocaya dönüp "Allah sana merhamet buyursun" ya da "Allah senden razı olsun" gibi bir ifade kullanıp "[En son] kimi zikretmiştin?" veya "Neyi zikretmiştin?" der. Hz. Peygamber (sav) her anıldığında salavat getirir -ki Hatîb salavatın yüksek bir sesle getirileceğini söylemiştir- ve sahâbe anıldığında "Allah onlardan razı olsun" der.

Derim ki: Eğer İbn Ömer, İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr, İbn Ca'fer [ö. 80/699-700], Üsâme b. Zeyd [ö. 54/674], Nu'mân b. Beşîr, Câbir b. Abdullah, Huzeyfe b. el-Yemân [ö. 36/656] ve İbn Amr b. el-Âs gibi babası da sahâbî olan kimseler anıldığında "Allah ikisinden de razı olsun" der. En doğrusunu Allah bilir.

[4.] Fasıl

Muhaddisin rivayet esnasında hocasını layık olduğu şekilde övmesi iyi olacaktır. Seleften ve âlimlerden pek çok kimse böyle yapmıştır. Bundan daha önemlisi ise hocaya dua etmektir. Bu hususa önem vermelidir. Kendisinden rivayette bulunduğu kimseyi tanındığı bir lakap, meslek, anne adı veya bedenî bir nitelikle anabilir.

[5.] Fasıl

Hadis yazdırırken en tercihe şayanlarını öne aldığı bir grup hocasından rivayette bulunması ve her bir hocasından bir hadis yazdırması, isnâdı âlî ve metni kısa olanları seçmesi hoş karşılanır. Hadislerdeki istifade edilecek şeyleri arar ve hadisteki âlîliğe, içerdiği bir inceliğe ve okunuşu zor ifadenin zabtına dikkat çeker.

والفائدة فيه توصل من سمع لفظ المملى على بعد منه إلى تفهمه وتحققه وأما من لم يسمع إلا المستملى فلا يجوز له رواية ذلك عن المملى إلا أن يبين الحال، وقد تقدم بيان هذا في النوع الرابع والعشرين.

ويستحب افتتاح المجلس بقراءة قارئ حسن الصوت شيئًا من القرآن العظيم. وإذا فرغ استنصت المستملي أهل المجلس، ثم يبسمل ويحمد الله تعالى، ويصلي على رسول الله صلى الله عليه وسلم، ويتحرى الأبلغ في ذلك، ثم يقبل على المحدث، ويقول: من ذكرت أو ما ذكرت رحمك الله ورضي الله عنك، وما أشبهه، وكلما انتهى إلى ذكر النبي صلى الله عليه وسلم. صلى عليه، وذكر الخطيب أنه يرفع صوته بذلك. وإذا انتهى إلى ذكر الصحابي قال: رضي الله عنه.

قلت: فإن كان صحابيًا ابن صحابي كابن عمرو ابن عباس وابن الزبير وابن جعفر وأسامة بن زيد والنعمان بن بشير وجابر بن عبد الله وحذيفة بن اليمان وابن عمرو بن العاص وأشباههم قال: رضي الله عنهما والله أعلم.

فصل

ويحسن بالمحدث الثناء على شيخه حال الرواية عنه بما هو أهله، فقد فعل ذلك غير واحد من السلف والعلماء، وأهم من ذلك الدعاء له فليعتن به، ولا بأس بذكر من يروي عنه بما يعرف به من لقب أو حرفة أو أم أو وصف في بدنه.

فصل

ويستحب أن يجمع في إملائه رواية جماعة من شيوخه مقدمًا أرجحهم ويملي عن كل شيخ حديثًا، ويختار ما علا سنده وقصر متنه ويتحرى المستفاد منه وبينه على ما فيه من علو وفائدة وضبط مشكل.

Katılımcıların kavrayamayacakları ve yanlış anlamalarından endişe edilen şeyleri nakletmekten kaçınmalıdır. İmlâ dersini isnâdlarını verdiği bazı hikâye, anekdot ve şiirlerle bitirir. Bu, özellikle de zühd ve ebeple ilgili olduğu takdirde hoş görülür.

5 Hoca imlâ ettirdiği hadislerin tahrîcini yapacak ilmî donanıma sahip değilse ya da bunu yapamayacak kadar meşgulse, bir hâfızdan yardım almasında ve o kişinin hadisleri kendisi için tahrîc etmesinde bir beis yoktur. Nitekim Hatîb "Hocalarımızdan bir grup böyle yapardı" demiştir.

Hadis imlâsını bitirince yazdırdıklarını mukabele eder ve onları doğru-
10 lar. En doğrusunu Allah bilir.

وليتجنب ما لا تحمله عقول الحاضرين وما يخاف عليهم من الوهم في فهمه، ويختم الإِملاء بشيء من الحكايات والنوادر والإِنشادات بأسانيدها، وذلك حسن، لا سيما ما كان في الزهد والآداب.

وإذا قصر المحدث أو اشتغل عن تخريج ما يمليه، فاستعان ببعض الحفاظ فخرج له فلا بأس. قال الخطيب: كان جماعة من شيوخنا يفعلونه.

فإذا فرغ قابل ما أملاه وأتقنه والله أعلم.

28. HADİS TALEBESİNİN UYMASI GEREKEN ÂDÂB

Bu kısma dair bazı hususlar önceki konularda dağınık olarak geçmişti. Talebenin yapması gereken ilk şey niyetini tashih etmesi, ihlaslı olma çabası gütmesi, dünyevi bir şeye erişme gayesinden kaçınması, Allah'tan kolaylık ve başarı dilemesi ve güzel ahlak ve hoşa giden edep kurallarıyla hareket etmeyi prensip olarak benimsemesidir. Rivayet edildiğine göre Süfyân es-Sevrî "Allah rızasını kazanmak için hadis talep etmekten daha faziletli bir iş bilmiyorum" demiştir. Bunun bir benzeri İbnü'l-Mübârek'ten de nakledilmiştir.

[1.] Fasıl

Hadis semâına ve yazımına başlanacak yaş hakkındaki görüşler daha önce geçmişti. Talebe mezkûr yaşa ulaştığında hemen işe girişmeli ve buna güç yetirdiği dönemi iyi değerlendirmelidir. Hadis dinlemeye şehrindeki hocaların en âlî isnâda sahip ve ilim, şöhret ve dindarlık gibi hususlar bakımından en tercihe şayan olanından başlamalıdır. Kendi şehrindeki öğrenilmesi elzem hadisleri dinledikten sonra [diğer şehirlere] yolculuğa çıkmalıdır. Nitekim İbrahim b. Edhem [ö. 161/778 {?}] "Allah bu ümmet üzerindeki belaları Ehl-i hadîs'in ilim yolculukları [*rihle*] sayesinde defeder" demiştir.

Rihle önde gelen hadis hâfızlarının âdetidir. Hadis talebi konusundaki hırsı, talebeyi hadis dinlemede ve almada gevşekliğe itip de hadis edinme şartlarından bazılarının zayi olması sonucunu doğurmamalıdır. Namaz, dua, oruç, âdâb ve diğer ibadetlerde işittiği hadislerle amel etmelidir. Bu sâlih kul Bişr el-Hâfî'nin [ö. 227/841] dediği gibi hadisin zekâtıdır. Vekî' de "Hadisi öğrenmek istediğinde onunla amel et" demiştir.

[2.] Fasıl

Hadis talibi hocalarını ve kendisinden hadis dinlediği kimseleri tazim etmelidir. Zira bu ilmin yüceltilmesi anlamına gelir ve bu sayede insana kapılar açılır. Hocasının seçkinliğine ve tercih edilecek vasıfta olduğuna inanmalı, onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışmalıdır. Bu, hocadan faydalanmanın en önemli yoludur. Hocasını kızdıracak ölçüde talepkâr olmamalıdır.

النوع الثامن والعشرون: معرفة آداب طالب الحديث

قد تقدم جمل من هذا النوع فيما قبله مفرقة، وأول ما عليه تصحيح النية وتحقيق الإِخلاص والحذر من قصد التوصل به إلى شيء من أغراض الدنيا ويسأل الله تعالى التيسير والتوفيق. ويأخذ نفسه بالأخلاق الجميلة والآداب ٥ المرضية. عن سفيان الثوري قال: ما أعلم عملًا أفضل من طلب الحديث لمن أراد الله به. وعن ابن المبارك نحوه.

فصل

وفي السن الذي يبتدي فيه بسماع الحديث وكتبه كلام تقدم، فإذا أخذ، فليشمر ويغتنم مدة إمكانه ويبدأ بالسماع من أسند شيوخ عصره وأرجحهم علمًا ١٠ وشهرة ودينًا وغير ذلك. وإذا فرغ من سماع المهمات ببلده فليرحل في الطلب. قال إبراهيم بن أدهم رضي الله عنه: إن الله تعالى يرفع البلاء عن هذه الأمة برحلة أصحاب الحديث.

والرحلة عادة الحفاظ المبرزين. ولا يحملنه الشره على التساهل في السماع والتحمل، فيخل بشيء من شروطه. وينبغي أن يستعمل ما يسمعه من الأحاديث ١٥ في الصلاة والأذكار والصيام والآداب وسائر الطاعات فذلك زكاة الحديث، كما قاله العبد الصالح بشر الحافي رضي الله عنه. وقال وكيع رحمه الله: إذا أردت حفظ الحديث فاعمل به.

فصل

وينبغي أن يعظم شيخه ومن يسمع منه، فذلك من إجلال العلم، وبه ٢٠ يفتح على الإِنسان وينبغي أن يعتقد جلالة شيخه ورجحانه، ويتحرى رضاه، فذلك أعظم الطرق إلى الانتفاع به. ولا يطول عليه بحيث يضجره،

Böyle yapan kişinin ilimden mahrum kalmasından endişe edilir. Nitekim Zührî "Meclis uzadığında şeytana oradan pay çıkar" demiştir.

Sorunlarında, meşguliyetlerinde ve uğraşlarının mahiyeti hakkında hocasıyla istişare etmelidir. Bu, ondan istifadesini artıracaktır.

5 **[3.] Fasıl**

Bir hocadan hadis dinleme imkânı bulan talebe, o hocaya erişmeyi arzulayan diğer talebelere de bunu bildirmelidir. Bunu gizleyen kimsenin kendisinin de o hocadan mahrum kalmasından endişe edilir. Bu, cahil talebelerin düştüğü utanç verici bir durumdur. Böyle yaparak başkalarının 10 elde etmediği ilmi kendilerinin elde ettiğini sanırlar. Hâlbuki bu cahilliktir. Bu tavırları dolayısıyla elde ettikleri ilmin ortadan kalkmasından korkulur. Talebelerin birbirlerini faydalandırmaları hadisin bereketindendir. İlim, paylaşılarak ve yaygınlaştırılarak artar.

[4.] Fasıl

15 Hadis talibi hayâsının ve kibrinin kendisini, ilmi tam olarak tahsil etmekten ve yaşı küçük, nesebi yetersiz vb. olanlardan ilim almaktan alıkoymasına izin vermemelidir. Nitekim Mücâhid "Utangaç ve kibirli kimseler ilim öğrenemez" demiştir. Rivayet edildiğine göre Ömer b. el-Hattâb ile oğlu [Abdullah b. Ömer] "Yumuşak yüzlü olanın ilmi zayıf olur" ve Vekî' 20 ile daha başkaları "Kişi ilim bakımından kendinden üstün, kendisine eşit ve düşük seviyede olan kimselerden hadis yazmadıkça ilimde seçkin bir konuma erişemez" demiştir. Ayrıca ilim talibi, hocasının kendisine yönelik kimi incitici tavırlarını sabırla karşılamalıdır.

[5.] Fasıl

25 Hadis talibi himmetini önemli hususlara vermelidir. Sadece [bilgi edindiği] hocaların ismini artırmak ve itibar görmek için vaktinin bir kısmını daha fazla hocaya giderek zayi eden kimse başarılı olamaz. Hadis talibi elde ettiği kitap veya cüzlerin tamamını yazmalı ve dinlemeli, onlar içerisinde seçim yapmamalıdır. Eğer durumu tamamını yazıp dinlemeye el- 30 verişli değilse ve seçim yapmaya ihtiyaç duyarsa seçilmeye uygun olanları ayırabilecek bilgili biri olduğu takdirde bunu kendisi yapar, yoksa bir hadis hâfızından yardım alır. Bazı rivayetleri hocanın nüshasından seçim yaparak yazıp dinlediyse işittiklerini kırmızı mürekkeple ya da başka bir şekilde işaretleme konusunda serbesttir. En doğrusunu Allah bilir.

فإنه يخاف على فاعل ذلك الحرمان، وقد قال الزهري: إذا طال المجلس كان للشيطان فيه نصيب. وينبغي أن يستشير شيخه في أموره وما يشتغل فيه وكيفية اشتغاله، فهو أحرى بانتفاعه.

فصل

وينبغي لمن ظفر من الطلبة بسماع شيخ أن يعلم به من يرغب في ذلك، فإن من كتمه يخاف عليه الخذلان، وذلك من اللوم الذي يقع فيه جهلة الطلبة، ويظنون بذلك أنهم يحصلون ما لا يحصل غيرهم وذلك جهل، فإنه يخاف ذهاب ما معهم بسببه ومن بركة الحديث إفادة بعضهم بعضًا. وبانفاق العلم ونشره ينمى.

فصل

وليحذر من أن يمنعه الحياء والكبر من السعي التام في التحصيل وأخذ العلم ممن هو دونه في السن أو النسب أو غير ذلك. عن مجاهد قال: لا يتعلم مستحي ولا مستكبر. وعن عمر بن الخطاب وابنه رضي الله عنهما: من رق وجهه رق علمه وعن وكيع وغيره: لا ينبل الرجل حتى يكتب عمن فوقه ومثله ودونه. وينبغي أن يصبر على جفاء شيخه إياه.

فصل

وينبغي أن يعتني بالمهم، وليس بموفق من ضيع شيئًا من وقته في الاستكثار من الشيوخ لمجرد اسم الكثرة وصيتها. وليكتب وليسمع ما يقع إليه من كتاب أو جزء على التمام ولا ينتخب، فإن ضاق به، الحال عن الاستيعاب واحتاج إلى الانتخاب تولى ذلك بنفسه إن كان مميزًا عارفًا بما يصلح للانتقاء. وإن قصر عن ذلك استعان ببعض الحفاظ. وإذا سمع من أصل الشيخ انتخابًا فله الخيار في كيفية تعليم المسموع بحمرة أو غيرها والله أعلم.

[6.] Fasıl

Hadis talibinin hadisleri sadece dinlemek ve yazmakla yetinip onları öğrenmeyi ve anlamayı bırakması doğru değildir. Böyle yaparsa ömrünü zayi eder ve ne Ehl-i hadîs içerisinde ne de âlimler zümresinde kendisine yer bulur. Hadisin fıkhını, anlamlarını, kelimelerinin sözlük manasını, i'râbını, râvilerinin isimlerini, sahih olanını ve olmayanını her birinde derinleşecek şekilde öğrenmelidir. Bu hususlara özen gösteren kimsenin kısa zamanda Ehl-i hadîs'e katılması umulur.

Sorunlu ifadeleri zabt ederek ve kapalı kalan manaları kavrayarak dikkatini öncelikle *Sahîhayn*'a, sonra Ebû Davud'un, Tirmizî'nin ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerine vermelidir. Bir benzeri yazılmamış olan Hâfız Ebû Bekir el-Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'ine yoğunlaşmalıdır. Bu eserlerden sonra ihtiyaca göre müsned türü eserlerden Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin *el-Müsned*'lerine, ilel türü eserlere -ki Ahmed b. Hanbel'in ve Dârekutnî'nin *el-İlel*'leri onların en iyilerindendir-, ricâl bilgisi için bu türün en iyilerinden olan Buhârî'nin *Târîh*'i ve İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'ine, müşkil noktaları açıklığa kavuşturan zabt kitaplarına -ki onların en iyisi İbn Mâkûlâ'nın [ö. 475/1082'den sonra] *el-İkmâl*'idir- başvurmalıdır.

Okunması güç bir isim ya da kelime ile her karşılaştığında onu araştırıp güzelce öğrenmeli, sonra da ezberleyip yazmalıdır.

Hadisleri azar azar tedricen ezberlemeli, bu işi sağlam bir şekilde yapmayı prensip edinmeli, ezberlediği hadisleri müzakere etmelidir. Çünkü müzakere ilimden yararlanmanın en iyi yollarından biridir.

[7.] Fasıl

İlim talibi hazır olup ilmî ehliyete eriştiğinde kendi rivayetlerinden oluşan hadisleri bir araya getirip bunları tasnif etmeye yönelmelidir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: "Bu husus hafızayı güçlendirir, zekayı keskinleştirir, tabiatı güçlendirir, girift ifadeleri açıklığa kavuşturur, ifade yeteneğini güzelleştirir, iyi bir surette anılmayı temin eder ve kişinin isminin ilanihaye akıllarda kalmasını sağlar. Bunu yapmadıkça [yani kitap yazmadıkça] hadis ilminde uzmanlaşmak, derin meselelere vâkıf olmak ve gizli faydalarını ortaya çıkarmak çok nadir bir durumdur."

فصل

ولا ينبغي لطالب الحديث أن يقتصر على سماعه وكتبه دون معرفته وفهمه فيضيع عمره، ولم يصر في عداد أهل الحديث ولا في حزب العلماء فيتعرف فقه الحديث ومعانيه ولغته وإعرابه وأسماء رجاله وصحيحه وضعيفه محققًا كل ٥ ذلك، فمن اعتنى بهذا رجى له في مدة قريبة مشاركة أهله.

وينبغي أن يقدم العناية بالصحيحين ثم سنن أبي داود والترمذي والنسائي ضبطًا لمشكلها وفهمًا لخفي معانيها. وليحرص على السنن الكبير للحافظ أبي بكر البيهقي، فإنه لم يصنف مثله، ثم بسائر ما تمس الحاجة إليه. ومن المسانِد، مسند أحمد بن حنبل وغيره ومن كتب علل الحديث ومن أجودها كتاب العلل ١٠ لأحمد بن حنبل. وكتاب العلل للدارقطني ومن معرفة الرجال ومن أفضلها تاريخ البخاري والجرح والتعديل لابن أبي حاتم، ومن كتب ضبط المشكل وأجودها، كتاب الإكمال لابن ماكولا.

وليكن كلما مر به اسم أو لفظة مشكلة، بحث عنها فأتقنها ثم حفظها بقلبه وكتبها.

١٥ وليتحفظ الحديث على التدريج قليلًا قليلًا. وليكن الإتقان من شأنه. وليذاكر بمحفوظه فإن المذاكرة من أقوى أسباب الإمتاع به.

فصل

وليشتغل بالتخريج والتصنيف إذا استعد لذلك وتأهل له فإنه كما قال الخطيب: يثبت الحفظ ويزكي القلب ويشحذ الطبع ويكشف الملتبس ويجيد ٢٠ البيان ويحصل جميل الذكر ويخلده إلى آخر الدهر، وقل من يمهر في علم الحديث ويقف على غوامضه ويستبين الخفي من فوائده إلا من فعل ذلك.

Âlimlerin iki çeşit hadis tasnif metodu vardır:

En iyisi: Hadisleri konularına göre tasnif etmek ve fıkıh konularına göre tahrîc etmektir. Böylece her bir konuda elinde bulunan ilgili hadisi zikreder.

İkinci metot: Hadisleri müsnedlere göre tasnif etmektdir. Bu tasnifte elinde bulunan hadisleri sahih-zayıf ayrımı yapmaksızın sahâbe râvisine göre derler. Bu tasnifte kişi hadisleri alfabetik olarak dizdiği sahâbî isimlerine göre veya Hâşim Oğulları'ndan başlayarak nesep bakımından Allah Resûlü'ne (sav) yakınlıklarını dikkate alarak kabilelere göre ya da aşere-i mübeşşere ile başlayarak Bedir'e katılanlar, sonra Hudeybiye'ye katılanlar, Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında müslüman olup hicret edenler ve son olarak Ebü't-Tufeyl [ö. 100/718-9] gibi sahâbenin küçüklerini zikredip sonra kadınlara geçecek ve onlara da müminlerin anneleri ile başlayacak şekilde İslâm'a girişteki önceliklerine göre tertip edebilir.

Tasnif türlerinin en iyilerinden biri, her bir hadisin farklı tarîklerini ve râviler arasındaki ihtilafları derleyerek illetleri açıklanmış bir müsned oluşturmaktır. Nitekim Ya'kûb b. Şeybe *Müsned*'inde böyle yapmıştır.

Muhaddislerin uyguladığı bir diğer tasnif metodu Süfyân, Şu'be, Mâlik, Hammâd b. Zeyd [ö. 179/795], İbn Uyeyne ve Evzâî gibi belli hocaların hadislerini müstakil olarak bir araya getirmektir. Yine muhaddisler "Mâlik → Nâfî' → İbn Ömer", "Hişâm b. Urve [ö. 146/763] → babası → Âişe" ve "Süheyl [b. Ebî Salîh] [ö. 138/755-6] → babası → Ebû Hüreyre" gibi belli isnâd başlıkları [*terâcim*] altında hadisleri derlemişlerdir.

Muhaddisler hadisleri Allah Teâlâ'nın görülmesi, namazda ellerin kaldırılması, imamın arkasında kıraat gibi belli konularda da bir araya getirmişlerdir.

İlim talibi tasnif ettiği eseri ancak düzeltip yice inceledikten ve tekrar tekrar gözden geçirdikten sonra insanların istifadesine sunmaya dikkat etmelidir. Ehil olmadığı konularda tasnif yapmaktan sakınmalı, tasnifinde açık ibareleri, yaygın kullanıma sahip kavramları kullanmaya özen göstermelidir. Bu nitelikleri taşıyan kitap, hadis ilmini öğrenme açısından temel ve öncelenmesi gereken bir eser olacaktır. En doğrusunu Allah bilir.

وللعلماء في تصنيف الحديث طريقان:

أجودهما: تصنيفه على الأبواب وتخريجه على مسائل الفقه، فيذكر في كل باب ما حضره فيه.

والطريق الثاني: تصنيفه على المسانيد فيجمع في مسند كل صحابي جميع ما عنده من حديثه صحيحه وضعيفه، وعلى هذا له أن يرتبهم على حروف المعجم في أسمائهم، وله أن يرتبهم على القبائل، فيبدأ ببني هاشم، ثم بالأقرب فالأقرب نسبًا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم. وله أن يرتبهم على السوابق، فيبدأ بالعشرة، ثم بأهل بدر ثم أهل الحديبية ثم من أسلم وهاجر بين الحديبية، وفتح مكة، ويختم بأصاغر الصحابة كأبي الطفيل ونظائره ثم بالنساء يبدأ منهن بأمهات المؤمنين.

ومن أحسن التصنيف تصنيفه معللًا، بأن يجمع في كل حديث طرقه واختلاف الرواة، كما فعل يعقوب بن شيبة في مسنده.

ومما يعتنون به في التصنيف جمع الشيوخ، أي جمع حديث شيوخ مخصوصين كل واحد بانفراده كسفيان وشعبة ومالك وحماد بن زيد وابن عيينة والأوزاعي وغيرهم، ويجمعون التراجم، كمالك عن نافع عن ابن عمر. وهشام بن عروة عن أبيه عن عائشة وسهيل عن أبيه عن أبي هريرة.

ويجمعون الأبواب، كباب رؤية الله تعالى وباب رفع اليدين في الصلاة، وباب القراءة خلف الإِمام، وغيرها.

ثم ليحذر أن يخرج إلى الناس تصنيفه إلا بعد تهذيبه وتحريره وإعادة النظر فيه وتكريره. وليحذر من تصنيف ما لم يتأهل له، وينبغي أن يتحرى في تصنيفه العبارات الواضحة والاصطلاحات السهلة، وهذا الكتاب أصل عظيم في معرفة هذا الفن فينبغي أن يقدم والله أعلم.

29. ÂLÎ VE NÂZİL İSNAD

İsnâd bu ümmete has bir uygulamadır. Son derece önemli bir sünnettir. Âlî isnâdı talep etmek de aynı şekilde sünnet olduğu için rihle hoş karşılanmıştır.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Âlî isnâd talebi selefin bir geleneğidir." İsnâdın âlî olması hadisi râvi kaynaklı hatalardankorur.[1]

Hadiste talep edilen âlîlik beş kısma ayrılır:

1. Bunların en değerlisi Allah Resûlü'ne (sav) sahih ve sorunsuz bir isnâdla yakınlıktır. Âlim zâhid Muhammed b. Eslem et-Tûsî [ö. 442/1050] "İsnâdın [Hz. Peygamber'e] yakınlığı, Allah'a yakınlıktır" demiştir.

2. Allah Resûlü (sav) ile arasındaki râvi sayısı fazla da olsa bir hadis imamına yakınlık.

3. Buhârî ve Müslim'in veya herhangi birinin *Sahîh*'inin ya da onların dışında kitaplarına itimat edilen müelliflerin kitaplarının rivayetine nispetle âlîlik. Son dönemde muvâfakât, ebdâl [t. *bedel*], müsâvât ve musâfaha isimleriyle bilinen şey budur. Müteahhir muhaddisler bu türle çokça ilgilenmiştir.

Muvâfakat: Bir hadisin sana Müslim'in hocasından ancak Müslim tarîki dışında bir yolla ve kendi isnâdınla Müslim'den naklettiğinden daha az sayıda râviyle gelmesidir.

Bedel: Bu âlîliği, hadisi Müslim'in hocası gibi [daha üstteki şeyhi talebesi olan] kişilerden aldığında elde edersin. Bu, Müslim'in hocasının hocasına nispetle muvâfakat olarak isimlendirilir.

Müsâvât: Bu bizim zamanımızda sahâbîye veya ona yakın birine varan isnâddaki râvi sayısının azlığı demektir. Şöyle ki, mesela seninle sahâbî arasındaki râvi sayısı Müslim ile sahâbî arasındaki râvi sayısıyla aynı olur.

Musâfaha: Eğer müsâvât senin hocan için söz konusu olursa bu senin için musâfaha olur. Böylece sanki sen Müslim'le musâfaha edip de ondan hadis almış gibi olursun. Müsâvât hocanın hocası için söz konusu olursa bu durumda musâfaha hocan için olur ve sen "Hocam Müslim'le musâfaha etmiş gibidir" dersin. Müsâvât hocanın hocasının hocası için söz konusu olursa bu durumda musâfaha hocanın hocası için olur ve sen "Hocamın hocası Müslim'le musâfaha etmiş gibidir" veya "'hocam veya hocamın hocası' demeyeceksen 'Falanca Müslim'le musâfaha etmiş gibidir'" dersin.

---

1 Râvi sayısı azalırsa hata ihtimali de azalır.

النوع التاسع والعشرون: معرفة الإِسناد العالي والنازل

الإِسناد خصيصة لهذه الأمة وسنة بالغة من السنن المؤكدة. وطلب العلو فيه سنة أيضًا، ولذلك استحبت الرحلة.

قال أحمد بن حنبل: طلب الإِسناد العالي سنة عمن سلف، وعلوه يبعده من الخلل المتطرق إلى كل راو.

والعلو المطلوب في الحديث خمسة أقسام:

أجلها القرب من رسول الله صلى الله عليه وسلم بإسناد صحيح نظيف. قال العالم الزاهد محمد بن أسلم الطوسي رحمه الله: قرب الإسناد، قرب أو قربة إلى الله تعالى.

الثاني: القرب من إمام من أئمة الحديث، وإن كثر العدد من ذلك الإِمام إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم.

الثالث: العلو بالنسبة إلى رواية البخاري ومسلم أو أحدهما في صحيحه أو غيرهما من أصحاب الكتب المعتمدة. وذلك ما اشتهر آخرًا من الموافقات والإِبدال والمساواة والمصافحة. وقد كثر اعتناء المحدثين المتأخرين بهذا النوع

أما الموافقة: فهي أن يقع لك حديث عن شيخ مسلم من غير جهته بعدد أقل من عددك إذا رويته عن مسلم عنه.

وأما البدل: فأن يقع لك هذا العلو عن مثل شيخ مسلم، وقد يسمي هذا موافقة بالنسبة إلى شيخ شيخ مسلم.

وأما المساواة: فهي في أعصارنا قلة عدد إسنادك إلى الصحابي أو من قاربه بحيث يقع بينك وبين الصحابي مثلًا من العدد مثل ما وقع بين مسلم والصحابي في ذلك.

وأما المصافحة: فهي أن تقع هذه المساواة لشيخك، فيكون لك مصافحة كأنك صافحت مسلمًا وأخذته عنه. فإن كانت المساواة لشيخ شيخك، وكانت المصافحة لشيخك، فيقول: كأن شيخي صافح مسلمًا. وإن كانت المساواة لشيخ شيخ شيخك فالمصافحة لشيخ شيخك، فيقول: كأن شيخ شيخي صافح مسلمًا، أو تقول: كأن فلانًا صافح مسلمًا، وإن لم تقل: شيخي، أو شيخ شيخي.

Âlîliğin nâzilliğe tâbi olduğunu bilmelisin. Zira Müslim ve benzerlerinin isnâdı nâzil olmasa, sen de o isnâdda âlî olamazsın. En doğrusunu Allah bilir.

4. Râvinin vefatının erken olmasıyla âlîlik. "Üç kişi → (Ebû Bekir) el-Beyhakî → Ebû Abdullah el-Hâkim" isnâdıyla naklettiğim hadis "Üç kişi → Ebû Bekir b. Halef [ö. 487/1094-5] → Hâkim" isnâdıyla naklettiğim hadisten daha âlîdir. Çünkü Beyhakî, İbn Halef'ten yaklaşık 29 sene önce vefat etmiştir.

Hocanın vefatının erken olması sebebiyle ortaya çıkan âlîliği, hadis ilminin önde gelen âlimlerinden Hâfız Ebü'l-Hasan İbn Cevsâ [ö. 320/932] hocanın vefatından sonra [en az] 50, Hâfız Ebû Abdullah b. Mende ise 30 sene ile sınırlandırmıştır.

5. Semâın erken olmasıyla âlîlik. Buradaki birçok örnek önceki kısmın kapsamına girse de aynı hocadan rivayet eden iki kişiden birinin hocadan semâının mesela 60 sene, diğer öğrencininkinin ise 40 sene [önce] olmasıyla ondan ayrılır. Her iki kişiye ulaşan râvi sayısı eşit olsa da ilkinin rivayeti diğerinden âlîdir. En doğrusunu Allah bilir.

Nâzil: Âlînin zıddıdır, beş kısma ayrılır ve bu kısımlar uluvvün zıddı olarak bilinir. Nâzil ikincil bir konumdadır ve çok fazla ilgiye mazhar olmamıştır. Cumhurun görüşü budur.

Bazı âlimlere göre nâzil âlîden daha üstündür. Zira isnâddaki her bir râvinin cerh-ta'dîl bilgisine ihtiyaç duyulur, dolayısıyla râvi sayısı artınca daha fazla araştırma yapılır, bu da sevabı artırır. Fakat bu zayıf bir görüştür.[1]

Ali b. el-Medînî, Ebû Amr el-Müstemlî [ö. 284/897] ve daha başkaları "Nüzûl uğursuzluktur" demiştir.

Bu söz nâzillerin bir kısmı için geçerlidir. Nâzil isnâdı, âlîye tercih etmeyi gerektirecek bir fayda varsa nâzil öncelenir ki tercih edilen görüş de budur.[2] En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Çünkü fazla araştırma yapmak istenen bir şey değildir. Irâkî *Fethu'l-mugîs*'de (s. 297) şöyle der: "Bu, mescitte cemaatle namaz kılmayı arzulayıp sevap artsın diye yolu uzatan kişinin durumuna benzer. Yolun uzunluğu, asıl çıkış gayesi olan cemaati kaçırmasına sebep olabilir."

2 Nâzil isnâdın tamamı hâfız veya fakih olan râvilerce rivayet edilmesi, bunun yanında âlî isnâdın böyle bir özelliğe sahip olmaması bu türdendir. Bu durumda nâzil tercih edilir.

واعلم أن هذا العلو تابع لنزول، إذ لولا نزول مسلم، وأشباهه في ذلك الإسناد لم تعل أنت فيه. والله أعلم.

الرابع: العلو بتقدم وفاة الراوي، مثاله ما أرويه عن ثلاثة عن أبي بكر البيهقي عن الحاكم أبي عبد الله أعلى مما أرويه عن ثلاثة عن أبي بكر بن خلف عن

٥ الحاكم، لتقدم وفاة البيهقي على وفاة ابن خلف بنحو تسع وعشرين سنة.

وأما علوه بسبب تقدم وفاة شيخك، فقد حده الحافظ أبو الحسن ابن جوصا أحد أركان الحديث بمضي خمسين سنة من وفاة الشيخ. وحده الحافظ أبو عبد الله بن مندة بثلاثين سنة.

الخامس: العلو بتقدم السماع، وكثير من هذا يدخل في الذي قبله. ومما

١٠ يمتاز به عنه أن يسمع شخصان من شيخ، وسماع أحدهما من ستين سنة مثلًا، وسماع الآخر من أربعين، فإذا تساوى العدد إليهما، فالأول أعلى والله أعلم.

وأما النزول: فهو ضد العلو، فهو خمسة أقسام تعرف من تفصيل ضدها من أقسام العلو. والنزول مرغوب عنه مفضول، هذا هو الحق الذي قاله الجمهور.

وقال بعضهم: النزول أفضل من العلو، لأنه يحتاج إلى معرفة كل راو في

١٥ جرحه وتعديله، فكلما كثروا زاد ذلك، فكثر الأجر، وهذا ضعيف.

قال علي بن المديني وأبو عمرو المستملي وغيرهما: النزول شؤم. و

هذا في بعض النزول أما إذا كان في النزول فائدة راجحة على العلو فهو مختار، والله أعلم.

30. MEŞHUR HADİS[1]

Sahih ve sahih olmayan şeklinde iki kısma ayrılır. "Ameller niyetlere göredir"[2] hadisi sahih, "İlim talebi her müslümana farzdır"[3] hadisi sahih olmayan meşhura örnektir.

Meşhur, "Ameller niyetlere göredir" ve "Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir"[4] hadislerinde olduğu gibi hem Ehl-i hadîs hem de başkaları nezdinde meşhur olan ile Enes'in "Allah Resûlü (sav) bir ay boyunca rükûdan sonra kunut yaptı"[5] hadisi gibi sadece Ehl-i hadîs nezdinde meşhur olan şeklinde de ikiye ayrılabilir.

Fakihler ve usûl âlimlerinin mütevâtir olarak andığı haberler de meşhur hadis kapsamındadır. Hatîb mütevâtiri bir ıstılah olarak kullanmışsa da Ehl-i hadîs âlimleri bu kavramı kullanmamıştır. Hatîb'in ifadeleri onun bu konuda Ehl-i hadîs dışındaki grupları izlediği intibaını uyandırır. Ehl-i hadîs'in mütevâtir lafzını kullanmaması muhtemelen bu tür hadislerin çok az olmasından kaynaklanır.

Mütevâtir, senedin başından sonuna kadar doğrulukları hakkında zaruri bilgi meydana gelen kişilerin kendileri gibi kimselerden naklettiği haberdir.[6] Dolayısıyla tevâtür seviyesindeki râvi sayısından daha çok kimse tarafından nakledilse de "Ameller niyetlere göredir" hadisi mütevâtir değildir. Çünkü şâz hadis konusunda geçtiği üzere hadisi ilk nakledenlerin sayısı, mütevâtirdeki sayı şartını taşımamaktadır.

---

1 Meşhur hadis bir sonraki konuda üçten fazla kişinin rivayet ettiği hadis olarak tanımlanacaksa da İbn Hacer ve başkalarının yaptığı tanıma göre tevâtür derecesine ulaşmayıp her tabakada üç ya da daha fazla kişiden nakledilen hadistir. Meşhur, müstefiz şeklinde de tanımlandığı gibi bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu düşünenler de vardır (*Nüzhe*, s. 46-7).

2 Buhârî, İman 41; Müslim, İmâre 155.

3 İbn Mâce, Mukaddime 17. Nevevî ve daha başka kimseler bu hadisi zayıf kabul etmişlerdir. Mizzî [ö. 742/1341] hadisin hasen derecesine ulaşacak sayıda tarîkle nakledildiğini belirtmiştir (*Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, I, 99; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene*, s. 121, 440-2).

4 Buhârî, İman 4; Müslim, İman 41.

5 Hadisin devamı "Ri'l ve Zekvân oğullarına beddua etti" şeklindedir (Buhârî, Vitr 7; Meğâzî 28; Müslim, Mesâcid 299). Diğer yandan meşhur, isnâdı olmasa dahi halkın arasında yayılmış olan sözler için de kullanılır. Bu tarz rivayetler halk açısından tehlikelidir. Âlimler oluşturdukları eserlerinde bu tarz rivayetleri derlemişlerdir. Bu eserlerin en güzeli, Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*'ıdır.

6 Mütevâtir, isnâdın başından sonuna kadar yalan üzerine birleşmesi mümkün olmayacak sayıda kimsenin aynı özelliklere sahip kişilerden rivayet ettiği yakînî ilim ifade eden hissî bilgilerdir. Mütevâtir hadise dair yazılmış kitapların en güzeli, rahmetli Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin [ö. 1927] *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir* isimli eseridir.

النوع الثلاثون: المشهور من الحديث

وهو قسمان: صحيح وغيره. فالصحيح كحديث: إنما الأعمال بالنيات. وغير الصحيح: كحديث: طلب العلم فريضة على كل مسلم.

وينقسم أيضًا إلى مشهور بين أهل الحديث وغيرهم، كحديث: إنما الأعمال بالنيات، وحديث: المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. وإلى مشهور عندهم خاصة، كحديث أنس: قنت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرًا بعد الركوع.

ومن المشهور المتواتر في الفقه وأصوله ولا يذكره أهل الحديث هذا الاسم، وإن كان الخطيب ذكره ففي كلامه إشعار بأنه اتبع فيه غير أهل الحديث، ولعل إهمالهم إياه لكونه قليلًا في رواياتهم جدًا.

فإنه الخبر الذي ينقله من يحصل العلم بصدقه ضرورة عن مثلهم من أوله إلى آخره. وحديث: إنما الأعمال بالنيات. ليس منه وإن نقله زيادة على عدد التواتر، لأنه لم يوجد هذا الشرط في أوله، كما سبق في نوع الشاذ.

Ancak "Adıma bilerek yalan uyduran kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın"[1] rivayeti mütevâtir hadislerdendir. Çünkü bu hadisi Hz. Peygamber'den (sav) pek çok sahâbî nakletmiştir. Bu sayının 40, 62 ve 200 kişi olduğu söylenmiştir. Cennetle müjdelenen 10 sahâbî de hadisi nakleden-
5 lerdendir. Bir hadis hâfızı aşere-i mübeşşerenin ittifakla naklettiği ve 60'tan fazla sahâbînin rivayet ettiği tek hadisin[2] bu olduğunu söylemiştir. Hadisi nakledenlerin sayısı günden güne artmaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Buhârî, İlim 38; Müslim, Mukaddime 3, 4. Buhârî ve Müslim bu hadisi birçok sahâbîden nakletmiştir. Râvilerini toplu olarak görmek için bk. *Nazmü'l-mütenâsir*, s. 20.

2 Bu bilgi doğru değildir. Çünkü "Mestler üzerine mesh" hadisi 40'tan fazla sahâbî tarafından rivayet edilmiştir (*et-Takyîd*, s. 213).

ولكن حديث: من كذب على متعمدًا فليتبوأ مقعده من النار. من المتواتر، لأنه رواه عن النبي صلى الله عليه وسلم من الصحابة خلق كثير، قيل: أربعون، وقيل: إثنان وستون، وقيل: مائتان. وممن رواه العشرة المشهود لهم بالجنة. قال بعض الحفاظ: لا يعرف حديث اجتمع عليه العشرة، إلا هذا. ولا حديث رواه أكثر من ستين صحابيًا غيره، ولم يزل عدد رواته في ازدياد. والله أعلم.

31. GARÎB VE AZÎZ

Hâfız Ebû Abdullah İbn Mende şöyle demiştir: "Eğer bir kişi Zührî ve benzerleri gibi hadisleri derlenen kimselerden bir hadisi nakletme hususunda tek kalırsa o hadis garîb olarak adlandırılır.

Hadisi ondan iki veya üç kişi naklederse azîz olarak adlandırılır. Üç ve daha fazla kimse naklederse hadis meşhur olarak adlandırılır."

Râvi hadisin tamamını nakletmede ya da hadisin ister metni isterse isnâdında kendisinden başkasının nakletmediği bir ziyâdeyi zikretmede tek kalırsa bu garîb olarak adlandırılır.

Ferd [olarak adlandırılan] hadisler içerisinde "şehirlere nispetle ferd olanlar" gibi [aslında] garîb olmayanlar da bulunmaktadır.

Garîb ikiye ayrılır: Sahîh [türü] kitaplarda yer verilenler gibi sahih olanlar ve sahih olmayanlar ki garîb hadislerin geneli böyledir.

Ahmed b. Hanbel'in birçok defa "Bu garîb hadisleri yazmayın. Zira bunlar münkerdir ve geneli zayıftır" dediği nakledilmiştir.

Garîb başka bir açıdan da taksim edilir: İsnâd ve metin bakımından garîb: Bir kişinin, metnini nakletmede tek kaldığı hadistir.

Metin değil, isnâd bakımından garîb: Bir râvi, metni bir grup sahâbîden geldiği bilinen bir hadisi başka bir sahâbîden nakledip tek kaldığında hadis bu tarîkle garîb olur. Hocaların sahih metinlerin isnâdlarındaki garîb tarîkleri bu türdendir. Bu aynı zamanda Tirmizî'nin "Hadis bu tarîkle garîbdir" dediği garîbdir.

İsnâd değil de metin bakımından garîb olan hadis bulunmaz. Ancak ferd hadis meşhur olduğunda, pek çok kişi onu nakletmede tek kalan râviden hadisi rivayet edebilir. Böylece hadis garîb-meşhur hâlini alır ve isnâdın [meşhur olan son] tarafına nispetle isnâd bakımından değil, metin bakımından garîb olur. "Ameller niyetlere göredir"[1] ve benzer hadisler gibi. En doğrusunu Allah bilir.

1 Hadisin râvileri Yahya b. Saîd el-Ensârî'ye kadar rivayette tek kalmış, sonra meşhur olmuştur. İsnâdının son kısmındaki râvi sayısının artmasıyla garîb olmaktan çıkmıştır. Aslında bu hadis de [isnâdın sadece bir kısmına bakılmayacağından] isnâd ve metin bakımından garîbdir. Geniş bilgi için bk. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, s. 406-17.

النوع الحادي والثلاثون: الغريب والعزيز

قال الحافظ أبو عبد الله بن مندة: الغريب، كحديث الزهري وأشباهه ممن يجمع حديثه، إذا انفرد عنهم بالحديث رجل سمي غريبًا.

فإن روى عنه إثنان أو ثلاثة سمي عزيزًا، فإن رواه الجماعة سمي مشهورًا.

٥ فما انفرد الراوي بروايته بكماله أو بذكر زيادة فيه لم يروها غيره، إما في متنه وإما في إسناده، سمي غريبًا.

ومن الأفراد ما ليس بغريب كالأفراد المضافة إلى البلدان.

وينقسم الغريب إلى صحيح كالأفراد المخرجة في الصحيح، وإلى غير الصحيح، وهو الغالب على الغريب.

١٠ جاء عن أحمد بن حنبل رحمه الله أنه قال غير مرة: لا تكتبوا هذه الأحاديث الغرائب، فإنها مناكير وعامتها عن الضعفاء.

وينقسم أيضًا إلى غريب متنًا وإسنادًا، وهو ما تفرد برواية متنه واحد.

وإلى غريب إسنادًا لا متنًا، كالحديث الذي متنه معروف عن جماعة من الصحابة إذا انفرد واحد بروايته عن صحابي آخر، كان غريبًا من هذا الوجه.

١٥ ومن ذلك غرائب الشيوخ في أسانيد المتون الصحيحة. وهذا هو الذي يقول فيه الترمذي: غريب من هذا الوجه.

ولا يوجد ما هو غريب متنًا لا إسنادًا، إلا إذا اشتهر الحديث الفرد فرواه عمن تفرد به جماعة كثيرة، فإنه يصير غريبًا مشهورًا وغريبًا متنًا غير غريب إسنادًا بالنسبة إلى أحد طرفي الإسناد، كحديث: إنما الأعمال بالنيات ونظائره. والله

٢٠ أعلم.

32. GARÎBÜ'L-HADÎS

Garîbü'l-hadîs, hadis metinlerinde yer alıp kullanım azlığından dolayı manası kapalı, anlaşılması zor olan lafızlardan ibarettir.

O, genelde tüm ehl-i ilim, özelde ise muhaddisler için bilinmemesi uygun olmayan önemli bir ilim dalıdır. Bu ilimde derinleşmek kolay değildir, bunda derinleşmek isteyen çok araştırma yapmalıdır. Selef âlimleri garîbü'l-hadîsi açıklama konusunda derin araştırmalar yapmış, ulemâ bu konuda pek çok eser telif etmiştir.

Hâkim "Bu konuya dair ilk eser telif eden Nadr b. Şümeyl'dir [ö. 204/820]" derken bir başkası "Müelliflerin ilki Ebû Ubeyde Maʿmer b. el-Müsennâ'dır [ö. 209/824 {?}]" demiştir. Her ikisinin kitabı da küçük hacimlidir. O ikisinin ardından Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm [ö. 224/838] bu alanın baş eseri olan meşhur kitabını kaleme almıştır. Konuyu etraflıca ele alıp güzel bir kitap yazmıştır. Kendisinden sonra gelen Ebû Muhammed İbn Kuteybe [ö. 276/889] onun eksik bıraktığı bilgileri meşhur kitabında derlemiş, ardından Ebû Süleyman el-Hattâbî de o ikisinin eksik bıraktığı bilgileri derleyerek meşhur eseri [*Garîbü'l-hadîs*'i] telif etmiştir. Bu üç kitap garîbü'l-hadîs sahasının temel eserleridir. Mezkûr eserlerden sonra ek bilgiler ve birçok faydalar içeren çokça kitap yazılmıştır. Bu eserlerden ancak musannifi seçkin imam olanları dikkate almak gereklidir.[1]

Garîb kelimelerin izahında itimat edilecek en iyi yol, o lafızların başka rivayetlerde açıklanmış olarak bulunmasıdır. En doğrusunu Allah bilir.

1 Bu kitapların en önemlisi ve derli toplu olanı İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*'idir.

النوع الثاني والثلاثون: معرفة غريب الحديث

هو عبارة عما وقع في متون الأحاديث من الألفاظ الغامضة البعيدة من الفهم، لقلة استعمالها.

وهذا فن مهم يقبح جهله بأهل العلم عامة ثم بأهل الحديث خاصة. والخوض ٥ فيه ليس بالهين فليتحر خائضه. وكان السلف يتثبتون أشد تثبت في تفسير ذلك. وقد أكثر العلماء من التصنيف فيه.

قال الحاكم أول من صنف فيه النضر بن شميل، وقال غيره: أولهم أبو عبيدة معمر بن المثنى، وكتاباهما صغيران، ثم صنف بعدهما أبو عبيد القاسم بن سلام كتابه المشهور القدوة في هذا الشأن، فاستقصى فيه وأجاد. ثم تتبع أبو محمد بن ١٠ قتيبة ما فات أبا عبيد فجمعه في كتابه المشهور، ثم تتبع ما فاتهما أبو سليمان الخطابي، فوضع فيه كتابه المشهور، فهذه الثلاثة هي أمهات ما ألف فيه. وصنف بعد ذلك كتب كثيرة، فيها زوائد وفوائد كثيرة. ولا ينبغي أن يقلد منها إلا ما كان مصنفوها أئمة جلة.

وأقوى ما يعتمد عليه في تفسير الغريب أن يوجد مفسرًا في بعض الروايات، ١٥ والله أعلم.

33. MÜSELSEL HADİS

Teselsül, hadisin isnâdındaki tüm râvilerin bir özellik veya durumda ortak olmasından ibarettir. Bu özellik rivayete ya da râvilere ilişkin olabilir. Râvilere ait özellikler söz, fiil ve başka bir şey olabilir. Sayılamayacak kadar çeşitlidir.

Rivayete ait bazı özellikler şunlardır: *Semi'tü*, *ahberanâ* ve *haddesenâ* gibi lafızlarla ortaya çıkan teselsül. Senin isnâdın sonuna kadar "Falancadan işittim, o da filancadan işitmiş" veya "Falanca bana haber verdi, ona da filanca haber vermiş" şeklinde yaptığın nakillerde olduğu gibi. "Yemin olsun ki, falanca bana haber verdi, yemin olsun ki, ona da filanca haber vermiş" kullanımı da böyledir.

Râvilere ait bazı özellikler ise şunlardır: "Allah'ım! Sana şükretmem, seni zikretmem ve güzel ibadet etmemde bana yardımcı ol" hadisi "Seni severim, de ki:" sözüyle,[1] "Elleri kenetleme"[2] hadisi [hareketin] elle gösterilmesiyle müselseldir. "Elde sayma" hadisi[3] vb.

Derim ki: Râvilerin ve babalarının isimleri, künyeleri, nisbeleri veya şehirlerinin aynı olması da müselsel hadise girer. Nitekim Müslim'in *Sahîh*'inde[4] yer alan "Kullarım! Hidayet nasip ettiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz" şeklindeki Ebû Zer [ö. 32/653] hadisi bunun örneğidir. Hadis bana râvilerin şehir teselsülüyle ulaşmıştır. Hadis bize tamamı Dımaşklı râvilerce nakledilmiştir ki ben de Dımaşklıyım. İçinde bulunduğumuz dönemde bu nadir bir örnektir. Kitabın sonunda Dımaşklılardan nakledilmiş üç müselsel hadis rivayet edeceğim.

---

1 Râvilerinin sözlü özelliğiyle müselsel olmuş bir hadistir. Ebû Davud sadece iki râviyle müselsel olarak (Vitr 25), Nesâî ise teselsül olmadan (Salât 55) tahrîc etmiştir. "Seni zikretmem ve sana şükretmem" lafzıyla bu iki rivayet müselsel olmaktan çıkmıştır. *el-Menâhilü's-silsile fi'l-ehâdîsi'l-müselsele*'de (s. 24-7) bu hadis tam bir teselsül ile geçmektedir.

2 Bu râvilerin hareketleriyle müselsel olmuş bir hadistir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği "Hz. Peygamber ellerini kenetleyip 'Allah yeryüzünü altı günde yarattı' buyurmuştur" hadisinde geçen ellerini kenetlemeyi hadisin tüm râvileri uygulamıştır. Hâkim *Ma'rife*'de (s. 33-4), Abdülbâkî el-Eyyûbî [ö. 1364/1945] *el-Menâhil*'de (s. 59) bu hadisi tam bir teselsülle zikretmiştir. Hadisin aslı Müslim'de geçmektedir ve müselsel değildir (Sıfatü'l-kıyâme 27).

3 Bu hadis salli-barik diye bilinen dualar hakkındadır. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "Cibril bunları elimde bunları [kelimeleri] sayarak okudu ve 'Rabbinden bunları sana getirdim' dedi. Bundan sonra hadisi nakleden tüm râviler hadisi rivayet ettiği kimsenin elinde sayarak okumuştur" (Hâkim, *Ma'rife*, s. 32-3).

4 Müslim, el-Birr ve's-sıla 55.

النوع الثالث والثلاثون: معرفة المسلسل من الحديث

التسلسل عبارة عن تتابع رجال الإِسناد جميعهم على صفة أو حالة واحدة وتارة تكون صفة للرواية وتارة صفة للرواة. وتنقسم صفات الرواة إلى أقوال وأفعال وغير ذلك. وتتنوع أنواعًا لا تنحصر.

٥ فمما يكون صفة للرواية ما يتسلسل: بسمعت وأخبرنا وحدثنا وغير ذلك، كقوله: سمعت فلانًا يقول سمعت فلانًا إلى آخره. ومن ذلك أخبرنا فلان والله قال فلان والله إلى آخره.

ومما يكون صفة للرواة حديث: اللّهم أعني على شكرك وذكرك وحسن عبادتك. مسلسل بأني أحبك فقل. وحديث التشبيك باليد. وحديث العد في ١٠ اليد، وأشباهها.

قلت: ومنها المسلسل باتفاق أسماء الرواة وأسماء آبائهم أو كناهم أو أنسابهم أو بلدانهم، كحديث أبي ذر: يا عبادي كلكم ضال إلا من هديته الحديث مخرج في صحيح مسلم. وقع لي مسلسلًا بالبلد رويناه بإسناد كلهم دمشقيون وأنا دمشقي. وهذا نادر في هذه الأزمان، وسأروي في آخر الكتاب ثلاثة أحاديث ١٥ مسلسلة بالدمشقيين.

"Alan da satan da muhayyerdir" hadisi gibi[1] bir fakihin bir diğer fakihten rivayeti suretiyle oluşan, fakihler teselsülü de vardır. En doğrusunu Allah bilir.

En iyi müselsel hadis, semâın ittisâline dair bir işaret içerendir. Teselsülün faydası daha fazla zabt içermesidir.

Müselsel rivayetlerden çok azının teselsülü kesintiye uğramaktan kurtulmuştur.[2] Teselsülü isnâdın ortasında kopan müselsel rivayetler de vardır. "İlk işittiğim hadis" müselseli[3] -sahih tarîkinde olduğu üzere bu şekildedir-. En doğrusunu Allah bilir.

1 Buhârî, Buyû' 45; Müslim, Buyû' 45. Fakihlerin teselsülü İmam Irâkî'ye kadar sürmektedir. Bk. *Fethu'l-mugîs*, s. 321.

2 Teselsüldeki kopukluk hadisin sıhhatine zarar vermez.

3 Bu "Merhamet edene Rahmân merhamet eder" hadisidir. Dünyadaki en sahih müselsel hadis Saf suresinin okunmasıyla müselsel olan hadistir (Tirmizî, Tefsîr 61). Öte yandan teselsülün en sahih olanları hadis hâfızlarının teselsülüdür. Bu çok fazladır.

ومنها المسلسل بالفقهاء، فقيه عن فقيه، كحديث المتبايعان بالخيار والله أعلم.

وأفضل ذلك ما كان فيه دلالة على اتصال السماع. ومن فضيلة التسلسل اشتماله على مزيد الضبط.

وقل ما تسلم المسلسلات من اختلال في التسلسل. ومن المسلسل ما ينقطع تسلسله في وسطه، كالمسلسل بأول حديث سمعته على ما هو الصحيح فيه. والله أعلم.

34. NÂSİH VE MENSUH

Nâsih ve mensûh önemli ve çetrefilli bir ilim dalıdır. İmam Şâfiî'nin nâsih ve mensûh konusunda vukufiyeti vardı ve öncüydü. Bu konuda araştırmalarda bulunan bazı Ehl-i hadîs mensupları, manadaki [yani nesh ve şartlarındaki] kapalılıktan dolayı nâsih-mensûh kapsamına girmeyen şeyleri de bu başlık altında incelemiştir.

Tercih edilen görüşe göre nesh, Şâri'in önceki hükmünü sonraki bir hükmüyle kaldırmasıdır.

Neshin kısımları:

[1.] Nesh, Müslim'in *es-Sahîh*'inde Büreyde'den [ö. 63/682-3 {?}] rivayet ettiği "Sizlere kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz"[1] hadisi ve benzerlerinde olduğu gibi Allah Resûlü'nün (sav) tasrihiyle bilinir.

[2.] Nesh, Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen "Ateşin değdiği şeyden dolayı abdest almayı terk etmesi Allah Resûlü'nün (sav) son yaptığı fiillerdendir"[2] hadisinde ve benzerlerinde olduğu gibi sahâbînin ifadesiyle bilinir.

[3.] Nesh, Şeddâd b. Evs'in [ö. 58/678] ve onun dışındakilerin naklettiği "Hacamat yapanın da yaptıranın da orucu bozulmuştur"[3] hadisi ile İbn Abbâs'ın "Hz. Peygamber (sav) oruçlu iken hacamat yaptırdı"[4] hadisinde olduğu gibi tarih bilgisiyle bilinir. İmam Şâfiî ikinci hadisin ilkini neshettiğini söylemiştir. Zira ilk hadis hicri 8'de, ikinci hadis ise hicri 10'da söylenmiştir.

[4.] Nesh, "Dördüncü kez şarap içen kimsenin öldürülmesi"[5] hadisinde olduğu gibi icmâyla bilinir. O, nesh edildiği icmâyla bilinen mensûh bir hadistir. Aslında icmâ ne nesheder ne de edilir; o sadece nâsihin varlığına işaret eder. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Müslim, Cenâiz 106; Ebû Davud, Cenâiz 81; Tirmizî Cenâiz 60; Nesâî, Eşribe 41; İbn Mâce, Cenâiz 48.

2 Ebû Davud, Tahâret 73; Nesâî, Tahâret 122.

3 Ebû Davud, Savm 28; Tirmizî Savm 60; İbn Mâce, Savm 18.

4 Buhârî, Tıb 11. Şâfiî'nin bu olayın hicri 10'da gerçekleştiği yönündeki iddiası hadisin tarîklerinden birindeki "Bu olay hicri 10'da Vedâ Haccı'nda vuku bulmuştur" ifadesine dayanır. Dolayısıyla hadis, hicri 8. senede Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber ile olduğunu ifade eden Şeddâd hadisini nesh etmiştir.

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 110, 397, 581; XIII, 183; XVI, 425; XXVIII, 61, 74; Ebû Davud, Hudûd 37; Tirmizî, Hudûd 15; İbn Mâce, Hudûd 17.

النوع الرابع والثلاثون: معرفة ناسخ الحديث ومنسوخه

هذا فن مهم مستصعب. وكان للشافعي رحمه الله يد طولى وسابقة أولى. وممن عاناه من أهل الحديث من أدخل فيه ما ليس منه لخفاء معناه.

والمختار أنه رفع الشارع حكمًا منه متقدمًا بحكم منه متأخر.

٥ ثم هو أقسام:

منها ما يعرف بتصريح رسول الله صلى الله عليه وسلم كحديث بريدة رضي الله عنه الذي رواه مسلم في صحيحه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها. ونظائره.

منها ما يعرف بقول الصحابي، كحديث جابر: كان آخر الأمرين من رسول الله

١٠ صلى الله عليه وسلم: ترك الوضوء مما مست النار. ونظائره.

ومنها ما يعرف بالتاريخ كحديث شداد بن أوس وغيره: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أفطر الحاجم والمحجوم. وحديث ابن عباس رضي الله عنهما، أن النبي صلى الله عليه وسلم احتجم وهو صائم. بين الإمام الشافعي رحمه الله تعالى، أن الثاني ناسخ للأول، فإن الأول كان سنة ثمان، والثاني سنة عشر.

١٥ ومنها: ما يعرف بالإجماع، كحديث قتل شارب الخمر في المرة الرابعة.

فإنه منسوخ، عرف نسخه بالإجماع. والإجماع لا ينسخ ولا ينسخ، ولكن يدل على وجود ناسخ والله أعلم.

35. MUSAHHAF

Bu, kıymetli bir ilimdir, ancak usta muhaddis konunun hakkını verebilir. Nitekim Dârekutnî onlardandır ve onun bu konuda faydalı bir eseri vardır.

5 Tashîf isnâdda ve metinde olur.

Birincisi [isnâddaki tashîf] çoktur. Örneğin Şu'be'nin Avvâm b. Mürâcim'den (ö. ?) naklettiği hadisin isnâdını Yahya b. Maîn tashîf yaparak Müzâhim diye okumuştur.[1]

İkincisi [metindeki tashîf] de hayli fazladır. Örneğin Zeyd b. Sâbit'in
10 naklettiği hadisin doğrusu "Hz. Peygamber (sav) mescitte kendine bir hücre edindi" şeklindedir. Manası Hz. Peygamber'in namaz kılmak için hasırla çevrili bir hücre edindiğidir. İbn Lehîa bunu tashîf yaparak "hücre edindi" lafzını "hacamat yaptırdı" şeklinde okumuştur.[2]

Câbir'den nakledilen "Hendek gazvesinde Übey'in gözüne ok isabet
15 etti" hadisi[3] bir başka örnektir. Hadisin doğrusu böyledir, yani [ilgili şahıs] Übey b. Ka'b'dır. Gunder [ö. 193/809] ise tashîf yaparak Übey'i, "ebî" [babam] şeklinde okumuştur.

Ebû Bekir es-Sûlî [ö. 335/946] "Kim Ramazan orucunu tutar ve ona Şevval'den altı gün daha eklerse" hadisinde[4] tashîf yapmış, hadisteki "sit-
20 ten" [altı] ifadesini "şey'en" [birkaç] diye okumuştur. Metindeki tashîfin bunun gibi çok fazla örneği vardır.

Bunların hepsi lafzi ve görsel tashîftir.

Tashîf, işitmeden de kaynaklanabilir. Nitekim biri, Âsım el-Ahvel'den nakledilen bir hadisi rivayet ederken "Vâsıl el-Ahdeb" demiştir. Dârekutnî
25 "Bu görsel değil, işitmeye bağlı bir tashîftir. Zira Âsım el-Ahvel ve Vâsıl el-Ahdeb yazıda karışmazlar. Ancak kulak yanılabilir" demiştir.

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XII, 137; Müslim, Birr ve's-sile 60; Tirmizî, Sifatü'l-kıyâme 2.
2 Hücre edindi rivayeti için bk. Buhârî, Ezân 80; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn 213. "Hacamat yaptırdı" rivayeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXV, 484.
3 Müslim, Selâm 74; İbn Mâce, Tıb 24.
4 Müslim, Savm 204; Tirmizî, Savm 53; Ebû Davud, Savm 58; İbn Mâce, Sıyâm 34.

النوع الخامس والثلاثون: معرفة المصحف

هذا فن جليل، إنما ينهض بتحقيقه الحذاق من الحفاظ، والدارقطني منهم، وله فيه تصنيف مفيد.

ويكون في الإِسناد والمتن.

٥ فالأول كثير. ومنه حديث شعبة عن العوام ابن مراجم بالراء والجيم، صحفه يحيى بن معين، فقال: مزاحم بالزاء والحاء.

وأما الثاني: فكثير أيضًا. منه حديث زيد بن ثابت، أن النبي صلى الله عليه وسلم احتجر في المسجد. هكذا صوابه. ومعناه اتخذ حجرة من حصير يصلي فيها. صحفه ابن لهيعة، فقال: احتجم. بالميم.

١٠ ومنه حديث جابر، فقال: رمى أبي يوم الأحزاب على أكحله. هكذا صوابه، أبي بضم الهمزة وفتح الباء. وهو أبي بن كعب. فصحفه غندر، فقال: أبي بفتح الهمزة. وكسر الباء.

وصحف أبو بكر الصولي حديث: من صام رمضان وأتبعه ستًا من شوال. فقال: شيئًا. بالشين المعجمة. ونظائره كثيرة.

١٥ وهذا كله تصحيف لفظ وبصر.

ويكون أيضًا تصحيف سمع، كحديث يروى عن عاصم الأحول. رواه بعضهم، فقال: واصل الأحدب. قال الدارقطني: هذا من تصحيف السمع لا من تصحيف البصر. لأنه لا يشتبه في الكتابة، لكن قد يخطئ فيه السمع.

Dârekutnî'nin Ebû Musa Muhammed b. el-Müsennâ el-Anezî'den [ö. 252/866] naklettiği hadiste olduğu gibi tashîf anlamda da olabilir. O bir gün "Biz şerefli bir topluluğuz, Aneze'deniz. Allah Resûlü (sav) bize doğru namaz kılmıştır" demiştir. O, *Sahîh*'te geçen "Allah Resûlü (sav) anezeye doğru namaz kıldı"[1] hadisini kastetmiştir. Hâlbuki buradaki "aneze", Allah Resûlü'nün (sav) namazda önüne sütre olarak koyduğu küçük mızraktır. Râvi ise Allah Resûlü'nün (sav) Aneze Oğullarına doğru namaz kıldığını zannetmiştir. Bu ilginç bir tashîftir. En doğrusunu Allah bilir.

1 Buhârî, Salât 92; Müslim, Salât 250.

ويكون التصحيف في المعنى كما حكى الدارقطني عن أبي موسى محمد بن المثنى العنزي، أنه قال يومًا: نحن قوم لنا شرف. نحن من عنزة صلى إلينا رسول الله صلى الله عليه وسلم، يريد ما ثبت في الصحيح أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى إلى عنزة. وهي حربة نصبت بين يديه. فتوهم أنه صلى الله عليه وسلم صلى إلى قبيلتهم بني عنزة. وهذا تصحيف عجيب. والله أعلم. ٥

36. MUHTELİFÜ'L-HADÎS

Birbirine zıtmış gibi görünen iki hadis geldiğinde bunların arasının bulunması ya da birinin tercih edilmesidir. Bu en önemli hadis ilimlerindendir. Hadis, fıkıh, usûl ve diğer ilimlerin uzmanları muhtelifü'l-hadîsi bilmek durumundadır. Bu ilmin hakkını ancak hadis, fıkıh ve usûl ilimlerini tam olarak bilen ve ince anlamlara nüfuz edebilen kimseler verir.

Mezhep imamımız Ebû Abdullah eş-Şâfiî bu konuda *İhtilâfü'l-hadîs* isimli kitabını yazmıştır. Fakat o bütün hadisleri ele almayı hedeflememiş, anlayışlı kimseye, zikrettikleri dışında kalan hadisleri cemetmede izlenecek metoda dair bazı örnekler vermiştir. Sonra İbn Kuteybe bu sahada bir eser telif etmiş,[1] eserinde hem iyi noktalara hem de konu hakkında daha kuvvetli ve öncelikli yorumlar bulunduğu dikkate alındığında iyi olmayan hususlara yer vermiştir. Ayrıca o çok sayıda ihtilaflı rivayete değinmemiştir.

Yukarıda söylenen özellikleri taşıyan kimse, hadislerde görülen zıtlığı çözme konusunda nadiren ortaya çıkan durumlar haricinde sorun yaşamaz.

Nitekim İmam İbn Huzeyme: "Hz. Peygamber'den (sav) sahih olarak nakledilmiş birbirine zıt iki hadis bilmiyorum. Kimde böyle bir hadis varsa getirsin, aralarını bulayım" demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Muhtelif hadis iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım: İki hadisin arasını bulmak mümkün olduğunda hüküm netleşir ve her iki hadisle de amel etmek gerekir. "Bulaşma da yoktur uğursuzluk da"[2] ve "Hasta deve sağlıklı olanın yanına sokulmasın"[3] hadisleri bu kısma örnektir. Bu iki hadisin arası şöyle bulunur: Hastalıklar özü itibarıyla bulaşıcı değildir. Ancak Allah, hasta ve sağlıklı olan develerin karışmasını hastalığın bulaşmasına sebep kılmıştır. İlk hadiste hastalıkların özü itibarıyla bulaşıcı olduğuna dair câhiliye inanışı reddedilmiş, ikincisinde ise Allah'ın kazası, kaderi ve fiiliyle âdeten zarara sebebiyet veren bir durumdan kaçınılması önerilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Kitabının ismi *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*'tir. Tahâvî'nin [ö. 321/933] *Müşkilü'l-âsâr*'ı ise bu alanın en önemli eserlerindendir. İki eser de yayınlanmıştır.

2 Buhârî, Tıb 19, 43, 44, 45, 53, 54; Müslim, Selâm 101-116.

3 Buhârî, Tıb 53; Müslim, Selâm 104.

النوع السادس والثلاثون: معرفة مختلف الحديث وحكمه

هو أن يأتي حديثان متضادان في الظاهر فيوفق بينهما، أو يرجح أحدهما. هذا من أهم الأنواع. والعلماء بالحديث والفقه والأصول وغيرها وغيرُهم مضطرون إلى معرفته. وإنما يكمل للقيام به الأئمة الجامعون بين الحديث والفقه والأصول والغواصون على المعاني الدقيقة. ٥

وقد صنف فيه إمامنا أبو عبد الله الشافعي رحمه الله تعالى كتابه المعروف باختلاف الحديث. ولم يقصد رحمه الله تعالى استيفاءه، إنما ذكر جملة تنبه العارف على طريق الجمع بين الأحاديث في غير ما ذكره. ثم صنف فيه ابن قتيبة رحمه الله تعالى كتابه، فأتى فيه بأشياء حسنة وأشياء غير حسنة لكون غيرها أولى منها وأقوى. وترك أيضًا معظم المختلف. ١٠

ومن كان جامعًا للأوصاف المذكورة، لا يشكل عليه شيء من ذلك إلا النادر في الأحيان.

وقد قال الإمام أبو بكر ابن خزيمة: لا أعرف عن النبي صلى الله عليه وسلم حديثين صحيحين متضادين، فمن كان عنده فليأتني لأولف بينهما، والله أعلم.

والمختلف قسمان: ١٥

أحدهما يمكن فيه الجمع، فيتعين ويجب العمل بالحديثين معًا. وهذا القسم كحديث: لا عدوى ولا طيرة. مع حديث: لا يورد ممرض على مصح. وجه الجمع أن الأمراض لا تعدى بطبعها ولكن الله تعالى جعل مخالطتها سببًا للإعداء.فنفى في الحديث الأول ما تعتقده الجاهلية من العدوى بطبعها. وأرشد في الثاني إلى مجانبة ما يحصل بسببه الضرر عادة بقضاء الله تعالى وقدره وفعله. والله أعلم. ٢٠

İkinci Kısım: İki hadis herhangi bir yönden arası bulunamayacak şekilde karşıtlık arz eder. Bu hadislerden birinin diğerini nesh ettiğini biliyorsak nâsihi önceleriz. Aksi takdirde râvilerin nitelikleri veya hadisi rivayet eden râvi sayısı gibi gerekçelerin de içinde yer aldığı 50 tercih sebebinden -ki Hâfız İmam Ebû Bekir el-Hâzimî bunları *en-Nâsih ve'l-mensûh*[1] isimli eserinde derlemiştir- biriyle hadislerden birini tercih edip onunla amel ederiz. Böylece bu konuya dair birçok bilgi [kitaba] eklenmiştir.

1 Hâzimî'nin eserinin ismi, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*'dır (s. 30-4). Teâruzun çeşitleri, hadis kurallarının bunlara uygulanması ve muhaddislerin sahih olarak gördükleri hadisler arasında teâruz olduğu iddialarına verilen cevaplara dair bk. Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 337.

القسم الثاني: أن يتضادا بحيث لا يمكن الجمع بوجه فإن علمنا أحدهما ناسخًا قدمناه، وإلا عملنا بالراجح منهما، كالترجيح بصفات الرواة وكثرتهم في خمسين وجهًا من أنواع الترجيح، جمعها الحافظ الإمام أبو بكر الحازمي في كتابه الناسخ والمنسوخ، وقد ألحقت في هذا الباب ألفاظ كثيرة.

37. MUTTASIL SENEDLERE YAPILAN ZİYADELER

Bu konuya örnek olarak Allah Resûlü'nün (sav) "Kabirlerin üzerine oturmayın ve onlara doğru namaz kılmayın" hadisindeki şu isnâd zikredilebilir: "Abdullah b. el-Mübârek → Süfyân → Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir [ö. 150-160/767-77] → Büsr b. Ubeydullah [ö. ?] → Ebû İdrîs [ö. 80/699] → Vâsile b. el-Eska' [ö. 85/704-5 {?}] → Ebû Mersed el-Ganevî [ö. 12/633-4]."[1]

Bu isnâdda Süfyân ve Ebû İdrîs'in anılması ziyâde ve hatadır. Süfyân'ın bulunması İbnü'l-Mübârek'ten sonraki nesillerin hatasıdır. Zira bir grup güvenilir râvi hadisi "İbnü'l-Mübârek → İbn Câbir" şeklinde nakletmektedir. Ayrıca onların bir kısmı İbnü'l-Mübârek ile İbn Câbir arasındaki birebir irtibatı belirtmiştir.

Ebû İdrîs'in hatalı olarak anılması İbnü'l-Mübârek'e nispet edilmiştir. Zira hadisi İbn Câbir'den nakleden bir grup güvenilir râvi, Büsr ile Vâsile arasında Ebû İdrîs'i zikretmemiştir ve bunlar arasında Büsr'ün Vâsile'den bu hadisi işittiğini ifade edenler de vardır.

Ebû Hâtim er-Râzî ise şöyle demiştir: "Büsr, Ebû İdrîs'ten çokça rivayette bulunur. Bu sebeple İbnü'l-Mübârek burada hata yapmıştır. O Büsr'ün söz konusu haberi de Ebû İdrîs'ten naklettiğini zannetmiştir. Hâlbuki bunu Büsr, Vâsile'den işitmiştir." En doğrusunu Allah bilir.

Hatîb bu konuda bir kitap telif etmiştir.

Üstat şöyle demiştir: "Onun [Hatîb'in] ifadelerinin çoğu tartışmaya açıktır. Zira ziyâde içermeyen isnâdda *'an* lafzı bulunuyorsa, muallelde öğrenildiği ve sonraki konuda geleceği üzere isnâd mürsel olarak değerlendirilmelidir. Ziyâde içermeyen isnâdda önceki örnekte olduğu gibi semâ veya ihbâr lafzı varsa, râvinin hadisi önce bir kişi vasıtasıyla hocadan duymuş, sonra da bizzat hocadan işitmiş olması mümkündür.

1 Müslim, Cenâiz 97; Tirmizî, Cenâiz 57; Ebû Davud, Cenâiz 77.

النوع السابع والثلاثون: معرفة المزيد في متصل الأسانيد

مثاله: ما روي عن عبد الله بن المبارك، قال: حدثنا سفيان عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، قال: حدثني بسر بن عبيد الله، قال: سمعت أبا إدريس يقول سمعت واثلة بن الأسقع، يقول: سمعت أبا مرثد الغنوي يقول سمعت رسول الله ٥ صلى الله عليه وسلم يقول: لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها.

فذكر سفيان وأبو إدريس في هذا الإِسناد زيادة ووهم. أما سفيان فالوهم فيه ممن دون ابن المبارك، لأن جماعة ثقات رووه عن ابن المبارك عن ابن جابر. ومنهم من صرح فيه بلفظ الإِخبار بينهما.

وأما أبو إدريس، فابن المبارك نسب إلى الوهم فيه، لأن جماعة ثقات رووه ١٠ عن ابن جابر فلم يذكروا أبا إدريس بين بسر وواثلة. وفيهم من صرح بسماع بسر من واثلة.

قال أبو حاتم الرازي كثيرًا ما يحدث بسر عن أبي إدريس، فغلط ابن المبارك وظن أن هذا مما رواه عن أبي إدريس عن واثلة. وقد سمع بسر هذا من واثلة والله أعلم.

١٥ وقد صنف الخطيب في هذا النوع كتابًا.

قال الشيخ رحمه الله في كثير مما قاله نظر، لأن الإِسناد الخالي عن الزائد إن كان بلفظ: عن، فينبغي أن يجعل مرسلًا لما عرف في المعلل، وكما نذكره في النوع بعده. وإن كان فيه تصريح بالسماع أو بالإِخبار كما في المثال المذكور، فجائز أن يكون سمع ذلك من رجل عنه ثم سمعه منه نفسه.

Dolayısıyla Büsr, hadisi önce Ebû İdrîs vasıtasıyla Vâsile'den, sonra da [doğrudan] Vâsile'den işitmiştir. Ebû Hâtim'in yukarıdaki örnek hakkındaki ifadesinde olduğu gibi isnâdda vehim olduğunu gösteren bir karine olması durumu bunun dışındadır. Anlaşılan o ki bu özellikteki kişiler her iki semâı da zikretmektedir. Ancak bu kayıt [yani hadisi hem aradaki râvi hem de bir üstteki râviden doğrudan aldığı bilgisi] râviden gelmemişse [fazla râvi içeren isnâda bu râvinin yanlışlıkla] eklendiğini [*ziyâde*] düşünürüz."[1] En doğrusunu Allah bilir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 287-8.

فيكون بسر سمعه من أبي إدريس عن واثلة، ثم سمعه من واثلة، إلا أن توجد قرينة تدل على كونه وهمًا، كنحو ما تقدم عن أبي حاتم وأيضًا فإن الظاهر ممن له هذا أن يذكر السماعين، فإذا لم يأت عنه ذلك حملناه على الزيادة، والله أعلم.

38. MÜRSEL-İ HAFÎ

Bu, çok faydalı, önemli bir ilim dalıdır. Mürsel-i hafî, etraflı bir teknik hadis bilgisinin yanı sıra geniş rivayet müktesebatı ve hadislerin farklı tarîklerini bir araya getirerek tespit edilebilir. Hatîb'in bu konuda bir kitabı vardır.

Mürsel-i hafî, [râviler arasında] likâ ve semâın olmadığı bilgisiyle mürsel olduğu anlaşılan rivayettir.[1] Avvâm b. Havşeb'in [ö. 148/765-6] Abdullah b. Ebî Evfâ'dan [ö. 86/705] naklettiği "Bilâl [ö. 20/641], [kamet esnasında] *kad kâmeti's-salât* dediğinde Allah Resûlü (sav) ayağa kalkar ve [namaz için] tekbir alırdı"[2] hadisi bunun örneğidir. Ahmed b. Hanbel "Avvâm, İbn Ebî Evfâ ile görüşmedi" demiştir.[3]

[Bu tür rivayetlerin] bir kısmında ise hadis bir başka tarîkte bir ya da daha fazla kişi ziyâdesiyle geldiği için mürsel hükmü verilir.

Bu [son] kısım ile öncesindeki konunun her birine diğerinden hareketle itiraz edilebilir. Ancak bu itiraza da daha önce geçtiği şekliyle cevap verilebilir.

1 Mürsel-i hafî: Râvinin hadis işitmediği ve bir araya gelmediği hâlde muasırından nakilde bulunmasıdır. Mürsel-i hafî ve tedlîs arasındaki farklar için bk. *Menhecü'n-nakd*. İrsâli ortaya koymanın yolları için bk. *Menhecü'n-nakd*, s. 388-390.

2 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIII, 244.

3 Buna ilaveten isnâddaki Haccâc b. Ferrûh [ö. ?] çok zayıf bir râvidir (*Feyzu'l-kadîr*, V, 153).

النوع الثامن والثلاثون: معرفة المراسيل الخفي إرسالها

هذا فن مهم عظيم الفائدة يدرك بالاتساع في الرواية والجمع لطرق الأحاديث مع المعرفة التامة. وللخطيب فيه كتاب.

وهو ما عرف إرساله بمعرفة عدم اللقاء أو السماع، كحديث العوام بن حوشب عن عبد الله بن أبي أوفى رضي الله عنهما، قال كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا قال بلال رضي الله عنه قد قامت الصلاة. نهض وكبّر، قال أحمد بن حنبل: العوام لم يلق ابن أبي أوفى.

ومنه ما يحكم بإرساله لمجيئه من وجه آخر بزيادة شخص أو أكثر.

وهذا القسم والنوع السابق يعترض بكل واحد منهما على الآخر. وقد يجاب عن هذا الاعتراض بنحو ما تقدم. والله أعلم.

39. SAHÂBE BİLGİSİ

Faydası çok olan bu önemli ilim sayesinde mürsel muttasıldan ayrıştırılır. Konu hakkında birçok meşhur kitap telif edilmiştir. Bunların en güzel ve faydalı olanlarından biri İbn Abdülber'in *el-İstî'âb*'ıdır. Keşke sahâbe arasında geçen tatsız olaylara çok fazla yer vererek ve onları tarihçilerden naklederek kitabını lekelemiş olmasaydı. Zira tarihçilerin genel tutumu abartılı ve karışık bilgilere yer vermektir.

Derim ki: Ebü'l-Hasan İzzüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî [ö. 630/1233] sahâbeye dair İbn Abdülber, İbn Mende, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Ebû Musa el-İsfahânî'nin [ö. 581/1185] kitaplarındaki bilgilere yer verdiği, onlarda bulunmayan bazı bilgileri eklediği, ayrıca birçok problemli lafzı harekeleyip güzel noktaları incelediği hoş bir kitap kaleme almıştır. En doğrusunu Allah bilir.[1]

Alt Başlıklar

1. Âlimler sahâbînin tanımında farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Ehl-i hadîs'in bilinen tanımı, Allah Resûlü'nü (sav) gören her bir müslümanın sahâbeden olduğudur. Buhârî *Sahîh*'inde böyle demiştir[2] ve daha başkaları da bu görüştedir. Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî bu tanımı Ehl-i hadîs'ten aktarmıştır.

Sem'ânî "Dil bakımından ve esas olarak sahâbî, tâbi olmak ve örnek edinmek için birisiyle uzun süre birlikte olan ve onunla oturup kalkan kimse için kullanılır" deyip "Bu usûlcülerin görüşüdür" ifadesini kullanmıştır

Nakledildiğine göre Saîd b. el-Müseyyeb, Allah Resûlü (sav) ile birlikte bir-iki sene geçirmemiş ve bir-iki gazveye katılmamış kişileri sahâbî olarak görmemiştir. Eğer ona nispeti doğruysa bu görüş usûlcülerden nakledilen tanıma dönmektedir. Ancak bu tanıma göre sahâbî olması için gerekli gördüğü şartı görünüşte taşımayan Cerîr b. Abdullah el-Becelî [ö. 51/671] ile onun gibilerin sahâbî sayılmaması gerekir, hâlbuki onların sahâbî sayılmalarına dair bir ihtilaf yoktur.

---

1 Sonra İbn Hacer *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'sinde sahâbe biyografilerini yazarken titiz davranıp önceki kitaplarda zikredilen gerçek dışı kimi bilgilere karşı uyarılarda bulunmuştur. Bu bilgiler arasında benzerinin gerçekleşmesi imkânsız birçok acayip olay vardır (*el-İsâbe*, I, 153-7). Çağımızda Muhammed Yusuf el-Kandehlevî [ö. 1384/1965] *Hayâtü's-sahâbe*'de sahâbeye ilişkin bilgileri konulara göre derlemiştir. Bu, sahaya hayat veren bir yenilik, müslümanlara kültür ve dinle amel konularında çok faydalı bilgiler veren bir çalışmadır.

2 "Fezâilü's-sahâbe" konusunun hemen başındadır. Doğru olan tanım da budur.

النوع التاسع والثلاثون: معرفة الصحابة

هذا علم كبير عظيم الفائدة وبه يعرف المرسل من المتصل. وفيه كتب كثيرة مشهورة. ومن أحسنها وأكثرها فوائد الاستيعاب لابن عبد البر، لولا ما شأنه به من ذكر كثير مما شجر بين الصحابة، وحكايته عن الأخباريين والغالب عليهم الإِكثار والتخليط. ٥

قلت: وقد جمع الشيخ أبو الحسن عز الدين ابن الأثير الجزري في الصحابة كتابًا حسنًا، أتى فيه بما في كتاب ابن عبد البر وابن مندة وأبي نعيم وأبي موسى الأصبهانيين. وضم إليها زيادات لغيرهم. وضبط أكثر الألفاظ المشكلة. وحقق فيه مواضع حسنة. والله أعلم.

فروع ١٠

أحدها: اختلف العلماء في حد الصحابي. فالمعروف من طريق أهل الحديث، أن كل مسلم رأى الرسول صلى الله عليه وسلم فهو من الصحابة كذا قاله البخاري في صحيحه. وقال غيره ونقله أبو المظفر السمعاني عن أهل الحديث.

قال السمعاني: والصحابي من حيث اللغة والظاهر يقع على كل طالت صحبته ومجالسته على طريق التبع والأخذ. قال: وهذا طريق الأصوليين. ١٥

وحكي عن سعيد ابن المسيب أنه لا يعد الصحابي إلا من أقام مع رسول الله صلى الله عليه وسلم سنة أو سنتين وغزا معه غزوة أو غزوتين. وهذا إن صح عنه راجع إلى المحكى عن الأصوليين. لكن مقتضاه، أن لا يعد جرير بن عبد الله البجلي ومن شاركه في فقد ظاهر ما اشترطه صحابيًا ولا خلاف في عده صحابيًا. ٢٠

Derim ki: Hatîb isnâdlı olarak Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü (sav) ile bir sene, bir ay, bir gün, bir müddet geçiren veya onu sadece gören kimse onun ashâbındandır."

Kadı İmam Ebû Bekir b. et-Tayyib [el-Bâkıllânî] [ö. 403/1012] şöyle demiştir: "Dilciler arasında sahâbînin sohbet kökünden türediği ve biriyle az veya çok sohbeti bulunan kimse için kullanıldığı konusunda ihtilaf yoktur. Nitekim "onunla bir ay/bir gün/bir müddet arkadaşlık etti" denir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) sohbetinde bir müddet dahi olsa bulunan kimse sahâbî kabul edilmelidir. Aslolan budur. Bununla birlikte ümmet örfen ancak biriyle çokça vakit geçiren, birlikteliği devam eden kimse için sahâbî ifadesini kullanmaktadır. Bu örfi kullanım, biriyle bir müddet birlikte olup birkaç adım atan ve ondan bir söz işiten kimseyi kapsamaz. Kullanımda da sahâbî kelimesinin sadece durumu böyle olan kimseler için geçerli olması gereklidir."

Bu, imamlığında mutlak olarak ittifak bulunan Kadı Ebû Bekir'in ifadesidir. Bu ifade yukarıdaki her iki görüşü de içerir ve Sem'ânî'nin dilcilerden naklettiği görüşü geçersiz kılar. En doğrusunu Allah bilir.

2. Bir kimsenin sahâbî oluşu tevâtür, istifâza, diğer bir sahâbînin onun sahâbîliğine dair ifadesi ya da adaleti sâbitse kendisinin sahâbî olduğuna dair sözüyle bilinir. En doğrusunu Allah bilir.[1]

3. Sahâbenin kendilerine özgü şöyle bir niteliği vardır: Sahâbeden herhangi birinin adaleti, onların tamamı Kur'ân ve sünnet[2] nasslarının açık ifadesi ve görüşleri icmâ hususunda dikkate alınacak kimselerin ittifakıyla âdil oldukları için sorgulanmaz. Fitnelere karışanların durumu da kendilerine itimat edilen kimselerin icmâından dolayı böyledir.

---

1 Tarihî olarak sahâbî kabul edilmesine uygun bir zamanda yaşaması bir başka şarttır. Bu zaman Allah Resûlü'nün vefatından en fazla 100 sene sonrasıdır. Tâbiûndan birinin "Falan kişinin sohbeti vardır" diye nakilde bulunması da kişinin sahâbîliğini gösterir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 160-2; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 52).

2 "*Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler…*" (48/el-Fetih: 29). "İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenler, sonra da onları takip edenler", "Ashâbıma dil uzatmayın. Nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki sizden biri Uhud dağı miktarınca altın tasadduk etse onların bir avuç tasaddukuna hatta yarısına ulaşamaz."

قلت: ذكر الخطيب بإسناده عن أحمد بن حنبل أنه قال: أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم كل من صحبه سنة أو شهرًا أو يومًا أو ساعة أو رآه فهو من أصحابه.

وعن القاضي الإمام أبي بكر ابن الطيب قال: لا خلاف بين أهل اللغة أن الصحابي مشتق من الصحبة جار على كل من صحب غيره قليلًا أو كثيرًا صحبه شهرًا ويومًا وساعة، قال: وهذا يوجب في حكم اللغة إجراء هذا على من صحب النبي صلى الله عليه وسلم ولو ساعة، هذا هو الأصل، ومع هذا فقد تقرر للأمة عرف في أنهم لا يستعملونه إلا فيمن كثرت صحبته واتصل لقاؤه. ولا يجري ذلك على من لقي المرؤ ساعة ومشى معه خُطًا وسمع منه حديثًا، فوجب أن لا يجري في الاستعمال إلا على من هذا حاله.

هذا كلام القاضي المجمع على إمامته مطلقًا، وفيه تقرير للمذهبين ورد لحكاية السمعاني عن أهل اللغة. والله أعلم.

الفرع الثاني: يعرف كونه صحابيًا بالتواتر وبالاستفاضة أو بقول بعض الصحابة: أنه صحابي أو بقوله عن نفسه: أنه صحابي بعد ثبوت عدالته. والله أعلم.

الثالث: للصحابة رضي الله عنهم بأسرهم خصيصة وهي أنه لا يسأل عن عدالة أحد منهم، لكونهم عدولًا على الإطلاق بنصوص الكتاب والسنة وإجماع من يعتد به في الإجماع على تعديل جميعهم ومن لابس الفتن فكذلك بإجماع من يعتد به.

Şâfiî *er-Risâle*'nin eski versiyonunda sahâbeden bahsetmiş, onları layık oldukları veçhile övdükten sonra şöyle demiştir: "Onlar her bir ilimde, içtihatta, takvada, akletmede, bilgi elde etmeyi ve hüküm çıkarmayı sağlayacak her bir hususta bizden üst derecededir. Görüşleri bizim için kendimizinkilerden daha övgüye layık ve daha önceliklidir." En doğrusunu Allah bilir.

4. En çok hadis nakleden altı sahâbî şunlardır: Ebû Hüreyre, İbn Ömer, İbn Abbâs, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik. Bunların en çok nakilde bulunanı Ebû Hüreyre, kendisinden en çok fetva nakledileni ise İbn Abbâs'tır.

Rivayet edildiğine göre Ali b. el-Medînî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in ashâbı içerisinde, fıkıh konusunda kendisinin görüşlerini takip eden bir ashâbı bulunan sadece şu üç kişi vardır: Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs."

Mesrûk'un [ö. 63/683 {?}] şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber'in ashâbının ilmi şu altı kişide toplanmıştır: Ömer, Ali, Übey, Zeyd, Ebü'd-Derdâ ve Abdullah b. Mes'ûd. Sonrasında bu altı sahâbînin ilmi ise Ali ve Abdullah'ta toplanmıştır." Bir rivayette ise Ebü'd-Derdâ yerine Ebû Musa yer almaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

Sahâbe içerisinde Abdullah'lar [*Abâdile*] bulunmaktadır. Nitekim "Bu Abâdile'nin görüşü veya uygulamasıdır" denilmiştir. Bunlar Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'tır. Ahmed b. Hanbel, Abâdile'yi bu şekilde sayınca kendisine "İbn Mes'ûd nerde?" denilmiş, o da "O, Abâdile'den değildir" cevabını vermiştir. Beyhakî de "Böyledir, çünkü İbn Mes'ûd erken vefat etmiştir. Bu kimseler ise ilimlerine ihtiyaç duyulacak zamana kadar yaşamıştır" demiştir. Sayıları 220'ye varan Abdullah isimli diğer sahâbîler de İbn Mes'ûd gibi kabul edilir [yani Abâdile'den sayılmaz].

5. Ebû Zür'a er-Râzî "Allah Resûlü (sav) vefat ettiğinde kendisinden nakilde bulunan ve onu işiten 114.000 sahâbî bulunmaktaydı" demiştir. "Onlar nerede bulundular?" diye sorulunca "Medineliler, Mekkeliler, bu iki şehir arasındakiler, bedeviler ve Hz. Peygamber'le veda haccına katılanlar" cevabını vermiştir. En doğrusunu Allah bilir.

وذكر الشافعي الصحابة رضي الله عنهم في رسالته القديمة فأثنى عليهم بما هم أهله، ثم قال: وهم فوقنا في كل علم واجتهاد وورع وعقل وأمر استدرك به علم واستنبط به حكم وآراءهم لنا أحمد وأولى بنا من آرائنا عند أنفسنا. والله أعلم.

٥ الرابع: أكثر الصحابة رضي الله عنهم حديثًا ستة، أبو هريرة وابن عمر وابن عباس وعائشة وجابر بن عبد الله وأنس بن مالك، وأكثرهم أبو هريرة. وأكثرهم فتيًا تروى ابن عباس.

وعن علي بن المديني، قال: لم يكن من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أحد له أصحاب يقومون بقوله في الفقه إلا ثلاثة، عبد الله بن مسعود وزيد بن ١٠ ثابت وابن عباس.

وعن مسروق قال: انتهى علم أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم إلى ستة عمر وعلي وأبيّ وزيد وأبي الدرداء وعبد الله بن مسعود، ثم انتهى علم الستة إلى علي وعبد الله وفي رواية: أبي موسى بدل أبي الدرداء والله أعلم.

ومن الصحابة العبادلة، يقال: هذا قول العبادلة أو فعلهم، وهم عبد الله بن ١٥ عمرو عبد الله بن عباس وعبد الله بن الزبير وعبد الله بن عمرو بن العاصي، كذا عدهم أحمد بن حنبل، فقيل له: فابن مسعود قال: ليس هو من العبادلة. قال البيهقي: وذلك لأن ابن مسعود تقدم موته، وهؤلاء عاشوا حتى احتيج إلى علمهم. ويلتحق بابن مسعود في هذا سائر الصحابة الذين يسمون عبد الله وهم نحو مائتين وعشرين.

٢٠ الخامس: قال أبو زرعة الرازي: قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم عن مائة ألف وأربعة عشر ألفًا من الصحابة ممن روى عنه وسمع منه. فقيل له: فأين كانوا، قال: أهل المدينة ومكة ومن بينهما والأعراب ومن شهد معه حجة الوداع والله أعلم.

Sahâbe tabakaları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hâkim, sahâbeyi 12 tabakaya ayırmıştır.[1]

6. Sahâbenin en faziletlisi tartışmasız Hz. Ebû Bekir'dir. Sonra Hz. Ömer, ardından Hz. Osman [ö. 35/656], ondan sonra da Hz. Ali gelir. Bu, Ehl-i sünnet'in genelinin görüşüdür. Hattâbî, Kûfeli Ehl-i sünnet âlimlerinin Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın önüne aldıklarını nakletmiştir. Ebû Bekir İbn Huzeyme de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in önceliğinde icmâyı kabul etmekle birlikte bu kanaati benimsemiştir. Süfyân es-Sevrî önceleri Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim etmiş, daha sonra bu görüşünden dönerek Hz. Osman'ı öne almıştır. Ehl-i sünnet'in kabul ettiği görüş de budur.

Ebû Mansûr [Abdülkâhir] el-Bağdâdî şöyle demiştir: "Ashâbımız, sahâbenin en faziletlilerinin dört halife olduğunda icmâ etmiştir. Onların ardından aşere-i mübeşşere, sonra sırasıyla Bedir, Uhud ve Rıdvan Biatı'na katılanlar gelmektedir." En doğrusunu Allah bilir.

Birinci ve ikinci Akabe biatlarına katılan ensârın da fazilet ve üstünlükleri vardır.

Ayrıcalıklı bir üstünlüğü olan sahâbîler arasında ensâr ve muhacirlerin ilk öncüleri de vardır.[2] Bunlar İbnü'l-Müseyyeb ve bir gruba göre iki kıbleye karşı da namaz kılanlar, Şa'bî'ye göre Rıdvan Biatı'na katılanlar, Muhammed b. Ka'b [ö. 117/735] ve Atâ [b. Yesâr]'dan [ö. 103/721] nakledildiğine göre ise Bedir'e katılanlardır.

7. Selef âlimleri ilk müslüman olan sahâbînin kim olduğu konusunda ihtilaf etmiştir. Bu ismin Ebû Bekir, Ali, Zeyd b. Hârise [ö. 8/629] ve Hatîce [ö. 620] olduğu söylenmiştir. Tahkik ehli bir grup âlime göre doğru olan Hatîce'dir. Sa'lebî ve bir grup âlim ilk müslüman olan kişinin Hatîce olduğunda ulemânın icmâ ettiği, ihtilafın ondan sonraki kişilerde olduğu görüşünü nakletmiştir. En ihtiyatlı görüş şöyle denilmesidir: Hür erkeklerden ilk müslüman Ebû Bekir, çocuklardan veya gençlerden Ali, kadınlardan Hatîce, azatlılardan Zeyd ve kölelerden Bilal'dir. En doğrusunu Allah bilir.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 22.
2 Bu ifade 9/et-Tevbe: 100'den alınmıştır.

واختلف في عدد طبقات الصحابة وجعلهم الحاكم إثنتي عشرة طبقة.

السادس: أفضلهم على الإطلاق أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي، هذا قول جمهور أهل السنة. وحكى الخطابي عن أهل السنة من أهل الكوفة تقديم علي على عثمان، وبه قال أبو بكر بن خزيمة مع الإجماع على تقديم أبي بكر وعمر.
٥ وكان سفيان الثوري يقول بتقديم علي على عثمان، ثم رجع إلى تقديم عثمان. وهو الذي أطبق عليه أهل السنة.

قال أبو منصور البغدادي: أصحابنا مجمعون على أن أفضلهم الخلفاء الأربعة ثم تمام العشرة ثم البدريون ثم أصحاب أحد ثم أهل بيعة الرضوان. والله أعلم.

وممن له فضل ومزية أهل العقبتين الأولى والثانية من الأنصار.

١٠ وممن له فضل امتاز به، {وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ} وهم من صلى القبلتين في قول ابن المسيب وطائفة. وفي قول الشعبي، أهل بيعة الرضوان. وعن محمد بن كعب وعطاء: هم أهل بدر.

السابع: اختلف السلف في أولهم إسلامًا، فقيل: أبو بكر وقيل: علي وقيل: زيد بن حارثة وقيل: خديجة. وهذا هو الصواب عند جماعة من المحققين.

١٥ ونقل الثعلبي وجماعة غيره إجماع العلماء أن أولهم إسلامًا خديجة وإنما الخلاف فيمن أسلم بعدها. والأورع أن يقال: أول من أسلم من الرجال الأحرار أبو بكر ومن الصبيان أو الأحداث علي، ومن النساء خديجة ومن الموالي زيد ومن العبيد بلال. والله أعلم.

8. En son vefat eden sahâbî mutlak olarak Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsi-le'dir. Hicri 100 senesinde vefat etmiştir.[1] Onun öncesinde en son vefat eden sahâbînin Enes olduğu söylenmiştir.[2] En doğrusunu Allah bilir.

9. -ki bunu ben ekledim: Ebû Bekir b. Ebî Davud "Oğluyla birlikte Bedir'e katıldığı bilinen tek kişi Ebû Mersed'dir" demiştir.

Daha başkaları, yedi kardeş olarak Allah Resûlü (sav) ile hicret edip sohbetinde bulunan kişilerin sadece Mukarrin'in [ö. ?] oğulları olduğunu söylemiştir. Bu bahis ileride ele alınacaktır.[3]

Hz. Peygamber'e dört nesli de yetişen tek aile [Ebû Bekir] es-Sıddîk'ın soyudur. Bunlar babası Ebû Kuhâfe [ö. 14/635], kendisi, oğlu Abdurrah-man [ö. 53/673] ve onun oğlu Ebû Atîk'tir [ö. ?]. Abdullah b. Esmâ bint Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe [İbnü'z-Zübeyr] de onlar gibidir.

Üstat kitabının başka bir yerinde ilk dörtlüyü zikretmiştir.[4]

Tek bir anneden dünyaya gelip tamamı Bedir'e katılan tek yedi kardeş, Afrâ'nın [ö. ?] çocukları olan Avz [ö. 2/624] ve kardeşleridir.

Hem annesi hem babası müslüman olup Bedir'e katılan tek müslüman Ammâr b. Yâsir'dir [ö. 37/657]. Annesinin adı Sümeyye [bint Hubbât]'dir [ö. 615].

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 300. Fakat doğru olan görüş 110 senesinde vefat ettiğidir (İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 324; Süyûtî, *Tedrîb*, V, 224-5).

2 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 54. Enes, Basra'da vefat etmiştir.

3 "Kardeş Râviler" konusu.

4 "Babaların Çocuklarından Rivayeti" konusu.

الثامن: آخرهم موتًا على الإِطلاق أبو الطفيل عامر بن واثلة، مات سنة مائة من الهجرة. قيل: وآخر من مات قبله أنس. والله أعلم.

التاسع: ألحقته أنا: قال أبو بكر بن أبي داود: لا يعرف أحد شهد بدرًا هو وابنه إلا أبو مرثد وابنه مرثد.

٥ قال غيره: ولا يعرف سبعة إخوة هاجروا وصحبوا رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا بنو مقرن. سيأتي في الكتاب ذكرهم.

ولا يعرف أربعة أدركوا النبي صلى الله عليه وسلم هم وأولادهم إلا في ذرية الصديق رضي الله عنهم وهم أبو بكر الصديق وأبوه أبو قحافة وابنه عبد الرحمن وابنه أبو عتيق. ومثلهم عبد الله بن أسماء بنت أبي بكر بن أبي قحافة.

١٠ وقد ذكر الشيخ في غير هذا الموضع من الكتاب الأربعة الأول.

ولا يعرف سبعة أخوة لأم شهدوا بدرًا إلا بنو عفراء عوذ واخوته.

ولا يعرف رجل مسلم ابن مسلمين شهدا بدرًا إلا عمار بن ياسر أمه سمية.

40. TÂBİÛN BİLGİSİ

Sahâbe bilgisiyle birlikte tâbiûn bilgisi de mürsel rivayeti muttasıldan tefrik etmeye yarayacak önemli ve temel bir bilgidir. Hatîb "Tâbiî, sahâbî ile sohbeti bulunan kimsedir" demiştir.

5 Hâkim ve daha başkalarının ifadeleri ise [tâbiî sayılmak için] bir sahâbîden hadis işitmenin ya da onunla görüşmenin yeterli olduğunu düşündürmektedir. Sahâbî ve tâbiî lafızları dikkate alındığında tâbiûnda sadece likâ ile iktifa etmek sahâbedekine nispetle daha uygundur. Tâbiûndan olan biri için *tâbi'* ve *tâbiî* denir.

10 **Alt Başlıklar**

1. Hâkim, "Tâbiûn 15 tabakadır. İlk tabaka, aşere-i mübeşşere ile görüşmüş olan Saîd b. el-Müseyyeb ve Kays b. Ebî Hâzim gibi râvilerden oluşur" demiştir. Onun Saîd ile ilgili tespiti yanlıştır. Çünkü o, Hz. Ömer'in hilâfet döneminde doğmuştur ve aşere-i mübeşşerenin çoğundan hadis 15 dinlememiştir. Onun, Sa'd b. Ebî Vakkâs [ö. 55/675] haricinde aşere-i mübeşşereden hadis işitmediği de söylenmiştir.

Kays ise aşere-i mübeşşereden hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Tâbiûn tabakasında Kays dışında aşere-i mübeşşerenin tamamından nakilde bulunan biri yoktur. Onun Abdurrahman b. Avf'tan [ö. 32/652] hadis 20 nakletmediği de söylenmiştir.

Onları, sahâbî çocukları olup Allah Resûlü (sav) hayattayken doğan Abdullah b. Ebî Talha [ö. 84/703] gibi tâbiîler izler.

2. Muhadramlar: Onlar câhiliye dönemine ve Allah Resûlü'ne (sav) yetişmiş, fakat ondan sonra müslüman olmuş kimselerdir. Tekil olarak kul- 25 lanımı "muhadram" şeklindedir. Sanki sohbete ve [hicret, savaşlara iştirak, hadis dinleme vb.] diğer özelliklere erişen benzerlerinden ayrıştırıldıkları [*hudrime*] için onlara böyle denilmiştir.

Müslim sayılarının 20'yi bulduğunu söylemiştir. Ebû Amr eş-Şeybânî [ö. 95-6/714], Süveyd b. Gafele [ö. 80/699], Amr b. Meymûn [ö. 74/693 30 {?}], Abdühayr [ö. ?], Ebû Osman en-Nehdî [ö. 100/718-9], Ebü'l-Helâl [ö. 120/737-8 {?}] ve Müslim'in zikretmediği Ebû Müslim el-Havlânî [ö. 62/681-2] ile Ahnef b. Kays [ö. 67/686-7] bunlardandır.

النوع الأربعون: معرفة التابعين، رضي الله عنهم

هذا مع معرفة الصحابة أصل عظيم به يعرف المرسل من المتصل. قال الخطيب: التابعي من صحب الصحابي.

وكلام الحاكم وغيره مشعر بأنه يكفي فيه أن يسمع من الصحابي أو يلقاه.

٥ والاكتفاء في هذا بمجرد اللقاء أولى منه في الصحابي نظرًا إلى مقتضى اللفظين. ويقال في واحدهم: تابع وتابعي.

فروع

أحدها: قال الحاكم: التابعون خمس عشرة طبقة الأولى: الذين أدركوا العشرة سعيد بن المسيب وقيس بن أبي حازم وغيرهما. وقوله في سعيد

١٠ غلط فإنه ولد في خلافة عمر ولم يسمع أكثر العشرة. وقيل: لا يصح له سماع عن أحد منهم إلا سعد بن أبي وقاص.

وأما قيس فسمع العشرة وروى عنهم. وليس في التابعين من روى عن العشرة إلا قيس. وقيل: لم يرو عن عبد الرحمن بن عوف.

ويلي هؤلاء التابعون الذين ولدوا في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم

١٥ من أبناء الصحابة كعبد الله بن أبي طلحة وغيره.

الثاني: المخضرمون من التابعين، هم الذين أدركوا الجاهلية وحياة رسول الله صلى الله عليه وسلم وأسلموا بعده. واحدهم مخضرم: بفتح الراء كأنه خضرم أي قطع عن نظرائه الذين أدركوا الصحبة وغيرها. وذكرهم مسلم فبلغ بهم عشرين نفسًا. منهم أبو عمرو الشيباني وسويد بن غفلة وعمرو بن

٢٠ ميمون وعبد خير وأبو عثمان النهدي وأبو الحلال، وممن لم يذكره مسلم أبو مسلم الخولاني والأحنف بن قيس.

3. Fukaha-i seb'a diye isimlendirilen Medineli fakihler Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed [ö. 107/725 {?}], Urve b. ez-Zübeyr, Hârice b. Zeyd [ö. 100/718-9], Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Süleyman b. Yesâr [ö. 107/725] tâbiûnun büyüklerindendir.

İbnü'l-Mübârek onları sayıp Ebû Seleme'yi zikretmemiş, onun yerine Sâlim b. Abdullah b. Ömer'i anmıştır. Ebü'z-Zinâd ise Ebû Seleme ve Sâlim'i anmayıp onların yerine Ebû Bekir b. Abdurrahman'ı [ö. 94/713] zikretmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

4. Ahmed b. Hanbel'in "Tâbiûnun en faziletlisi Saîd b. el-Müseyyeb'dir" dediği nakledilmiştir. Ona "Alkame ve Esved [ö. 75/694]?" denildiğinde ise "Saîd, Alkame ve Esved" demiştir. Onun "Tâbiûn içerisinde Ebû Osman en-Nehdî ve Kays b. Ebî Hâzim gibisini bilmiyorum" ve "Tâbiûnun en faziletlileri Kays, Ebû Osman, Alkame ve Mesrûk'tur" dediği de nakledilmiştir.

Ebû Abdullah b. Hafîf ez-Zâhid [ö. 371/981-2] şöyle demiştir: "Medineliler tabiûnun en faziletlisinin Saîd b. el-Müseyyeb, Kûfeliler Üveys el-Karanî [ö. 37/657], Basralılar ise Hasan el-Basrî [ö. 110/728] olduğu kanaatindedir."

Ebû Bekir b. Ebî Davud şöyle demiştir: "Hanım tâbiîlerin önde gelenleri Hafsa bint Sîrîn [ö. 100/718 sonrası] ve Amra bint Abdurrahman'dır [ö. 100/720 civarı]. Onlar gibi olmasa da üçüncüleri, adı Hüceyme olan Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ'dır [ö. 81/701 {?}]."

5. Sahâbeyle karşılaşmadığı hâlde tâbiî, sahâbî olmasına rağmen tâbiî olarak anılan bir grup râvi bulunmaktadır. Bu hususa dikkat edilmelidir. En doğrusunu Allah bilir.

الثالث: من أكابر التابعين الفقهاء السبعة فقهاء المدينة وهم سعيد بن المسيب والقاسم بن محمد وعروة بن الزبير وخارجة بن زيد وأبو سلمة بن عبد الرحمن وعبيد الله بن عبد الله بن عتبة وسليمان بن يسار.

وذكرهم ابن المبارك فأسقط أبا سلمة وذكر بدله سالم بن عبد الله بن عمر.

٥ وذكرهم أبو الزناد فأسقط أبا سلمة وسالمًا وجعل بدلهما أبا بكر بن عبد الرحمن. والله أعلم.

الرابع: عن أحمد بن حنبل قال: أفضل التابعين سعيد بن المسيب قيل فعلقمة والأسود، فقال سعيد وعلقمة والأسود، وعنه: لا أعلم في التابعين مثل أبي عثمان النهدي وقيس بن أبي حازم. وعنه: أفضلهم قيس وأبو عثمان وعلقمة

١٠ ومسروق.

وعن أبي عبد الله بن خفيف الزاهد قال: أهل المدينة يقولون: أفضل التابعين سعيد بن المسيب. وأهل الكوفة يقولون: أويس القرني. وأهل البصرة يقولون: الحسن البصري.

وعن أبي بكر ابن أبي داود قال: سيدتا التابعيات حفصة بنت سيرين وعمرة

١٥ بنت عبد الرحمن. وثالثتهما وليست كهما أم الدرداء يعني الصغرى واسمها هجيمة.

الخامس: طبقة تعد في التابعين ولم يلقوا الصحابة، وقوم عدوا من التابعين وهم صحابة فينبغي أن يتفطن لذلك، والله أعلم.

41. BÜYÜKLERİN KÜÇÜKLERDEN RİVAYETİ

Bunu bilmenin faydalarından biri de genel durumun öyle olması sebebiyle, kendisinden nakledilen kimsenin her zaman daha büyük veya daha faziletli olduğu zannının önüne geçmektir. Üç kısma ayrılmaktadır:

5 *Birincisi*: Râvinin yaşça ve tabaka [nesil] bakımından büyük olması. Zührî ve Yahya b. Saîd [el-Ensârî'nin] Mâlik'ten ve Hatîb'in hocası [Ubeydullah b. Ahmed] el-Ezherî'nin [ö. 435/1043] gençlik ve öğrencilik yıllarındaki Hatîb'den nakilde bulunması buna örnektir.

İkincisi: Râvinin hâfız ve âlim oluşuyla nakilde bulunduğu kişiden 10 -ki o sadece bir hocadır- daha saygıdeğer olması. Mâlik'in Abdullah b. Dînâr'dan, İshak [b. Râhûye'nin] Ubeydullah b. Musa'dan nakilde bulunması buna örnektir.

Üçüncüsü: Râvinin iki açıdan da büyük olması. Abdülganî b. Saîd [el-Ezdî]'nin [ö. 409/1018] Sûrî'den [ö. 441/1049], Berkânî'nin Hatî- 15 b'den, Hatîb'in İbn Mâkûlâ'dan rivayeti gibi pek çok âlimin talebelerinden nakilde bulunması buna örnektir.

Abâdile ve daha başka sahâbîlerin Ka'b el-Ahbâr'dan [ö. 32/652-3 {?}] rivayeti gibi sahâbînin tâbiîden nakilde bulunması, Zührî ile [Yahya b. Saîd] el-Ensârî'nin Mâlik'ten rivayeti gibi tâbiînin tebe-i tâbiînden nakil- 20 de bulunması ve tabiî olmamasına rağmen [büyük atası Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın meşhur sahifesini nakleden] Amr b. Şuayb'dan [ö. 118/736] 20'den fazla -ki bunun 70 olduğu da söylenmiştir- tâbiînin nakilde bulunması da bu kabildendir. En doğrusunu Allah bilir.

النوع الحادي والأربعون: معرفة الأكابر الرواة عن الأصاغر

ومن الفائدة فيه أن لا يتوهم كون المروي عنه أكبر أو أفضل لكونه الأغلب، ثم هو أقسام:

أحدهما: أن يكون الراوي أكبر سنًا وأقدم طبقة، كالزهري ويحيى بن سعيد عن مالك. وكالأزهري شيخ الخطيب روى عن الخطيب في شبيبة الخطيب وطلبه.

والثاني: أن يكون الراوي أكبر قدرًا بأن يكون حافظًا عالمًا والمروي عنه شيخ كمالك عن عبد الله بن دينار، وأحمد وإسحاق عن عبيد الله بن موسى.

الثالث: أن يكون الراوي أكبر من الوجهين كرواية كثير من العلماء عن تلامذتهم كعبد الغني بن سعيد عن الصوري وكالبِرقاني عن الخطيب وكالخطيب عن ابن ماكولا.

ومن هذا رواية الصحابي عن التابعي كالعبادلة وغيرهم عن كعب الأحبار. وكذا رواية التابعي عن تابعه كالزهري والأنصاري عن مالك وكعمرو بن شعيب ليس من التابعين وروى عنه أكثر من عشرين من التابعين وقيل: أكثر من سبعين. والله أعلم.

42. MÜDEBBEC VE AKRAN RÂVİLERİN RİVAYETİ

Bunlar birbirlerine yaş ve tabaka bakımından yakın râvilerdir. Hâkim bazen tabakadaki yakınlıkla yetinmiştir.[1] Akranların birbirinden rivayeti
5 iki kısma ayrılır:

Birincisi: Akran râvilerin birbirlerinden nakilde bulunması anlamındaki müdebbec. Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre'den ve onun Hz. Âişe'den; Zührî'nin Ömer b. Abdülazîz'den [ö. 101/720] ve onun Zührî'den; Mâlik'in Evzâî'den ve onun Mâlik'ten ve Ahmed'in İbnü'l-Medînî'den ve onun Ah-
10 med'den rivayetleri gibi.

İkincisi: Akran râvilerden sadece birinin diğerinden nakilde bulunmasıdır. Süleyman [b. Tarhân] et-Teymî'nin [ö. 143/761] Mis'ar [b. Kidâm]'dan [ö. 155/772] nakilde bulunması gibi. En doğrusunu Allah bilir.

1 Tabaka bakımından yakın olmaktan maksat belli sayıda hocadan rivayette ortak olmak anlamına gelir.

النوع الثاني والأربعون: معرفة المدبج ورواية الأقران

وهم المتقاربون في السن والإِسناد وربما اكتفى الحاكم بالتقارب في الإِسناد.

ورواية القرينين قسمان:

أحدهما: المدبج، وهو أن يروي كل واحد منهما عن صاحبه، كعائشة عن أبي هريرة وهو عنها. والزهري عن عمر بن عبد العزيز وهو عنه. ومالك عن الأوزاعي وهو عنه وأحمد عن ابن المديني وهو عنه.

والثاني: غيره. وهو أن يروي أحدهما عن صاحبه فحسب كسليمان التيمي عن مسعر. والله أعلم.

43. KARDEŞ RÂVİLER

Ehl-i hadîs'in ilgi alanlarından biri olan bu konu hakkında müstakil kitaplar yazılmıştır. Nitekim İbnü'l-Medînî, Nesâî, [Muhammed b. İshak] es-Serrâc [ö. 313/925-6] ve daha başkaları bu konuda eser telif etmiştir.

Sahâbeden kardeş örnekleri: Hattâb'ın oğulları Ömer ve Zeyd [ö. 12/633], Mes'ûd'un oğulları Abdullah ve Utbe [ö. 24/644'ten önce], Sâbit'in oğulları Zeyd ve Yezîd [ö. 12/633 {?}] ve Âs'ın oğulları Amr ve Hişâm [ö. 15/636].

Tâbiûndan örnekler: Şürahbîl'in [ö. 18/639] oğulları Amr [ö. 63/682] ve Erkam [ö. ?], Şürahbîl'in oğulları Hüzeyl [ö. ?] ve Erkam.[1]

Üç kardeş örnekleri: Ebû Tâlib'in (ö. 619) oğulları Ali, Ca'fer [ö. 8/629] ve Akîl [ö. 60/680]; Huneyf'in oğulları Sehl [ö. 38/658-9], Abbâd [ö. ?] ve Osman [ö. 41/661 {?}]. Sahâbenin dışındakilere örnek olarak: Şuayb'ın oğulları Amr, Ömer [ö. ?] ve Şuayb [ö. ?].

Dört kardeş örnekleri: Ebû Sâlih es-Semmân'ın [ö. 101/719-20] oğulları Süheyl, Abdullah [ö. ?], Muhammed [ö. ?] ve Sâlih [ö. ?].

Beş kardeş örnekleri: Uyeyne'nin oğulları Süfyân, Âdem [ö. ?], İmrân [ö. ?], Muhammed [ö. ?] ve İbrahim [ö. 200/815'ten önce]. Hepsi hadis naklinde bulunmuştur.

Altı kardeş örnekleri: Sîrîn'in çocukları Muhammed, Enes [ö. 118/736], Yahya [ö. 110/729'dan önce], Ma'bed [ö. 100/718'li yıllarda], Hafsa ve Kerîme [ö. ?]. Hepsi tâbiîdir. Bu bilgiyi Yahya b. Maîn, Nesâî ve *Ma'rife*'de Hâkim[2] zikretmiştir. Kerîme'nin yerine bazıları Hâlid'i, bazıları ise Eş'as'ı zikretmiştir.

Muhammed [b. Sîrîn] "Yahya b. Sîrîn (→ Enes b. Sîrîn) → Enes b. Mâlik" isnâdıyla bir hadis nakletmiştir. Bu üç kardeşin birbirinden nakilde bulunduğu güzel ve nadir bir örnektir.

---

1 Birinci Şürahbîl ile ikincisi farklı kimselerdir. Sayılanların hepsi İbn Mes'ûd'un talebelerindendir.

2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 153.

النوع الثالث والأربعون: معرفة الإخوة

هذا إحدى معارف أهل الحديث وهو مفرد بالتصنيف. صنف فيه ابن المديني ثم النسائي ثم السراج وغيرهم.

مثاله في الآخرين من الصحابة عمر وزيد ابنا الخطاب. وعبد الله وعتبة ابنا مسعود. وزيد ويزيد ابنا ثابت. وعمرو وهشام ابنا العاص.

ومن التابعين: عمرو وأرقم ابنا شرحبيل. وهزيل وأرقم ابنا شرحبيل.

مثاله في الثلاثة: علي وجعفر وعقيل بنو أبي طالب. وسهل وعباد وعثمان بنو حنيف. وفي غير الصحابة: عمرو وعمر وشعيب بنو شعيب.

مثال الأربعة: سهيل وعبد الله ومحمد وصالح بنو أبي صالح السمان.

مثال الخمسة: سفيان وآدم وعمران ومحمد وإبراهيم بنو عيينة حدثوا كلهم.

مثال الستة: محمد وأنس ويحيى ومعبد وحفصة وكريمة بنو سيرين تابعيون كذا ذكرهم يحيى بن معين والنسائي والحاكم في المعرفة، ومنهم من ذكر فيهم خالدًا بدل كريمة. ومنهم من ذكر أشعث.

وروى محمد عن يحي عن أنس بن مالك حديثًا. وهذه لطيفة غريبة ثلاثة إخوة روى بعضهم عن بعض.

Yedi kardeş örnekleri: Mukarrin'in oğulları Nu'mân [ö. 21/642], Ma'kil [ö. ?], Akîl [ö. ?], Süveyd [ö. ?], Sinan [ö. ?], Abdurrahman [ö. ?] ve ismi verilmeyen yedincileri. Onlar birlikte hicret etmiş ve Allah Resûlü (sav) ile beraber olmuşlardır. Bu şerefe [yani yedi kardeşin birden sahâbî olması
5 şerefine] onlardan başka kimse erişememiştir. Tamamının Hendek Gazvesi'ne [ö. 5/627] katıldığı da söylenmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Derim ki: Doğumları arasında 80 seneden fazla olan Musa b. Ubeyde er-Rebezî [ö. 153/770] ile kardeşi Abdullah [ö. 130/747-8]; Râşid es-Sülemî'nin [ö. ?] oğlu olup bir batında doğan ve hepsi âlim olan dört kardeş
10 Muhammed [ö. 142/759], Amr [ö. ?], İsmail [ö. ?] ve dördüncü kardeşleri de bu başlığın zarif örneklerindendir.

مثال السبعة: النعمان ومعقل وعقيل وسويد وسنان وعبد الرحمن وسابع لم يسم، وهم بنو مقرن هاجروا وصحبوا رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يشاركهم في هذا أحد. وقيل: شهدوا كلهم الخندق.

قلت: ومن طرف هذا الباب أخوان تباعد ما بين مولدهما ثمانين سنة وهما موسى بن عبيدة الربذي وأخوه عبد الله. أربعة أخوة ولدوا في بطن واحد علماء، وهم) بنو راشد السلمي محمد وعمرو إسماعيل وأخوهم. والله أعلم.

44. BABALARIN ÇOÇUKLARINDAN RİVAYETİ

Hatîb'in bu konuda bir kitabı vardır. Konuya dair bazı örnekler şöyledir: Abbâs'ın [ö. 32/653], oğlu Fazl'dan [ö. 13/634 {?}] naklettiğine göre Allah Resûlü (sav) Müzdelife'de iki namazı cemetmiştir.[1]

Vâil b. Davud'un [ö. ?], oğlu Bekir'den [ö. ?] naklettiği bir Zührî hadisi.

Mu'temir b. Süleyman'ın [ö. 187/803] naklettiğine göre babası ona nakilde bulunup şöyle demiştir: Sen bana Eyyûb es-Sahtiyânî yoluyla Hasan'ın şöyle dediğini benden rivayet ettin: "*Veyh*, merhamet bildiren bir kelimedir." Bu örnek şu hususları içerir: Babanın oğlundan, büyüğün küçükten, tâbiînin tebe-i tabiînden ve üç tabiînin birbirlerinden rivayeti, onun [Süleyman'ın] bir kişi [yani oğlu Mu'temir] vasıtasıyla kendisinden rivayette bulunması. Bu gayet güzel ve nadir bir örnektir ve bunların tamamının bir hadiste bulunması zordur.

Ebû Ömer ed-Dûrî el-Mukrî'nin [ö. 248/862 {?}], oğlu Muhammed'den [ö. ?] 16 kadar hadis nakletmesi. Bu şekildeki rivayetlerin en fazlası budur.

Ebû Bekir es-Sıddîk'ın Hz. Âişe vasıtasıyla Allah Resûlü'nden (sav) naklettiği "Çörek otu her derde devadır" rivayetinde ise hadisi nakleden kişi hata etmiştir. Doğrusu "Ebû Bekir b. Ebî Atîk → Âişe" olmalıdır.[2] En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, III, 187.

2 Buhârî, Tıb 7. Fakat İbnü'l-Cevzî *et-Telkîh* isimli eserinde Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'den iki hadis naklettiğini bildirmiştir (*et-Takyîd*, s. 272).

النوع الرابع والأربعون: معرفة رواية الآباء عن الأبناء

وللخطيب فيه كتاب. فيه عن العباس عن ابنه الفضل رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم جمع بين الصلوتين بالمزدلفة.

وعن وائل بن داود عن ابنه بكر عن الزهري حديثًا.

٥ وعن معتمر بن سليمان، قال: حدثني أبي قال: حدثتني أنت عني عن أيوب عن الحسن قال: ويح كلمة رحمة. وهذا طريف يجمع أنواعًا: منها: رواية الأب عن ابنه ورواية الأكبر عن الأصغر ورواية التابعي عن تابعه ورواية ثلاثة تابعيين بعضهم عن بعض وأنه حدث عن واحد عن نفسه. وهذا في غاية من الحسن. ويبعد أن يوجد مجموع هذا في حديث.

١٠ وعن أبي عمر الدوري المقري عن ابنه محمد ستة عشر حديثًا أو نحوها، وذلك أكثر ما حصل.

وأما الحديث المروي عن أبي بكر الصديق عن عائشة رضي الله عنها عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الحبة السوداء شفاء من كل داء. فغلط من رواه، إنما هو عن أبي بكر بن أبي عتيق عن عائشة رضي الله عنها، والله أعلم.

45. ÇOCUKLARIN BABALARINDAN RİVAYETİ

Ebû Nasr el-Vâilî'nin bu konuda bir kitabı bulunmaktadır. Baba veya dedenin isminin zikredilmediği rivayetler bu konunun en önemli kısmıdır. İkiye ayrılır:

5 **1.** Oğulun dedeye varmaksızın sadece babadan rivayeti, ki bu çokça karşılaşılan meşhur bir durumdur.

2. Oğulun, babası vasıtasıyla dedesinden rivayeti, ki "Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs → babası → dedesi" rivayeti buna örnektir. Amr'ın bu isnâdla önemli fıkhî hadisler içeren büyük bir 10 nüshası vardır. Ehl-i hadîs'in çoğunluğu isnâddaki dedenin, tâbiî olan Muhammed'e değil, sahâbî olan Abdullah'a hamledilmesi gerektiğinden hareketle onun, babası vasıtasıyla dedesinden naklettiği hadisleri delil olarak kabul etmiştir.

Bir diğer örnek "Behz b. Hakîm [ö. 160/776'dan önce] → babası → 15 dedesi" isnâdıdır. Bu isnâdla büyük güzel bir nüsha nakledilmiştir. Onun dedesi Muâviye b. Hayde'dir [ö. ?].

"Talha b. Musarrif [ö. 112/730'dan sonra] → babası → dedesi" isnâdı da buna örnektir. Onun dedesi Amr b. Ka'b'dır. Ka'b b. Amr olduğu da söylenmiştir.

20 Bu konunun en güzel örneklerinden biri Hatîb'in "Abdülvehhâb b. Abdülazîz b. el-Hâris b. Esed b. el-Leys b. Süleyman b. el-Esved b. Süfyân b. Yezîd b. Ükeyne b. Abdullah et-Temîmî [ö. 425/1033-4] → babası → babası → babası → babası → babası → babası → babası → babası → babası" isnâdıyla naklettiği rivayettir. Buna göre kendisine Hannân ve 25 Mennân'ın manası sorulduğunda Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: "Hannân, kendisinden yüz çevirene bile yönelen; Mennân, istenmeden verendir." Ali'den işiten kişi Ükeyne'dir.

النوع الخامس والأربعون: رواية الأبناء عن الآباء

ولأبي نصر الوائلي منه كتاب، وأهمه ما لم يسم فيه الأب أو الجد، وهو نوعان:

أحدهما: رواية الابن عن الأب دون الجد. وهذا كثير معروف.

٥ والثاني: روايته عن أبيه عن جده. كعمرو بن شعيب بن محمد بن عبد الله بن عمرو بن العاص عن أبيه عن جده. له بهذا الإِسناد نسخة كبيرة أكثرها فقهيات جياد. وقد احتج أكثر أهل الحديث بحديثه عن أبيه عن جده حملًا لمطلق الجد على الصحابي، وهو عبد الله دون محمد التابعي.

ومنهم بهز بن حكيم عن أبيه عن جده، روي بهذا الإِسناد نسخة كبيرة حسنة ١٠ وجده معاوية بن حيدة.

ومنهم طلحة بن مصرف عن أبيه عن جده. وجده عمرو بن كعب. وقيل: كعب بن عمرو.

ومن أحسن ذلك رواية الخطيب عن عبد الوهاب بن عبد العزيز بن الحارث بن أسد بن الليث بن سليمان بن الأسود بن سفيان بن يزيد بن أكينة بن عبد الله ١٥ التميمي قال: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت علي بن أبي طالب رضي الله عنه وقد سئل عن الحنان المنان. فقال الحنان الذي يقبل على من أعرض عنه. والمنان الذي يبدأ بالنوال قبل السؤال. آخرهم أكينه مصغرًا بالنون وهو السامع عليًا.

46. AYNI ASIRDA YAŞAMIŞ OLSALAR BİLE VEFAT TARİHLERİ ARASINDA UZUN BİR ZAMAN OLAN İKİ RÂVİDEN BİRİNİN ÖNCE, DİĞERİNİN İSE DAHA SONRA AYNI HOCADAN RİVAYETTE BULUNMASI [SÂBIK VE LÂHİK]

Bunu bilmenin faydası, kalplerde âlî isnâd sevgisinin yer etmesidir.

Hatîb'in bu konuda güzel bir kitabı vardır.

Konuya dair bazı örnekler şöyledir: Muhammed b. İshak es-Serrâc'dan hem Buhârî -*et-Târîh*'inde- hem de Ahmed b. Muhammed el-Haffâf rivayette bulunmuştur. İkisinin vefat tarihleri arasında 137 yıl veya daha fazla fark vardır. Nitekim Buhârî hicri 256, Haffâf ise hicri 393, 394 veya 395 senesinde vefat etmiştir.

Mâlik b. Enes'ten hem Zührî hem de Zekeriyya b. Düveyd [ö. 261/874'ten sonra][1] nakilde bulunmuştur. İkisinin vefat tarihleri arasında 137 yıl veya daha fazla fark vardır.

1 Zehebî onun Mâlik ve Süfyân es-Sevrî'den hadis işittiğini iddia eden bir yalancı olduğunu söyler (*Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 72) [çevirenin notu].

النوع السادس والأربعون: معرفة من اشترك في الرواية عنه راويان متقدم ومتأخر بينهما في الوفاة أمد بعيد، وإن كانا أهل عصرين

ومن فوائد ذلك تقرير حلاوة علو الإِسناد في القلوب.

وللخطيب فيه كتاب حسن.

٥ من أمثلته محمد بن إسحاق السراج. روى عنه البخاري في تاريخه وأحمد بن محمد الخفاف وبين وفاتيهما مائة وسبع وثلاثون سنة أو أكثر. مات البخاري سنة ست وخمسين ومائتين، والخفاف سنة ثلاث وتسعين وثلاثمائة. وقيل: سنة أربع أو خمس.

ومثله مالك بن أنس حدث عنه الزهري وزكريا بن دويد وبين وفاتيهما مائة

١٠ وسبع وثلاثون سنة أو أكثر. دويد بدالين مهملتين الأولى مضمومة.

47. KENDİSİNDEN TEK BİR KİŞİNİN RİVAYETTE BULUNDUĞU KİŞİLER [VUHDÂN]

Müslim'in bu konuda bir kitabı vardır.

Örneğin Vehb b. Hanbeş [ö. ?], Âmir b. Şehr [ö. ?], Urve b. Mudarris [ö. ?], Muhammed b. Safvân [ö. ?] ve Muhammed b. Sayfî [ö. ?] kendilerinden sadece Şa'bî'nin nakilde bulunduğu sahâbîlerdir.

Kays b. Ebî Hâzim, sahâbî olan babası ve diğer sahâbîler Dükeyn b. Saîd [ö. ?], Sunâbih b. el-A'ser [ö. ?] ve Mirdâs el-Eslemî'den nakilde bulunmada tek kalmıştır.

Kendilerinden oğulları dışında kimsenin nakilde bulunmadığı bir grup sahâbî vardır: Kendisinden sadece oğlu Saîd'in nakilde bulunduğu Müseyyeb [ö. 14/635'ten önce], kendisinden sadece oğlu Hakîm'in nakilde bulunduğu Muâviye b. Hayde, kendisinden sadece oğlu Muâviye'nin [ö. 113/731-2] nakilde bulunduğu Kurre b. İyâs [ö. 64/683-4], kendisinden sadece oğlu Abdurrahman'ın [ö. 83/702] nakilde bulunduğu Ebû Leylâ [ö. 35/656'dan önce].

Hâkim "Ne Buhârî ne de Müslim *Sahîh*'lerinde bu tarz bir râviden [yani tek râvisi olan bir sahâbîden] nakilde bulunmuştur" demiştir. Fakat birçok kimse onun bu konuda hata ettiğini belirtmiştir. Zira Buhârî, Müseyyeb'in Ebû Tâlib'in ölümüne dair hadisine yer vermiştir ve bu hadisi ondan sadece oğlu Saîd nakletmiştir.[1] Amr b. Tağlib'den [ö. 40/660'dan sonra] sadece Hasan'ın naklettiği "[Ganimet mallarını] daha çok sevdiğim birine değil de, bir başkasına verdiğim olur" hadisine[2] ve Mirdâs'dan sadece Kays'ın rivayet ettiği "Sâlihler gider…" hadisine[3] yer vermiştir.

Müslim de kendisinden sadece Abdullah b. es-Sâmit'in (ö. 70/689-90'dan sonra) nakilde bulunduğu Râfi' b. Amr el-Gıfârî'nin (ö. 50/670-1) hadisine yer vermiştir.[4] *Sahîhayn*'da bu türden pek çok örnek vardır. Bu mesele 23. konuda geçmişti.

---

1 Buhârî, Cenâiz 78.
2 Buhârî, Tevhîd 48.
3 Buhârî, Rikâk 9.
4 Müslim, Zekât 158.

النوع السابع والأربعون: معرفة من لم يرو عنه إلا واحد

ولمسلم فيه كتاب.

مثاله وهب بن خنبش وعامر بن شهر وعروة بن مضرس ومحمد ابن صفوان ومحمد بن صيفي صحابيون لم يرو عنهم غير الشعبي.

٥ وانفرد قيس بن أبي حازم بالرواية عن أبيه. وعن دكين بن سعيد والصنابح بن الأعسر ومرداس الأسلمي الصحابة.

وفي الصحابة جماعة لم يرو عنهم غير أبنائهم. منهم المسيب لم يرو عنه غير ابنه سعيد. ومعاوية بن حيدة لم يرو عنه غير ابنه حكيم، وقرة بن أياس لم يرو عنه غير ابنه معاوية، وأبو ليلى لم يرو عنه غير ابنه عبد الرحمن.

١٠ قال الحاكم: لم يخرج البخاري ولا مسلم في الصحيح عن أحد من هذا القبيل وغلطوه في ذلك بإخراجهما حديث المسيب في وفاة أبي طالب، لا راوي له غير ابنه سعيد. وبإخراج البخاري حديث عمرو بن تغلب: أني لأعطي الرجل والذي أدع أحب إلي. لم يرو عنه غير الحسن. وحديث قيس عن مرداس: يذهب الصالحون. لم يروه عن مرداس غير قيس.

١٥ وبإخراج مسلم حديث رافع ابن عمرو الغفاري لم يرو عنه غير عبد الله بن الصامت. ولهذا نظائر في الصحيحين كثيرة. وتقدمت هذه المسألة في النوع الثالث والعشرين.

Tâbiûndan ise kendisinden sadece Hammâd b. Seleme'nin nakilde bulunduğu Ebü'l-Uşerâ [ö. ?] bu duruma örnek verilebilir.

Hâkim şöyle demiştir: "Zührî 20 kadar tâbiîden nakilde, Amr b. Dînâr bir grup tâbiîden nakilde, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Ebû İshak es-Sebîî, 5 Hişâm b. Urve ve daha başka kimseler aynı şekilde bir grup tâbiîden nakilde ve Mâlik 10 kadar Medineli hocadan nakilde tek kalmıştır." En doğrusunu Allah bilir.

ومثال هذا في التابعين أبو العشراء، لم يرو عنه غير حماد بن سلمة.

قال الحاكم: وتفرد الزهري عن نيف وعشرين من التابعين. وتفرد عمرو بن دينار عن جماعة من التابعين. وكذلك يحيى بن سعيد الأنصاري وأبو إسحاق السبيعي وهشام بن عروة وغيرهم. وتفرد مالك عن نحو عشرة من شيوخ المدينة. والله أعلم. ٥

48. ÇEŞİTLİ İSİMLER VE FARKLI SIFATLARLA ZİKREDİLDİĞİ İÇİN BU KONUDA YETERLİ BİLGİSİ OLMAYANLARIN BİR GRUP RÂVİ ZANNETTİĞİ KİMSELER

5 Bu gerçekten kendisine ihtiyaç duyulan zor bir ilimdir. Bu bilgi sayesinde tedlîs ortaya çıkarılır. Abdülganî b. Saîd ve daha başkaları bu konuda kitap telif etmiştir.

Örneğin Muhammed b. İshak'ın [ö. 151/768] Temîm ed-Dârî [ö. 40/661] ve Adî [b. Beddâ'] hadislerini kendisinden naklettiği Ebü'n-Nadr, 10 tefsire dair bir eseri olan Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'dir [ö. 146/763-4]. Yine Ebû Üsâme'nin [ö. 201/816-7] kendisinden "Bir derinin temizliği tabaklanmasıdır" hadisini rivayet ettiği Hammâd b. es-Sâib de odur. Benzer şekilde Atıyye el-Avfî'nin [ö. 111/729-30] kendisinden tefsir[e dair haberleri] naklettiğinde tedlîs yaparak Ebû Saîd el-Hudrî vehmini uyandırdığı 15 Ebû Saîd de Muhammed b. es-Sâib'dir.

Ebû Hüreyre, Ebû Saîd ve Hz. Âişe'den nakilde bulunan Sâlim, Sâlim Ebû Abdullah el-Medînî'dir [ö. 110/728-9]. Mâlik b. Evs b. el-Hadesân'ın [ö. 92/710], Şeddâd b. el-Hâd'ın [ö. ?], Nasrîlerin ve Mehrî'nin mevlâsı olan Sâlimler, Sâlim Sebelân, Sâlim Ebû Abdullah ed-Devsî, Devs kabile- 20 sinin mevlâsı Sâlim, Şeddâd b. el-Hâd'ın mevlâsı olan Ebû Abdullah hep odur. En doğrusunu Allah bilir.

Hatîb'in kitaplarında rivayette bulunduğu Ebü'l-Kâsım el-Ezherî [ö. 435/1043-4], Ubeydullah b. Ebi'l-Feth el-Fârisî ve Ubeydullah b. Ahmed b. Osman es-Sayrafî aslında aynı kişidir.

25 Aynı şekilde nakilde bulunduğu Ebü'l-Kâsım et-Tenûhî [ö. 447/1055-6], Ali b. el-Muhassin, Kadı Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Muhassin et-Tenûhî ve Ali b. Ebî Ali el-Muaddel aynı kimsedir. Onun bu kabilden pek çok uygulaması vardır.

النوع الثامن والأربعون: معرفة من ذكر بأسماء مختلفة أو نعوت متعددة فظن من لا خبرة له أن تلك الأسماء والنعوت لجماعة

هذا فن عويص والحاجة حاقة إلى معرفته، فيه يظهر التدليس وقد صنف فيه عبد الغني بن سعيد وغيره.

٥ مثاله محمد بن السائب الكلبي صاحب التفسير هو أبو النضر الذي روى عنه محمد بن إسحاق حديث تميم الداري وعدي، وهو حماد ابن السائب الذي روى عنه أبو أسامة حديث: ذكاة كل مسك دباغه وهو أبو سعيد الذي يروي عنه عطية العوفي التفسير مدلسًا موهمًا أنه أبو سعيد الخدري.

ومثله سالم الراوي عن أبي هريرة وأبي سعيد وعائشة، هو سالم أبو عبد الله
١٠ المديني وهو سالم مولى مالك بن أوس بن الحدثان وهو سالم مولى شداد بن الهاد، وهو سالم مولى النصريين وسالم مولى المهري وسالم سبلان وسالم أبو عبد الله الدوسي وسالم مولى دوس وهو أبو عبد الله مولى شداد بن الهاد، والله أعلم.

واستعمل الخطيب في كتبه عن أبي القاسم الأزهري وعن عبيد الله بن أبي
١٥ الفتح الفارسي، وعن عبيد الله بن أحمد بن عثمان الصيرفي وهو شخص واحد.

ويروي أيضًا عن أبي القاسم التنوخي وعن علي بن المحسن وعن القاضي أبي القاسم علي بن المحسن التنوخي وعن علي بن أبي علي المعدل وكله شخص واحد وله من هذا الكثير.

49. MÜFREDÂT

Bu, hadis imamlarına ait kitapların sonlarında bulunan ve hakkında müstakil kitaplar yazılan güzel bir ilimdir. Farklı kısımlara ayrılır:

Birincisi: Tek İsimler: Sahâbî olan Ecmed b. Ucyân –Uceyyân [ö. ?] olduğu da söylenmiştir-, tâbiî Evsat b. Amr el-Becelî [ö. 79/698-9], Tedûm b. Subh el-Kelâî –Yedûm [ö. ?] olduğunu söyleyenler de vardır, ancak doğrusu ilkidir-, sahâbî Cübeyb b. el-Hâris [ö. ?], tâbiî Ebü'l-Celd Cîlân el-Ahbârî [ö. ?], Ebü'l-Gusn Düceyn b. Sâbit [ö. ?] -onun meşhur Cuhâ olduğu söylense de farklı biridir-, tâbiî Zir b. Hubeyş [ö. 82/701], Suayr b. el-Hıms [ö. ?] -hem kendisinin hem babasının ismi tektir-, Zinbâ'ın azatlısı olan sahâbî Sender el-Hasî [ö. ?], sahâbî Şekel b. Humeyd [ö. ?], sahâbî Ebû Reyhâne Şemgûn b. Zeyd [ö. ?] -Şem'ûn olduğu da söylenir-, sahâbî Ebû Ümâme Sudey b. Aclân [ö. 86/706], sahâbî Sunâbih b. el-A'ser, Dureyb b. Nukayr [ö. ?] -Nüfeyl olduğu da söylenmiştir- b. Sümeyr, âbid bir tâbiî olan Azvân [ö. ?], sahâbî Kelde b. Hanbel [ö. ?], sahâbî Lübey b. Lebâ [ö. ?], Müstemir b. er-Reyyân [ö. ?], sahâbî Nübeyşe el-Hayr [ö. ?], tâbiî Nevf el-Bikâlî [ö. ?] -Ehl-i hadîs nezdindeki yaygın kullanım Bakkâlî şeklindedir-, sahâbî Vâbisa b. Ma'bed [ö. 90/708 civarı], sahâbî Hübeyb b. Mugfel [ö. ?]. Ömer b. el-Hattâb'ın posta memuru Hemezân [ö. ?] -belde gibi okunur, kabile olan Hemdân gibi okunduğu da söylenmiştir-.

İkincisi: Tek Künyeler: Tâbiî Ebü'l-Ubeydeyn Muâviye b. Sebra [ö. ?], ismi Üsâme olan Ebü'l-Uşerâ ed-Dârimî -isminin farklı olduğu da söylenmiştir-, Ebü'l-Müdille [ö. ?] -ismi bilinmez, adının Ubeydullah b. Abdullah olduğunu söyleyen tek kişi Ebû Nuaym'dır-, tâbiî Ebû Mürâye Abdullah b. Amr [ö. ?], Ebû Mu'ayd Hafs b. Gaylân [ö. ?].

النوع التاسع والأربعون: معرفة المفردات

هذا فن حسن يوجد في كتب الأئمة في أواخر الأبواب. وأفرد أيضًا بالتصنيف، وهو أقسام:

الأول: في الأسماء: فمن ذلك أجمد بن عجيان بالجيم على وزن أحمد وهو صحابي وعجيان على وزن سفيان وقيل على وزن عليان. أوسط بن عمرو البجلي تابعي. تدوم بن صبح الكلاعي بفتح التاء المثناة من فوق وضم الدال. ومنهم من قاله بالمثناة من تحت والصواب الأول. جبيب بن الحارث بالجيم المضمومة والباء الموحدة المكررة صحابي. جيلان بكسر الجيم، هو أبو الجلد بفتح الجيم وإسكان اللام الأخباري تابعي. الدجين بن ثابت بالدال والجيم مصغرًا هو أبو الغصن، قيل إنه جحى المعروف والأصح أنه غيره. زر بن حبيش التابعي سعير بن الخمس، هو وأبوه فردان. سندر الخصي مولى زنباع له صحبة. شكل بفتح الشين والكاف ابن حميد صحابي. شمغون بن زيد أبو ريحانة صحابي، وهو بالشين المفتوحة والغين المعجمتين. ويقال بالعين المهملة. صدي بن عجلان أبو أمامة الصحابي. صنابح بن الأعسر، صحابي. ضريب بن نقير بن سمير بالتصغير فيها كلها. ونقير بالنون والقاف وقيل بالفاء واللام. عزوان بفتح العين المهملة عبد صالح تابعي. كلدة بن حنبل صحابي بفتح الكاف واللام. لبيّ بن لبا الصحابي باللام فيهما والأول على وزن أُبيّ والثاني على وزن عصا. مستمر بن الريان. نبيشة الخير الصحابي. نوف البكالي تابعي بكسر الباء وتخفيف الكاف. وغلب على ألسنة أهل الحديث فتح الباء وتشديد الكاف. وابصة بن معبد الصحابي. هبيب بن مغفل بالتصغير وتكرير الباء الموحدة صحابي. وأبوه بإسكان الغين المعجمة. همذان بريد عمر بن الخطاب. هو بالذال المعجمة، كالبلدة. وقيل بالمهملة مع إسكان الميم كالقبيلة.

القسم الثاني: في الكنى: أبو العبيد بن مثنى واسمه معاوية بن سبرة تابع. أبو العشراء الدارمي اسمه أسامة وقيل غير ذلك. أبو المدلة بكسر الدال وتشديد اللام لم يعرف اسمه، وانفرد أبو نعيم بأن اسمه عبيد الله بن عبد الله. أبو مراية بضم الميم وبعدها راء ثم ألف، ثم ياء مثناة من تحت اسمه عبد الله بن عمرو تابعي. أبو معيد مصغر مخفف الياء هو حفص بن غيلان.

Üçüncüsü: Tek Lakaplar: Allah Resûlü'nün (sav) azatlısı Sefîne'nin [ö. 80/699 {?}] ismi Mihrân'dır. İsminin farklı olduğu söylenmiştir. Mindel b. Ali'nin [ö. 168/784] -Hatîb ve daha başkalarından lakabın böyle okunduğu nakledilir. Çoğunlukla Mendel diye okurlar- ismi Amr'dır. Suhnûn-Sahnûn el-Mâlikî'nin [ö. 240/854] ismi Abdüsselâm'dır. Mutayyen [ö. 297/909-10], Müşkûdâne [ö. 239/853] ve diğerleri. En doğrusunu Allah bilir.

Bu geniş bir konudur ve birçok önemli bilgi içerir, fakat Üstat bunlara yer vermediğinden ve uzamasından endişe ettiğimden ben de bunları zikretmedim. En doğrusunu Allah bilir.

القسم الثالث: الألقاب: فمنها سفينة مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، لقب فرد اسمه مهران وقيل غيره. مندل بن علي بكسر الميم عن الخطيب وغيره، ويقولونه كثيرًا بفتحها اسمه عمرو. سحنون بضم السين وفتحها المالكي اسمه عبد السلام. مطين ومشكدانة وآخرون والله أعلم.

٥ هذا الباب واسع وفيه أشياء مهمة تركتها لترك الشيخ إياها وخوفًا من التطويل، والله أعلم.

50. İSİMLER VE KÜNYELER

Bu konuda Ali b. el-Medînî, sonra Müslim, ardından Nesâî ve Hâkim en-Neysâbûrî'nin hocası Hâkim [el-Kebîr] Ebû Ahmed el-Hâfız [ö. 378/988-9] gibi pek çok âlim kitap telif etmiştir.

Bu arzulanan, âlimlerin ilgi göstermeye devam ettiği, birbirleriyle bilgi paylaşımında bulundukları ve bilmeyeni ayıpladıkları güzel bir ilim dalıdır. Bu ilim dalı künye sahibi kişilerin isimlerini açıklamayı hedefler. Bu konuda kitap yazan kişi eserini künyelere göre düzenleyip sahiplerinin isimlerini açıklar. Birçok kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Künyeleriyle isimlendirilen, isimleri künyeleri olup bunun dışında bir ismi bilinmeyenler. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır:

1. Sanki künyesinin de bir künyesi varmış gibi bir başka künyesi bulunanlar. Nitekim Fukaha-i seb'a'dan Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris'in ismi Ebû Bekir, künyesi ise Ebû Abdurrahman'dır.[1] İsmi Ebû Bekir olup künyesi Ebû Muhammed olan Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm [ö. 120/737-8] da buna örnektir. Hatîb [el-Bağdâdî] "Bu hususta bu iki râvinin benzeri yoktur" demiştir. İbn Hazm'ın künyesinin olmadığı da söylenmiştir.

2. Başka künyesi bulunmayanlar.[2] Şerîk'ten [ö. 177/794] nakilde bulunan Ebû Bilâl el-Eş'arî [ö. 222/836-7] ve Ebû Hâtim er-Râzî ile başkalarının nakilde bulunduğu Ebû Hasîn b. Yahya b. Süleyman er-Râzî [ö. ?] gibi.

İkinci Kısım: Künyeleriyle tanınıp isimlerinin olup olmadığı bilinmeyenler. Sahâbî Ebû Ünâs [ö. ?], Allah Resûlü'nün (sav) mevlâsı Ebû Müveyhibe [ö. ?], Ebû Şeybe el-Hudrî [ö. ?], Enes [b. Mâlik]'ten nakilde bulunan Ebü'l-Ebyaz [ö. 88/704'ten önce], İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'nin oğlu Ebû Bekir Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın mevlâsı Ebü'n-Necîb -Ebü't-Tücîb olduğu da söylenmiştir- [ö. ?], Ebû Harb b. Ebi'l-Esved [ö. 180/796-7] ve Ebû Harîz el-Mevkıfî'nin [ö. ?] -Mevkıf, Mısır'da bir bölgedir- durumları böyledir.

---

1 Doğru olan bilgiye göre ismi ve künyesi aynıdır. Buna göre ikincide değerlendirilmesi gerekir.

2 İsmi ve künyesi aynı olanlar.

النوع الخمسون: معرفة الأسماء والكنى

صنف في هذا كثير من العلماء، علي بن المديني ثم مسلم ثم النسائي ثم الحاكم أبو أحمد الحافظ، وهو شيخ الحاكم أبي عبد الله.

وهو فن حسن مطلوب لم يزالوا يعتنون به ويتطارحونه ويتنقصون جاهله، ٥ والمراد بهذا بيان أسماء ذوي الكنى والمصنف فيه يبوب كتابه على الكنى مبينًا أسماء أصحابها، وهو أقسام.

الأول: الذين سموا بالكنى فأسماؤهم كناهم لا أسماء لهم غيرها، وهم ضربان:

أحدهما: من له كنية أخرى، كأن للكنية كنية، كأبي بكر بن عبد الرحمن ١٠ بن الحارث، أحد الفقهاء السبعة. اسمه أبو بكر وكنيته أبو عبد الرحمن. ومثله أبو بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، اسمه أبو بكر، وكنيته أبو محمد. قال الخطيب: ولا نظير لهما، وقيل: لا كنية لابن حزم.

الضرب الثاني: من لا كنية له غيرها، كأبي بلال الأشعري الراوي عن شريك وكأبي حصين بن يحيى بن سليمان الرازي بفتح الحاء، وروى عنه أبو حاتم ١٥ الرازي وغيره.

القسم الثاني: الذين عرفوا بكناهم ولم يعرف ألهم أسماء أم لا. كأبي أناس بالنون الصحابي. وأبي مويهبة مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم. وأبي شيبة الخدري. وأبي الأبيض الراوي عن أنس. وأبي بكر بن نافع مولى ابن عمر. وأبي النجيب بفتح النون وبالجيم، وقيل: بالتاء المضمومة مولى عبد الله بن عمرو ٢٠ بن العاص. وأبي حرب بن أبي الأسود. وأبي حريز، بالحاء والزاي الموقفي، والموقف محلة بمصر.

Üçüncü Kısım: Künyeleriyle lakaplanan fakat başka isim ve künyeleri de olanlar. Lakabı Ebû Türâb, künyesi Ebü'l-Hasan olan Ali b. Ebî Tâlib, künyesi Ebû Abdurrahman olan Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, künyesi Ebû Abdurrahman olan Ebü'r-Ricâl Muhammed b. Abdurrahman [ö. 120/735 civarı] -ki bu lakabı almasının sebebi 10 çocuğunun tamamının erkek olmasıdır-, künyesi Ebû Muhammed olan Ebû Tümeyle Yahya b. Vâzıh [ö. ?], künyesi Ebû Bekir olan Hâfız Ebü'l-Âzân Ömer b. İbrahim [ö. 290/902-3] -ki bu lakabı, kulakları büyük olduğu için almıştır-, künyesi Ebû Muhammed olan Hâfız Ebü'ş-Şeyh Abdullah b. Muhammed [ö. 369/979] ve künyesi Ebû Hafs olan Ebû Hâzim el-Abdevî Ömer b. Ahmed'in [ö. 417/1026-7] durumları böyledir.

Dördüncü Kısım: İki veya daha fazla künyesi olanlar. Künyeleri Ebü'l-Velîd ve Ebû Hâlid olan İbn Cüreyc ile künyeleri Ebû Bekir, Ebü'l-Feth ve Ebü'l-Kâsım olan Mansûr el-Ferâvî [ö. 608/1211-2] bunlara örnek verilebilir.

Beşinci Kısım: Künyesinde ihtilaf bulunanlar. Künyesi Ebû Amr olan Osman b. Affân'ın künyesinin Ebû Abdullah ve Ebû Leylâ olduğu söylenmiştir, künyesi Ebû Zeyd olan Üsâme b. Zeyd'in künyesinin Ebû Muhammed, Ebû Abdullah ve Ebû Hârice olduğu söylenmiştir, künyesi Ebü'l-Münzir olan Übey b. Ka'b'ın künyesinin Ebü't-Tüfeyl olduğu söylenmiştir, künyesi Ebû İshak olan Kabîsa b. Züeyb'in [ö. 86/705 {?}] künyesinin Ebû Saîd olduğu söylenmiştir. Bu türden sayılamayacak kadar kimse vardır. Onların bazıları önceki kısma girmektedir.

Altıncı Kısım: Künyesi bilinip isminde ihtilaf olanlar. Ebû Basra el-Gıfârî'nin [ö. ?] ismi doğru olan görüşe göre Humeyl'dir, fakat Cemîl olduğu da söylenmiştir. Sahâbî Ebû Cuhayfe'nin [ö. 74/693] ismi Vehb'dir, fakat Vehbullah olduğu da söylenmiştir. Hâfız Abdülganî el-Makdisî'nin [ö. 600/1203] etraflıca zikrettiği üzere Ebû Hüreyre'nin ismi hakkında 30 farklı görüş vardır. Üstat da İbn Abdülber'den 20 kadar görüş nakletmiştir. En doğru görüş ise isminin Abdurrahman b. Sahr olduğudur. O, bu künyeye sahip olan ilk kişidir. Ebû Bürde b. Ebî Musa'nın adı cumhura göre Âmir, Yahya b. Maîn'e göre ise Hâris'tir. Ebû Bekir b. Ayyâş el-Mukri'nin [ö. 193/809] ismi hakkında 11 farklı görüş vardır. "En doğrusu künyesi Ebû Bekir'in aynı zamanda onun ismi olduğudur" da denilmiştir.

القسم الثالث: الذين لقبوا بالكنى ولهم غيرها أسماء وكنى. كعلي بن أبي طالب، يلقب بأبي تراب، كنيته أبو الحسن. وأبي الزناد عبد الله بن ذكوان كنيته أبو عبد الرحمن وأبي الرجال محمد بن عبد الرحمن كنيته أبو عبد الرحمن لقب بأبي الرجال لأنه كان له عشرة أولاد كلهم رجال. وأبي تميلة يحيى بن واضح، كنيته أبو محمد. وأبي الأذان الحافظ عمر بن إبراهيم يكنى أبا بكر لقب به لكبر أذنيه. وأبي الشيخ الحافظ عبد الله بن محمد أبو محمد وأبو حازم العبدوي عمر بن أحمد أبو حفص.

القسم الرابع: من له كنيتان أو أكثر، كابن جريج يكنى أبا الوليد وأبا خالد، ومنصور الفراوي له ثلاث كنى أبو بكر وأبو الفتح وأبو القاسم.

القسم الخامس: من اختلف في كنيته كعثمان بن عفان كنيته أبو عمرو ويقال: أبو عبد الله وأبو ليلى أسامة بن زيد أبو زيد، وقيل: أبو محمد وقيل: أبو عبد الله وقيل: أبو خارجة. أبي بن كعب أبو المنذر وقيل: أبو الطفيل. قبيصة بن ذؤيب أبو إسحاق وقيل: أبو سعيد. وخلائق لا يحصون، وفي بعض هؤلاء من هو كالذي قبله.

القسم السادس: من عرفت كنيته واختلف في اسمه، كأبي بصرة الغفاري اسمه حميل بالحاء المهملة المضمومة على الأصح، وقيل: جميل بفتح الجيم. وأبي جحيفة الصحابي وهب وقيل: وهب الله. وأبي هريرة اختلف فيه على نحو ثلاثين قولًا، ذكرها الحافظ عبد الغني المقدسي مفصلة. وحكى الشيخ عن ابن عبد البر نحو عشرين قولًا، الأصح عبد الرحمن بن صخر، وهو أول من كنى بها. وأبي بردة بن أبي موسى، اسمه عامر عند الجمهور، وقال ابن معين: الحارث. وأبي بكر بن عياش المقري فيه نحو أحد عشر قولًا، قيل: الأصح شعبة، وقيل: الأصح أن اسمه كنيته.

Yedinci Kısım: Hem künyesinde hem isminde ihtilaf edilenler. Bu nitelikteki kimseler azdır. Hz. Peygamber'in (sav) hizmetkârı Sefîne'nin isminin Umeyr, Sâlih veya Mihrân, künyesinin ise Ebû Abdurrahman veya Ebü'l-Bahterî olduğu söylenmiştir.

5 *Sekizinci Kısım*: Haklarında ihtilaf olmayıp hem künyesi hem ismiyle bilinen meşhur kimseler. Künyeleri Ebû Abdullah olan mezhep imamları Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve diğerleri böyledir.

Dokuzuncu Kısım: İsmi bilindiği hâlde künyesiyle meşhur olanlar. Ebû
10 İdrîs el-Havlânî Âizullah b. Abdullah, Ebû İshak es-Sebîî Amr b. Abdullah, Ebü'd-Duhâ Müslim b. Subayh [ö. 100/718-9] gibi kimseler böyledir. En doğrusunu Allah bilir.

القسم السابع: من اختلف في كنيته واسمه معًا وهو قليل. كسفينة مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم. قيل: اسمه عمير، وقيل: صالح. وقيل: مهران، يكنى أبا عبد الرحمن. وقيل: أبا البختري.

القسم الثامن: من لم يختلف فيه وعرفت كنيته واسمه واشتهر، كأصحاب المذاهب، أبا عبد الله مالك وسفيان الثوري، ومحمد بن إدريس الشافعي وأحمد بن حنبل وغيرهم.

القسم التاسع: من اشتهر بكنيته مع العلم باسمه، كأبي إدريس الخولاني عائذ الله بن عبد الله وأبي إسحاق السبيعي عمرو بن عبد الله وأبي الضحى مسلم بن صبيح بضم الصاد وأشباههم. والله أعلم.

51. İSİMLERİYLE TANINAN KİMSELERİN LAKAPLARI

Konu, muhtevası gereği isimlere göre tertip edilerek sunulmalıdır.

Sahâbeden Ebû Muhammed künyesini alanlar: Talha b. Ubeydullah [ö. 36/656], Abdurrahman b. Avf, Hasan b. Ali [ö. 49/669], Sâbit b. Kays [ö. 12/633], Ka'b b. Ucre [ö. 52/672], Eş'as b. Kays [ö. 40/661], Ma'kil b. Sinan [ö. 63/683], Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Bühayne [ö. 50/670'den sonra], Abdullah b. Amr, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Cübeyr b. Mut'im [ö. 59/678-9], Fazl b. Abbâs, Huveytıb [ö. 54/674 {?}], Mahmud b. er-Rebî' (ö. 99/717-8).

Sahâbeden Ebû Abdullah künyesini alanlar: Zübeyr b. el-Avvâm [ö. 36/656], Hüseyin b. Ali [ö. 61/680], Selmân el-Fârisî [ö. 36/656 {?}], Huzeyfe, Râfi' b. Hadîc [ö. 73/692], Âmir b. Rebîa [ö. 35/656], Ka'b b. Mâlik [ö. 50/670], Umâre b. Hazm [ö. 12/633], Câbir b. Abdullah, Nu'mân b. Beşîr, Hârise b. en-Nu'mân [ö. ?], Sevbân [ö. 54/674], Osman b. Huneyf, Amr b. el-Âs [ö. 43/664], Mugîre b. Şu'be, Şürahbîl b. Hasene ve daha başkaları.

[Sahâbeden] Ebû Abdurrahman künyesini alanlar: Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel [ö. 17/638], Zeyd b. el-Hattâb, İbn Ömer, Muâviye b. Ebî Süfyân [ö. 60/680], Muhammed b. Mesleme [ö. 43/663], Uveym b. Sâide [ö. 23/644'ten önce], Zeyd b. Hâlid [ö. 68-78/687-697 {?}], Hâris b. Hişâm [ö. 18/639 {?}], Misver [ö. 64/683] ve daha başkaları. Bu isimlerin bazısında ihtilaf edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

النوع الحادي والخمسون: معرفة كنى المعروفين بالأسماء

من شأن هذا أن يبوب على الأسماء.

وممن يكنى بأبي محمد من الصحابة طلحة بن عبيد الله عبد الرحمن بن عوف، الحسن بن علي، ثابت، ابن قيس كعب بن عجرة، الأشعث بن قيس، معقل بن سنان، عبد الله بن جعفر عبد الله بن بحينة، عبد الله بن عمرو عبد الرحمن بن أبي بكر جبير بن مطعم، الفضل بن عباس، حويطب، محمود بن الربيع.

وممن يكنى منهم بأبي عبد الله. الزبير بن العوام، الحسين بن علي، سلمان الفارسي، حذيفة رافع بن خديج، عامر بن ربيعة، كعب بن مالك، عمارة بن حزم، جابر بن عبد الله، النعمان بن بشير، حارثة بن النعمان ثوبان، عثمان بن حنيف، عمرو بن العاص، المغيرة بن شعبة شرحبيل بن حسنة وغيرهم.

وممن يكنى أبا عبد الرحمن. عبد الله بن مسعود ومعاذ بن جبل، وزيد بن الخطاب وابن عمر ومعاوية بن أبي سفيان ومحمد بن مسلمة، وعويم بن ساعدة، وزيد بن خالد والحارث بن هشام والمسور وغيرهم. وفي بعض هؤلاء خلاف، والله أعلم.

52. LAKAPLAR

Lakapların sayısı çoktur. Bilmeyen kimse bunları isim zannedip bir yerde ismiyle, başka bir yerde ise lakabıyla anılan kişiyi iki farklı şahıs olarak görebilir.

5 Bu konuda bir grup âlim eser telif etmiştir. Lakaplar, lakap takılan kimse rahatsız olmadığı için kullanımı câiz olanlar ve lakap takılan kimse hoşnut olmadığı için kullanımı câiz olmayanlar şeklinde kısımlara ayrılır.

Konunun bazı örnekleri şunlardır: Muâviye b. Abdülkerim ed-Dâl [ö. 180/796-7] Mekke yolunda kaybolmuştur. Abdullah b. Muhammed ed-
10 Daîf [ö. ?] hadis ilminde değil, bedenen zayıftır. Ebü'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fazl'ın [ö. 224/839] lakabı fesat çıkarmak manasına gelen Ârim olsa da o bundan uzak olan âbid ve sâlih bir kimsedir.

Gunder: Şu'be'nin talebesi Muhammed b. Ca'fer'in lakabıdır. Ona bu lakabı İbn Cüreyc vermiştir. Ondan sonra da [herhâlde onunla aynı ismi
15 taşıdıklarından aynı lakabı alan] Gunderler olmuştur. Ebû Hâtim er-Râzî'den nakilde bulunan Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ca'fer er-Râzî [ö. ?], Ebû Nuaym'ın rivayette bulunduğu gezgin bir hadis hâfızı olan Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî [ö. 370/980-1] ve Ebû Halîfe el-Cumahî'den [ö. 305/917-8] ve daha başkalarından nakilde bulunan
20 Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî [ö. 357/967-8] bunlardandır.

Guncâr: Mâlik ve Sevrî'den nakilde bulunan İsa b. Musa et-Teymî el-Buhârî'nin [ö. 187/802-3] lakabıdır. Bu lakap ona yanaklarının kırmızılığından dolayı verilmiştir. Bir başka Guncâr ise *Târîhu Buhâra* müellifi Ebû Abdullah el-Buhârî'dir [ö. 412/1021-2].

25 Sâika: Buhârî'nin nakilde bulunduğu Ebû Yahya Muhammed b. Abdürrahim'in [ö. 255/868-9] lakabıdır. Hafızasının gücü ve seri müzakerelerinden dolayı ona bu lakap [yıldırım] verilmiştir.

Şebâb: *Târîh* sahibi Hâlife b. el-Hayyât'ın [ö. 240/854-5] lakabıdır.

Züneyc: Müslim'in nakilde bulunduğu Ebû Gassân Muhammed b.
30 Amr er-Râzî'nin [ö. 241/855-6] lakabıdır.

النوع الثاني والخمسون: الألقاب

وهي كثيرة ومن لا يعرفها يوشك أن يظنها أسامي، فيجعل من ذكر في موضع باسمه وفي آخر بلقبه شخصين.

وألف فيها جماعة. وهي منقسمة إلى ما يجوز التعريف به وهو ما لا يكرهه الملقب وإلى ما لا يجوز، وهو ما يكرهه وهذه أطراف من أصل ذلك. ٥

منها معاوية بن عبد الكريم الضال، ضل في طريق مكة. وعبد الله بن محمد الضعيف، كان ضعيفًا في جسمه لا في حديثه، وأبو النعمان محمد بن الفضل، لقبه عارم، وكان عبدًا صالحًا بعيدًا من العرامة. وهي الفساد.

غندر لقب محمد بن جعفر صاحب شعبة، لقبه بذلك ابن جريج، ثم كان بعده غنادر، منهم أبو الحسين محمد بن جعفر الرازي روى عن أبي حاتم الرازي ١٠ ومحمد بن جعفر البغدادي الحافظ الجوال، حدث عنه أبو نعيم، ومحمد بن جعفر البغدادي أبو الطيب، روى عن أبي خليفة الجمحي وغيره، وآخرون لقبوا بذلك.

غنجار: لقب عيسى بن موسى التيمي البخاري روى عن مالك والثوري، لقب بذلك لحمرة وجنتيه. وغنجار آخر، صاحب تاريخ بخارى أبو عبد الله البخاري. ١٥

صاعقة: هو أبو يحيى محمد بن عبد الرحيم، روى عنه البخاري، لقب بذلك لحفظه وشدة مذاكرته.

شباب: لقب خليفة بن خياط، صاحب التاريخ.

زنيج: بالزاي والنون والجيم. هو أبو غسان محمد بن عمرو الرازي، روى عنه مسلم. ٢٠

Rüste: Abdurrahman el-İsfehânî'nin [ö. 250/864-865] lakabıdır.

Süneyd: *Tefsîr* sahibi Hüseyin b. Davud'un [ö. 226/840-1] lakabıdır. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim, Rüste ile Süneyd'den nakilde bulunmuştur.

Bündâr: Buhârî ve Müslim'in nakilde bulunduğu Muhammed b. 5 Beşşâr'ın [ö. 252/866] lakabıdır. Çok hadise sahip olup onu başkalarına dağıttığı için bu lakap verilmiştir.

Kayser: Ahmed b. Hanbel'in nakilde bulunduğu Ebü'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım'ın [ö. 207/822-3] lakabıdır.

Ahfeş: Bir grup nahiv âlimi bu lakapla anılmıştır. İlki Zeyd b. el-Hu- 10 bâb'dan [ö. 203/818-9] nakilde bulunan erken vefat tarihli Ahmed b. İmrân'dır [ö. 250/864-5]. İkincisi Sîbeveyhi'nin [ö. 180/796] *el-Kitâb*'ında anılan Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdülmecîd'dir [ö. 177/793-4]. Üçüncüsü Sîbeveyhi'nin yakın talebesi olan ve kendisinden *el-Kitâb* nakledilen Saîd b. Mes'ade'dir [ö. 215/530-1]. Dördüncüsü Sa'leb [ö. 291/904] 15 ve Müberred'in [ö. 286/900] yakın talebesi Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman'dır [ö. 315/927-8].

Murabba': Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî'nin [ö. 256/869-70] lakabıdır.

Cezera: Hadis hâfızı Sâlih b. Muhammed'in [ö. 293/905-6] lakabıdır. 20 O, *hazera* (خزرة) kelimesini yanlışlıkla *cezera* (جزرة) şeklinde okuduğu için bu lakapla anılmıştır.

Ubeyd el-İcl: Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Bağdâdî'nin [ö. 294/906-7] lakabıdır.

Kîlece: Hâfız Muhammed b. Sâlih el-Bağdâdî'nin [ö. 291/903-4] laka- 25 bıdır.

Mâ Gammehû: Gamsız manasına gelir. Allân b. Abdüssamed'in lakabıdır. Bu kişi Ali b. el-Hasan b. Abdüssamed el-Bağdâdî'dir [ö. 289/901-2]. Onun için iki lakap yan yana kullanılarak kendisine "Allân mâ gammehû" denilmiştir.

رسته: بإسكان الهاء لقب عبد الرحمن الأصبهاني.

سنيد: لقب الحسين بن داود صاحب التفسير روى عنهما أبو زرعة وأبو حاتم.

بندار: لقب محمد بن بشار، روى عنه البخاري ومسلم، لقب به لكونه بندار الحديث أي مكثرًا منه يفرقه على غيره.

قيصر: لقب أبي النضر هاشم بن القاسم روى عنه أحمد بن حنبل.

الأخفش: لقب جماعة نحويين، أحدهم: أحمد بن عمران، متقدم، روى عن زيد الحباب. والثاني: أبو الخطاب عبد الحميد بن عبد المجيد المذكور في كتاب سيبويه. والثالث: سعيد بن مسعدة الذي يروى عنه كتاب سيبويه وهو صاحبه. والرابع: أبو الحسن علي بن سليمان صاحب ثعلب والمبرد.

مربع: بفتح الباء المشددة محمد بن إبراهيم البغدادي.

جزرة: بفتح الجيم وكسرها, لقب صالح بن محمد الحافظ، صحف خرزة، بجزرة فلقب بها.

عبيد العجل: بالتنوين، لقب أبي عبد الله الحسين بن محمد البغدادي.

كيلجة: بكسر الكاف وفتح اللام، محمد بن صالح البغدادي الحافظ.

ما غمه: بلفظ نفي الغم، لقب علان بن عبد الصمد، وهو علي بن الحسن بن عبد الصمد البغدادي، ويجمع فيه بين اللقبين، فيقال: علان ماغمه.

Son beş kişinin lakabı hocaları Yahya b. Maîn tarafından verilmiştir. Bunlar onun önde gelen talebelerinden ve hâfızlardandır.

Meşhur Seccâde: Vekî'den hadis işiten Hasan b. Hammâd'ın [ö. 241/855] lakabıdır. Seccâde lakabına sahip bir diğer kişi ise kendisinden İbn Adî'nin rivayette bulunduğu Hüseyin b. Ahmed'dir [ö. ?].

[Abdullah b. Ömer'in lakabı olan] Müşküdâne: Farşça misk tohumu veya kabı anlamına gelir.

Mutayyen: Ebû Ca'fer el-Hadramî'nin lakabıdır.

Abdân: Bir grup kimsenin lakabıdır. İbnü'l-Mübârek'in hadislerini nakletmekle bilinen Abdullah b. Osman [ö. 221/835-6] bunların en büyüğüdür. En doğrusunu Allah bilir.

وهؤلاء الخمسة، لقبهم يحيى بن معين وهم من كبار أصحابه والحفاظ.

سجادة المشهور: هو الحسن بن حماد، سمع وكيعًا، وسجادة: آخر اسمه الحسين بن أحمد، وروى عنه ابن عدي.

مشكدانه: بضم الميم وفتح الكاف، معناه بالفارسية حبة المسك أو وعاؤه.

مطين: بفتح الياء، لقب أبي جعفر الحضرمي. ٥

عبدان: لقب جماعة، أكبرهم عبد الله بن عثمان راوية ابن المبارك، والله أعلم.

53. MÜ'TELİF VE MUHTELİF

Bu bilmeyenin çokça hataya düşeceği, bilinmemesi ilim ehline, özellikle de Ehl-i hadîs'e yakışmayan değerli bir ilimdir.

Yazımı aynı şekilde olan fakat farklı [noktalanıp] okunabilen kelimelerdir.

Yaygın olmasına rağmen çoğunun [okunmasını belirleyen] bir kuralı yoktur. Sadece ayrıntısıyla ezberlenir. Bu konuda birçok faydalı kitap yazılmıştır. Bazı eksiklerine rağmen bu eserlerin en derli toplusu İbn Mâkûlâ'nın *el-İkmâl*'idir. Derim ki: Ebû Abdullah b. Nukta el-Bağdâdî [ö. 629/1231] bu eseri iki ciltte tamamlamıştır.

Aşağıda çok kullanılan ve bir kural altına girebilecek isimler verilecektir. Bu kuralı belirleme iki kısma ayrılmaktadır: Genel olanlar ve [bazı kitaplarla kayıtlı olduğundan] özel olanlar.

Genel olana bazı örnekler: Sellâm ve Selâm: Şu beş kişi dışında tamamı Sellâm şeklindedir: Sahâbî Abdullah b. Selâm'ın [ö. 43/663-4] babası, Buhârî'nin hocası Muhammed b. Selâm el-Bîkendî [ö. 225/839] -doğrusu Selâm'dır, fakat Sellâm diyenler de vardır-, Ebû Tâlib'in [ö. 323/934] kendisinden nakilde bulunduğu Selâm b. Muhammed b. Nâhid el-Makdisî -Taberânî, onu Selâme diye anmıştır-, Muhammed b. Abdülvehhâb b. Selâm el-Mu'tezilî el-Cübbâî'nin [ö. 303/916] dedesi.

Müberred *el-Kâmil*'inde şöyle demiştir: "Araplarda Selâm ismi sadece sahâbî Abdullah'ın babası ve Selâm b. Ebi'l-Hukayk'tır [ö. ?]. Daha başkaları, câhiliye döneminde şarap tüccarı olan Selâm b. Mişkem'i ekleseler de bu kişi Sellâm olarak bilinir."

Umâre ve İmâre: Sahâbî Übey b. İmâre [ö. ?] dışında İmâre bilinmemektedir. Onu Umâre şeklinde okuyan da vardır. Üstat böyle demiştir.[1] Ne var ki, bu görüş eleştiriye açıktır. Zira İbn Mâkûlâ'nın zikrettiği Ammâre ismine sahip birçok kişi vardır.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 345.

النوع الثالث والخمسون: المؤتلف والمختلف

هذا فن جليل، من لم يعرفه كثر خطوءه ويقبح جهله بأهل العلم لا سيما أهل الحديث.

وهو ما يأتلف أن يتفق في الخط صورته، ويختلف في اللفظ صيغته.

٥ وهو منتشر لا ضابط له في أكثره إنما يحفظ تفصيلًا. وصنف فيه كتب مفيدة أكملُها الإِكمال لابن ماكولا، على إعواز فيه. قلت: وتممه أبو عبد الله بن نقطة البغدادي في نحو مجلدتين.

وهذه أشياء مما دخل تحت الضبط، ويكثر استعماله. والضبط فيها على قسمين: أحدهما: على العموم. والثاني: على الخصوص.

١٠ فمن الأول: سلام وسلام، جميعه بالتشديد إلا خمسة: والد عبد الله بن سلام الصحابي. وسلام والد محمد بن سلام البيكندي شيخ البخاري، الصحيح تخفيفه. ومنهم من شدده. وسلام بن محمد بن ناهض المقدسي روى عنه الحافظ أبو طالب والطبراني وسماه سلامة وسلام جد محمد بن عبد الوهاب بن سلام المعتزلي الجبائي.

١٥ قال المبرد في كامله: ليس في العرب سلام مخفف إلا والد عبد الله الصحابي، وسلام بن أبي الحقيق. قال: وزاد آخرون: سلام بن مشكم خمارًا كان في الجاهلية، والمعروف فيه التشديد.

عمارة وعمارة: ليس لنا عمارة بكسر العين إلا أبي بن عمارة الصحابي، ومنهم من ضمه. ومن عداه بالضم كذا قاله الشيخ. وعليه إنكار، فإن لنا عمارة

٢٠ بفتح العين وتشديد الميم جماعة كثيرين ذكرهم ابن ماكولا.

Kerîz ve Küreyz: Muhammed b. Vaddâh [ö. 289/901] "Huzâa kabilesinden olanlar Kerîz, Abdüşems kabilesinden olanlar Küreyz şeklinde okunur" demiştir. Bu iki kabile dışında da Küreyz isimli birçok kişi vardır.

Kureyş'ten olanlar Hizâm, ensârdan olanlar Harâm şeklindedir.

5 Basralılar Ayşî, Kûfeliler Absî, Şamlılar Ansî'dir. Hâkim ve Hatîb bu kanaattedir. Bu, genelde böyledir.[1]

Ebû Ubeyde: Hepsi Ebû Ubeyde şeklindedir.

Sefer: Künye olanlar Sefer, diğerleri Sefr şeklindedir. Ehl-i hadîs'in tersine, bazı Mağribliler Ebü's-Sefer Saîd b. Yuhmed'in [ö. 112/730] künyesi-
10 nin Ebü's-Sefr olduğunu söylemiştir.

İsl: Asel b. Zekvân el-Ahbârî [ö. ?] dışında hepsi İsl'dir.

Gannâm: Zahid Ali b. Assâm'ın [ö. 228/842] babası Assâm b. Ali el-Âmirî [ö. 195/810] dışında hepsi Gannâm'dır.

Kumeyr: Mesrûk'un karısı dışında tamamı Kamîr'dir.

15 Misver: Sahâbî Müsevver b. Yezîd [ö. ?] ile Müsevver b. Abdülmelik el-Yerbû'î [ö. ?] dışında tamamı Misver'dir.

Cemmâl: Hâfız Musa b. Harun el-Hammâl'in babası Harun b. Abdullah el-Hammâl [ö. 243/857] dışındakilerin tamamı Cemmâl şeklinde okunur. Bu sıfatlarla ilgili olandır.

20 Hammâl, sahâbî Ebyaz b. Hammâl [ö. ?], Hammâl b. Mâlik el-Esedî [ö. ?] ve daha başkalarında olduğu gibi isim olarak da kullanılmıştır.

Hemdânî'ye mütekaddim dönemde, Hemezânî'ye müteahhir dönemde çokça rastlanılır.

Hataya düşme ihtimali olmayanlar [yani her türlü okunanlar] da var-
25 dır: İsa b. Ebî İsa [ö. 151/768-9] için el-Hannât, el-Habbât ve el-Hayyât denilmiştir. Meşhur olan ise el-Hannât'tır. Onun bir benzeri, hakkında üç ihtimal de geçerli olan Müslim el-Habbât'tır.

---

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 221.

كريز وكريز: قال محمد بن وضاح: كريز بالفتح في خزاعة وبالضم في عبد شمس وكريز بالضم موجود في غيرهما.

حزام: بالزاى في قريش وبالراء في الأنصار.

العيشيون: بالشين المعجمة بصريون، والعبسيون بالباء الموحدة والسين المهملة كوفيون والعنسيون بالنون شاميون. كذا قاله الحاكم ثم الخطيب وهذا على الغالب.

أبو عبيدة: كله بضم العين.

السفر: ما كان منه كنية فبفتح الفاء، والباقي بإسكانها، وسكن بعض أهل المغرب، فاء أبي السفر سعيد بن يحمد، وهو خلاف قول أهل الحديث.

عسل: بكسر العين وإسكان السين المهملتين كلهم، إلا عسل بن ذكوان الأخباري فإنه بفتحها.

غنام: كله بفتح الغين المعجمة وتشديد النون إلا عثام بن علي العامري والد علي بن عثام الزاهد فإنه بالعين المهملة والثاء المثلثة.

قمير: كله بضم القاف إلا امرأة مسروق فإنها قمير بالفتح.

مسور: كله بكسر الميم وإسكان السين إلا إثنين فإنهما بضم الميم وفتح السين وتشديد الواو المفتوحة، مسور بن يزيد الصحابي ومسور بن عبد الملك اليربوعي.

الجمال: كله بالجيم إلا هارون بن عبد الله الحمال والد موسى بن هارون الحمال الحافظ، فإنه بالحاء. هذا في الصفات.

وقد جاء في الأسماء حمال بالحاء في أبيض بن حمال الصحابي وحمال بن مالك الأسدي وغيرهما.

الهمداني: بإسكان الميم وبالدال المهملة في المتقدمين أكثر. والهمذاني: بالفتح والذال المعجمة في المتأخرين أكثر.

ومما يؤمن فيه الغلط عيسى بن أبي عيسى، يقال فيه: الحناط بالحاء والنون والخباط بالخاء المعجمة والباء الموحدة والخياط بالياء المثناة من تحت واشتهر بالأول. ومثله مسلم الخباط فيه الثلاثة.

İkinci kısım, *Sahîhayn*'da veya *Muvatta*'da bulunanların zabtıdır.

Görünümü Yesâr şeklinde olanlar: Muhammed b. Beşşâr'ın babası Beşşâr dışındakilerin tamamı Yesâr şeklinde okunur. *Sahîhayn*'da şu kişiler de yer almaktadır: Seyyâr b. Selâme [ö. 129/746] ve Seyyâr b. Ebî Seyyâr [ö. 122/739].

Bişr: Şu dört kişi dışındakilerin tamamı Bişr'dir: Sahâbî Abdullah b. Büsr [ö. 88/706], Büsr b. Saîd [ö. 100/718], Büsr b. Ubeydullah el-Hadramî ve Büsr b. Mihcen ed-Dîlî [ö. ?] -isminin Bişr olduğu da söylenmiştir-.

Beşîr: Şu dört kişi dışında tamamı Beşîr'dir: Büşeyr b. Ka'b [ö. ?], Büşeyr b. Yesâr [ö. ?], Yüseyr b. Amr [ö. 85/704] -isminin Üseyr olduğu da söylenmiştir- ve Katan b. Nüseyr.

Yezîd: Şu üç kişi dışında tamamı Yezîd'dir: Büreyd b. Abdullah b. Ebî Bürde [ö. ?], Muhammed b. Ar'ara b. el-Birind [ö. 213/828] -meşhur olan budur ancak Berend olduğu da söylenmiştir- ve Ali b. Hâşim b. el-Berîd [ö. 180/796].

Berâ: Ebû Ma'şer el-Berrâ [ö. ?] ve Ebü'l-Âliye el-Berrâ [ö. ?] dışında tamamı Berâ'dır.

Hârise: Câriye b. Kudâme [ö. ?] ve Yezîd b. Câriye [ö. ?] dışındakilerin tamamı Hârise'dir.

Derim ki: Kadı İyâz bunları zikretmiş, Ebû Amr [İbnü's-Salâh] da ona uymuştur. (Gassânî [ö. 498/1105]) ise şöyle demiştir: Buhârî ve Müslim'in kendisinden rivayette bulundukları Amr b. Ebî Süfyân b. Esîd b. Câriye es-Sekafî ve dördüncü olarak Müslim'in kendisinden rivayette bulunduğu Esved b. el-Alâ b. Câriye es-Sekafî. Ebû Ali el-Gassânî'nin bu iki ismi de istisna olarak zikretmesi güzel olmuştur.

Cerîr: Harîz b. Osman er-Rahabî [ö. 163/779] ve İkrime'den nakilde bulunan Kadı Ebû Harîz Abdullah b. el-Hüseyin [ö. ?] dışındakilerin tamamı Cerîr'dir. İmrân [b. Hudeyr]'ın [ö. 149/766] babası ile Zeyd [ö. ?] ve Ziyâd'ın [ö. ?] babaları Hudeyr de bu ikisine [şeklen] benzer.

القسم الثاني: ضبط ما في الصحيحين أو في الموطأ.

فمن ذلك صورة يسار: كله بالياء المثناة في أوله ثم السين المهملة، إلا بشارًا والد محمد بن بشار فإنه بالباء الموحدة ثم الشين المعجمة. وفي الكتابين سيار بن سلامة وسيار بن أبي سيار بتقديم السين.

٥ وبشر: كله بكسر الباء وبالشين المعجمة، إلا أربعة فإنهم بضم الباء والسين المهملة. وهم عبد الله بن بسر الصحابي وبسر بن سعيد وبسر بن عبيد الله الحضرمي وبسر بن محجن الديلي وقيل في هذا بالمعجمة.

بشير: كله بفتح الباء الموحدة وكسر الشين المعجمة إلا أربعة، اثنين بضم الباء وفتح الشين، وهما بشير بن كعب وبشير بن يسار. والثالث يسير بن عمرو ١٠ بضم الياء المثناة من تحت وفتح السين المهملة ويقال فيه: أسير. والرابع قطن بن نسير بضم النون وفتح السين المهملة.

يزيد: كله بالزاي والمثناة من تحت إلا ثلاثة، بريد بن عبد الله بن أبي بردة بضم الباء الموحدة وبالراء. ومحمد بن عرعرة بن البرند بالموحدة والراء المكسورتين والنون الساكنة، هذا هو المشهور، وقيل: بفتح الباء والراء. وعلي بن هاشم بن ١٥ البريد بفتح الموحدة وكسر الراء وبعدها مثناة من تحت.

البراء: كله بتخفيف الراء إلا أبا معشر البراء وأبا العالية البراء فبالتشديد.

حارثة: كله بالحاء إلا جارية بن قدامة ويزيد بن جارية فهما بالجيم.

قلت: كذا قال القاضي عياض، تابعه الشيخ أبو عمرو، وقال: عمر بن أبي سفيان بن أسيد بن جارية الثقفي بالجيم، روى له البخاري ومسلم. ورابع، وهو ٢٠ الأسود بن العلاء بن جارية الثقفي بالجيم، روى له مسلم. ولقد أحسن أبو علي الغساني باستثنائهما.

جرير: كله بالجيم والراء إلا حريز بن عثمان الرحبي، وأبا حريز عبد الله بن الحسين القاضي الراوي عن عكرمة، فإنهما بالحاء والزاي آخرًا، وفيهما ما يقاربه: حدير: بالحاء والدال والد عمران، ووالد زيد وزياد.

Hirâş: Rib'î'nin [ö. 100/718] babası hariç hepsi -hı ile- Hırâş'tır.

Husayn: Ebû Hasîn Osman b. Âsım [ö. 129/746] ve Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzir [ö. 100/718 civarında] dışındakilerin tamamı Husayn'dır.

Hâzim: Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hâzim [ö. 195/810] -hı ile- hariç hepsi Hâzim'dir.

Hayyân: Vâsi' b. Habbân'ın [ö. 63/683] babası Muhammed b. Yahya b. Habbân [ö. 121/738-9] ile dedesi, Habbân b. Vâsi' b. Habbân'ın dedeleri olan Habbân b. Munkız, Şu'be, Vüheyb [ö. 165/781], Hemmâm [ö. 165/781], -tam adı verilerek ve verilmeyerek- Ebû Avâne ve daha başkalarından nakilde bulunan Habbân b. Hilâl [ö. 216/831], -tam adı verilerek ve verilmeyerek- Hibbân b. Atıyye [ö. ?], Abdullah b. el-Mübârek'ten nakilde bulunan Hibbân b. Musa [ö. 233/847] ve ismi Hibbân olan İbnü'l-Arika dışında tamamı Hayyân'dır.

Habîb: -Tamamı hı ile olan- Hubeyb b. Adî [ö. 4/625], Hafs b. Âsım'dan [ö. ?] nakilde bulunan Hubeyb b. Abdurrahman b. Hubeyb [ö. 132/749] -tam adı verilmeyen Hubeyb de budur- ve Ebû Hubeyb künyeli İbnü'z-Zübeyr dışında tamamı Habîb'dir.

Hakîm: Hukeym b. Abdullah [ö. 118/736-7] ve Ruzeyk b. Hukeym [ö. ?] dışında tamamı Hakîm'dir.

Rabâh: Ebû Hüreyre'den kıyamet alametlerine dair hadisi nakleden Ziyâd b. Riyâh [ö. ?] -çoğunluğa göre Riyâh'tır ama Rabâh olduğu da söylenmiştir- hariç hepsi Rabâh'tır.

Zübeyd: *Sahîhayn*'da sadece Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî [ö. 122/739 veya sonrası] ve *Muvatta*'da sadece Züyeyd -Ziyeyd diye de okunur- b. es-Salt [ö. ?] yer almaktadır.

Sâlim: Selm b. Zerîr [ö. 260/873 civarında], Selm b. Kuteybe [ö. 200/815'ten sonra], Selm b. Ebi'z-Zeyyâl [ö. ?] ve Selm b. Abdurrahman [ö. ?] dışındakilerin tamamı elif ilavesiyle Sâlim'dir.

Süleym: Selîm b. Hayyân [ö. ?] dışında tamamı Süleym'dir.

Şurayh: Süreyc b. Yunus [ö. 235/849], Süreyc b. en-Nu'mân [ö. 217/832-3] ve Ahmed b. Ebî Süreyc [ö. 240/854] dışındakilerin tamamı Şurayh'tır.

خراش: كله بالخاء المعجمة، إلا والد ربعي فبالمهملة.

حصين: كله بضم الحاء وبالصاد المهملة إلا عثمان بن عاصم أبا حصين فبالفتح وإلا حضين بن المنذر أبا ساسان، فبالضم والضاد المعجمة.

حازم: كله بالحاء المهملة، إلا أبا معاوية الضرير، محمد بن خازم، فبالمعجمة.

٥ حيان: كله بالياء المثناة، إلا حبان بن منقذ والد واسع بن حبان وجد محمد بن يحيى بن حبان وجد حبان بن واسع بن حبان. وحبان بن هلال منسوبًا وغير منسوب عن شعبة، ووهيب وهمام وأبي عوانة وغيرهم، فهؤلاء كلهم بفتح الحاء وبالباء الموحدة، وإلا حبان بن عطية وحبان بن موسى منسوبًا وغير منسوب عن عبد الله هو ابن المبارك وابن العرقة اسمه حيان فهؤلاء بكسر الحاء وبالموحدة.

١٠ حبيب: كله بفتح الحاء المهملة، إلا خبيب بن عدي وخبيب بن عبد الرحمن بن حبيب، وهو خبيب غير منسوب عن حفص بن عاصم وأبا خبيب كنية ابن الزبير، فهؤلاء بضم الخاء المعجمة.

حكيم: كله بفتح الحاء إلا حكيم بن عبد الله، ورزيق بن حكيم، فبالضم.

رباح: كله بفتح الراء وبالباء الموحدة، إلا زياد بن رياح الراوي عن أبي هريرة ١٥ في أشراط الساعة فبالكسر والمثناة عند الأكثرين وقيل: كالأول.

زبيد: ليس في الصحيحين إلا زبيد بن الحارث اليامي بالموحدة ثم المثناة وليس في الموطأ إلا زييد بن الصلت، يُكسر أوله ويُضم.

سالم: كله بالألف إلا سلم بن زرير وسلم بن قتيبة وسلم بن أبي الذيال وسلم بن عبد الرحمن فبحذفها.

٢٠ سليم: كله بضم السين إلا سليم بن حيان، فبالفتح.

شريح: كله بالشين المعجمة والحاء إلا سريج بن يونس وسريج بن النعمان وأحمد بن أبي سريج، فبالمهملة والجيم.

Süleyman: Selmân el-Fârisî, Selmân b. Âmir [ö. ?], Selmân el-Egar [ö. ?], Abdurrahman b. Selmân [ö. ?] dışındakilerin tamamı Süleyman'dır. Ebû Hüreyre'den nakilde bulunan Ebû Hâzim ve Ebû Kılâbe'nin [ö. 104/722] azatlısı Ebû Recâ'nın [ö. ?] isimleri de Selmân'dır, fakat bunlar hep künyeleriyle zikredilmiştir.

Seleme: Ensâr kabilesi olan Selime, kavminin önderi olan Amr b. Selime [ö. 85/704] ve Abdülhâlik b. Selime [ö. ?] -Seleme şeklinde de okunabileceği söylenmiştir- hariç tamamı Seleme'dir.

Şeybân: Sinan b. Ebî Sinan [ö. 105/723-4], Sinan b. Rebîa [ö. ?], Sinan b. Seleme [ö. 95/714'ten önce], Ahmed b. Sinan [ö. 259/872], Ebû Sinan Dırâr b. Mürre [ö. 132/749], Ümmü Sinan dışındakilerin tamamı Şeybân'dır.

Ubeyde: Abîde es-Selmânî, Abîde b. Humeyd [ö. 190/805], Abîde b. Süfyân [ö. ?] ve Âmir b. Abîde [ö. ?] dışındakilerin tamamı Ubeyde'dir.

Ubeyd: Tamamı bu şekildedir.

Ubâde: Buhârî'nin hocası Muhammed b. Abâde [ö. 251-60/865-74 arası] dışında tamamı Ubâde'dir.

Abde: Müslim'in mukaddimesinde geçen Âmir b. Abede [ö. ?] ve Becâle b. Abede [ö. ?] -bu ikisi Abde şeklinde de okunabilir- dışındakilerin tamamı Abde'dir.

Abbâd: Kays b. Ubâd [ö. 80/699'dan sonra] dışında tamamı Abbâd'dır.

Akîl: Zührî'den nakilde bulunan Ukayl b. Hâlid [ö. 144/761] -tam adı verilmez-, Yahya b. Ukayl [ö. ?] ve Ukayl Oğulları dışındakilerin tamamı Akîl'dir.

Vâkıd: Tamamı bu şekildedir.

Nisbelerden örnekler:

Eylî: Hepsi Eylî şeklindedir.

Bezzâz: *Sahîhayn* râvilerinden Halef b. Hişâm el-Bezzâr [ö. 229/843] ve Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr [ö. 249/863] dışındakilerin tamamı Bezzâz'dır.

سليمان: كله بالياء إلا سلمان الفارسي وسلمان بن عامر وسلمان الأغر وعبد الرحمن بن سلمان فبغير ياء، وأبو حازم عن أبي هريرة وأبو رجاء مولى أبي قلابة اسمهما سلمان بغير ياء لكن ذكرا بالكنية.

سلمة: كله بفتح اللام إلا سلمة القبيلة من الأنصار، وعمرو بن سلمة إمام ٥ قومه فبالكسر، وعبد الخالق بن سلمة، قيل: بالوجهين.

شيبان: كله بالشين المعجمة بعدها ياء ثم باء، وفيها سنان بن أبي سنان وسنان بن ربيعة وسنان بن سلمة وأحمد بن سنان وأبو سنان ضرار بن مرة، وأم سنان بالسين المهملة والنون.

عبيدة: كله بضم إلا عبيدة السلماني وعبيدة بن حميد وعبيدة بن سفيان وعامر ١٠ بن عبيدة فبالفتح.

عبيد: كله بالضم.

عبادة: كله بضم العين إلا محمد بن عبادة شيخ البخاري فبالفتح.

عبدة: كله بإسكان الباء إلا عامر بن عبدة في خطبة مسلم، وبجالة بن عبدة ففيهما الفتح والإِسكان.

١٥ عباد: كله بفتح العين وتشديد الباء إلا قيس بن عباد فبالضم والتخفيف.

عقيل: كله بالفتح إلا عقيل بن خالد وهو عن الزهري غير منسوب، ويحيى بن عقيل وبني عقيل فبالضم.

واقد: كله بالقاف.

ومن الأنساب:

٢٠ الأيلي: كله بفتح الهمزة وإسكان المثناة.

البزاز: في الصحيحين كله بزائين إلا خلف بن هشام البزار والحسن بن الصباح البزار فبالراء آخره.

Basrî: Mâlik b. Evs b. el-Hadesân en-Nasrî, Abdülvâhid en-Nasrî [ö. ?] ve Nasr kabilesinin azatlısı Sâlim dışındakilerin tamamı Basrî'dir.

Sevrî: Muhammed b. es-Salt Ebû Ya'lâ et-Tevvezî [ö. 228/842] dışındakilerin tamamı Sevrî'dir.

5 Cüreyrî: Buhârî ve Müslim'in hocası Yahya b. Bişr [el-Harîrî] [ö. 227/841] dışındakilerin tamamı Cüreyrî'dir.

Hârisî: Câr'a[1] nispet edilen Sa'd el-Cârî [ö. ?] dışında tamamı Hârisî'dir.

Hizâmî: Tamamı böyledir. Müslim'deki Ebü'l-Yeser [ö. 55/674] hadisinde geçen "Falan el-Harâmî'den alacağım var" ifadesindeki Harâmî -bu-
10 nun Cüzâmî olduğu da söylenir- itiraz olarak gösterilemez Çünkü konumuz [*Sahîhayn*'daki] râvilerin nisbelerine dair örneklerdir.

Selemî: Câbir ve Ebû Katâde [ö. 54/674] gibi ensârla ilgili olduğunda Selemî'dir. Ehl-i hadîs'in çoğunluğu Selimî şeklinde okumuşsa da bu nadir bir lehçede vardır. Süleym Oğullarına nispet ise Sülemî şeklindedir.

10 Hemdânî: Hepsi Hemdânî şeklindedir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 "Eskiden Medine'nin Kızıldeniz kıyısındaki zahire ithal limanı olan ve bugün el-Büreyke adıyla anılan küçük bir yerleşim merkezi." (Özaydın, "Câr", s. 157-8) [çevirenin notu].

البصري: كله بالباء ومفتوحة ومكسورة، نسبة إلى البصرة، إلا مالك بن أو س بن الحدثان النصري وعبدالواحد النصري وسالمًا مولى النصريين بالنون.

الثوري: كله بالمثلثة، إلا محمد بن الصلت أبا يعلى التوزي: بفتح المثناة فوق وتشديد الواو المفتوحة وبالزاى.

٥ الجريري: كله بضم الجيم وفتح الراء إلا يحيى بن بشر شيخ الشيخين فبالحاء المفتوحة.

الحارثي: كله بالحاء والثاء وفيها سعد الجاري منسوب إلى الجار مرفأ السفن بالمدينة.

الحزامي: كله بالزاي، وقوله في مسلم في حديث أبي اليسر: كان لي على ١٠ فلان الحرامي بالراى وقيل: بالزاي، وقيل: الجذامي، بالجيم والذال، لا يرد علينا لأن مرادنا ما كان في أنساب الرواة.

السلمي: بفتح السين واللام، ما كان منه في الأنصار كجابر وأبي قتادة، وأكثر أهل الحديث يكسرون لامه، وهي لغة قليلة. وبضم السين إلى بني سليم.

الهمداني: كله بإسكان الميم وبالدال المهملة، والله أعلم.

54. MÜTTEFİK VE MÜFTERİK

Önceki konunun aksine bu, yazılışı da okunuşu da aynı olan isimlere dairdir. Hatîb'in bu konuda geniş bir kitabı vardır. Çeşitlere ayrılır:

Birincisi: Kendisinin ve babasının ismi aynı olan farklı kişiler. İsmi Halil b. Ahmed olan altı farklı kimse vardır: 1. Sîbeveyhi'nin hocası meşhur nahivci Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî [ö. 175/791]. Ensâb âlimlerine göre Hz. Peygamber'den (sav) sonra, Halil'in babasından önce kimseye Ahmed ismi verilmemiştir. Allah rahmet eylesin. 2. Kendisinden Abbâs el-Anberî [ö. 240/854-5] ve daha başkalarının rivayette bulunduğu Ebû Bişr el-Müzenî el-Basrî [ö. ?]. 3. Isfahanlı biri. Ravh b. Ubâde [ö. 205/820] ve daha başkalarından hadis nakletmiştir. 4. İbn Huzeyme, İbn Sâid [ö. 318/930-1] ve daha başkalarından rivayette bulunan Horasanlı meşhur Hanefî kadısı Ebû Saîd es-Siczî [ö. 378/988-9]. 5. kendisinden Beyhâkî'nin nakilde bulunduğu Kadı Ebû Saîd el-Büstî el-Mühellebî [ö. ?]. 6. Birçok ilimde uzman olan, faziletli/meşhur Ebû Saîd el-Büstî eş-Şafiî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den [ö. 406/1016] rivayet etmiş, kendisinden ise Ebü'l-Abbâs el-Uzrî [ö. 478/1085-6] nakilde bulunmuştur.

İkincisi: Kendisinin, babasının ve dedesinin ismi aynı olan farklı kişiler.Her biri aynı asırda yaşamış, ismi Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân olan ve Abdullah isimli kişilerden nakilde bulunan dört kişi vardır: 1. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'tan [ö. 290/903] rivayette bulunan Ebû Bekir el-Bağdâdî el-Katîî. 2. Abdullah b. Ahmed ed-Devrâkî'den [ö. 276/889-90] rivayette bulunan Ebû Bekir es-Sakatî el-Basrî [ö. 364/974-5]. 3. Abdullah b. Muhammed b. Sinan'dan [ö. 260-270/873-884 arası] rivayette bulunan Dîneverli biri. 4. Abdullah b. Câbir et-Tarsûsî'den [ö. 360/970-1] rivayette bulunan Tarsuslu biri. Aynı asırda yaşamış ve Ebû Abdullah el-Hâkim'in kendilerinden nakilde bulunduğu Muhammed b. Ya'kûb b. Yusuf en-Neysâbûrî isimli iki kişi vardır: 1. Meşhur Ebü'l-Abbâs el-Esam [ö. 346/957]. 2. Birincisinden farklı olarak "hâfız" unvanıyla bilinen Ebû Abdullah İbnü'l-Ehram.

النوع الرابع والخمسون: معرفة المتفق والمفترق

هذا النوع متفق لفظًا وخطًا، بخلاف ما قبله، وللخطيب فيه كتاب حفيل، وهو أقسام:

الأول: المفترق ممن اتفقت أسماؤهم وأسماء آبائهم، كالخليل بن أحمد ستة.
٥ أولهم: أبو عبد الرحمن الفراهيدي وهو النحوي المشهور شيخ سيبويه، قال أهل الأنساب: لم يسم أحد بعد نبينا صلى الله عليه وسلم أحمد قبل أبي الخليل هذا رحمه الله تعالى. والثاني: أبو بشر المزني بصري، حدث عنه العباس العنبري وغيره. والثالث: أصبهاني، روى عن روح بن عبادة وغيره. والرابع: أبو سعيد السجزي القاضي الحنفي المشهور بخراسان، حدث عن ابن خزيمة وابن صاعد
١٠ وغيرهما. والخامس: أبو سعيد البستي القاضي المهلبي، حدث عنه البيهقي. والسادس: أبو سعيد البستي أيضًا الشافعي فاضل معروف متصرف في علوم روى عن أبي حامد الاسفرائيني، روى عنه أبو العباس العذري.

القسم الثاني: من اتفقت أسماؤهم وأسماء آبائهم وأجدادهم أو أكثر، كأحمد بن جعفر بن حمدان، أربعة، كلهم يروون عن من يسمى عبد الله، وكلهم في
١٥ عصر. أحدهم: القطيعي أبو بكر البغدادي الراوي عن عبد الله بن أحمد بن حنبل. الثاني: السقطي البصري أبو بكر أيضًا، يروي عن عبد الله بن أحمد الدورقي. الثالث: دينوري، روى عن عبد الله بن محمد بن سنان. الرابع: طرطوسي، روى عن عبد الله بن جابر الطرطوسي. محمد بن يعقوب بن يوسف النيسابوري إثنان في عصر، ويروي عنهما الحاكم أبو عبد الله. أحدهما: أبو العباس الأصم
٢٠ المشهور. والثاني: أبو عبد الله بن الأخرم، يعرف بالحافظ دون الأول.

Üçüncüsü: Künyesi ve nisbesi aynı olanlar. Ebû İmrân el-Cevnî künye ve nisbesine sahip iki kişi vardır: 1. Tâbiî Abdülmelik [b. Habîb el-Ezdî] [ö. 128/745-6]. 2. Basralı Musa b. Sehl [ö. 307/919-20]. Ebû Bekir b. Ayyâş künye ve nisbesine sahip üç kişi vardır: 1. Daha önce geçmiş olan[1] kâri ve muhaddis. 2. Kendisinden zayıf bir râvi olan Ca'fer b. Abdülvâhid el-Hâşimî'nin [ö. 258/871-872] rivayette bulunduğu meçhul bir râvi olan el-Hımsî. 3. es-Sülemî el-Bâcüddâî.

Dördüncüsü: İsimleri ile babalarının künyeleri aynı olanlar. Sâlih b. Ebî Sâlih adlı dört kişi vardır: 1. Mevle't-Tev'eme [ö. 125-6/742-4]. 2. Babası, Ebû Hüreyre'den nakilde bulunan Ebû Sâlih es-Semmân olan kişi. 3. Hz. Ali ve Hz. Âişe'den nakilde bulunan, kendisinden de Hallâd b. Amr'ın [ö. ?] rivayette bulunduğu es-Sedûsî. 4. Amr b. Hureys'in [ö. 85/704-5] mevlâsı: Ebû Hüreyre'den nakilde bulunmuş, kendisinden Ebû Bekir b. Ayyâş rivayette bulunmuştur.

Beşincisi: İsimleri, baba isimleri ve nisbeleri aynı olanlar.Muhammed b. Abdullah el-Ensârî adlı iki kişi vardır: 1. Kendisinden Buhârî ve daha başkalarının rivayette bulunduğu meşhur kadı [ö. 215/830-1]. 2. Zayıf bir râvi olan Ebû Seleme künyeli râvi [ö. ?].

Altıncısı: Sadece isimleri veya künyeleri aynı olanlar.Hammâd ve benzerlerinin durumu böyledir. Kadı İbn Hallâd [er-Râmehürmüzî] [ö. 360/971] şöyle demiştir: Ârim veya Süleyman b. Harb [ö. 224/838-9] 'Bize Hammâd tahdîs etti' derlerse kastettikleri [Hammâd] b. Zeyd'dir. Tebûzekî ve Haccâc b. Minhâl [ö. 217/832-3] 'Bize Hammâd tahdîs etti' derlerse kastettikleri [Hammâd] b. Seleme'dir. Affân 'Bize Hammâd tahdîs etti' derse ikisini de kastetmiş olabilir. Ancak Affân'ın "Ben mutlak olarak Hammâd dersem o İbn Seleme'dir" dediği nakledilmiştir.

Abdullah ismi de bu kabildendir. Seleme b. Süleyman [ö. 203/818-9] şöyle demiştir: "Eğer Mekke'de 'Abdullah' denirse İbnü'z-Zübeyr, Medine'de 'Abdullah' denirse İbn Ömer, Kûfe'de 'Abdullah' denirse İbn Mes'ûd, Basra'da 'Abdullah' denirse İbn Abbâs, Horasan'da 'Abdullah' denirse ise İbnü'l-Mübârek kastedilir." Halîlî şöyle demiştir: "Herhangi bir Mısırlı 'Abdullah' derse kastı İbn Amr b. el-Âs, bir Mekkeli 'Abdullah' derse kastı İbn Abbâs'tır."

---

1 50. Konu.

القسم الثالث: ما اتفق في الكنية والنسبة معًا. مثاله، أبو عمران الجوني اثنان: أحدهما: التابعي عبد الملك. والثاني: موسى بن سهل، بصري. ومثله أبو بكر بن عياش ثلاثة: أولهم: القاري المحدث تقدم. والثاني: الحمصي الذي روى عنه جعفر بن عبد الواحد الهاشمي وهو مجهول، وجعفر غير ثقة. والثالث: السلمي الباجدائي.

القسم الرابع: عكسه، كصالح بن أبي صالح، أربعة؛ أحدهم: مولى التوأمة. والثاني: أبوه أبو صالح السمان الراوي عن أبي هريرة. والثالث: السدوسي روى عن علي وعائشة رضي الله عنهما، روى عنه خلاد بن عمر. والرابع: مولى عمرو بن حريث، روى عن أبي هريرة، روى عنه أبو بكر بن عياش.

القسم الخامس: اتفقت أسمائهم وأسماء آبائهم ونسبهم، مثاله محمد بن عبد الله الأنصاري اثنان. أحدهما: القاضي المشهور، روى عنه البخاري والناس. والثاني: يكنى أبا سلمة ضعيف.

السادس: المتفق في الاسم أو في الكنية فحسب، كحماد وأشباهه. قال القاضي ابن خلاد: إذا قال عارم أو سليمان بن حرب: حدثنا حماد، فهو ابن زيد. وإذا قال التبوذكي والحجاج بن منهال: حدثنا حماد فابن سلمة. وإذا قال عفان: حدثنا حماد، احتملهما وجاء عن عفان أنه قال: إذا أطلقت حمادًا، فهو ابن سلمة.

ومن ذلك عبد الله. قال سلمة بن سليمان: إذا قيل بمكة: عبد الله، فهو ابن الزبير. وإذا قيل بالمدينة، فابن عمر. وبالكوفة، ابن مسعود. وبالبصرة، ابن عباس. وبخراسان ابن المبارك. وقال الخليلي: إذا قال المصري: عبد الله، فهو ابن عمرو يعني ابن العاص وإذا قاله مكي فهو ابن عباس.

Ebû Hamza künyesi de böyledir. Şu'be dışındakiler herhangi bir kayıtlama yapmadan İbn Abbâs'tan nakilde bulunan Ebû Hamza dediklerinde bu isim Ebû Hamza okunur. Şu'be'nin ise biri hariç hepsinin ismi Ebû Hamza olan yedi kişi vasıtasıyla İbn Abbâs'tan hadis naklettiği belirtilmiştir. O bir kişi de Ebû Cemre Nasr b. İmrân ed-Dubaî'dir [ö. 128/745-6]. Şu'be mutlak olarak bu ifadeyi kullandığında kastı Ebû Cemre'dir.

Yedincisi: Nisbeleri aynı olanlar. el-Âmülî. 1. Sem'ânî [ö. 562/1166] "Taberistan âlimlerinin çoğu Taberistan Âmül'ündendir" demiştir. 2. Ceyhun Âmül'ü. Buhârî'nin hocası Abdullah b. Hammâd [ö. 269/882-3] bu şehre nispetle bilinir. Ebû Ali el-Gassânî ve Kadı İyâz ise hatayla onu Taberistan Âmül'üne nispet etmiştir.

el-Hanefî: Hem Hanîfe kabilesine hem de Ebû Hanîfe'nin mezhebine nispet edilir. Muhaddislerin çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup kişileri nitelerken kelimeyi bir yâ ekleyerek "Hanîfî" şeklinde kullanmıştır. Nahiv âlimlerinden İbnü'l-Enbârî [ö. 328/940] de bunu onaylamıştır Ancak aynı görüşü benimseyen başka bir nahiv âlimi yoktur.

Bunların dışında durumu açıklanmamış kimseler, nakilde bulundukları veya kendilerinden nakilde bulunanlar araştırılarak ya da bir başka tarîkte ismi açıklanmış olarak geldiğinde bilinebilir. En doğrusunu Allah bilir.[1]

---

1 Bu ve bir önceki konu altında verilen bilgiler sadece harflerin noktasız ve harekesiz yazıldığı dönemin nüsha ve kitapları için değil, daha sonraki dönemlerde de sıklıkla karşılaşılan harekeleme, istinsah ve baskı hataları açısından da önem arz etmektedir [çevirenin notu].

ومن ذلك أبو حمزة، عن ابن عباس، إذا أطلق، فهو بالحاء والزاي لغير شعبة.

وقيل: أن شعبة يروي عن سبعة عن ابن عباس، كلهم أبو حمزة بالحاء إلا واحدًا أبا جمرة نصر بن عمران الضبعي فهو بالجيم والراء، وإن شعبة، إذا أطلقه فهو بالجيم.

٥ السابع: المتفق في النسبة خاصة، كالآملي بالمد وضم الميم. قال السمعاني: أكثر علماء طبرستان من آمل طبرستان. والثاني: آمل جيحون. شهر بالنسبة إليها عبد الله بن حماد شيخ البخاري. وغلط أبو علي الغساني والقاضي عياض في قولهما: أنه إلى آمل طبرستان.

ومن ذلك: الحنفي: ينسب إلى بني حنيفة وإلى مذهب أبي حنيفة وكثير من ١٠ المحدثين يقولونه في المذهب: حنيفي، بزيادة ياء. ووافقهم ابن الأنباري من النحويين، ولا يعرف له موافق من النحويين.

ثم ما وجد من هذا الباب غير مبين فيعرف بالنظر في الراوي والمروي عنه أو ببيانه في طريق آخر. والله أعلم.

55. ÖNCEKİ İKİ KONUNUN BİRLEŞMESİYLE OLUŞAN [MÜTEŞÂBİH]

Hatîb'in en güzel kitaplarından biri bu konudadır.

Bu ilim dalı, isimleri veya nisbeleri aynı olan iki kişinin babalarının isim veya nisbelerinin benzer veya farklı olmasına -veya tam tersine- dairdir. Musa b. Ali isimli birçok râvi bulunmaktadır. Uley şeklinde ise Musa b. Uley b. Rebâh el-Lahmî el-Mısrî [ö. 163/779] vardır. Onu Ali şeklinde okuyanlar da bulunur. Bu okuma, Uley şeklinde okuyanlara onun tahammül edememesi sebebiyle Mısırlılardan nakledilmektedir. Uley'in lakap, Ali'nin ise isim olduğu da söylenmiştir.

Bağdat'ta bulunan Muharrim bölgesine nispet edilen meşhur bir muhaddis olan Muhammed b. Abdullah el-Muharrimî [ö. 250/864 civarı] de böyledir. İmam Şâfiî'den nakilde bulunan Muhammed b. Abdullah el-Mahremî ise meşhur olmayan biridir.

Sevr b. Yezîd el-Kelâî eş-Şâmî [ö. 155/771 {?}] ile Mâlik'in rivayette bulunduğu ve *Sahîhayn*'de hadisleri olan Sevr b. Zeyd ed-Dîlî [ö. 135/752] buna yakın bir benzerliktir. Sevr b. Yezîd'in hadisleri sadece Müslim'de bulunmaktadır.[1]

İsmi Sa'd b. İyâs [ö. ?] olan tâbiî Ebû Amr eş-Şeybânî, ismi İshak b. Mirâr -ki isminin Merâr veya Merrâr şeklinde okunduğu da söylenmiştir- olan Ebû Amr eş-Şeybânî el-Lugavî [ö. 206/821 {?}] ve Yahya b. Ebî Amr'ın [ö. 148/765] babası olan Zür'a isimli tâbiî Ebû Amr es-Seybânî de bu kabildendir.

Müslim'in hocası Ebû Muhammed en-Neysâbûrî'nin [ö. 238/852] de içlerinde olduğu bir grup kişinin adı olan Amr b. Zürâre [ö. 238/852-3] ve Hadesî diye bilinen Ömer b. Zürâre [ö. ?] de böyledir.

Mâlik'in hocası olan Ubeydullah b. Ebî Abdullah [ö. ?] ile Ebü'ş-Şeyh'in nakilde bulunduğu Abdullah b. Ebî Abdullah el-Mukrî el-İsfahânî [ö. ?] de buna örnektir.

Ammâr'dan nakilde bulunan tâbiî Hayyân b. Husayn el-Esedî ile Ebû Osman en-Nehdî'den nakilde bulunan Hanân el-Esedî'nin durumu da böyledir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Doğrusu hadisleri sadece Buhârî'de bulunmaktadır.

النوع الخامس والخمسون: متركب من النوعين قبله

وللخطيب فيه كتاب من أحسن كتبه.

وهو أن يتفق أسماؤهما أو شبهما ويختلف ويأتلف اسمًا أو نسبًا أبويهما، أو عكسه، كموسى بن علي بفتح العين كثيرون، وبضم العين، موسى بن علي بن رباح اللخمي المصري. ومنهم من يفتح العين، وهو محكي عن أهل مصر، لكونه كان يحرج من ضمه. وقيل: بالضم لقب وبالفتح، اسم.

ومن ذلك محمد بن عبد الله المخرمي بضم الميم وفتح الخاء وكسر الراء المشددة، محدث مشهور، نسب إلى المخرم ببغداد. ومحمد بن عبد الله المخرمي بفتح الميم وإسكان الخاء وفتح الراء، غير مشهور، روى عن الإمام الشافعي.

ومما يقاربه ثور بن يزيد الكلاعي الشامي، وثور بن زيد الديلي، وهو الذي روى عنه مالك وحديثه في الصحيحين والأول في مسلم خاصة.

ومن ذلك أبو عمرو الشيباني التابعي بالشين المعجمة، اسمه سعد بن أياس. ومثله أبو عمرو الشيباني اللغوي إسحاق بن مرار على وزن ضراب، وقيل: كغزال وقيل: كعمار. وأبو عمرو السيباني التابعي بالسين المهملة، اسمه زرعة، وهو والد يحيى بن أبي عمرو.

ومن ذلك. عمرو بن زرارة بفتح العين جماعة، منهم شيخ مسلم أبو محمد النيسابوري، وعمر بن زرارة بضم العين بالحدثي.

ومن ذلك عبيد الله بن أبي عبد الله بضم العين في الأول، وهو شيخ مالك وعبد الله بن أبي عبد الله المقري الأصبهاني، روى عنه أبو الشيخ.

ومن ذلك: حيان بالياء المثناة المشددة بن حصين التابعي الأسدي الراوي عن عمار، وحنان بالنون الأسدي يروي عن أبي عثمان النهدي، والله أعلم.

56. İSİM VE NİSBESİ BENZER OLUP BABA İSİMLERİNİN ÖNE GELMESİYLE FARKLILAŞAN [İSİMLERİN SIRALANIŞI FARKLI OLAN] RÂVİLER

Yezîd b. el-Esved [ö. ?] ve Esved b. Yezîd: İlki Huzâalı bir sahâbîdir. Yezîd b. el-Esved el-Cüreşî Câhiliye döneminde yaşamış, müslüman olmuş ve dindarlığıyla tanınmıştır. Muâviye Dımaşklılar içerisinde onu vesile kılarak yağmur duası yapmıştır. İkincisi ise faziletli bir tâbiî olup nisbesi en-Nehaî'dir.

Velîd b. Müslim [ö. ?] ve Müslim b. el-Velîd [ö. ?]: İlki Basralı bir tâbiîdir ve Cündeb [b. Abdullah]'tan [ö. 60/679-80'den sonra] hadis nakletmiştir. Aynı isimde olan meşhur Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî [ö. 195/810] ise Evzâî'nin has talebesidir. İkincisi Müslim b. el-Velîd b. Rabâh el-Medenî'dir.

Hatîb'in bu konuda müstakil bir kitabı vardır. En doğrusunu Allah bilir.

النوع السادس والخمسون: معرفة الرواة المتشابهين في الاسم والنسب المتمايزين بالتقديم في الأب

كيزيد بن الأسود والأسود بن يزيد، فالأول الصحابي الخزاعي، ويزيد بن الأسود الجرشي. أدرك الجاهلية وأسلم واشتهر بالصلاح، واستسقى به معاوية في أهل دمشق. والثاني: النخعي التابعي الفاضل.

والوليد بن مسلم ومسلم بن الوليد. فالأول التابعي البصري الراوي عن جندب. ومثله الوليد بن مسلم المشهور الدمشقي صاحب الأوزاعي. والثاني: مسلم بن الوليد بن رباح بفتح الراء المدني.

وللخطيب فيه كتاب. والله أعلم.

57. BABALARINDAN BAŞKASINA NİSPET EDİLENLER

Bazı kısımlara ayrılır:

Birincisi: Annesine nispet edilenler: Afrâ'nın oğulları Muâz [ö. 37/657 {?}], Muavviz -veya Muavvaz- [ö. 2/624] ve Avz -Avf da denilmiştir-. Babaları Hâris el-Ensârî'dir.

Bilâl b. Hamâme el-Müezzin [el-Habeşî]: Hamâme annesidir. Babasının ismi Rabâh'tır.

Beyzâ'nın [ö. ?] oğulları Süheyl [ö. 11/632'den önce], Sehl [ö. 11/632'den önce] ve Safvân [ö. 2/624]: O, adı Da'd olan anneleridir, babalarının adı Vehb'dir.

Şürahbîl b. Hasene: Hasene annesidir, babası Abdullah b. el-Mutâ'dır [ö. ?].

Abdullah b. Bühayne: Buhayne annesidir, babasının ismi Mâlik'tir.

Sa'd b. Habte [ö. ?]: Habte annesidir, babası Bahîr b. Muâviye'dir [ö. ?].

Bu sayılanlar sahâbîdir.

Onların dışında bazı kimseler vardır. Muhammed b. el-Hanefiyye [ö. 81/700]: Hanefiyye annesidir. İsmi Havle'dir. Babası Ali b. Ebî Tâlib'dir.

İsmail b. Uleyye [ö. 193/809]: Uleyye annesidir, babasının ismi İbrahim'dir.

İbrahim b. Hirâse -ya da Herâse- [ö. ?]: Hirâse annesidir, babasının ismi Seleme'dir.

İkincisi: Ninesine nispet edilenler: Ya'lâ b. Münye [ö. 37/657]: Münye babaannesidir. Babası Ümeyye'dir. Münye'nin onun annesi olduğu da söylenmiştir.

Beşîr b. el-Hasâsiye [ö. ?]: el-Hasâsiye onun üçüncü nesil ninesidir. Babasının adı Ma'bed'dir. Derim ki: el-Hasâsiye'nin Beşîr'in annesi olduğu da söylenmiştir.

النوع السابع والخمسون: معرفة المنسوبين إلى غير آبائهم

وهم ضروب:

الأول: من نسب إلى أمه. منهم معاذ ومعوذ، بكسر الواو وفتحها. وعوذ بفتح العين، ويقال: عوف. بنو عفراء هي أمهم وأبوهم الحارث الأنصاري.

٥ بلال بن حمامة المؤذن، هي أمه، أبوه رباح.

سهيل وسهل وصفوان بنو بيضاء، هي أمهم، واسمها دعد وأبوهم وهب.

شرحبيل بن حسنة، هي أمه، أبوه عبد الله بن المطاع.

عبد الله بن بحينة هي أمه أبوه مالك.

سعد بن حبتة، بفتح الحاء وإسكان الباء الموحدة، بعدها مثناة من فوق، وهي

١٠ أمه، أبوه بحير بن معاوية.

هؤلاء صحابة.

ومن غيرهم: محمد بن الحنفية، هي أمه اسمها خولة. أبوه علي بن أبي طالب رضي الله عنه.

إسماعيل بن علية هي أمه، أبوه إبراهيم.

١٥ إبراهيم بن هراسة هي أمه، أبوه سلمة.

الضرب الثاني: من نسب إلى جدته: يعلى بن منية على وزن ركية هي أم أبيه وأبوه أمية وقيل: أنها أمه.

ومنهم بشير بن الخصاصية بتخفيف الياء هي أم الثالث من أجداده وأبوه معبد. قلت: وقيل: هي أم بشير.

İbn Sükeyne [ö. 607/1210]: Ebû Ahmed Abdülvehhâb el-Bağdâdî. Sükeyne babaannesidir.

Üçüncüsü: Dedesine nispet edilenler: Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh [ö. 18/639]: Cennetle müjdelenmiş kimselerden biridir. Tam ismi Âmir b.
5 Abdullah b. el-Cerrâh'tır.

Hamel b. en-Nâbiga [ö. ?]: Tam ismi [Hamel] b. Mâlik b. en-Nâbiga'dır.

İbn Cüreyc: Tam ismi Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc'dir.

Mücemma' -veya Mücemmi'- b. Câriye [ö. ?]: Sahâbîdir. Tam ismi Mü-
10 cemma' b. Yezîd b. Câriye'dir.

Mâcişûn'un oğulları: Örneğin Yusuf b. Ya'kûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn [ö. 185/801-2]. Ya'kûb'un [ö. 120/737] lakabı olan Mâcişûn onun ve kardeşi Abdullah b. Ebî Seleme'nin [ö. 106/724] oğulları için de kullanılmıştır. Anlamı kırmızı-beyaz [pembe], yani gül rengidir.

15 İbn Ebî Zi'b: Tam ismi Muhammed b. Abdurrahman b. el-Mugîre b. Ebî Zi'b'dir.

Fakih İbn Ebî Leylâ [ö. 148/765]: Tam ismi Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dır.

İbn Ebî Müleyke [ö. 117/735]: Tam ismi Abdullah b. Ubeydullah b.
20 Ebî Müleyke'dir.

İmam Ahmed b. Hanbel: Tam ismi Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'dir.

Ebû Şeybe'nin oğulları: Ebû Bekir, Osman [ö. 239/853] ve Kâsım [ö. 235/849] aslında Muhammed b. Ebî Şeybe'nin oğullarıdır.

25 *Dördüncüsü*: Bir sebepten dolayı babası dışında birine nispet edilenler: Mikdâd b. Amr el-Kindî [ö. 33/653]. Ona İbnü'l-Esved denilmiştir. Zira Esved b. Abdüyegûs'un [ö. ?] himayesi altında yetişmiş ve o, kendisini evlat edinmiştir. Hasan b. Dînâr [ö. 161-170/777-787 arası]: Babasının ismi Vâsıl'dır. Dînâr üvey babasıdır. En doğrusunu Allah bilir.

ومنهم ابن سكينة أبو أحمد عبد الوهاب البغدادي، هي أم أبيه.

الضرب الثالث: من نسب إلى جده، منهم أبو عبيدة بن الجراح أحد العشرة رضي الله عنهم، عامر بن عبد الله بن الجراح.

وحمل بن النابغة، وهو ابن مالك بن النابغة.

٥ ابن جريج، عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج.

مجمع بفتح الميم الثانية وكسرها، ابن جارية بالجيم، الصحابي، هو مجمع بن يزيد بن جارية.

بنو الماجشون، بكسر الجيم وضم الشين، منهم يوسف بن يعقوب بن أبي سلمة الماجشون، وهو لقب يعقوب، جرى على بنيه وبني أخيه عبد الله بن أبي ١٠ سلمة ومعناه الأبيض الأحمر وهو المورّد.

ابن أبي ذئب: محمد بن عبد الرحمن بن المغيرة بن أبي ذئب.

ابن أبي ليلى الفقيه، محمد بن عبد الرحمن بن أبي ليلى.

ابن أبي مليكة: عبد الله بن عبيد الله بن أبي مليكة.

أحمد بن حنبل الإِمام هو أحمد بن محمد بن حنبل.

١٥ بنو أبي شيبة: هم أبو بكر وعثمان والقاسم بنو محمد بن أبي شيبة.

الرابع: من نسب إلى غير أبيه لسبب. كالمقداد بن عمرو الكندي. يقال له: ابن الأسود، لأنه كان في حجر الأسود بن عبد يغوث وتبناه. وكالحسن بن دينار، هو ابن واصل، ودينار زوج أمه. والله أعلم.

58. NİSBESİ GÖRÜNENİN DIŞINDA OLAN RÂVİLER

Örnekleri şunlardır: Ebû Mes'ûd el-Bedrî [ö. 42/662 {?}]: Çoğunluğun görüşüne göre Bedir'e katılmamış, buraya yerleştiğinden dolayı Bedrî nisbesini almıştır.

5 Süleyman b. Tarhân et-Teymî: Aslen Teym kabilesinden olmasa da onların yanına yerleşmiştir.

Ebû Hâlid ed-Dâlânî Yezîd b. Abdurrahman el-Esedî [ö. ?]: Aslında Esedlilerin mevlâsıdır. Hemdân'ın bir kolu olan Dâlân Oğulları'nın yanına yerleşmiştir.

10 İbrahim el-Hûzî [ö. 151/768-9]: Hûz'dan olmayıp onların Mekke'deki mahallesine yerleşmiştir.

Abdülmelik el-Arzemî [145/762-3]: Kûfe'de Fezâre'nin bir kolu olan Arzem kabilesinin bölgesine yerleşmiştir.

Muhammed b. Sinan el-Avakî [ö. 223/837-8]: Aslında Bâhile'dendir.
15 Abdülkays Oğulları'nın bir kolu olan Avaka'nın yanına yerleşmiştir.

Ahmed b. Yusuf es-Sülemî [ö. 264/877-8]: Müslim ve daha başkaları ondan nakilde bulunmuştur. Aslen Ezdlidir, annesi ise Sülemî'dir. Ahmed b. Yusuf'un torunu olan Ebû Amr b. Nüceyd es-Sülemî [ö. 366/976] de böyledir. Aslen Ezdî olan musannif sufi Ebû Abdurrahman es-Sülemî de
20 aynı şekildedir. Dedesi, Ahmed b. Yusuf'un yeğeni, annesi ise mezkûr Ebû Amr'ın kızıdır. Bundan dolayı Sülemî nisbesini almıştır.

Miksem [ö. 101/719-20]: Abdullah b. el-Hâris'in [ö. 84/703] mevlâsıdır. Sürekli İbn Abbâs'ın yanında bulunduğu için ona "İbn Abbâs'ın mevlâsı" denilmiştir.

25 Yezîd [b. Suheyb] el-Fakîr [ö. ?]: Omurgasından kaynaklanan bir rahatsızlık sebebiyle beli bükülmüş, bu yüzden "beli rahatsız" [*fakîr*] şeklinde nitelenmiştir.

Hâlid el-Hazzâ [ö. 143/760 {?}]: Ayakkabıcı olmadığı hâlde ayakkabıcılarla oturup kalkardı.

النوع الثامن والخمسون: معرفة النسب التي على خلاف ظاهرها

من ذلك أبو مسعود البدري، لم يشهد بدرًا في قول الأكثرين، لكن نزلها فنسب إليها.

سليمان بن طرخان التيمي، نزل في تيم، وليس منهم.

٥ أبو خالد الدالاني يزيد بن عبد الرحمن هو أسدي مولاهم، نزل في بني دالان بطن من همدان.

إبراهيم الخوزي بضم الخاء المعجمة وبالزاء ليس من الخوز، إنما نزل شعبهم بمكة.

عبد الملك العرزمي، بفتح العين المهملة وإسكان الراء بعدها زاي مفتوحة،

١٠ نزل جبانة عرزم بالكوفة، وهي قبيلة من فزارة.

محمد بن سنان العوقي بفتح العين والواو وبالقاف باهلي، نزل العوقة بطن من عبد القيس.

أحمد بن يوسف السلمي، روى عنه مسلم، وغيره، هو أزدي كانت أمه سلمية.

وأبو عمرو بن نجيد السلمي كذلك فإنه حافده. وأبو عبد الرحمن السلمي

١٥ الصوفي المصنف لهم، أزدي أيضًا، جده ابن عم أحمد بن يوسف، كانت أمه بنت أبي عمرو المذكور، فنسب سلميًا.

مقسم مولى عبد الله بن الحارث، يقال فيه: مولى ابن عباس للزومه إياه.

يزيد الفقير، وصف بذلك لأنه أصيب في فقار ظهره، فكان ينحني بسببه.

خالد الحذاء، كان يجلس عند الحذائين ولم يكن حذاء.

59. MÜPHEM RÂVİLER

Hâfız Abdülganî b. Saîd, Hatîb ve daha başkaları bu konuda eser telif etmişlerdir. Müphem râvi başka rivayetlerde isminin açıkça zikredilmesiyle bilinir.

5 Bazı kısımlara ayrılır:

Birincisi: Hakkında bir adam veya bir kadın gibi ifadeler kullanılan ve müphemlik bakımından en ileri derecede olan kimseler. "İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre adamın biri 'Allah'ın Resûlü! Hac her sene mi farzdır?' demiştir"[1] hadisi bunun örneğidir. Bu adam Akra' b. Hâbis'tir (ö. 33/653-4).
10 Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiği "Sahabîler bir topluluğa rastladı, fakat topluluk onları misafir etmedi. Topluluğun reisini yılan sokunca içlerinden biri bir koyun karşılığında Fâtiha ile rukye yaptı"[2] hadisi bir diğer örnektir. Rukyeyi yapan kişi bizzat hadisin râvisi Ebû Saîd'dir.

İkincisi: Falanın oğlu/kızı gibi ifadeler. Ümmü Atıyye'nin Allah Resû-
15 lü'nün (sav), kızını su ve sedir ağacının yaprağıyla yıkadığına dair hadis[3] bunun örneğidir. Yıkanan kişi Zeyneb'dir.

İbnü'l-Lütbiyye [ö. ?]: İsmi Abdullah'tır. Ezd -onlar Esd'dir- kabilesinin bir kolu olan Lütb Oğullarına mensuptur. İbnü'l-Ütebiyye de denmiştir, fakat bu doğru değildir.[4]

20 Âmâ müezzin İbn Ümmü Mektûm [ö. 15/636]: İsmi Abdullah b. Zâide'dir. İsminin Amr veya başka bir şey olduğu da söylenmiştir. Ümmü Mektûm ise Âtike'dir.

Üçüncüsü: Amca, hala gibi ifadeler. Hadiste geçen "Râfi' b. Hadîc → amcası" ifadesi gibi. Amcasının ismi Zuheyr b. Râfi'dir [ö. ?].

25 "Ziyâd b. 'İlâka [ö. ?] → amcası" isnâdındaki amca Kutbe b. Mâlik'tir [ö. ?].

---

1 Müslim, Hac 412; Tirmizî, Hac 5; Ebû Davud, Menâsik 1; Nesâî, Menâsik 1; İbn Mâce, Menâsik 2.
2 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 9; Müslim, Selâm 65, 66; Tirmizî, Tıb 20.
3 Buhârî, Cenâiz 8; Müslim, Cenâiz 40.
4 Buhârî, Ahkâm 24'te Nevevî'nin söylediğinin hilâfına bir zabt bulunur (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XXIII, 332-3).

النوع التاسع والخمسون: معرفة المبهمات

صنف فيه الحافظ عبد الغني بن سعيد ثم الخطيب ثم غيرهما، ويعرف ذلك بوروده مسمى في بعض الروايات.

وهو أقسام:

٥ الأول: وهو أبهمها ما قيل فيه: رجل أو امرأة، كحديث ابن عباس، أن رجلًا قال: يا رسول الله الحج كل عام؟ هذا الرجل الأقرع بن حابس. وحديث أبي سعيد الخدري أنهم مروا بقوم فلم يضيفوهم، فلدغ سيد الحي فرقاه رجل بالفاتحة على شياه. الراقي هو أبو سعيد الراوي.

القسم الثاني: ابن فلان أو إبنة فلان وشبهه. من ذلك، حديث أم عطية في ١٠ غسل بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم بماء وسدر. هي زينب رضي الله عنها.

ابن اللتبية اسمه عبد الله منسوب إلى بني لتب، بضم اللام وإسكان التاء بطن من الأزد، وهم الأسد بإسكان السين، وقيل: ابن الأتبية، ولا يصح.

ابن أم مكتوم الأعمى المؤذن اسمه عبد الله بن زائدة، وقيل عمرو، وقيل: غير ذلك. وأم مكتوم عاتكة.

١٥ الثالث: العم والعمة ونحوهما. في الحديث رافع بن خديج عن عمه، ظهير بن رافع، بضم الظاء المعجمة.

زياد بن علاقة عن عمه، هو قطبة بن مالك.

Uhud günü ölen babası için ağlayan Câbir b. Abdullah'ın halası,[1] Fâtıma bint Amr'dır [ö. ?]. Vâkıdî [ö. 207/823] isminin Hind olduğunu söylemiştir.

Dördüncüsü: Karı, koca gibi ifadeler. Kocasının vefatından birkaç gün
5 sonra doğum yapan Sübey'a'nın kocası Bedir savaşına katılan Sa'd b. Havle'dir [ö. 10/631-2].

Birve'/Berve'in kocasının adı Hilâl b. Mürre el-Eşcaî'dir [ö. ?].

Derim ki: Dilcilere göre Berve', hadisçilere göre Birve' şeklinde okunur. Nitekim dilcilerin bu görüşünü Cevherî [ö. 400/1009'dan önce], *el-Muh-*
10 *kem* adlı eserin sahibi [Ali b. İsmail el-Endelüsî {ö. 363/973}] ve daha başkaları nakletmiştir.

Abdurrahman b. ez-Zebîr'in [ö. ?] karısının ismi Temîme [bint Vehb]'dir. İsminin Tümeyme ve Süheyme olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

1 Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 130.

عمة جابر بن عبد الله التي بكت أباه يوم أحد، هي فاطمة بنت عمرو وسماها الواقدي هندًا.

الرابع: الزوج والزوجة، زوج سبيعة الذي ولدت بعد وفاته بليال، هو سعد بن خولة بدري.

٥ زوج بروع، اسمه هلال بن مرة الأشجعي.

قلت: وهي بفتح الباء عند أهل اللغة وبكسرها عند المحدثين، كذا حكاه عنهما الجوهري وصاحب المحكم وغيرهما.

زوجة عبد الرحمن بن الزبير بفتح الزاء، اسمها تميمة بفتح التاء، وقيل: بضمها، وقيل: سهيمة. والله أعلم.

60. RÂVİLERİN VEFAT TARİHLERİ[1]

Süfyân es-Sevrî, "Ne zaman râviler yalanı kullanır oldu, biz de onlara karşı tarih bilgisini kullandık" veya benzeri bir ifade kullanmıştır. Onun dışında kimseler de bu tarz açıklamalar yapmıştır. Bir topluluk, çeşitli kişilerden rivayette bulunduğunu iddia ettiğinde tarih incelemesi yapılmış ve sonuçta o topluluğun, rivayette bulunduğu şahısların vefatından seneler sonra onlardan nakilde bulunduğunu iddia ettiği anlaşılmıştır. Ebû Abdullah el-Humeydî şöyle demiştir: "Hadis ilmiyle meşgul olan kimse şu üç konuya öncelikli olarak dikkatini vermelidir: [1-] İlel. Bu konuda kaleme alınmış en iyi eser Dârekutnî'ye aittir. [2-] Mü'telif ve Muhtelif. Bu konuda kaleme alınmış en iyi eser İbn Mâkûlâ'ya aittir. [3-] Râvilerin vefat tarihleri. Bu konuda müstakil ve kapsayıcı bir eser yazılmamıştır." Yani müstakil ve kapsamlı bir eser olmadığını kastetmiştir. Yoksa bu tarihler, tarih ve cerh-ta'dîl kitaplarının râvilere ayrılan biyografi kısımlarında zikredilmektedir. Bundan dolayı bu kitaplar *tevârîh* şeklinde isimlendirilmiştir.

Bu konuda bazı alt başlıklar vardır:

Birincisi: Efendimiz, Seyyidü'l-beşer Allah Resûlü (sav) ve onun yakın arkadaşları Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer 63 yaşında vefat etmiştir. Allah Resûlü (sav) Medine'ye hicretinin 11. senesinde Rebîülevvel ayının 12'sinde pazartesi günü kuşluk vaktinde ruhunu teslim etmiştir. Tarih hicretten itibaren başlamıştır.

Hz. Ebû Bekir hicretin 13. senesinde Cemâziyelevvel ayında, Hz. Ömer 23. senenin Zilhicce ayında, Hz. Osman 35. senede 82 veya 90 yaşında, Hz. Ali 40. senenin Ramazan ayında 63, 64 veya 65 yaşında, Talha ve Zübeyr 36. senenin Cemâziyelevvel ayında -farklı görüşler olmasına rağmen Hâkim'e göre ikisi de 64 yaşında vefat etmiştir-, Sa'd b. Ebî Vakkâs doğru olan görüşe göre 55. senede 73 yaşında, Saîd b. Zeyd 51. senede 73 veya 74 yaşında, Abdurrahman [b. Avf] 32. senede 75 yaşında, Ebû Ubeyde 18. senede 58 yaşında vefat etmiştir. Bu tarihlerin bir kısmında farklı görüşler de mevcuttur.

---

1 Muhaddisler nazarında tarih; doğum, vefat, ta'dîl ve cerhe sebep teşkil edecek olayların derlendiği zaman dilimidir (Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, III, 308).

النوع الستون: تواريخ الرواة والوفيات

قال سفيان الثوري رحمه الله: لما استعمل الرواة الكذب استعملنا لهم التاريخ أو كما قال. وقال غيره نحو قوله. وادعى قوم رواية عن ناس، فنظر في التاريخ فظهر أنهم زعموا الرواية عنهم بعد وفياتهم بسنين، وقال أبو عبد الله الحميدي: ثلاثة أشياء من علم الحديث، يجب تقديم العناية بها. العلل وأحسن كتاب صنف فيه كتاب الدارقطني. والمؤتلف والمختلفوأحسن كتاب صنف فيه كتاب ابن ماكولا. ووفيات الشيوخ وليس فيه كتاب يعني ليس لها كتاب مختص بها مستوعبة فيه وإلا فهي مذكورة في جملة التراجم في كتب التواريخ والجرح والتعديل وبها سميت تواريخ.

فروع في ذلك:

أحدها: الصحيح في سن سيد ناسيد البشر رسول الله صلى الله عليه وسلم وسن صاحبيه أبي بكر وعمر رضي الله عنهما، ثلاث وستون سنة. قبض صلى الله عليه وسلم يوم الإِثنين ضحى، لإِثني عشرة خلت من شهر ربيع الأول سنة إحدى عشرة من هجرته صلى الله عليه وسلم إلى المدينة، وابتدأ التاريخ من الهجرة.

وتوفي أبو بكر رضي الله عنه في جمادى الأولى سنة ثلاث عشرة. وعمر رضي الله عنه في ذي الحجة سنة ثلاث وعشرين. وعثمان رضي الله عنه في ذي الحجة سنة خمس وثلاثين وهو ابن إثنتين وثمانين وقيل ابن تسعين، وقيل: غير ذلك. وعلي رضي الله عنه في شهر رمضان سنة أربعين، ابن ثلاث وستين، وقيل: أربع، وقيل: خمس. وطلحة والزبير رضي الله عنهما في جمادي الأولى سنة ست وثلاثين، قال الحاكم: كانا إبني أربع وستين، وقيل: غير قوله. وسعد بن أبي وقاص رضي الله عنه سنة خمس وخمسين على الأصح، وهو ابن ثلاث وسبعين.وسعيد بن زيد سنة إحدى وخمسين ابن ثلاث أو أربع وسبعين. وعبد الرحمن رضي الله عنه سنة اثنتين وثلاثين ابن خمس وسبعين. وأبو عبيدة رضي الله عنه سنة ثماني عشرة ابن ثمان وخمسين. وفي بعض هذا خلاف.

İkincisi: Sahâbeden iki kişi hem câhiliye döneminde hem de İslâm'dan sonra 60'şar yıl yaşamış, Medine'de hicretin 54. senesinde vefat etmiştir. Bunlardan ilki, Kabe'nin içinde doğan Hakîm b. Hizâm'dır [ö. 54/674 {?}]. Bazı hadis hâfızlarına göre bu niteliği taşıyan başka kimse yoktur. İkincisi Hassân b. Sâbit b. el-Münzir b. Harâm'dır [ö. 60/680 {?}]. İbn İshak "Hassân, [babası] Sâbit, [dedesi] Münzir ve Harâm 120 yıl yaşamışlar ve Araplar içerisinde böylesi bir durum bilinmemektedir" demiştir. Hassân'ın hicretin 50. senesinde vefat ettiği de söylenmiştir.

Derim ki: Hakîm hakkındaki bilgi problem arz etmektedir. Zira o hicretin 8. senesinde Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur. Dolayısıyla onun İslâm'da geçirdiği 60 yıldan maksat, İslâm'ın ortaya çıkıp davetin açıktan yapıldığı zamandan itibaren olan 60 yıldır.

Üçüncüsü: Takip edilen beş mezhebin imamları:

Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd es-Sevrî hicretin 161. senesinde Basra'da vefat etmiş, 97 senesinde dünyaya gelmiştir.

Ebû Abdullah Mâlik b. Enes 179 senesinde Medine'de vefat etmiştir. 91, 93, 94 veya 97 yılında dünyaya geldiği söylenmiştir.

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit 150 senesinde 70 yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî 204 senesinin Receb ayının sonlarında Mısır'da vefat etmiş, 150 senesinde dünyaya gelmiştir.

Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel 241 senesinin Rebîülâhir ayında Bağdat'ta vefat etmiş, 164 senesinde dünyaya gelmiştir.

Dördüncüsü: Kendisine itimat edilen beş hadis kitabının müellifleri:

Ebû Abdullah el-Buhârî 13 Şevval 194 cuma günü Buhara'da dünyaya gelmiş, 256 yılında Ramazan Bayramı gecesi vefat etmiştir.

Müslim b. el-Haccâc 55 yaşındayken 25 Receb 261'de Nişabur'da vefat etmiştir.

الثاني: شخصان من الصحابة عاشا في الجاهلية ستين سنة وفي الإسلام ستين وماتا بالمدينة سنة أربع وخمسين، أحدهما حكيم بن حزام كان مولده في جوف الكعبة، قال بعض الحفاظ: لم يشاركه في هذا أحد. والثاني: حسان بن ثابت بن المنذر بن حرام، قال ابن إسحاق: عاش حسان وثابت والمنذر وحرام، كل مائة وعشرين سنة، لا يعرف مثله لغيرهم من العرب. وقيل: مات حسان سنة خمسين. ٥

قلت: قد يستشكل هذا في حكيم، فإنه أسلم يوم الفتح سنة ثمان، فيكون المراد بالستين في الإسلام، أيمن حين ظهر الإسلام ظهورًا فاشيًا واشتهرت دعوته.

الثالث: أصحاب المذاهب الخمسة المتبوعة:

١٠ أبو عبد الله سفيان بن سعيد الثوري، مات بالبصرة سنة إحدى وستين ومائة، مولده سنة سبعوتسعين.

مالك بن أنس أبو عبد الله توفي بالمدينة سنة تسع وسبعين ومائة، قيل: ولد سنة ثلاث وتسعين، وقيل: سنة إحدى وقيل: أربع، وقيل: سبع.

أبو حنيفة النعمان بن ثابت، مات ببغداد سنة خمسين ومائة ابن سبعين.

١٥ أبو عبد الله محمد بن إدريس الشافعي، مات بمصر آخر رجب سنة أربع ومائتين وولد سنة خمسين ومائة.

أبو عبد الله أحمد بن حنبل، مات ببغداد في شهر ربيع الآخر سنة إحدى وأربعين ومائتين، ولد سنة أربع وستين ومائة.

الرابع: أصحاب كتب الحديث الخمسة المعتمدة:

٢٠ أبو عبد الله البخاري، ولد يوم الجمعة لثلاث عشرة خلت من شوال سنة أربع وتسعين ومائة، ومات ليلة عيد الفطر سنة ست وخمسين ومائتين.

ومسلم بن الحجاج، مات بنيسابور لخمس بقين من رجب سنة إحدى وستين ومائتين، ابن خمس وخمسين سنة.

Ebû Davud 275 yılının Şevvâl ayında Basra'da vefat etmiştir.

Ebû İsa et-Tirmizî 13 Receb 279'da Tirmiz'de vefat etmiştir.

Ebû Abdurrahman en-Nesâî, 303 senesinde vefat etmiştir.

Beşincisi: Alanlarında güzel eserler yazmış olan ve eserlerinden çokça istifade edilen yedi hadis hâfızı:

Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî 385 senesinin Zilkade ayında Bağdat'ta vefat etmiş, 306 senesinin Zilkade ayında dünyaya gelmiştir.

Hâkim Ebû Abdullah en-Neysâbûrî, 405 senesinin Safer ayında vefat etmiş, 321 senesinin Rebîülevvel ayında Nişabur'da dünyaya gelmiştir.

Mısır'ın hâfızı Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd 332 senesinin Zilkade ayında Kahire'de dünyaya gelmiş, 409 senesinin Safer ayında Mısır'da vefat etmiştir.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî 334 senesinde dünyaya gelmiş, 430 senesinin Safer ayında Isfahan'da vefat etmiştir.

Onların ardından Mağrib bölgesinin hâfızı Ebû Ömer İbn Abdülber 368 senesinin Rebîülâhir ayında dünyaya gelmiş, 463 senesinin Rebîülâhir ayında Endülüs-Şâtıbe'de vefat etmiştir.

Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî 384 senesinde dünyaya gelmiş, 458 senesinin Cemâziyelevvel ayında Nişabur'da vefat etmiş ve Beyhak'a defnedilmiştir.

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, 392 senesinin Cemâziyelâhir ayında dünyaya gelmiş, 463 senesinin Zilhicce ayında Bağdat'ta vefat etmiştir.

Allah hepsine rahmet etsin.

وأبو داود، مات بالبصرة في شوال سنة خمس وسبعين ومائتين.

وأبو عيسى الترمذي، مات بترمذ لثلاث عشرة مضت من رجب سنة تسع وسبعين ومائتين.

وأبو عبد الرحمن النسائي، مات سنة ثلاث وثلاثمائة.

٥ الخامس: سبعة من الحفاظ في ساقتهم أحسنوا التصنيف وعظم الانتفاع بتصانيفهم. أحدهم:

أبو الحسن علي بن عمر الدارقطني، مات ببغداد في ذي القعدة سنة خمس وثمانين وثلاثمائة، ولد في ذي القعدة سنة ست وثلاثمائة.

ثم الحاكم أبو عبد الله النيسابوري، مات بها في صفر سنة خمس وأربعمائة، ١٠ وولد بها في شهر ربيع الأول سنة إحدى وعشرين وثلاثمائة.

ثم أبو محمد عبد الغني بن سعيد حافظ مصر، ولد في ذي القعدة سنة اثنتين وثلاثين وثلاثمائة. ومات بمصر في صفر سنة تسع وأربع مائة.

ثم أبو نعيم أحمد بن عبد الله الأصبهاني، ولد سنة أربع وثلاثين وثلاثمائة ومات في صفر سنة ثلاثين وأربعمائة بأصبهان.

١٥ وبعد هؤلاء أبو عمر بن عبد البر حافظ المغرب، ولد في شهر ربيع الآخر سنة ثمان وستين وثلاثمائة، وتوفي بشاطبة من الأندلس في شهر ربيع الآخر سنة ثلاث وستين وأربعمائة.

ثم أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقي، ولد سنة أربع وثمانين وثلاثمائة ومات بنيسابور في جمادى الأولى سنة ثمان وخمسين وأربعمائة ودفن ببيهق.

٢٠ أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، ولد في جمادى الآخرة سنة إثنتين وتسعين وثلاثمائة، ومات ببغداد في ذي الحجة سنة ثلاث وستين وأربعمائة.

رحمهم الله أجمعين.

61. SİKA VE ZAYIF RÂVİLER

Bu, en değerli hadis ilimlerinin biridir veya en değerlisidir. Sahih ve zayıf hadisi bilmenin yoludur. Bu konuda birçok eser tasnif edilmiştir. Buhârî, Nesâî, Ukaylî [ö. 322/934], Dârekutnî ve daha başkalarının kitapları zayıf râvilere tahsis edilmiştir.

Sika râvilere tahsis edilen kitaplar: İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı gibi.

Hem sika hem zayıf râvileri içeren kitaplar: Buhârî ve İbn Ebî Hayseme'nin [ö. 279/892-3] *et-Târîh*'leri -ki onda birçok faydalı bilgi vardır-, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gibi.

Cerh-ta'dîle dair görüşler oldukça erken bir dönemde Allah Resûlü (sav), sahâbe, tâbiûn ve sonraki nesillerden nakledilmiştir. Cerh-ta'dîle şeriatı korumak ve yalan ile hatayı ondan uzak tutmak için cevaz verilmiştir.

Adamın biri Ahmed b. Hanbel'in bir başkasını cerh etmesini yadırgayınca Ahmed "Yazıklar olsun sana! Bu nasihattir, gıybet değil" demiştir.

Cerh-ta'dîl hakkında görüş beyan edecek kimse sağlam bilgiye dayanmalı ve lakayt davranmaktan kaçınmalıdır. Birçok kimse hata ederek cerhi gerektirmeyecek sebeplerle râvileri cerh etmiştir. Nesâî'nin, cerhle bir alakası bulunmayan sika, hâfız bir hadis imamı olan Ahmed b. Sâlih'i [ö. 248/862] cerh etmesi buna örnektir. Nitekim Buhârî de *Sahîh*'inde ondan nakilde bulunmuştur. Ahmed'in Nesâî'ye karşı bir kabalığı olmuş, bu da Nesâî'nin onunla ilgili niyetini bozmuştur. Halîlî, "Nesâî'nin Ahmed hakkındaki görüşlerinde haksızlık olduğunda hadis hâfızları ittifak etmiştir" demiştir.

Üstat şöyle demiştir: Nesâî, cerh-ta'dîl ve daha başka alanlarda önde gelen bir âlimdir. Kendisine nispet edilen bu durum şöyle açıklanabilir: Kızgın göz, hakikatte makul izahları olan meseleleri kötü olarak yansıtır; kişi kızgınlığın öfkesiyle bu izahları göremez. Yoksa yanlış olduğunu bildiği bir cerhin oluşması için bu tür şeylerin ondan[1] kasıtlı olarak sadır olduğu anlamına gelmez.

Bu konuyla alakalı hükümler 23. konuda geçmişti. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Bir diğer nühaya göre "…oluşması için onun gibi birisinden bunun kasıtlı olarak…".

النوع الحادي والستون: معرفة الثقات والضعفاء من رواة الحديث

هذا من أجل الأنواع أو أجلها، فإنه طريق معرفة الحديث الصحيح والضعيف. وفيه تصانيف كثيرة، منها مختص بالضعفاء، ككتاب البخاري والنسائي والعقيلي والدارقطني وغيرهم.

٥ ومختص بالثقات، كالثقات لابن حبان.

ومشترك بينهما كتاريخ البخاري وابن أبي خيثمة وما أغزر فوائده، والجرح والتعديل لابن أبي حاتم.

والكلام في الجرح والتعديل متقدم ثابت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وعن الصحابة والتابعين فمن بعدهم، وجوز ذلك صونًا للشريعة ونفيًا للكذب ١٠ والخطأ عنها.

وأنكر إنسان على أحمد بن حنبل جرحه إنسانًا، فقال: ويحك، هذا نصيحة ليس غيبة.

ويجب على المتكلم في ذلك التثبت وتجنب التساهل، فقد أخطأ غير واحد فجرحوا بما لا صحة له. من ذلك جرح النسائي لأحمد بن صالح وهو حافظ ١٥ إمام ثقة لا يعلق به جرح، أخرج عنه البخاري في صحيحه، وقد كان من أحمد إلى النسائي جفاء أفسد قلبه عليه. قال الخليلي: اتفق الحفاظ على أن كلامه فيه تحامل.

قال الشيخ رحمه الله: النسائي إمام في الجرح والتعديل وغيره، ووجه ما نسب إليه أن عين السخط تبدي مساوئ، لها في الباطن مخارج صحيحة، يعمى ٢٠ عنها بحجاب السخط لا أن ذلك يقع من مثله تعمدًا لقدح، يعلم بطلانه.

وقد تقدم أحكام هذا الباب في الثالث والعشرين، والله أعلم.

62. ÖMRÜNÜN SONLARINDA İHTİLAT EDEN SİKA RÂVİLER

Bu mühim bir konudur. Önemine rağmen konuyu müstakil olarak inceleyen bir kimse bilinmemektedir.[1]

Bazıları yaşlanıp bunama, bazıları ise görme duyusunu yitirme gibi sebeplerle ihtilat etmiştir [rivayetleri karıştırmıştır].

Böyle bir durumda onlardan ihtilat öncesinde hadis alanların rivayetleri kabul edilir, ihtilat sonrasında alan veya ne zaman dinlediği belli olmayan kimselerin rivayetleri kabul edilmez.

İhtilata uğrayan bazı kişiler şunlardır: Atâ b. es-Sâib [ö. 136/753]: Ömrünün sonlarında ihtilata uğramıştır. Muhaddisler, Sevrî ve Şu'be gibi büyüklerin ondan rivayetlerini delil olarak kullanmış, son zamanlarında dinleyenlerin rivayetlerini ise terk etmiştir. Yahya el-Kattân, Şu'be hakkında şöyle demiştir: "İki hadis bunun dışındadır. Şu'be onları sonradan Zâzân'dan dinlediğini söylemiştir."[2]

Ebû İshak es-Sebîî: İhtilat etmiştir. İbn Uyeyne'nin ondan semâının ihtilattan sonra olduğu söylenmiştir.

Saîd el-Cüreyrî [ö. 144/761-2]: İhtilat etmiştir. Nesâî "Taun zamanında [hicri 131] eleştirilmeye başlandı" demiştir.

Saîd b. Ebî Arûbe [ö. 156/773]: Yahya b. Maîn "Saîd 142 senesinde ihtilata uğradı" demiştir. Yezîd b. Harun'un [ö. 206/821] ondan semâı muteberdir. Kendisinden rivayet edenler arasında semâı en sahih olan kişi Abde b. Süleyman'dır [ö. 187/803]. Vekî' ve Muâfâ b. İmrân [ö. 185/801] ihtilattan sonra kendisinden rivayette bulunan kimselerdendir.

Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Me'sûd el-Mes'ûdî [ö. 160/776-7 {?}]: İhtilat etmiştir. Yahya b. Maîn "Kendisinden Ebû Ca'fer Mansûr döneminde [136-158/754-775] hadis alanların rivayeti sahihtir. Mehdî döneminde [158-169/775-785] hadis alanların rivayetlerinin ise bir değeri yoktur" demiştir. Ahmed b. Hanbel "Âsım b. Ali, Ebü'n-Nadr ve şu kimselerin rivayetleri ihtilattan sonradır" demiştir.

---

1 Hadis âlimleri Nevevî'den sonra bu konuda [birtakım] eserler telif etmiştir. Nitekim Alâî [ö. 761/1359] bu konuda bir eser yazmış, ardından Sıbt İbnü'l-Acemî el-Halebî [ö. 841/1438] *el-İhtiyât bi-men rumiye bi'l-ihtilât* adlı bir eser kaleme almıştır.

2 Âlimlerin Atâ b. es-Sâib hakkındaki yorumlarından anlaşılan, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Züheyr, Hammâd b. Zeyd ve Eyyûb es-Sahtiyânî'nin kendisinden rivayetleri sahihken, bunların dışındakilerin rivayetlerinde tevakkuf edilir. Yalnızca Hammâd b. Seleme'nin rivayetleri konusunda ihtilaf vardır. Görünen o ki Hammâd, Atâ'dan iki ayrı zamanda hadis dinlemiştir.

النوع الثاني والستون: معرفة من خلط في آخر عمره من الثقات

هذا فن مهم، لا يعرف من أفرده بتصنيف مع أنه حقيق به.

فمنهم من خلط لاختلاطه وخرفه، ومنهم من خلط لذهاب بصره أو لغيره.

وحكمه أنه يقبل حديث من أخذ عنهم قبل الاختلاط، ولا يقبل من أخذ بعد الاختلاط أو أشكل وقت أخذه. ٥

فمنهم عطا بن السائب اختلط آخرًا، فاحتج العلماء برواية الأكابر عنه كالثورى وشعبة، وتركوا رواية من سمع منه آخرًا. وقال يحيى القطان فى شعبة: إلا حديثين كان شعبة يقول: سمعتهما بآخرة عن زاذان.

ومنهم: أبو إسحاق السبيعي اختلط، ويقال: سماع ابن عيينة منه بعدما اختلط.

١٠ ومنهم سعيد الجريري اختلط، قال النسائي: أنكر أيام الطاعون.

ومنهم سعيد بن أبي عروبة، قال ابن معين: خلط سعيد سنة اثنتين وأربعين ومائة ويزيد بن هارون صحيح السماع منه، وأثبت الناس سماعًا منه عبدة بن سليمان وممن سمع منه بعدما اختلط وكيع والمعافا بن عمران.

ومنهم: عبد الرحمن بن عبد الله بن عتبة بن عبد الله بن مسعود المسعودي ١٥ اختلط، قال ابن معين: من سمع منه زمن أبي جعفر، فصحيح، ومن سمع أيام المهدي فليس بشيء وقال أحمد: سماع عاصم بن علي وأبي النضر وهؤلاء منه بعدما اختلط.

Malik'in hocası Rebîa [b. Ebî Abdurrahman] [ö. 136/753 {?}]: İlerleyen yaşlarında bunadığı söylenmiştir.

Sâlih b. Nebhân mevle't-Tev'eme: Ebû Hâtim İbn Hibbân şöyle demiştir: "125 senesinde ihtilata uğradı. Son dönem hadisleri ile ilk dönem hadisleri birbirine karıştı ve bunlar ayrıştırılamadı. Bundan dolayı terk edilmeyi daha hak etti."[1]

Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî [ö. 136/753-4].[2]

Abdülvehhâb es-Sekafî [ö. 194/809-10].[3]

Süfyân b. Uyeyne: Yahya el-Kattân "197 senesinde ihtilata uğradı. 199'da vefat etti" demiştir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm [ö. 211/827]: Ahmed "Hayatının sonlarında gözlerini kaybetti. Kendisine telkin yapılır, o da telkini kabul ederdi. Bundan sonra kendisinden hadis alanların rivayetinin bir değeri yoktur", Nesâî "Hayatının sonlarında ondan hadis dinleyen kimsenin rivayetleri eleştiriye açıktır" demiştir.[4]

Ârim: Hayatının sonlarında ihtilata uğramıştır. Buhârî ve Zühlî [ö. 258/872] gibi hadis hâfızlarının ondan nakilleri ihtilatından önce alınmıştır.[5]

Ebû Kılâbe Abdülmelik b. Muhammed er-Rakâşî [ö. 276/890].

Ebû Ahmed el-Gıtrîfî [ö. 377/987-8].

İmam İbn Huzeyme'nin torunu Ebû Tâhir [ö. 387/997-8].

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin kitap râvisi Ebû Bekir el-Katîî [ö. 378/988-9]: Hayatının sonlarında akli dengesini yitirip bunadı, öyle ki kendisine okunan hiçbir şeyi tanıyamaz oldu.

Durumu böyle olup hadisleri *Sahîhayn*'da delil olarak kullanılan kimseler bulunduğunu bilmelisin. Bunlar, ihtilattan önce ondan alındığı tespit edilen rivayetlerdendir. En doğrusunu Allah bilir.

---

1 Bilakis ihtilattan önce kendisinden hadis alan İbn Ebî Zi'b, İbn Cüreyc ve Musa b. Ukbe [ö. 141/758] gibi sâlih râviler ile ihtilattan sonra alan Mâlik, Sevrî ve İbn Uyeyne gibi râviler ayrışmıştır.

2 Husayn'ın ihtilata uğradığını İbnü'l-Medînî ve başkaları kabul etmez. O şöyle der: "Hafızası kötüleşmiş, fakat hadisi sahih kalmıştır." Yani ihticâc derecesinden inmemiştir.

3 İhtilattan sonra rivayette bulunmamıştır. Bundan dolayı rivayetlerinde sorun yoktur.

4 Âlimler Abdürrezzâk'ın 200 yılından sonra hafızasından yaptığı nakilleri zayıf, mutlak olarak kitabından veya 200 senesinden önceki nakillerini ise sahih görmüştür.

5 Doğru olan Dârekutnî'nin "Kendisi sikadır, ihtilatından sonra ondan hadis sadır olmamıştır" görüşüdür.

ومنهم: ربيعة، استاذ مالك، قيل: تغير آخر عمره.

ومنهم: صالح بن نبهان مولى التوأمه. قال أبو حاتم ابن حبان: تغير سنة خمس وعشرين ومائة، واختلط حديثه الأخير بالقديم، ولم يتميز فاستحق الترك.

ومنهم: حصين بن عبد الرحمن الكوفي.

٥ ومنهم: عبد الوهاب الثقفي.

ومنهم: سفيان بن عيينة. قال يحيى القطان: أشهد أنه اختلط سنة سبع وتسعين، وتوفي في سنة تسع وتسعين ومائة.

ومنهم عبد الرزاق بن همام، قال أحمد: أنه عمى في آخر عمره، فكان يلقن، فمن سمع منه بعده فلا شيء. وقال النسائي: من كتب عنه بآخره فيه نظر.

١٠ ومنهم: عارم، اختلط بآخره، فرواية البخاري والذهلي وغيرهما من الحفاظ عنه يكون مأخوذة قبل اختلاطه.

ومنهم: أبو قلابة عبد الملك بن محمد الرقاشي.

وأبو أحمد الغطريفي.

وأبو طاهر حفيد الإمام ابن خزيمة.

١٥ وأبو بكر القطيعي راوي مسند أحمد، اختل في آخر عمره وخرف حتى كان لا يعرف شيئًا مما يقرأ عليه.

وأعلم أن من كان من هذا القبيل محتجًا به في الصحيحين، فذلك مما تميز وعرف أنه أخذ منه قبل الاختلاط، والله أعلم.

63. ÂLİM TABAKALARI[1]

Önemli konulardan birisidir. Vâkıdî'nin kâtibi İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı birçok faydalı bilgi barındıran hacimli bir eserdir. İbn Sa'd sika olsa da Muhammed b. Ömer [şeklinde andığı ve] tam kimliğini vermediği Vâkıdî
5 gibi zayıf râvilerden çokça rivayette bulunmuştur.

Tabaka sözlükte birbirine benzer topluluk anlamına gelir. İki kişi bir itibarla bir tabakada, başka bir açıdan iki ayrı tabakada bulunabilir. Örneğin Enes b. Mâlik ve diğer küçük sahâbîler aşare-i mübeşşereyle beraber sahâbe tabakasındandır.

10 Bu itibarla sahâbe birinci, tâbiûn ikinci, etbâü't-tâbiîn üçüncü tabakadandır. Bu şekilde nesil be nesil devam etmektedir.

Ancak sahâbîler, öncüleri ve dereceleri dikkate alındığında 10 küsur tabakaya ayrılmaktadır.

Bu konuda araştırma yapmak isteyen kimse [râvilerin] doğum ve ölüm
15 tarihlerini, onların kimlerden rivayette bulunduğunu ve onlardan kimlerin hadis aldığını bilmek durumundadır. En doğrusunu Allah bilir.

1 Muhaddislere göre tabaka, isnâd -aynı hocalarla bir araya gelmek- ve yaş bakımından birbirine benzeyen aynı dönemin insanıdırlar. Aynı hocalarla görüşmeyi yeterli sayanlar olmuştur, ama bu da genellikle aynı yaşlarda olmanın bir sonucudur (Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, III, 367).

النوع الثالث والستون: معرفة طبقات العلماء

وذلك من المهمات، وكتاب الطبقات لابن سعد كاتب الواقدي حفيل، كثير الفوائد، وهو ثقة غير أنه كثير الرواية فيه عن الضعفاء ومنهم الواقدي وهو محمد بن عمر الذي لا ينسبه.

٥ والطبقة: في اللغة هم القوم المتشابهون. وقد يكون الشخصان من طبقة باعتبار ومن طبقتين باعتبار، كأنس بن مالك وأشباهه من أصاغر الصحابة هم مع العشرة من طبقة الصحابة.

وعلى هذا، الصحابة طبقة أولى، والتابعون ثانية، وأتباعهم ثالثة وهلم جرا.

وباعتبار سوابق الصحابة ومراتبهم يكونون بضع عشرة طبقة.

١٠ والناظر في هذا النوع يحتاج إلى معرفة المواليد والوفيات ومن أخذوا عنه وأخذ منهم، والله أعلم.

64. MEVÂLİ OLAN RÂVİ VE ÂLİMLER

Bu konunun en önemli yönü mutlak bir ifadeyle kabilelere nispet edilen mevâlilerin durumunu bilmektir. Nitekim "Filanca Kureyşlidir" ifadesi kullanıldığında bu kişi onların mevlâsı olabilir. İfadenin mutlak kullanımı ise onun gerçekten Kureyş'ten olduğu yönündedir.

Biri hakkında "Falan kimsenin ya da filan oğullarının mevlâsıdır" ifadesi kullanıldığında genelde o kişinin onların azatlı kölesi [*velâü'l-ıtk*] olduğu kastedilir.

Bazı râviler hakkındaki mevlâlık, *velâü'l-İslâm* anlamındadır. Nitekim Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-İmam el-Cu'fî böyledir. İslâmlık açısından onların mevlâsıdır. Zira Buhârî'nin dedesi mecûsîydi ve Yemân b. Ahnes el-Cu'fî sayesinde müslüman olmuştu.

Abdullah b. el-Mübârek'in mevlâsı Hasan b. İsa el-Mâsercisî [ö. 239/854] de böyledir. O, hristiyanken İbnü'l-Mübârek'in vesilesiyle müslüman olmuştur.

Bazı râviler hakkındaki mevlâlık, anlaşma yoluyla mevlâlık [*velâü'l-hilf ve'l-müvâlât*] anlamındadır. İmam Mâlik b. Enes ve soyu kan bağı olarak Asbahîdir. Ancak aralarında anlaşma olduğu için Kureyş'in Teym kolunun mevlâsıdırlar.[1]

Çeşitli kabilelere mevlâ olarak nispet edilen kimselere örnekler:

Ebü'l-Bahterî et-Tâî [ö. 82/701 {?}]: Tâbiî Saîd b. Fîrûz Tay kabilesinin mevlâsıdır.

Tâbiî Ebü'l-Âliye er-Riyâhî: Riyâh Oğullarından bir kadının mevlâsıdır.

Leys b. Sa'd el-Mısrî el-Fehmî: Fehm kabilesinin mevlâsıdır.

Abdullah b. el-Mübârek el-Hanzalî: Hanzale Oğullarının mevlâsıdır.

Abdullah b. Vehb el-Mısrî el-Kureşî: Kureyş'in mevlâsıdır.

Leys'in kâtibi Abdullah b. Sâlih el-Cühenî [ö. 222/836]: Cüheynelilerin mevlâsıdır.

Kişi kabilenin mevlâsının mevlâsı olarak da bir kabileye nispet edilebilir. Örneğin Ebü'l-Hubâb el-Hâşimî [ö. 117/735], Allah Resûlü'nün (sav) mevlâsı olan Şükrân'ın mevlâsıdır.

---

1 Câhiliye döneminde Arap kabileleri yardımlaşmak üzere anlaşmalar yapardı. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak da birbirlerine nispet edilirlerdi. Buna da velâü'l-hilf denirdi.

النوع الرابع والستون: معرفة الموالي من الرواة والعلماء

أهم ذلك معرفة الموالي المنسوبين إلى القبائل بوصف الإِطلاق، كقولهم: فلان القرشي، ويكون مولى لهم، لأن الظاهر من إطلاقه أنه منهم حقيقة.

ثم منهم من يقال: مولى فلان أو بني فلان، ويراد مولى عتاقة.

٥ وهذا هو الغالب ومنهم من يراد به ولاء الإِسلام، كأبي عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري الإِمام الجعفي مولاهم بالإِسلام، لأن جده كان مجوسيًا فأسلم على يد اليمان بن أخنس الجعفي.

وكذلك الحسن بن عيسى الماسرجسي مولى عبد الله بن المبارك، كان نصرانيًا، فأسلم على يديه.

١٠ ومنهم: من يراد به، ولاء الحلف والموالاة، كمالك بن أنس الإمام ونفره هم أصبحيون صليبة، وهم موالي لتيم قريش بالحلف.

وهذه أمثلة للمنسوبين إلى القبائل من مواليهم:

أبو البختري الطائي سعيد بن فيروز التابعي هو مولى طي.

وأبو العالية الرياحي التابعي، مولى امرأة من بني رياح بكسر الراء.

١٥ الليث بن سعد المصري الفهمي مولاهم.

عبد الله بن المبارك الحنظلي مولاهم.

عبد الله بن وهب المصري القرشي مولاهم.

عبد الله بن صالح كاتب الليث الجهني مولاهم.

وربما نسب إلى القبيلة مولى مولاها، كأبي الحباب الهاشمي مولى شقران

٢٠ مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم.

65. RÂVİLERİN MEMLEKETLERİ

Bu, hadis hâfızlarının çalışmalarının ve eserlerinin çoğu hususunda bilmeye ihtiyaç duydukları ilim dallarındandır. İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı bu ilim dalının kaynaklarındandır.

5 Araplar sadece kabilelerine nispet edilirlerdi. İslâm gelip de kasabalara yerleştiklerinde, vatanlarına nispet edilen Acemler gibi vatana nispet olgusu onlar arasında da ortaya çıktı. Bundan dolayı onların çoğu asıl neseplerini bilmez hâle geldiler ve sadece vatanlarına nispeti kullanır oldular.

Bir beldeden başka bir beldeye giden kişiyi her iki beldeye de nispet
10 etmek isteyen kimse ilkiyle başlar. Örneğin Mısır'dan Dımaşk'a -Allah bu iki beldeyi de muhafaza etsin- giden biri hakkında "Falan el-Mısrî ed-Dımaşkî" denilmelidir. Daha güzel olanı ise "Daha sonra ed-Dımaşkî" denilmesidir.

Beldenin kasabalarından birinde olan kimsenin, kendisini kasabasına,
15 beldesine, o beldenin içerisinde yer aldığı bölgeye ve coğrafyaya nispet etmesi câizdir. En doğrusunu Allah bilir.

Üstat, bir kimsenin bir beldeye nispet edilebilmesi için orada ne kadar süre kalması gerektiğinden bahsetmemiştir. Ebû Abdullah el-Hâkim'in *Târîhu Neysâbûr*'da naklettiğine göre Abdullah b. el-Mübarek şöyle
20 demiştir: "Bir şehirde dört sene kalan kimse artık oralı sayılır." Bunun benzeri onun dışında kimselerden de rivayet edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Üstat burada üç hadis rivayet etmiş ve hadis râvilerinin vatanları hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Ben onların yerine bura-
25 ya daha uygun üç hadis zikredeceğim. En doğrusunu Allah bilir.

النوع الخامس والستون: معرفة أوطان الرواة وبلدانهم

وذلك مما يفتقر إلى معرفته حفاظ الحديث في كثير من تصرفاتهم وتصانيفهم ومن مظانه الطبقات لابن سعد.

وقد كانت العرب إنما تنتسب إلى قبائلها فلما جاء الإسلام وغلب عليهم سكنى القرى، حدث فيهم الانتساب إلى الأوطان كما كانت العجم تنتسب إلى أوطانها حتى أضاع كثير منهم أنسابهم، فلم يبق لهم إلا الانتساب إلى أوطانهم.

ثم من كان من الناقلة من بلد إلى بلد وأراد الانتساب إليهما فليبدأ بالأول، فيقول في الناقلة من مصر إلى دمشق حماهما الله تعالى وصانهما: فلان المصري الدمشقي. والأحسن أن يقال: ثم الدمشقي.

ومن كان من أهل قرية من قرى بلده، فجائز أن ينتسب إلى القرية وإلى البلدة وإلى الناحية التي منها تلك البلدة وإلى الأقليم والله أعلم.

ولم يذكر الشيخ قدر المدة التي إذا أقامها في بلد جاز أن ينسب إليه. وقد روى الحاكم أبو عبد الله في تاريخ نيسابور عن عبد الله بن المبارك رحمه الله أنه قال: من أقام في مدينة أربع سنين فهو من أهلها، وروينا مثله عن غيره، والله أعلم.

ثم روى الشيخ ههنا ثلاثة أحاديث وتكلم على أوطان رواتها، وأنا أروي ثلاثة بدلها أراها أنسب هنا، والله أعلم.

"Hâfız Ebü'l-Bekâ Hâlid b. Yusuf en-Nâblusî sümme ed-Dımaşkî [ö. 663/1264-5] → Ebû Tâlib Abdullah [ö. 615/1218-9], Ebû Mansûr Yunus [ö. 628-9/1230-2], Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Hibetullah b. Sasrî [ö. 626/1228-9], Ebû Ya'lâ Hamza [ö. 611/1214-5] ve Ebü't-Tâhir İsmail [ö. 619/1222-3] → Hâfız Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullâh eş-Şâfiî [İbn Asâkir] [ö. 571/1176] → Dımaşk hatîbi Şerîf Ebü'l-Kâsım Ali b. İbrahim b. el-Abbâs el-Hüseynî [ö. 508/1114-5] → Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Yahya b. Selvân [ö. 447/1055-6] → Ebü'l-Kâsım Fazl b. Ca'fer [ö. 373/983-4] → Ebû Bekir Abdurrahman b. el-Kâsım b. el-Ferec el-Hâşimî [ö. 280/893-4'ten sonra] → Ebû Müshir [ö. 218/833] → Saîd b. Abdülazîz [ö. 167/783-4 veya sonrası] → Rebîa b. Yezîd [ö. 121/738-9 {?}] → Ebû İdrîs el-Havlânî → Ebû Zer → Allah Resûlü (sav) → Cibrîl" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kullarım! Ben zulmetmeyi kendime haram kıldım, onu aranızda da haram kıldım, birbirinize zulmetmeyin. Kullarım! Gece gündüz hata eden sizsiniz, günahları affeden ve bunu önemsemeyen ise benim. Benden bağışlanma dileyin de sizi bağışlayayım. Kullarım! Benim yedirdiklerim hariç hepiniz açsınız, benden sizi yedirmemi isteyin, sizi yedireyim. Kullarım! Benim giydirdiklerim hariç hepiniz çıplaksınız, benden sizi giydirmemi isteyin, sizi giydireyim. Kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanınız, cininiz aranızdaki en günahkâr adamın kalbi gibi bir kalbe sahip olsa, bu benim mülkümden hiçbir şey eksiltmez. Kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanınız, cininiz aranızdaki en takvalı adamın kalbi gibi bir kalbe sahip olsa bu benim mülkümde hiçbir şeyi artırmaz. Kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanınız, cininiz bir düzlükte toplanıp bir araya gelse ve benden dilekte bulunsa ben de her bir insana dilediğini versem bu benim mülkümden -bir iğnenin bir defa denize daldırılması hâlinde denizden hiçbir şey eksiltmemesi gibi- bir şey eksiltmez. Kullarım! Bunlar, sizin amellerinizdir. Onları sizin için tamamıyla muhafaza ediyorum. Artık hayır bulanınız Allah'a hamdetsin. Bundan başkasını bulan ise sadece kendisini kınasın."

أخبرنا شيخنا الحافظ أبو البقا خالد بن يوسف النابلسي ثم الدمشقي أنا أبو طالب عبد الله وأبو منصور يونس وأبو القاسم الحسين بن هبة الله بن صصرى وأبو يعلى حمزة وأبو الطاهر إسماعيل، قالوا كلهم: أخبرنا أبو القاسم علي بن الحسن بن هبة الله الشافعي قال أنا الشريف أبو القاسم علي بن إبراهيم بن العباس الحسيني خطيب دمشق بها أنا أبو عبد الله محمد بن علي بن يحيى بن سلوان أنا أبو القاسم الفضل بن جعفر أنا أبو بكر عبد الرحمن بن القاسم بن الفرج الهاشمي نا أبو مسهر نا سعيد بن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن أبي إدريس الخولاني عن أبي ذر رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عن جبريل صلى الله عليه وسلم عن الله تبارك وتعالى أنه قال: يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي وجعلته بينكم محرمًا فلا تظالموا. يا عبادي إنكم الذين تخطؤون بالليل والنهار وأنا الذي أغفر الذنوب ولا أبالي فاستغفروني أغفر لكم، يا عبادي كلكم جائع إلا من أطعمته فاستطعموني أطعمكم. يا عبادي كلكم عار إلَّا من كسوت فاستكسوني أكسكم. يا عبادي لو أن أولكم وآخركم وإنسكم وجنكم كانوا على أفجر قلب رجل منكم لم ينقص ذلك من ملكي شيئًا. يا عبادي لو أن أولكم وآخركم وإنسكم وجنكم كانوا على أفجر قلب رجل منكم لم ينقص ذلك من ملكي شيئًا. يا عبادي لو أن أولكم وآخركم وإنسكم وجنكم كانوا على أتقى قلب رجل منكم لم يزد ذلك في ملكي شيئًا. يا عبادي لو أن أولكم وآخركم وإنسكم وجنكم كانوا في صعيد واحد فسألوني فأعطيت كل إنسان منهم ما سأل لم ينقص ذلك من ملكي شيئًا إلا كما ينقص البحر أن يغمس المخيط فيه غمسة واحدة. يا عبادي إنما هي أعمالكم أحفظها عليكم فمن وجد خيرًا فليحمد الله عز وجل ومن وجد غير ذلك فلا يلومن إلا نفسه.

Ebû Müshir'in [Abdüla'lâ b. Müshir] naklettiğine göre Saîd b. Abdülazîz "Ebû İdrîs bu hadisi rivayet ettiğinde dizleri üzerine çökerdi" demiştir. Bu, Müslim'in *Sahîh*'inde naklettiği sahih bir hadistir.[1] İsnâdındaki râviler benden Ebû Zer'e kadar tamamen Dımaşklıdır ki Ebû Zer de Dımaşk'ta bulunmuştur. Dolayısıyla bu hadiste birtakım güzel noktalar bir aradadır. İsnâd ve metninin sahihliği, âlî bir isnâda sahip oluşu, Dımaşklı râviler tarafından nakledilmesi bunlardandır. Bu gerçekten olabilecek en nadir ve iyi husustur. Böylece hadisin râvilerinin memleketleri "Dımaşklılar" şeklinde tek bir kelime tarif edilebilmektedir. Aynı zamanda hadis usûl-i din, fürû-i din, âdâb gibi konularda önemli kurallara dair açıklamalar içermektedir.

Rivayet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel "Şamlılar için bundan daha değerli bir hadis yoktur" demiştir.

"Hâfız Ebü'l-Kâsım [İbn Asâkir] → Ebü'l-Kâsım Ali b. Ebi'l-Hüseyin ed-Dımaşkî → Ebû Muhammed el-Gammâh -Dımaşk'ta- → Fazl b. Ca'fer ed-Dımaşkî → Abdurrahman b. el-Kâsım → Ebû Müshir → Saîd b. Abdülazîz → Rebîa b. Yezîd → Ebû İdrîs → Abdullah b. Havâle [ö. 58/677-8]" isnâdı ile rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Farklı ordulara sahip olacaksınız: Şam'da bir ordu, Irak'ta bir ordu, Yemen'de bir ordu bulunacak." Havâlî "Benim için bir seçimde bulun ey Allah'ın Resûlü" deyince, o şöyle buyurmuştur: "Size Şam'ı tavsiye ederim. Ona gitmekten kaçınan Yemen'e katılsın ve onun havuzlarından içsin. Allah Teâlâ bana Şam ve ahalisi hakkında teminat verdi."

Ebû İdrîs bu hadisi naklettiğinde İbn Âmir'e dönüp şöyle derdi: "Allah Teâlâ'nın koruma altına aldığına zarar erişmez."

Bu isnâd da benden en son râviye kadar tamamen Dımaşklılardan oluşur. Meşhur hasen bir hadistir.[2] Ebû Davud bu rivayete *Sünen*'inde yer vermiştir.[3] Onun rivayetinde "Sana Şam'ı tavsiye ediyorum. Zira Şam Allah'ın seçkin kulları için belirlediği seçkin bir yerdir" ziyâdesi bulunmaktadır.

Şam'ın faziletine dair nakledilen bu rivayet, mevcut durumla uygunluk arz eder.

1 Müslim, el-Birr ve's-sıla 55; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme 48. Tirmizî "hadis hasendir" demiştir.
2 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel,* III, 450.
3 Ebû Davud, Cihâd 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 135; IX, 145, 276; X, 30, 206.

قال أبو مسهر: قال سعيد بن عبد العزيز: كان أبو إدريس إذا حدث بهذا الحديث جثا على ركبتيه. هذا حديث صحيح، رواه مسلم في صحيحه. ورجال إسناده مني إلى أبي ذر كلهم دمشقيون. وقد دخل أبو ذر دمشق، فاجتمع في هذا الحديث جمل من الفوائد: منهما: صحة إسناده ومتنه وعلوه وتسلسله ٥ بالدمشقيين رضي الله عنهم وبارك فيهم. وهذا في غاية الندرة والحسن، وحصل تعريف أوطان رواته بكلمة واحدة دمشقيون. ومنهما: ما اشتمل عليه من البيان، لقواعد عظيمة في أصول الدين وفروعه والآداب وغيرها ولله الحمد.

وروينا عن الإمام أحمد بن حنبل رحمه الله تعالى، قال: ليس لأهل الشام حديث أشرف من هذا الحديث.

١٠ وبالإسناد قال الحافظ أبو القاسم أنا أبو القاسم علي بن أبي الحسين الدمشقي بها أنا أبو محمد القماح بدمشق أنا الفضل بن جعفر الدمشقي أنا عبد الرحمن بن القاسم أنا أبو مسهر نا سعيد بن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن أبي إدريس عن عبد الله بن حوالة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إنكم ستجندون أجنادًا جند بالشام وجند بالعراق، وجند باليمن، فقال ١٥ الحوالي: خر لي يا رسول الله. قال: عليكم بالشام فمن أبى فليلحق بيمنه ويستقي من غدره فإن الله قد تكفل لي بالشام وأهله.

فكان أبو إدريس إذا حدث بهذا الحديث التفت إلى ابن عامر، فقال: من تكفل الله به فلا ضيعة عليه.

هذا الإسناد مني إلى آخرهم كلهم دمشقيون أيضًا. وهو حديث حسن ٢٠ مشهور، رواه أبو داود في سننه، وفيه زيادة على هذا: عليك بالشام فإنها خيرة الله من أرضه يجتبي إليها خيرته من عباده.

وهذا من فضائل الشام مناسب لائق بالحال.

"Hâfız Ebü'l-Kâsım → Ebü'l-Kâsım → Muhammed b. Ali el-Mâzinî → Fazl b. Ca'fer → Abdurrahman b. el-Kâsım → Ebû Müshir → Saîd → Mekhûl [ö. 112/730] → Ziyâd b. Câriye [ö. 85-96/705-715 arası] → Habîb b. Mesleme [ö. 42/662-3]" isnâdı ile nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) ganimetin üçte birini tenfil[1] etmiştir.[2]

Bu hadisin isnâdı da Dımaşklı râvilerden oluşmaktadır. Onu Ebû Davud ve İbn Mâce rivayet etmiştir.[3] En doğrusunu Allah bilir.

Aynı isnâdla nakledildiğine göre Hâfız Ebü'l-Kâsım kendisi hakkında şu şiiri okudu:

Hadis toplamaya ve yazmaya devam et, kitaplarda tashih için uğraş.

Hadisi erbabından, onların hocalarından işittikleri gibi işit ki mutlu olasın.

Râvilerin güvenilir olanlarını tanı ki, onun doğrusunu yalanından ayırabilesin.

Çünkü hadis, Kitâb'ın müfessiridir ve Hz. Peygamber onu bize Rabbinden [alarak] söylemiştir.

Hadisleri iyi anla ki helali-haramı, farzı-mendubu bilesin.

Hadis kullara Hz. Peygamber'in ve ashâbının sünnetlerinin anlamlarını açıklar.

Sahih olan âlî hadislerin peşine düş, çünkü bunlarla Rahman'a yakın olma kısmetine sahip olursun.

Hadislerde tahriften kaçın ki bu durum bazen anlamın tahrifine, hatta anlamın ters yüz olmasına sebep olur.

Cehalet ve kalbinde bulunan bid'atten dolayı hadis yazmanla ilgili ileri geri konuşanın sözüne aldırma.

Razı olunmak ve Ehl-i hadîs topluluğundan sayılmak muhaddise yeter.

Başta ve sonda, açık ve gizli olarak Allah'a, nimetlerine denk gelecek ve fazlasına da yetecek şekilde hamd ederim.

---

1 "Savaştan önce askeri teşvik etmek ya da büyük yararlılık gösterenleri savaştan sonra ödüllendirmek amacıyla ganimet payları yanında fazladan mal vermeyi ifade eden fıkıh terimi" (Yaman "Tenfîl", s. 451-2) [çevirenin notu].

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 7, 8, 9, 11.

3 Ebû Davud, Cihâd 158; İbn Mâce, Cihâd 35.

وبالإِسناد قال الحافظ أبو القاسم أنا أبو القاسم أنا محمد بن علي المازني أخبرنا الفضل بن جعفر أنا عبد الرحمن بن القاسم نا أبو مسهر حدثنا سعيد عن مكحول عن زياد بن جارية عن حبيب بن مسلمة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم نفل الثلث.

٥ إسناده أيضًا كله دمشقيون. رواه أبو داود وابن ماجه والله أعلم.

وبالإِسناد أنشد الحافظ أبو القاسم لنفسه:

واظب على جمع الحديث وكتبه ... واجهد على تصحيحه في كتبه

واسمعه من أربابه نقلًا كما ... سمعوه من أشياخهم تسعد به

وأعرف ثقات رواته من غيرهم ... كيما تميز صدقه من كذبه

١٠ فهو المفسر للكتاب وإنما ... نطق النبي لنا به عن ربه

فتفهم الأخبار تعرف حله ... من حرمه مع فرضه من ندبه

وهو المبين للعباد بشرحه ... سنن النبي المصطفى مع صحبه

وتتبع العالي الصحيح فإنه ... قرب من الرحمن تحظ بقربه

وتجنب التصحيف فيه فربما ... أدى إلى تحريفه بل قلبه

١٥ واترك مقالة من لحاك لجهله ... عن كتبه أو بدعة في قلبه

فكفى المحدث رفعة أن يرتضي ... ويعد من أهل الحديث وحزبه

İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik'in Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa 220 numarada kayıtlı yazma nüshasının başından ve sonundan görüntüler.

ذا بين عن ... نبيه صلى الله عليه وسلم وجميع

الاوقات والبلاد بادلين وسعهم في تبيين الصحيح من

طرقهما والفساد خوفا من الانتقاض والازدياد

وحصا لما اخترعه اهل الاهواء والعناد وحفظا

على الامة الى يوم التناد فنالوا ... ذلك بالجد

والاجتهاد ولا يزال على القيام بذلك بحمد الله

ولطفه من خواص العباد الى انقضاء الدنيا

واقبال المعاد وان علوا وقربوا من النفاد ولعلم

ان علم الحديث من افضل العلوم واولاها بالاعتنا

واحق ما شمر فيه المبرزون ومحققوا العلماء اذ

هو من اكثر [العلوم] تولجا في فنونها لا سيما الفقه الذي

هو انسان عيونها ولذلك كثر غلط العاطلين

منه من مصنفي الفقهاء وظهر الخلل في كلام المخلين

به من العلماء ولقد كان شان الحديث فيما مضى عظيما

منها

العلوم

2a

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر واعن

قال الشيخ الامام العالم العامل الصدر الكامل
التقي الزاهد محيي الدين ابقاه الله محفوظا وبعين عنايته ملحوظا
الحمد لله ذي الآلاء والحكم المفضل امة محمد صلى الله عليه وسلم
على سائر الامم المخصصها بعلم الاسناد الذي لم يشركها
فيه احد من العباد تشريفا لعبده ورسوله وحبيبه وخليله
محمد سيد الانام عليه منه افضل الصلوات والبركات
والسلام دائما متزايدا بلا انفصام وعلى آله وازواجه
وذريته واصحابه البررة الكرام والتابعين لهم باحسان
من الائمة الاعلام ۝ اما بعد فان الله لما خص
هذه الامة زادها الله شرفا بعلم الاسناد
نصب للقيام بحفظه خواص من الحفاظ النقاد

وجعلهم

توفي الى رحمة الله تعالى
الامام الصالح المرحوم الشيخ [illegible] في جمادى الاولى [illegible]
محمد اغا [illegible] يوم [illegible] انتقاله الى دار [illegible]
[illegible] رحمه الله تعالى [illegible]
سنة ١٠٢١ [illegible] في اوائل [illegible] وتوفي [illegible] قبله في [illegible]
الخميس

فائدة من شرح العمدة للمؤلف الشيخ سراج الدين ابن الملقن
وروينا عن ابن عيينة قال من شغل نفسه بغير المهم
اضر بالمهم ه ومن الشرح المذكور اول ما يجب على الطالب
اخلاص النية فقد روينا في سنن ابي داود وابن ماجة
من حديث ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله
صلى الله عليه وسلم من تعلم علما مما يبتغى به وجه الله عز وجل
لا يتعلمه الا ليصيب به عرضا من الدنيا لم يجد عرف الجنة يعني
يوم القيامة وروينا عن حماد ابن سلمة رضي الله عنه
قال من طلب الحديث لغير الله مكر به ه ومن الشرح المذكور
وفي صحيح مسلم من حديث ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم
قال احرص على ما ينفعك واستعن بالله ولا تعجز ه
ومن الشرح المذكور فليجد الطالب في طلبه فقد روينا عن
يحيى ابن ابي كثير قال لا يستطاع العلم براحة الجسد ه والله اعلم

وكتبه [illegible] عفي عنه
[illegible] سنة ١٠٢١

وان ترزقني العافية في بدني والعصمة في ديني واجمع لي بين خير
الدنيا والاخرة واتيني في الدنيا حسنة وفي الاخرة حسنة وقني
عذاب النار لي ولجميع المسلمين والحمد لله رب العالمين وصلى الله وسلم على سيدنا
محمد وعلى اله وصحبه اجمعين ٥ وسلام على المرسلين والحمد

فرغ منه سادس عشر شهر الحجة سنة اثني وثلثين وسبعمية
وكتبه لنفسه المغمور بانعام ربه وفضله وكرمه ولطفه
محمد بن غازي بن عبد الرحيم الحمصي بحمص المحروسة عمرها الله
بالاسلام غفر الله له ولوالديه ولاقاربه ولمشايخه
والمحبة في الله تعالى ولجميع المسلمين وفضل بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-L, Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1436/2015.

el-Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, *Câmiʿu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl* (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiʿu's-sahîh* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid), I-V, Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1432/2011.

ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1386/1966.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eşʿas es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Davud ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî* (nşr. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1984.

----------, *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabellî), I-VII, Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1433/2012.

el-Eyyûbî, Muhammed Abdülbâkî, *el-Menâhilü's-silsile fi'l-ehâdîsi'l-müselsele*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, *Maʿrifetü ulûmi'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1977.

el-Halîlî, Ebû Yaʿlâ Halil b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî maʿrifeti ulemâi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer), I-III, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî maʿrifeti usûli ilmi'r-rivâye*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maʿârifi'l-Osmâniyye, 1938.

----------, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, I-XIV, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1349/1931.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî, *Me'âlimü's-sünen: Şerhu Süneni Ebî Davud* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), I-IV, Haleb: Matbaatü'l-'İlmiyye, 1932-1933/1351-1352.

el-Hâzimî, Ebû Bekir Zeynüddîn Muhammed b. Musa b. Osman, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr* (nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî), Haleb: Dâru'l-Va'y, 1402/1982.

el-Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin, *Fethu'l-mugîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs* (nşr. Salâh Muhammed Uveyda), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011.

----------, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.

Itr, Nureddin, *Dirâsât menheciyye fi'l-hadîsi'n-nebevî*, Dımaşk: Câmi'atü Dımaşk, 1408-1409/1988-1989.

----------, *el-İmam et-Tirmizî ve'l-muvâzenetü beyne Câmîihî ve beyne's-Sahîhayn*, Mısır: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1390/1970.

----------, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (nşr. Âdil Mürşid), Ammân: Dâru'l-A'lâm, 1423/2002.

----------, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (nşr. Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî v.dğr.), I-XXVI, Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967-1412/1991.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbü'l-İlel* (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid), I-VII, Riyad: y.y., 1427/2006.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), I-XII, y.y.: Mektebetü'l-Hülvânî, Matba'atü'l-Melâh, Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1389/1969.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Bulûgu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm* (nşr. Mâhir Yasin Fahl), Riyad: Dâru'l-Kabes, 1435/2014.

----------, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid- Âmir Gadbân), I-XXIV, Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.

----------, *Hedyü's-sârî li-mukaddimeti Fethi'l-bârî* (nşr. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid- Âmir Gadbân), I-II, Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.

----------, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.

----------, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Matba'atü's-Sabâh, 1421/2000.

----------, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Minhâc; Medine: Dâru'l-Yüsr, 1433/2012.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb, *İgâsetü'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytân* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce* (nşr. Halil Me'mûn Şîha), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1416/1996.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (nşr. Nureddin Itr), I-II, Dımaşk: Dâru'l-Melâh, 1398/1978.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskât ve's-sakat* (nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.

----------, *Ulûmü'l-hadîs* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.

Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl el-Yahsubî, *el-İlmâ' fî usûli'r-rivâye ve's-semâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire: Dâru't-Türâs; Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1389/1970.

el-Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *İrşâdü's-sârî* (nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), I-XV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.

el-Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. İdris, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir* (nşr. Şerefüddîn Abdülfettâh Hicâzî), Mısır: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, ts.

Mâlik b. Enes, *Muvattaü'l-İmâm Mâlik* (Yahya b. Yahya el-Leysî) (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Abudabi: Müessesetü Zâyed, 1425/2004.

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412/1992.

el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcülârifîn, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Kahire: Matbaatu Mustafa Muhammed, 1356/1938.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Kitâbü'l-Müctebâ el-ma'rûf bi's-Süneni's-suğrâ* (nşr. Heyet), I-IX, Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1432/2012.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mirâ, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.

----------, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* (nşr. Abdülbârî Fethullah es-Selefî), Medine: Mektebetü'l-Eymân, 1408/1987.

----------, *el-Minhâc, Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye ve Mektebetühâ, 1349/1930.

el-Osmânî, Şebbîr Ahmed – Muhammed Takî el-Osmânî, *Mevsû'atü Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî*, I-III, Becnur: Matbaa-i Peris, 1352/1934.

Özaydın, Abdülkerim, "Câr", *DİA*, VII, 157-8.

es-San'ânî, Emîr, *Tavdîhu'l-efkâr li-me'ânî tenkîhi'l-enzâr* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), I-II, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-mugîs şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî fi ilmi'l-hadîs* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh Muhammed Uveyda), I-III, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982.

----------, *el-Makâsıdü'l-hasene* (nşr. Muhammed Osman el-Huşt), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.

es-Sindî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdülhâdî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

es-Sübkî, Tâceddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383/1964.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Medine: Dâru'l-Yüsr – Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358/1940.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), I-XXV, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi'u's-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1394/1975.

Uğur, Mücteba, "Darb", *DİA*, VIII, 486.

Yaman, Ahmet, "Tenfil", *DİA*, XL, 451-2.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

ez-Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf, *el-Manzûmeti'l-Beykûniyye bi-Şerhi'z-Zürkânî me'a Hâşiyeti'l-Uchûrî* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh Muhammed Uveyda), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

DİZİN

A

B

C-Ç

D

E

F

G

H

I-İ

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S-Ş

T

U-Ü

V

Y

Z